

รายงานการวิจัย

เรื่อง

เรือ : ภาพสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง

Boat : The Reflection of the primeval lifestyles
in The Bangpakong Basin

ผู้วิจัย

อิงตะวัน แพลุกอินทร์

นิรันดร์ เรือนอินทร์

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

กระทรวงวัฒนธรรม

ประจำปีงบประมาณ ๒๕๔๗

บทคัดย่อ

ชื่อเรื่องวิจัย : เรือ : ภาพสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง

ผู้วิจัย : นางอิงตะวัน แผลกอินทร์ และนายนิรันดร์ เรือนอินทร์

ที่ทำงาน : โรงเรียนพนมสารคาม “พนมอดุลวิทยา” อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา
โรงเรียนบ้านร่มโพธิ์ทอง อำเภอกาตาตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา

งานวิจัยนี้ ต้องการศึกษาเรือ : ภาพสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเสนอความเห็นที่ “เรือ” ซึ่งเป็นพาหนะสำคัญบนสายน้ำ สามารถนำมาศึกษาถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้ โดยศึกษาข้อมูลจากเรือในลุ่มน้ำบางปะกงเป็นสำคัญ และหลักฐานประกอบอื่น ๆ อาทิ เอกสารชั้นต้นประเภท จดหมายเหตุ ใบบอก พระราชพงศาวดาร สารตรา เป็นต้น ข้อมูลจากเอกสารชั้นรอง และจากการสัมภาษณ์

การศึกษาพบว่า เรือในลุ่มน้ำบางปะกงมีอยู่ ๒ ประเภท คือ เรือซุกกับเรือเรือต่อ โดยแบ่งตามลักษณะการขับเคลื่อนที่ได้ ๓ ชนิด คือ เรือพาย เรือแจว เรือยนต์ หรือแบ่งตามสภาพภูมิศาสตร์ที่ใช้เรือสัญจรไปมาได้ ๒ พวก คือเรือแม่น้ำกับเรือทะเล

เรือเหล่านี้ สามารถสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาของช่างพื้นบ้าน ทั้งในเรื่องของการคัดเลือกไม้มาเป็นวัสดุสำคัญในการสร้างเรือ ว่าไม้แต่ละชนิดมีคุณสมบัติพิเศษอย่างไร การออกแบบรูปเรือ ช่างจะดูจุดประสงค์ในการที่จะนำเรือไปใช้งาน ถ้าใช้บรรทุกของที่มีน้ำหนักและปริมาณมาก ก็จะใช้ไม้แผ่นใหญ่และหนา หากนำไปเป็นเรือยนต์ลำเล็กสำหรับแข่ง ก็จะใช้ไม้อัดเพื่อให้เรือมีน้ำหนักเบาที่สุดและแล่นได้รวดเร็ว ช่างแต่ละคนต่างมีเทคนิคและวิธีการในการสร้างเรือ เรือแต่ละลำที่ถูกสร้างขึ้น จะมีเอกลักษณ์ ลักษณะการใช้งาน และชื่อเรียกแตกต่างกันไป เช่น เรือหมู (กลางลำเรือปล่อง หัวท้ายเรือเรียวเล็กกลมไม่สมตัว) เรือพายม้า (มีความสง่างาม งามอาจฝั่งพาย หัวท้ายเรียวอ่อน) เป็นต้น

เรือที่สร้างเสร็จแล้ว นอกจากความภาคภูมิใจของช่าง เรือยังมีประโยชน์และสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านที่นำไปใช้งาน ทั้งในแง่ของการเป็นพาหนะสัญจร การหาเลี้ยงชีพ (หาอาหาร ค้าขาย ไร่รับจ้าง) หรือใช้เป็นที่อยู่อาศัย ใช้ในงานราชการ ใช้ในการสงคราม ใช้ในเทศกาลทอดกฐิน ประเพณีแห่หลวงพ่อโสธรทางน้ำ และเป็นเรือแข่งเพื่อความสนุกสนาน แฝงด้วยความเชื่อและความสามัคคีของชาวบ้านในลุ่มน้ำ

ด้วยเหตุนี้ บางครั้งเรือจึงเข้าไปเกี่ยวพันกับเรื่องราว เหตุการณ์สำคัญ ๆ อันถือเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองฉะเชิงเทราด้วย อย่างเรื่อง การเสด็จประพาสเมืองฉะเชิงเทราโดยเรือของพระมหากษัตริย์ กบฏอั้งยี่ยึดเมือง เป็นต้น

เรือจึงเป็นพาหนะสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน มาแต่ครั้งอดีตจนถึงปัจจุบัน แต่ปัจจุบันเรือในกลุ่มน้ำบางปะกงลดจำนวนลง ชาวบ้านที่ใช้เรือลดลงเช่นกัน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เนื่องมาจากการสร้างถนนเข้าสู่ชุมชน หมู่บ้าน และบ้านเรือนของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านพากันทิ้งเรือหันไปใช้รถแทน เพราะสะดวกและรวดเร็วกว่า คลองตื้นเงินเต็มไปด้วยวัชพืชน้ำ จำพวกผักตบชวา พงอ้อ พอถึงน้ำแล้งน้ำในคลองแห้ง เป็นอุปสรรคต่อการสัญจรไปมาของเรือ แม้กระทั่งการปลูกสร้างบ้านเรือนที่ปัจจุบันจะหันหลังให้คลอง หันหน้าบ้านขึ้นถนนแทน หรือแม้กระทั่งการพัฒนาของรัฐก็เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านต้องทิ้งเรือ เลิกใช้เรือ เห็นได้ชัดคือ การสร้างสะพานข้ามคลองที่มีระดับเสมอผิวน้ำ ทำให้เรือไม่สามารถลอดผ่านไปได้ การสร้างเขื่อนทดน้ำบางปะกง ทำให้ระบบนิเวศของสายน้ำบางปะกงเปลี่ยนไป เกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน ทั้งการหาอยู่หากิน และการสัญจรไปมา เมื่อประตูระบายน้ำถูกปิดลง สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนมีผลต่อการใช้เรือของชาวบ้าน

ในวันนี้ ชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกง จึงเกิดสำนึกในการอนุรักษ์เรือ ด้วยการนำเรือมาดัดแปลงทำเป็นบ้าน การพยายามอนุรักษ์ธรรมชาติของสายน้ำและวิถีชีวิตชุมชน ด้วยการฟื้นฟูตลาดบ้านใหม่ริมแม่น้ำบางปะกง ตลาดคลองสวนริมคลองประเวศบุรีรมย์ และการล่องเรือรอบเกาะลัดที่อำเภอบางคล้า โดยใช้เรือเป็นพาหนะนำเที่ยวเชิงอนุรักษ์ แต่จะยั่งยืนหรือไม่ คงต้องขึ้นอยู่กับ การสนับสนุนทั้งจากหน่วยงานของรัฐ องค์กรท้องถิ่น และที่สำคัญที่สุดคือชาวบ้านในชุมชนนั่นเอง

Abstract

Research Topic : Boat : The Reflection of the primeval lifestyles in The Bangpakong Basin

Researcher : Ingtawan Phaeluk-in
Phanomsarakhom Phanom Adunwitthaya School
Nirun Raun-in
Romphotong School

This research studied boats as a reflection of the primitive lifestyles in the Bangpakong Basin. The objective of the research is to demonstrate how the boat supports the lifestyles of the people in the Bangkapong Basin.

The main sources of information for this report are documents from the museum and various interviews.

Boats used in the Bangpakong Basin can be divided into three main categories which are based on building style, movement style and geographical considerations. For building style, there are 2 styles of boats ; dugout boats and hand made boats. For movement style, there are 3 kinds of boats: row boat with regular paddle, row boat with very long paddle, and motor boat. Considering geography, there are 2 kinds of boats; river boats sea boats.

All the boats reflect the wisdom of folk carpenters in selecting appropriate materials, the design, and the technique of building each boat to suit a particular need. So each boat has its' own style according to the way it will be used.

Boats are used widely in people's lives. They may be used hiring, fishing, selling, housing, government work, war, or as a vehicle. They are also commonly used for religious events and in racing boat festivals.

Local history shows that there once was a royal boat trip to Chacheongsao. Another important event occurred when the rebels, "Aung Yee", occupied the town. They used boats to accomplish their goal.

Boats have been very useful to the people until recently. There has been a great decrease in the number of boats and boat usage. The causes of this big change include the roads, bridges and dams.

Today, the people in this basin are trying to preserve the lifestyles of the past. They are establishing boat trips for travelers, rebuilding the old big market near Bangpakong Bank, making a river market, and building a house from an old boat.

But will this last long or not?

The answer depends upon the government, the local associations, and of most importance, the people in the Basin.

ประกาศคุณูปการ

งานวิจัยเรื่องนี้สำเร็จลงได้ ด้วยความกรุณาของ รองศาสตราจารย์ ล้อม เฟ็งแก้ว และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. โอภาส ปัญญา ที่กรุณาได้รับเป็นที่ปรึกษางานวิจัย ให้คำแนะนำตลอดการวิจัย จนกระทั่งงานสำเร็จ และอาจารย์ไพฑูรย์ ขาวมาลา ที่กรุณาช่วยตรวจสอบ ทั้งให้ความรู้เพิ่มเติม คณะผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ขอขอบพระคุณครู โรงเรียนบ้านร่มโพธิ์ทอง ครูและนักเรียนโรงเรียนพนมสารคาม “พนมอดุลวิทยา” ที่ช่วยเหลือจนกระทั่งจัดทำรายงานวิจัยเป็นผลสำเร็จเรียบร้อย โดยเฉพาะ

นายประสิทธิ์ ขวัญนอน	ช่วยเทคนิคด้านรูปภาพประกอบรายงานการวิจัย
เด็กหญิงนิรมล วิสุทธธาดาพงษ์	ช่วยพิมพ์รายงานการวิจัย
นางสาวสุทธิดา วัฒนกิจชัย	ช่วยแปลบทคัดย่อเป็นภาษาอังกฤษ

ขอขอบคุณ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ที่ได้ให้ทุนอุดหนุนการทำงานวิจัย จำนวนเงิน ๔๐,๐๐๐ บาท (สี่หมื่นบาทถ้วน)

ขอขอบคุณ เจ้าหน้าที่ห้องเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐในจังหวัดฉะเชิงเทรา เจ้าอาวาสวัด ปลัดและเจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ในพื้นที่ลุ่มน้ำบางปะกง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าหน้าที่โครงการชลประทานฉะเชิงเทรา ซึ่งตั้งอยู่ในอำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา ที่กรุณาช่วยอำนวยความสะดวกในการช่วยค้นหาข้อมูลเพื่อการวิจัย และปราชญ์ชาวบ้านตลอดจนผู้รู้ทุกท่านที่กรุณาให้คณะผู้วิจัยสัมภาษณ์

คณะผู้วิจัย

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ	๑
๑ กลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา	๕
ที่มาของชื่อแม่น้ำบางปะกง	๕
กลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา	๖
ความสำคัญของกลุ่มน้ำบางปะกง	๗
เป็นหนึ่งในแหล่งน้ำสำคัญตามโบราณราชประเพณี	๘
เป็นเส้นทางยุทธศาสตร์	๑๒
เป็นที่ตั้งเมืองหน้าด่าน	๑๕
เป็นดินแดนต่อเนื่องกับอาณาจักรฝรั่งเศส	๒๐
เป็นที่ตั้งมณฑลปราจีนบุรี	๒๕
เป็นกลุ่มน้ำสำคัญทางเศรษฐกิจ	๒๘
ฉะเชิงเทราเวนิสของภาคตะวันออก	๓๔
๒ เรือกับภูมิปัญญาช่างพื้นบ้านกลุ่มน้ำบางปะกง	๔๒
สถานที่ต่อเรือและคานเรือในกลุ่มน้ำบางปะกง	๔๒
ภูมิปัญญาของช่างพื้นบ้านในการสร้างเรือ	๔๖
ประเภทของเรือในกลุ่มน้ำบางปะกง	๕๖
ชนิดของเรือในกลุ่มน้ำบางปะกง	๕๗
เรือเล่นไปบนสายน้ำ	๕๘
เอกลักษณ์ของเรือและลักษณะการใช้งาน	๕๙
เรือโกลกน	๕๙
เรือมาด	๖๑
เรือหมู	๖๔
เรือพายม้า	๖๕
เรือชะล่า	๖๕
เรือสำปันนี่	๖๖
เรือขาว (เรือแข่ง)	๖๗
เรือเป็ด / เรือเป็ดแก่ง	๖๘

เรือม่วง	๖๘
เรืออีโปง	๖๙
เรือขโมคยา	๗๐
เรือบค	๗๑
เรือลอม	๗๓
เรือลอมท้ายฉวน	๗๔
เรือกอและ	๗๕
เรือสำปั้น	๗๗
เรือป่าบ	๗๙
เรืออีเปะ	๘๐
เรือกระแซง	๘๑
เรือโป๊ะ / เรือโป๊ะจ้าย	๘๒
เรือพระที่นั่ง (เรือเก่งพัง)	๘๓
เรือเข็ม	๘๕
เรือผีหลอก	๘๖
เรือข้างกระดาน	๘๗
เรือเอี่ยมจุ่น	๘๘
เรือแหวด	๘๙
เรือกำปั่น	๙๐
เรือกลไฟ	๙๐
เรือแท็กซี่	๙๒
เรือหางยาว	๙๓
เรือตังเก	๙๔
เรือสำเภา	๙๕
๓ เรือกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มน้ำบางปะกง	๑๐๑
บางปะกงลำน้ำสองกษัตริย์เสด็จประพาส	๑๐๔
บางปะกงเส้นทางนำพาพระยาเหยียบเมือง	๑๐๔
บางปะกงลุ่มน้ำหลากชาติพันธุ์	๑๐๕
อั้งยี่ซัดเมืองฉะเชิงเทรา	๑๐๙
การค้าขายทางเรือในลุ่มน้ำบางปะกง	๑๑๗
เรือกับคดียุทธการที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำบางปะกง	๑๒๓

๔	เรือ : ภาพสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง	๑๓๒
	เรือในงานราชการ	๑๓๒
	ชาวเรือในลุ่มน้ำบางปะกง	๑๓๔
	เรือพาหนะสำคัญบนสายน้ำ	๑๓๖
	ปลาอาหารหลักของชาวบ้าน	๑๓๕
	วิถีชีวิตชาวบ้านกับเรือที่ใช้รับจ้าง	๑๔๒
	สายธารศรัทธาของชาวบ้านกับการบิณฑบาตทางเรือ	๑๔๖
	การแข่งขันเรือในเทศกาลทอดกฐิน	๑๔๘
	การแห่หลวงพ่อโสธรในลุ่มน้ำบางปะกงประเพณีคู่มือเมือง	๑๕๒
๕	วันนี้ยังมีเรือในลุ่มน้ำบางปะกง	๑๕๖
	ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของเมืองลุ่มน้ำ	๑๕๖
	ชีวิตที่ยังคงพึ่งพิงสายน้ำและลำเรือ	๑๕๗
	เรือหายไปในพื้นที่ของลุ่มน้ำบางปะกง	๑๖๐
	สำนักแห่งการอนุรักษ์	๑๖๒
	การจัดล่องเรือเที่ยวเชิงอนุรักษ์	๑๖๕
	การคงอยู่ของประเพณีคู่มือเมือง	๑๗๑
	การสร้างบ้านด้วยเรือ	๑๗๑
	การอนุรักษ์เรือในเชิงศิลปกรรม	๑๗๔
	รัฐสนับสนุนการคงอยู่ของเรือ	๑๗๕
๖	สรุป	๑๘๒
	บรรณานุกรม	๑๘๕
	ภาคผนวก	๑๙๑
	ประวัติย่อของผู้วิจัย	๒๒๒

บทนำ

น้ำเป็นสิ่งที่จำเป็นที่สุดต่อการดำรงชีวิตทั้งของมนุษย์ พืช และสัตว์ ด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงเลือกตั้งบ้านเรือน หรือชุมชนอยู่ตามริมแม่น้ำลำคลอง และหนึ่งในนั้นคือ แม่น้ำบางปะกง ซึ่งมีต้นน้ำเกิดจากทิวเขาสันกำแพง ในเขตอำเภออินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี เกิดลำห้วยสายยาว ๆ หลายสาย อาทิ ลำห้วยใสใหญ่ ใส่น้อย และห้วยยาง ไหลมารวมกันเป็นแควหนุมาน กับต้นน้ำอีกสายหนึ่งจากทิวเขาสันกำแพงในเขตอำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว เกิดต้นน้ำแควพระปรัง แควทั้งสองไหลมาบรรจบกันในเขตอำเภออินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี ไหลไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ผ่านชุมชน หมู่บ้าน และอำเภอต่าง ๆ คือ อำเภอประจันตคาม จังหวัดปราจีนบุรี แล้ววกขึ้นไปทางเหนือผ่านอำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี เปลี่ยนแนวทางการไหลไปทางทิศใต้ผ่านอำเภอบ้านสร้าง จังหวัดปราจีนบุรี ในช่วงที่ไหลผ่านจังหวัดปราจีนบุรี มีชื่อเรียกว่า “แม่น้ำปราจีนบุรี” โดยไหลมาบรรจบกับแม่น้ำนครนายก ซึ่งต้นน้ำเกิดจากเขาอินทนนท์ที่อยู่ในแนวทิวเขาดงพญาเย็น เขตอำเภอเมืองจังหวัดนครนายก จากนั้นไหลไปทางทิศใต้ผ่านท้องที่อำเภอเมือง แล้ววกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ผ่านอำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก จากนั้นลำน้ำหักลงทางใต้ เรียกว่า “แม่น้ำโยทะกา” ไหลไปรวมกับแม่น้ำปราจีนบุรี ที่อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา จากนั้นไหลผ่านไปยังอำเภอบางคล้า กิ่งอำเภอคลองเขื่อน อำเภอเมือง อำเภอบ้านโพธิ์ แล้วไหลลงสู่อ่าวไทยที่อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา จึงเป็นที่มาของชื่อ “แม่น้ำบางปะกง”^๑

นอกจากแม่น้ำบางปะกง จะเป็นแหล่งน้ำสำหรับการอุปโภค บริโภคแล้ว ยังเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญมาตั้งแต่สมัยโบราณ ดังนั้น “เรือ” จึงเป็นพาหนะสำคัญของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกงที่ใช้ติดต่อกันระหว่างชุมชน หมู่บ้านและระหว่างเมือง

เรือในลุ่มน้ำบางปะกงที่ชาวบ้านใช้ในการสัญจรไปมาติดต่อกัน มีหลากหลายชนิด ทั้งยังมีขนาดและรูปร่างแตกต่างกันไปตามประโยชน์ใช้สอย เช่น เรือหมูเป็นเรือขนาดเล็กที่ชาวบ้านใช้สัญจรไปมาติดต่อกันในระยะทางใกล้ ๆ หรือใช้หาปลาตามทุ่งนา หรือพายไปทำบุญที่วัด เรือมาดประทุนใช้สำหรับการเดินทางระหว่างเมือง เรือโปะ เรือฉลอมใช้สำหรับบรรทุกสินค้า เรือสำปั้นใช้สำหรับพายขายสินค้าจำพวกพืชผัก ผลไม้ ซึ่งบรรทุกของจำนวนไม่มากนัก และยังใช้พายขายกาแฟ โอเลี้ยง ก๋วยเตี๋ยว เรือกระแซงใช้บรรทุกข้าวและอยู่อาศัย เป็นต้น^๒

ชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง จะถูกฝึกให้พายเรืออย่างคล่องแคล่วมาตั้งแต่เด็ก จึงมีวิถีชีวิตที่ต้องผูกพันกับเรือมาช้านาน ทั้งการเดินทางคมนาคม การอยู่อาศัยตามวิถีชาวเรือในชาวบ้านบางกลุ่ม อาทิ ชาวจีน การประกอบอาชีพ เช่น ค้าขาย เกษตรกรรม ประมงน้ำจืด เป็นต้น ตลอดจนความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การแห่หลวงพ่อโสธรทางน้ำของชาวบ้านจังหวัดฉะเชิงเทรา จนกลายเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่น หรือการแข่งขันเรือพายของชาวบ้านตลอดลุ่มน้ำบางปะกง

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า “เรือ” คือภาพสะท้อนของวัฒนธรรมบนสายน้ำ ของวิถีชีวิตชาวบ้านที่อาศัยอยู่ตามริมน้ำที่เห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม หากนำมาศึกษาร่วมกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ เช่น จดหมายเหตุ พระราชพงศาวดาร พงศาวดาร รายงาน ใบบอก รวมทั้งงานเขียนต่าง ๆ อีกทั้งข้อมูลจากการสัมภาษณ์ จะทำให้ได้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวที่ต้องการศึกษาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

เหตุที่ผู้วิจัยเลือกศึกษา “เรือ : ภาพสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง” เพราะตระหนักถึงความสำคัญของเรือ ซึ่งถือเป็นศิลปวัฒนธรรมอันล้ำค่าของไทย ตลอดจนวิถีชีวิตของชาวบ้านริมน้ำที่นับวันจะหมดสิ้นไป เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

เรือ : ภาพสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง ยังไม่มีผู้ใดทำการศึกษาวิจัยในเชิงประวัติศาสตร์ในเรื่องนี้ หากทำการวิจัยจะทำให้ได้ความรู้และเห็นภาพสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกงได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาเรือ : ภาพสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง
๒. เพื่อให้เกิดความตระหนักถึงความสำคัญของเรือต่อวิถีชีวิตชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง
๓. เพื่อนำคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกงออกเผยแพร่อย่างกว้างขวาง
๔. เพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์เรือไทย

คำถามหลักในการวิจัย

๑. เรือในลุ่มน้ำบางปะกงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีกี่ประเภท กี่ชนิด ลักษณะและประโยชน์การใช้งานแตกต่างกันอย่างไร
๒. เรือมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง ในแง่ของการเลี้ยงชีพ การเป็นพาหนะสัญจร ด้านความเชื่อ ประเพณี ฯลฯ อย่างไรบ้าง
๓. เรือสามารถสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาของช่างชาวบ้านในเรื่องของ การขุดเรือ ต่อเรือ การหาไม้ เลือกไม้ อย่างไร
๔. เรือจะเป็นภาพสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง ได้ในภาพรวมหรือไม่อย่างไร
๕. เรือกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกงเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร อะไรเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และมีส่วนที่ยังคงอยู่หรือไม่ อย่างไร

๖. มีความเป็นไปได้หรือไม่ที่จะใช้สำนักทางประวัติศาสตร์ให้เป็นพลังขับเคลื่อนสังคมในปัจจุบัน

สถานที่ดำเนินการวิจัย

๑. ชุมชน หมู่บ้านตามริมแม่น้ำบางปะกงและลำคลองสาขาในเขตจังหวัดฉะเชิงเทรา
๒. สัมภาษณ์ชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา
๓. วัดต่าง ๆ ที่อยู่ริมน้ำในจังหวัดฉะเชิงเทรา
๔. หน่วยงานต่าง ๆ ของจังหวัดฉะเชิงเทรา เช่น สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัด เป็นต้น
๕. หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ
๖. ห้องสมุดมหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์
๗. ห้องสมุดกองทัพเรือ
๘. ห้องสมุดมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เช่น มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เป็นต้น

ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยเรื่องนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษา เรื่อง : ภาพสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกง เน้นเก็บข้อมูลเฉพาะเขตพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา แต่เพื่อความสมบูรณ์ของงานผู้วิจัยจำเป็นต้องศึกษาเรื่องในเขตพื้นที่จังหวัดอื่นที่อยู่ในกลุ่มน้ำบางปะกงประกอบด้วย

ขั้นตอนและวิธีการดำเนินการ

๑. ศึกษาเรื่องเรือจากเอกสารชั้นรอง
๒. เก็บข้อมูลเอกสารชั้นต้นจากหอสมุดแห่งชาติ
๓. ลงศึกษาเรือภาคสนาม สัมภาษณ์ ถ่ายภาพ จัดหมวดหมู่ภาพ และการลำดับเรื่อง
๔. แบ่งหัวข้อเรื่อง เพื่อนำเรื่องราวเกี่ยวกับเรือมาศึกษาภาพสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกง เช่น วิถีชาวเรือ การประกอบอาชีพ ความเป็นอยู่ทั่วไป ที่เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับเรือ คติความ เรื่องราวในอดีต วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมที่มีเรือเข้าไปเกี่ยวข้อง ฯลฯ
๕. ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง : ภาพสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกง แล้วนำเสนอรายงาน

ประโยชน์จากผลการดำเนินการวิจัย

๑. ได้เข้าใจเรื่อง : ภาพสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงในลักษณะรูปธรรมชัดเจนยิ่งขึ้น
๒. ได้ตระหนักถึงความสำคัญของเรื่องที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในกลุ่มน้ำบางปะกง
๓. ได้เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นและจิตสำนึกในการอนุรักษ์เรือไทย
๔. เป็นประโยชน์สำหรับนักวิชาการที่สนใจศึกษาเรื่องเรือ และครูในท้องถิ่นที่จะนำข้อมูลไปอ้างอิงหรือสอนเพิ่มเติม

การนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. บุคคลในท้องถิ่นกลุ่มน้ำบางปะกงเข้าใจและเกิดความภาคภูมิใจ ในวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับเรือ จนก่อเกิดวัฒนธรรมที่ดงามบนสายน้ำแห่งนี้ ก่อให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์เรือไทยและรักษาแหล่งน้ำธรรมชาติในกลุ่มน้ำบางปะกง
๒. ข้อมูลจากการวิจัยเป็นประโยชน์ต่อท้องถิ่นในด้านการฟื้นฟูและถ่ายทอดภูมิปัญญา
๓. องค์กรในท้องถิ่นสามารถนำมาสังเคราะห์เชื่อมโยงระหว่างงานวิจัยและพัฒนา เช่น การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นต้น

.....

การอ้างอิง

^๑ วรรณิ แผลูกอินทร์. ความสำคัญของการผลิตเพื่อการค้าของเมืองฉะเชิงเทราในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนสนธิสัญญาบาวริง. ๒๕๓๘. หน้า ๘๐.

^๒ อิงตะวัน แผลูกอินทร์. ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วง ๑๕๐ ปีรัตนโกสินทร์ : กรณีศึกษารูปปั้นวัดสัมปทวน. ๒๕๔๒. หน้า ๕๖.

บทที่ ๑

ลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา

จากคำขวัญของจังหวัดฉะเชิงเทราที่ว่า “**แม่น้ำบางปะกงแหล่งชีวิต** พระศักดิ์สิทธิ์หลวงพ่อโสธร พระยาศรีสุนทรปราชญ์ภาษาไทย อ่างฤๅไนป่าสมบูรณ์” สะท้อนให้เห็นความสำคัญของแม่น้ำบางปะกงที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำของจังหวัดนี้ได้เป็นอย่างดี

ที่มาของชื่อแม่น้ำบางปะกง

แม่น้ำบางปะกงมีต้นกำเนิดจากแควพระปรัง แควหนุมาน ไหลมารวมกับแม่น้ำนครนายก ซึ่งต้นน้ำมาจากทิวเขาสันกำแพงในเขตอำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี เกิดเป็นลำห้วยขาว ๆ หลายสายคือ ลำห้วยใสใหญ่ ไสน้อย และห้วยยางไหลรวมกันเป็นแควหนุมาน และทิวเขาสันกำแพงในเขตอำเภอดงนาคร จังหวัดสระแก้ว เกิดต้นน้ำแควพระปรัง แควทั้งสองไหลมาบรรจบกันในเขตอำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี ไหลไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ผ่านชุมชน หมู่บ้าน และอำเภอต่าง ๆ คือ อำเภอประจันตคาม จังหวัดปราจีนบุรี แล้ววกขึ้นไปทางทิศเหนือผ่านอำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี แล้วเปลี่ยนแนวทางการไหลไปทางทิศใต้ผ่านอำเภอบ้านสร้าง จังหวัดปราจีนบุรี ในช่วงที่ไหลผ่านจังหวัดปราจีนบุรี มีชื่อเรียกว่า “แม่น้ำปราจีนบุรี” โดยไหลมาบรรจบกับแม่น้ำนครนายก ซึ่งเกิดจากเขาอินทนิ เป็นเขาลูกหนึ่งในทิวเขาดงพญาเย็น เขตอำเภอเมือง จังหวัดนครนายก จากนั้นไหลไปทางทิศใต้ผ่านท้องที่อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก และวกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้เล็กน้อยผ่านอำเภองครักษ์ จังหวัดนครนายก จากนั้นลำน้ำจะหักลงทางใต้เรียกว่า “แม่น้ำโยทะกา” ไหลไปรวมกับแม่น้ำปราจีนบุรีที่อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา

พื้นที่ของจังหวัดฉะเชิงเทราที่แม่น้ำบางปะกงไหลผ่าน นอกจากอำเภอบางน้ำเปรี้ยวแล้วยังไหลผ่านอำเภอบางคล้า กิ่งอำเภอดงเคี่ยน อำเภอเมืองและอำเภอบ้านโพธิ์ ในช่วงนี้เรียกว่า “**แม่น้ำแปดริ้ว**” จากนั้นไหลผ่านอำเภอบางปะกงลงสู่อ่าวไทย ในช่วงนี้เรียกว่า “**แม่น้ำบางปะกง**”

แม่น้ำสายนี้ไหลลงสู่ทะเลที่อำเภอบางปะกงนั่นเอง จึงเป็นที่มาของการเรียกชื่อแม่น้ำ และเป็นชื่อที่ใช้เรียกโดยทั่วไป แม้กระทั่งการเขียนชื่อแม่น้ำลงในแผนที่อย่างเป็นทางการ การเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ของคณะผู้วิจัยไม่เคยได้ยินชาวบ้านคนใดในลุ่มน้ำบางปะกงเรียกแม่น้ำสายนี้ว่า แม่น้ำแปดริ้วเลย นอกจากแม่น้ำบางปะกงเท่านั้น แม้แต่ข้อมูลที่ได้จากหลักฐานเอกสารของชาวต่างชาติคือ เล่าเรื่องกรุงสยามของบาทหลวงปาลเลกัวซ์ (ชาวฝรั่งเศส) ซึ่งเดินทางมายังเมืองฉะเชิงเทราเพื่อเผยแพร่ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) โดยใช้เรือเป็นพาหนะในการเดินทางมาตามลำน้ำบางปะกง แล้วบันทึกไว้ว่า

“ข้าพเจ้าก็ลงเรือพายลำยาวและเบา เข้าไปในแม่น้ำบางปะกง ต้องทวนน้ำขึ้นไปราว ๑๒ ลีเออ จึงถึงเมืองแปดริ้ว”^๑

ลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา

ฉะเชิงเทราเป็นจังหวัดหนึ่งของภาคตะวันออก ซึ่งที่มาของชื่อฉะเชิงเทรา มีผู้รู้หลายท่านสันนิษฐานว่ามาจากอิทธิพลของแม่น้ำบางปะกง เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) ทรงสันนิษฐานว่า มาจากภาษาเขมร ๒ คำ คือ จทิง สทิงหรือจทิง เพี้ยนเป็น ฉะเชิง แปลว่า คลอง และคำว่าเซรา เพี้ยนเป็นเทรา แปลว่า ลึก เมื่อนำมารวมกันคือ คลองลึก และกัจจา วัฒนสินธุ์กล่าวว่า ชื่อเมืองฉะเชิงเทรานั้นจะตั้งโดยอาศัยเหตุผลทางภูมิศาสตร์ เนื่องจากเมืองนี้ตั้งอยู่บนสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง ซึ่งเป็นแม่น้ำที่สำคัญที่สุด เมื่อเขมรเข้ามามีอำนาจปกครอง จึงน่าจะตั้งชื่อของเมืองให้มีความหมายถึง “แม่น้ำบางปะกง” และชาวบ้านในสมัยนั้นอาจจะเรียกแม่น้ำว่าคลองใหญ่หรือคลองลึก เป็นภาษาเขมรว่า “ลทริงเทรา” ต่อมาเพี้ยนเป็น “ฉะเชิงเทรา”^๒

ปัจจุบันมีการแบ่งเขตการปกครองเป็น ๑๐ อำเภอ กับ ๑ กิ่งอำเภอ คือ อำเภอเมือง อำเภอบางคล้า อำเภอแปลงยาว อำเภอพนมสารคาม อำเภอท่าตะเกียบ อำเภอบ้านโพธิ์ อำเภอบางปะกง อำเภอบางน้ำเปรี้ยว อำเภอสนามชัยเขต อำเภอราชสาส์น และกิ่งอำเภอคลองเขื่อน

การที่แม่น้ำบางปะกงไหลผ่านกลางเมืองฉะเชิงเทราแล้วไหลออกสู่ทะเล ส่งผลให้ที่ตั้งของจังหวัดฉะเชิงเทราอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำ บริเวณที่เรียกว่าดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสำหรับการเกษตรกรรม ทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ การประมง ทั้งประมงน้ำเค็ม ประมงน้ำกร่อยและประมงน้ำจืด ดังข้อความที่ปรากฏในเอกสารรายงานราชการมณฑลปราจีนบุรีที่ว่า “ผลพืชพันธุ์เพาะปลูกข้าวเปลือก หมากร มะพร้าว ผลไม้ต่าง ๆ ผักต่าง ๆ ยาสูบ ถั่ว ราษฎรเมืองฉะเชิงเทราทำนาทำสวนโดยมาก”^๓ และหลักฐานพระราชหัตถเลขา ฉบับที่ ๒ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ที่ทรงกล่าวถึงเมื่อคราวเสด็จประพาสเมืองฉะเชิงเทรา ในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ว่า

... เริ่มจะถึงสวนเมืองฉะเชิงเทรา มีคลองลัดแห่งหนึ่งอยู่ฝั่งขวา
คูฝั่งทั้ง ๒ ฝากค่องดงามเปลิดเปลิน เพราะสวนจากและสวนใหญ่
งามบริบูรณ์ตลอดทาง ... แวะเข้าปากน้ำเจ้าได้ ... เป็นที่สวนไร่
บริบูรณ์ดีมาก ไร่สับประคแลสุคตาทั้ง ๒ ฝาก ต้นมะม่วงงาม ๆ ...^๔

บรรยากาศริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง
ที่เต็มไปด้วยป่าจาก สวนหมาก และสวนมะพร้าว

เนื่องจากลุ่มน้ำบางปะกงในเขตพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา นอกจากจะมีแม่น้ำบางปะกงเป็นเส้นเลือดใหญ่ที่ไหลหล่อเลี้ยงชุมชนแล้ว ยังมีสาขาของแม่น้ำแห่งนี้ทั้งคู คลอง ห้วยต่าง ๆ ที่เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติและคลองขุดอีกมากมาย ข้อมูลที่ได้จากโครงการชลประทานฉะเชิงเทรา มีถึง ๕๐๐ กว่าสาย (รายละเอียดอยู่ในภาคผนวก)

ความสำคัญของลุ่มน้ำบางปะกง

สภาพภูมิศาสตร์ของลุ่มน้ำบางปะกง ที่มีทางออกทะเล มีพื้นที่บางส่วนอยู่ติดอ่าวไทย เขตติดต่อเชื่อมไปยังหัวเมืองชายทะเลด้านตะวันออก หัวเมืองเขมร หัวเมืองอีสาน และยังมีพื้นที่อยู่ติดกับเมืองหลวง (กรุงเทพฯ) เมืองสมุทรปราการ โดยมีแม่น้ำบางปะกงเป็นสายน้ำเส้นทางคมนาคมผ่านไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ส่งผลให้ลุ่มน้ำแห่งนี้มีความสำคัญทั้ง ในแง่ของการเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์เส้นทางผ่านของการเดินทัพ ลำเลียงกำลังพล เสบียงอาหาร อาวุธยุทโธปกรณ์ เป็นที่ตั้งของเมืองหน้าด่าน เป็นที่ตั้งของมณฑลปราจีนบุรี เป็นดินแดนต่อเนื่องกับอาณานิคมของฝรั่งเศสในยุคล่าอาณานิคม เป็นเส้นทางการค้า เป็นลุ่มน้ำเศรษฐกิจจึงเป็นแหล่งรายได้ของรัฐที่สำคัญแห่งหนึ่ง อีกทั้งยังเป็นหนึ่งในแหล่งน้ำสำคัญตามโบราณราชประเพณี ด้วย

เป็นหนึ่งในแหล่งน้ำสำคัญตามโบราณราชประเพณี

แหล่งน้ำสำคัญและศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ ตามตำราของพราหมณ์ คือ น้ำจากแม่น้ำห้าสายในชมพูทวีป ได้แก่ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำมัทรี แม่น้ำอจิรวดี และแม่น้ำสรวุ ซึ่งรวมเรียกว่าปัญจมหานที เพราะเชื่อว่าแม่น้ำทั้งห้าสายนี้ไหลมาจากเขาไกรลาส ซึ่งเป็นที่สถิตของพระอิศวร ส่วนแหล่งน้ำสำคัญและเป็นสิริมงคลตามโบราณราชประเพณีไทย ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีการพิธีกรรมตักน้ำมาจากสระเกษ สระแก้ว สระคงคา สระยมนา ในแขวงเมืองสุพรรณบุรี จากนั้นจึงเสกด้วยพระพุทธมนต์ให้เป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ เพื่อใช้เป็นน้ำสรงมูรธาภิเษก^๕

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ น้ำสรงมูรธาภิเษกในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ ๑) ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) นอกจากจะใช้น้ำในสระเกษ สระแก้ว สระคงคา สระยมนาแล้ว ยังมีการใช้น้ำในแม่น้ำสำคัญของประเทศเพิ่มเติมอีก ๕ สาย คือ

แม่น้ำบางปะกง	ดักที่บึงพระอาจารย์	แขวงเมืองนครนายก
แม่น้ำป่าสัก	ดักที่ตำบลท่าราบ	แขวงเมืองสระบุรี
แม่น้ำเจ้าพระยา	ดักที่ตำบลบางแก้ว	แขวงเมืองอ่างทอง
แม่น้ำราชบุรี	ดักที่ตำบลดาวดึงส์	แขวงเมืองสมุทรสงคราม
แม่น้ำเพชรบุรี	ดักที่ตำบลท่าไชย	แขวงเมืองเพชรบุรี

น้ำในแม่น้ำทั้ง ๕ สายนี้ มีชื่อเรียกว่า “เบญจสุทธคงคา” โดยอนุโลมตามปัญจมหานทีในชมพูทวีป น้ำแต่ละแห่งดังกล่าวเมื่อตักมาแล้ว จะตั้งพิธีเสก ณ เจดีย์ หรือสถานที่ หรือวัดที่สำคัญ ๆ ของเมืองนั้น ๆ แล้ว จึงจัดส่งเข้ามาทำพิธีที่กรุงเทพมหานครต่อไป

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินไปประเทศอินเดีย ทรงได้นำจากปัญจมหานทีมาด้วย ดังนั้นน้ำสรงมูรธาภิเษกในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่สองหลังจากที่ทรงลาผนวชในปี พ.ศ. ๒๔๑๖ จึงมีน้ำปัญจมหานทีเจือลงในน้ำเบญจสุทธคงคา และน้ำจากสระ ๔ แห่ง ในแขวงเมืองสุพรรณบุรีด้วย

จากหลักฐานสารตราที่สั่งการมายังเจ้าเมืองฉะเชิงเทราพบว่ามี การตักน้ำจากแม่น้ำบางปะกง ส่งเข้าไปยังกรุงเทพมหานคร เพื่อใช้ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ดังนี้

... สารตรา เจ้าพระยาจักรีศรีอริยวงศราชกุมาร สมุหนายก อัครมหาเสนาธิบดี
อภัยพิริยบรากรมพาทู มาถึงพระยาวิเสศฤาไชย ผู้สำเร็จราชการเมือง
ฉะเชิงเทรา ด้วยกำหนดพระฤกษ์จะได้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชา
ภิเษก ... ต้องการน้ำเข้าพระราชพิธีอย่างพระมหากษัตริราชเจ้า
แต่ก่อน จึงให้พระยาวิเสศฤาไชย ตักน้ำที่เอกอนงค์ลำน้ำบางปะกง
ม่อหนึ่งให้เอาใบบัวปัดปากม่อ เอาผ้าขาวห่มปากม่อ ค้ายผูกปิดตรา

ประจำครั้ง แต่งให้กรมการผู้ใหญ่คุมลงไปส่ง ณ กรุงเทพมหานคร
ให้ทันในการพระราชพิธี อย่าให้เสียราชการได้ ... ๖

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ยังทรงโปรดเสวยน้ำจากแม่น้ำบางปะกง หนึ่งในเบญจสุทธคงคาอีกด้วย ๗

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๖) นำสรทมูรธาภิเษกในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ใช้น้ำเช่นเดียวกับครั้งรัชกาลที่ ๕ และได้พิธีกรรมตักน้ำจากมณฑลต่าง ๆ อีก ๑๐ มณฑล และหนึ่งในนั้นคือมณฑลปราจีนบุรี ทำพิธีเสกน้ำ ณ วัดโสธร เมืองฉะเชิงเทรา

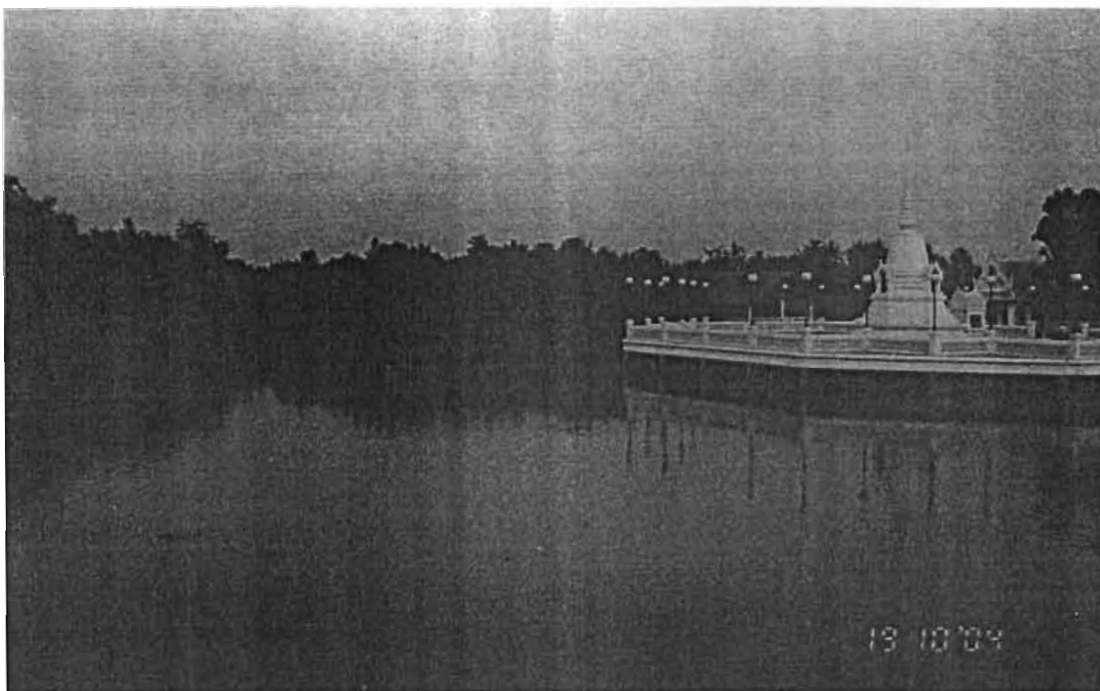
ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (รัชกาลที่ ๙) นำสรทมูรธาภิเษกในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ในปี พ.ศ. ๒๔๙๓ ยังคงตักน้ำจากลำน้ำบางปะกงเช่นเดิม และในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ในวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ มีการทำพิธีเสกทำน้ำพระพุทธมนต์ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งกระทรวงมหาดไทยได้สั่งการมายังจังหวัดฉะเชิงเทราให้ประกอบพิธีพิธีกรรมตักน้ำจากสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ประชาชนเคารพเลื่อมใส หรือจากแหล่งน้ำซึ่งเป็นเส้นหล่อเลี้ยงชีวิตที่สำคัญของจังหวัด หรือจากแหล่งน้ำที่เคยใช้ทำน้ำศักดิ์สิทธิ์ สถานที่ประกอบพิธีกรรมตักน้ำจากลุ่มน้ำบางปะกงสำหรับพระราชพิธีในครั้งนี้คือปากน้ำเจ้าโล้ สระมหาชัย และสระหินดาบ

ปากน้ำเจ้าโล้ อยู่ห่างจากตัวจังหวัดฉะเชิงเทราประมาณ ๒๔ กิโลเมตร และห่างจากตัวอำเภอบางคล้าไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๒ กิโลเมตร เป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์แห่งหนึ่งกล่าวคือ เมื่อครั้งปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา (ก่อนเสียกรุงครั้งที่ ๒) พระยาตาก(สิน) ยศและตำแหน่งในขณะนั้นคือ พระยาวชิรปราการ (เจ้าเมืองกำแพงเพชร) ได้ตีฝ่าวงล้อมของพม่าออกมาตั้งมั่นที่หัวเมืองชายทะเลตะวันออก ระหว่างเดินทางได้พบกับทัพของพม่าที่ติดตามมาหลายครั้ง การเดินทางครั้งนั้น ได้ข้ามลำน้ำบางปะกงตรงปากน้ำเจ้าโล้ และตรงบริเวณนี้เป็นที่ซึ่งพระยาตาก(สิน) ได้พบกับพม่าถึงขั้นแตกหัก ทัพพม่าแตกหนีกระจัดกระจาย ดังปรากฏข้อความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งว่า

... ขณะนั้นฝ่ายแม่ทัพพม่าแจ้งข่าวว่า กองทัพซึ่งยกไปตามพระยา
กำแพงเพชรนั้นเสียทีมาเป็นหลายครั้ง จึงเกณฑ์ทัพเรือให้ยกหนุน
เพิ่มเติมอีก และทัพบกซึ่งพ่ายมาตอนนั้นยกลงมาตั้งอยู่ ณ ปาก
แม่น้ำเจ้าโล้ เมืองฉะเชิงเทรา ทัพเรือขึ้นไปบรรจบกันที่นั่น ครั้น
ถึง ณ วันอังคารขึ้น ๔ ค่ำ เดือนยี่ กองทัพพม่ายกขึ้นมาจากปาก
น้ำเจ้าโล้ทั้งทัพบกและทัพเรือมาขึ้นที่ท่าข้ามยกติดตามมาอีก...ตัว

พระยากำแพงเพชรกับพระเชียงเงิน ขุนชำนาญไพโรสณฑ์ นาย
บุญมี นายทองดี นายแสงนำหน้าพลทหารร้อยหนึ่งออกไปคอย
รับทัพพม่าครั้งทัพพม่ามาใกล้ประมาณหกเจ็ดเส้นเดินเรียงกันมา
ในพงแขมจึงให้อิงปืนใหญ่ร้อยระดมพร้อมกันต้องพลพม่าล้มตาย
เป็นอันมาก พม่าหนุ่นเนื่องกันเข้ามาอีก จึงวางปืนดับคำรบสอง
สาม พม่าก็แตกหนีกระจัดพลัดพรายพ่ายไปไม่เป็นหมวดเป็นกอง
จึงจับพลทหาร โห่ร้องตีฆ้องสำหรับไล่ติดตามพม่าเสียเป็นอันมาก...^๘

จากนั้นได้เดินทัพผ่านไปยังเมืองพนัสนิคม ระยอง และจันทบุรี ตามลำดับ

**พระสถูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ที่ตั้งอยู่บริเวณปากน้ำเจ้าโล้**

สระมหาชัย หรือสระลำมะชัย หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “หนองอิฐ” ตั้งอยู่บริเวณริมถนน
ด้านขวาก่อถึงวัดท่าอิฐไทรประมาณ ๕๐๐ เมตร หมู่ที่ ๓ ตำบลท่ากระดาน อำเภอสนามชัยเขต สระนี้
เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้างประมาณ ๑๐ เมตร ยาวประมาณ ๑๒๐ เมตร ลึกประมาณ ๓ เมตร มี
เนื้อที่ประมาณ ๑๐ ไร่เศษ สภาพดินรอบสระเป็นดินเหนียว น้ำใสสะอาดและจัดสนิท ราษฎรที่อยู่
บริเวณใกล้เคียงใช้อุปโภคบริโภค มาจนกระทั่งทุกวันนี้

ชาวบ้านเล่าว่า ก่อนปี พ.ศ. ๒๔๕๐ บริเวณนี้มีสภาพเป็นป่าดงมีแต่สัตว์ร้ายอาศัยอยู่ ตัวสระมีหญ้าขึ้นหนาทึบ ต่อมาราว พ.ศ. ๒๔๖๔ ราษฎรได้เข้าไปหักร้างถางพงพวยพรอบครัวมาปลูกบ้านเรือนเป็นหลักฐานอยู่โดยรอบสระนี้หลายครอบครัว แต่ไม่มีผู้ใดกล้าจับสัตว์น้ำในสระมหาชัยหรือหนองอิฐมารับประทานหรือนำไปขาย ด้วยเชื่อว่าหากผู้ใดกระทำการดังกล่าว มักมีอันเป็นไปทุกราย บางรายอาจถึงตาย บางรายเกิดการทะเลาะเบาะแว้งทำให้ครอบครัวแตกแยก เป็นต้น และในบริเวณใกล้สระมีต้นตะเคียนใหญ่หลายต้น ซึ่งไม่มีผู้ใดโค่นล้มได้ เคยมีเจ้าหน้าที่ป่าไม้หลายรายพยายามเข้าไปตัดราที่ต้นตะเคียนเหล่านั้น แต่ก็ไม่สามารถกระทำได้เพราะมีอันเป็นไปเสียก่อน บางรายก็ป่วยตายในคืนที่ไปตัดราโดยไม่ทราบสาเหตุ

สระมหาชัย (หนองอิฐ) แหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์

สระหินดาบ ตั้งอยู่ที่บ้านหินดาบ หมู่ที่ ๑๔ ตำบลดงน้อย อำเภอราชสาส์น ห่างจากที่ว่าการอำเภอประมาณ ๖ กิโลเมตร มีลักษณะเป็นบ่อศิลาแลง ขนาดกว้าง ๒.๕ เมตร ยาว ๒.๕ เมตร ลึกประมาณ ๖ – ๗ เมตร มีน้ำใสและรสจืดสนิท ชาวบ้านใช้อุปโภคบริโภคได้ตลอดปี จากการสัมภาษณ์นายทัน ทิพวรรณ บอกว่ามีชาวบ้านบางคนคิมน้ำจากบ่อนี้แล้วหายจากโรคร้าย จึงเชื่อว่าเป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์

สระหินดาษ ตั้งอยู่ที่อำเภอราชสาส์น

มีลักษณะเป็นบ่อศิลาแลง

สถานที่ประกอบพิธีเสกน้ำศักดิ์สิทธิ์ กระทำ ณ พระอุโบสถวัดปากน้ำ ตั้งอยู่หมู่ที่ ๗ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า ห่างจากที่ว่าการอำเภอไปทางทิศเหนือประมาณ ๓ กิโลเมตร จากความสำคัญทางประวัติศาสตร์ของบริเวณปากน้ำเจ้าโล้ดังกล่าวถึงแล้วข้างต้น เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์แล้ว ทรงโปรดฯ ให้สร้างถาวรวัตถุขึ้นเป็นที่ระลึกในการเดินทางครั้งนั้น โดยสร้างเป็นวัดและเจดีย์ใหญ่ขึ้นตรงปากน้ำเจ้าโล้คือวัดปากน้ำในปัจจุบัน และขณะนี้เจดีย์ได้ถูกน้ำเซาะพังไปหมดแล้วคงเหลือแต่บริเวณวัดเท่านั้น

เป็นเส้นทางยุทธศาสตร์

ลุ่มน้ำบางปะกงเป็นเส้นทางผ่านไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ที่อยู่โดยรอบ โดยเฉพาะการเดินทางไปยังหัวเมืองเขมร หัวเมืองอีสานที่จะเชื่อมต่อไปยังประเทศลาว อีกทั้งยังเป็นเส้นทางออกทะเลได้ ส่งผลให้ลุ่มน้ำแห่งนี้กลายเป็นเส้นทางผ่านของการเดินทาง การค้าเลี้ยงกำลังพล เสบียงอาหาร อาวุธยุทธโปกรณ์ต่าง ๆ เช่น เหตุการณ์เมื่อครั้งปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาที่พม่ายกกองทัพมาล้อมกรุงฯ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๐๘ ซึ่งกรมหมื่นเทพพิพิธ (พระองค์เจ้าแขก) ที่สมเด็จพระเจ้าเอกทัศทรงโปรดฯ ให้เนรเทศไปอยู่ลังกาได้ทราบข่าว จึงแอบหนีเข้ามาอยู่ที่เมืองระยองพร้อมทั้งสวามิภักดิ์คนชาวเมืองต่าง ๆ แถบหัวเมืองชายทะเลตะวันออก รวมทั้งชาวบ้านเมืองฉะเชิงเทราด้วย รวบรวมขึ้นเป็นกองกำลังเพื่อจะยกไปต่อสู้กับพม่า เมื่อได้กำลังพอสมควรแล้ว จึงเคลื่อนกำลังเข้าไปตั้งมั่นอยู่ในเมือง

ปราจีนบุรี เมื่อข่าวแพร่กระจายออกไปก็มีผู้คนเข้ามาชมมากขึ้น เช่น พระยารัตนาธิเบศร์จตุสดมภ์ กรมวัง เป็นต้น แต่การรบกับพม่าที่ปากน้ำโยทกาถูกพม่าตีแตกพ่าย กรมหมื่นเทพพิพิธกับพระยารัตนาธิเบศร์แบ่งสมัครพรรคพวกหนีผ่านช่องนุพราหมณ์ไปตั้งมั่นอยู่ที่เมืองนครราชสีมา ตามที่ปรากฏในหลักฐาน

จดหมายเหตุ ดังนี้

... พระองค์เจ้ากรมเทพพิพิธกลับมาแต่ลังกามาอยู่ ณ เมืองระยอง กรมการเมืองชนกับเจ้าเมืองปัจจิม คิดกันออกไปรับเข้ามาอยู่เมืองปัจจิม ส่องสุ่มผู้คนแลทแกล้วทหารที่มีฝีมือได้เป็นอันมาก อยู่ประมาณ ๘ เดือน พญารัตนาธิเบศร์บ้านระจันแตกออกไปอยู่ด้วยเจ้ากรมเทพพิพิธ ณ เมืองปัจจิม อยู่ประมาณ ๑๗ วัน ๑๘ วัน กอทัพยกทัพเรือประมาณคนหมื่นหนึ่งออกไปตีเมืองปัจจิมตั้งอยู่ปากน้ำโยทกา ... เจ้าคารบุตรเจ้ากรมเทพพิพิธ เปนแม่ทัพลงมารบตั้งหนึ่ง กองทัพพม่าจับพระอนุภาพสงคราม แม่ทัพนำได้ฆ่าเสีย ทัพเจ้าคาราแตกกลับขึ้นไปเมืองปัจจิม... ยกไปเมืองนครราชสีมา ...^๕

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ ๒) ตรงกับปี พ.ศ. ๒๓๕๓ เกิดเหตุการณ์ความไม่สงบที่เมืองพระตะบอง ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของไทย ได้มีหนังสือแจ้งเข้ามาทางกรุงเทพฯ ว่าเขมรและกองทัพญวนจะยกเข้ามาตี ทางกรุงเทพฯ จึงสั่งการออกไปยังเมืองนครราชสีมา เมืองจันทบุรีให้ส่งกองกำลังเข้าไปเร่งตั้งค่ายในเมืองพระตะบอง พร้อมทั้งให้ปลูกขุ้งฉางขึ้นใหม่สำหรับใส่ข้าวให้จุข้าวได้ขุ้งฉางละ ๒๐๐ เกวียนเศษ ถึง ๓๐๐ เกวียน หลังจากนั้นจึงสั่งการมายังเจ้าเมือง กรมการเมืองฉะเชิงเทรา ให้เรียกข้าวค่านาไร่ละ ๒ ถัง และจัดซื้อจากราษฎรอีกไร่ละ ๒ ถัง พร้อมทั้งได้เร่งรัดให้จัดแจงหาเรือและคนส่งข้าวไปยังเมืองพระตะบองอย่างเร่งด่วน เพื่อใช้จ่ายในกองทัพให้ทันเวลา^๖

นอกจากนี้ ยังพบหลักฐานสารตราในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่ ๓) ว่าได้มีการส่งอาวุธคือปืนปะเรียม จำนวน ๒๐ กระบอก พร้อมทั้งกระสุนปืน ๓,๐๐๐ นัด ให้หลวงศรีทิพบาลคุมเรือบรรทุกจากกรุงเทพฯ ผ่านลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทราส่งไปยังนครเสียมราฐ^๗ และส่งผ้า ๑,๖๐๐ ผืน ฝ้านุ่ง ๔๐๐ ผืน ไปให้ไพร่พลในกองทัพของเจ้าพระยาบดินทรเดชาที่เมืองพระตะบอง^๘ นอกจากนี้ยังได้มีการส่งตะปู กลอน ฟาก ขอเหล็ก สำหรับใช้ในการต่อเรือเพื่อเตรียมรับศึกกับญวนในเขมร เมื่อถึงฤดูน้ำหลากมักจะยกกองทัพเรือเข้ามาที่เมืองพนมเปญ^๙ การลำเลียงอาวุธ

ยุทธโศปกรณเหล่านี้ จากกรุงเทพฯ ผ่านคลองบางขนากออกแม่น้ำบางปะกง ไปยังเขมร ซึ่งคลองบางขนากขุดขึ้นมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓)^{๕๔} ด้วยเหตุผลเพื่อเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์โดยตรง

การศึกสงครามในเขมร ยังคิดพันต่อเนื่องมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) กล่าวคือญวนได้ยกกองทัพเข้ามาตั้งค่ายในดินแดนเขมร โดยมีเป้าหมายจะเข้าตีเมืองนครเสียมราฐ และเมืองอุดงมีไชยซึ่งเป็นเมืองขึ้นของไทย องค์พระหริรักษ์ได้ส่งหนังสือเข้ามาแจ้งให้ทางกรุงเทพฯ ทราบ พร้อมทั้งขอความช่วยเหลือให้ส่งข้าว ทางกรุงเทพฯ จึงเร่งเกณฑ์คนและเรือสำหรับใช้บรรทุกข้าวส่งผ่านลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทราไปยังเมืองอุดงมีไชย^{๕๕}

ต่อมาชาวเขมรในลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทราได้มีบทบาทเข้าร่วมกองทัพไปรบที่เมืองอุดงมีไชยด้วย เห็นได้จากหลักฐานจดหมายเหตุที่ว่า

... พระยาราชวรานุกูลบอกเข้ามาว่า อ้ายสุดกะปากคิดการกำริบตั้งเป็นกองทัพถึง ๗ ตำบล พระยาราชวรานุกูลจะยกขึ้นไปเมืองอุดงมีไชยผู้คนน้อย จึงขอพระกำพูชาก็ออกไปช่วยคิดราชการจึงโปรดเกล้าฯ ว่าพระกำพูชาก็ดีก็ประกอบไปด้วยสติปัญญาแล้วได้เคยไปราชการกับพระยาราชวรานุกูลครั้งหนึ่งแล้ว ให้พระกำพูชาก็ดีคุมเลขเขมรในกอง ๒๐๐ คน รีบยกไปทางบก ...^{๕๖}

การลำเลียงอาวุธยุทธโศปกรณต่าง ๆ ผ่านลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา ยังคงมีอยู่ตลอดมาแม้กระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ดังหลักฐานตราน้อยที่ว่า

... ด้วยโปรดเกล้าฯ ให้นายยาสังคุมเรือกลไฟ บรรทุกปืนกระสุนดินดำเครื่องศาสตราวุธซึ่งโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้พระยามหาอำมาตยาธิบดีข้าหลวงผู้ใหญ่ จักรราชการทางเมืองฝ่ายตะวันออกออกไปส่ง ณ เมืองปราจีนบุรี ถ้านายยาสังคุมเรือกลไฟออกมาถึงเมืองฉะเชิงเทราจะขัดสนด้วยพื้น น้ำมัน เครื่องใช้ในเรือกลไฟประการใด ให้ผู้ว่าราชการเมือง กรมการเจ้ากรมตามสมควร...^{๕๗}

และต่อมายังได้สั่งการให้หลวงพิทักษ์นรินทร กับนายทหารยศร้อยโท ร้อยตรี รวม ๕ นาย คุมปืน ๒๐๐ กระบอก ปืนตันกระบอกละ ๑๐๐ นัด เครื่องแต่งตัวทหาร ๒๐๐ สำหรับ ออกไปฝึกหัดทหารประจำรักษาพระราชอาณาเขต พร้อมด้วยพระยามหาอำมาตยาธิบดี ข้าหลวงเมืองจำปาศักดิ์ โดยให้

นายปิ่นเป็นนายเรือคุมเรือกลไฟแม่น้ำ บรรทุกปืน ปืนคัน สิ่งของต่าง ๆ รวมทั้งหลวงพิทักษ์นรินทร์ และนายทหารทั้ง ๕ นาย ออกไปส่ง ณ เมืองปราจีนบุรี หากนายปิ่นคุมเรือกลไฟมาถึงเมือง ฉะเชิงเทราเมื่อใด ถ้าเกิดขัดสนในเรื่องพื้น น้ำมันประการใด ก็ให้ข้าหลวงผู้ว่าราชการเมือง กรมการ เมืองฉะเชิงเทราช่วยเจรจาตามสมควร อย่าให้เสียราชการได้^{๑๘}

เป็นที่ตั้งเมืองหน้าด่าน

การที่ดินแดนในกลุ่มน้ำบางปะกง โดยเฉพาะอาณาเขตของเมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งมีที่ตั้งทาง ภูมิศาสตร์อยู่บนสองฟากฝั่งแม่น้ำบางปะกง และมีสายน้ำไหลออกสู่ทะเล ซึ่งในช่วงสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) อังกฤษและฝรั่งเศสกำลังขยายอิทธิพลเข้ามาใน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีผลให้ประเทศเพื่อนบ้านต้องตกอยู่ภายใต้การครอบครองของมหาอำนาจ พระองค์ทรงเล็งเห็นภัยจากชาติตะวันตก ทรงคาดการณ์ต่อไปว่าภัยของชาติน่าจะมาจากทางทะเล อีกทั้งลุ่มน้ำบางปะกงยังมีลำคลองสาขาที่เชื่อมต่อไปยังกรุงเทพฯ เช่น คลองบางขนาก คลองสำโรง เป็นต้น มีพื้นที่อยู่ในฉนวนไทยที่เชื่อมต่อไปถึงพรมแดนเขมรทั้งยังต่อเนื่องไปยังหัวเมืองอีสานและ ลาว เป็นผลให้เมืองฉะเชิงเทราต้องกลายสภาพเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญ

ด้วยเหตุนี้ทางเมืองหลวงจึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องสร้างป้อม กำแพงเมืองที่แข็งแรงมั่นคง ขึ้นไว้เป็นที่มั่น รวมทั้งจัดหาอาวุธปืนใหญ่และกระสุนดินดำไว้สำหรับป้องกันข้าศึกศัตรู^{๑๙} พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาอมราช และ เจ้าพระยามหาโยธา ออกมาจัดแจงเตรียมการที่จะสร้างเมืองฉะเชิงเทราใหม่ โดยให้ทำการควบคุม กองรามัญทำอิฐขึ้นไว้ สำหรับใช้ก่อสร้างป้อมกับก่อสร้างกำแพงเมือง^{๒๐} เมื่อเตรียมการทำอิฐเสร็จ แล้ว จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงรักษัณเรศ ออกไปเป็นแม่กองบัญชาการสร้างกำแพงเมือง ฉะเชิงเทรา พร้อมทั้งป้อมปราการขึ้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๗ เพื่อใช้เป็นเมืองหน้าด่านเขื่อนขันธ์กัน พระนครทางด้านทิศตะวันออก

กำแพงเมืองฉะเชิงเทรา ปัจจุบันยังคงเหลือร่องรอยให้เห็นตั้งอยู่ที่ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง และได้รับการขึ้นทะเบียนประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๗๑ ตอนที่ ๓ ลงวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ซึ่งมีรายละเอียดเกี่ยวกับกำแพงเมืองว่า “เป็นกำแพงก่อด้วยอิฐถือปูน ด้านเหนือยาว ๓ เส้น ด้านใต้ยาว ๓ เส้น ด้านทิศตะวันออกยาว ๖ เส้น ๑๐ วา ด้านทิศตะวันตกยาว ๖ เส้น ๑๐ วา รวม เป็นเนื้อที่ทั้งสิ้น ๑๕ ไร่ ๒ งาน”^{๒๑}

หลังจากการก่อสร้างกำแพงเมืองและป้อมปราการเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) ทรงมีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ดำรัสสั่งให้พระยาพิไชยสงคราม และหลวงนายสิทธิ ออกไปดูแลจัดแจงตกแต่งเดือน เร่งรัดให้นายด่านทำแท่นปืนใหญ่ที่ค้างอยู่กับโรง ปืนอีก ๓ หลังให้แล้วเสร็จโดยเร็ว พร้อมทั้งให้วัดแม่น้ำหน้าเมืองฉะเชิงเทราและปากน้ำบางปะกง

ว่ามีความกว้างและแคบสักเท่าใด หยั่งน้ำว่าจะลึกหรือตื้นสักเท่าใด ตามริมฝั่งแม่น้ำที่เป็นลุ่มเป็น
แหลมอยู่ตรงไหน ท้องที่ต่ำบาดใด เพื่อจะซ่อมซ่อมวางไพร่พลและปืนใหญ่ไว้รับรองยิงข้าศึกได้^{๒๒}

ปืนใหญ่ที่เตรียมไว้ป้องกันบ้านเมืองจากข้าศึกศัตรู

จนกระทั่งถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ป้อมและกำแพง
เมืองเกิดการชำรุด ทางกรุงเทพฯ จึงสั่งการให้ใช้เงินส่วนหนึ่งที่เก็บค่าธรรมเนียมได้จากการทำตัว
รูปพรรณซื้อขาย โคนกระป๋อง มาใช้ซ่อมแซมป้อมและกำแพงเมืองที่ชำรุดให้เรียบร้อยต่อไป^{๒๓}

**ป้อมและกำแพงเมืองฉะเชิงเทรา
บ่งบอกสภาพการเป็นเมืองหน้าด่าน**

การเป็นเมืองหน้าด่าน ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกง โดยเฉพาะชาวบ้านที่ตั้งบ้านเรือนอยู่แถบแนวแดนรอยต่อของเมือง เช่น ที่ป่าปลายเขตแดนเมืองพนมสารคาม ชาวบ้านมีสภาพเป็น “ราษฎรกองด่านเมืองฉะเชิงเทรา”^{๒๔} ความสำคัญของหน้าด่านแถบนี้ยิ่งทวีความสำคัญมากขึ้น เนื่องจากเป็นช่องทางผ่านเข้าออกของลูกค้าไทย ลาว เขมร ทองสุ่ย จีนรวมทั้งโจรผู้ร้าย ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเมืองสนามไชยเขตรขึ้น เพื่อเป็นเมืองหน้าด่านคอยระวังตรวจตราผู้ที่เดินทางผ่านเข้าออก มีรายละเอียด ดังนี้

...บ้านพระงามด่านขวาแขวงเมืองฉะเชิงเทรา ต่อพรมแดนกับด่านสระแก้วแขวงเมืองกบินทร์บุรี เมืองขึ้นเมืองปราจีนบุรี ตั้งแต่เมืองพนมสารคามจะไปถึงบ้านพระงาม ๑,๐๐๐ เส้น บ้านพระงามด่านขวาเป็นช่องทางลูกค้าฝ่ายลาวเขมร และโจรก็เดินออกเส้นทางสระแก้ว ตั้งบ้านพระงามด่านขวาเป็นเมือง ขอลหลวงพิทักษ์โควินเป็นเจ้าเมือง ยกเลขกองด่านขุนหมื่นไพร่ ๒๐๐ คน ยกเลขกองโคขุนหมื่นไพร่ ๓๐๐ คน รวม ๕๐๐ คน เป็นคนใช้สอยสำหรับตรวจตราโจรผู้ร้าย ลูกค้าลาวเขมรก็บันทุกสินค้ามาจำหน่าย เดินทางบ้านสระแก้วแยกมาทางบ้านพระงามด่านขวา

มาเมืองพนมสารคามเมืองขึ้นเมืองฉะเชิงเทรา ทางบ้านพระงาม
 ด้านขวานั้นก็ควรจะตั้งเป็นเมืองระวัง โจรผู้ร้ายจะทำร้ายแก่ลูกค้า
 ไปมาจะได้เป็นที่พักอาศัย โปรดเกล้าฯ ขนารนามบ้านพระงาม
 ด้านขวาเป็นเมืองสนามไชยเขตร ...^{๒๕}

หลังจากตั้งเมืองสนามไชยเขตรขึ้นแล้ว ชาวบ้านบางคนได้รับการแต่งตั้งให้มีหน้าที่ในทาง
 ราชการ เช่น นายเปรมเป็นขุนด่าน นายเจียดเป็นหมื่นด่าน พื้นที่แนวเขตแดนเมืองบางส่วนถูกตั้งขึ้น
 เป็นค่าย เช่น ค่ายบ้านสันคันทน์ เป็นต้น^{๒๖} อีกทั้งทางเมืองหลวงได้มีจดหมายไปถึงผู้ว่าราชการเมือง
 กรมการเมืองพนมสารคาม เมืองสนามไชยเขตรสั่งกำชับให้เกณฑ์ขุนหมื่นและไพร่ทำหน้าที่รักษา
 ด่านทั้งกลางวันและกลางคืน ตรวจตราจับคนที่ไม่พกหนังสือเดินทาง และให้แต่งกรมการออกตรวจ
 ตราสืบเสาะจับผู้ร้ายทุกบ้านทุกตำบล^{๒๗} และพื้นที่ลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา ส่วนในก็ยังมีกร
 ตั้งด่านถึง ๔ ด่านด้วยกัน คือ

ด่านแสนภูคาย ต่อเขตแดนเมืองสมุทรปราการ เมืองพนัสนิคม

ด่านบางขนาก ต่อเขตแดนเมืองปราจีนบุรี

ด่านขวา ต่อเขตแดนเมืองพนมสารคาม เมืองสนามไชยเขตร

ด่านคลองท่าไข่ ต่อเขตแดนกรุงเทพฯ

กองด่านทั้ง ๔ แห่งนี้ แต่เดิมมีนายด่าน ๑ คนขุนหมื่น ๒ คนประจำอยู่ที่ด่าน และมีข้อบังคับสำหรับ
 ด่าน ให้นายด่านตรวจจับโจรผู้ร้ายและสิ่งของที่ต้องห้ามตามพระราชกำหนด^{๒๘}

แต่ต่อมา ด่านแสนภูคาย ซึ่งเป็นทางผ่านเข้าออกทะเล และด่านคลองท่าไข่ (ปากคลองบาง
 ขนาก) เป็นทางผ่านเข้าออกกรุงเทพฯ เป็นด่านที่สำคัญและต้องระมัดระวังอย่างเข้มงวดกวดขัน จึง
 จำเป็นต้องขอคำสั่งทหารเมืองฉะเชิงเทราพลัดเปลี่ยนกันมาประจำรักษาค่ายด่านแสนภูคาย ๖ คน
 คลองท่าไข่ (ปากคลองบางขนาก) ๔ คน^{๒๙}

การเข้ามาของชาวตะวันตกพร้อมกับการล่าอาณานิคม ทำให้รัฐต้องเร่งดำเนินการสร้าง
 บ้านเมืองให้ทันสมัย เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจให้แก่ประชาชนที่กำลังไม่แน่ใจในอธิปไตยของ
 ชาติ เพราะชาติมหาอำนาจใช้นโยบายสิทธิสภาพนอกอาณาเขต คือ คนในบังคับของสถานกงสุล
 ไปขึ้นศาลกงสุลสำหรับคนต่างด้าวโดยเฉพาะ ชาวจีนต่างก็สนใจจะเป็นคนในบังคับของต่างชาติ
 และพร้อมกันมีข่าวเรื่องการเสียดินแดนให้กับชาติมหาอำนาจบ่อยๆ อีกด้วย จึงทำให้รัฐต้องเร่ง
 แก้ไขสถานการณ์บ้านเมืองให้ประชาชนเกิดความเลื่อมใสต่อการปกครองของไทย และหนึ่งใน
 นโยบายนี้คือการสร้างกำลังทหารกองพลขึ้นที่ตำบลโสธร อำเภอเมือง (ค่ายศรีโสธรปัจจุบัน) ดัง
 หลักฐานตราน้อยที่ว่า “ให้พระยาวิเศษฤๅไชย กรมการเมืองฉะเชิงเทราเร่งรีบทำโรงพยาบาล โรงครัว
 ให้เป็นที่มั่นคงถาวรโดยเร็ว โรงพยาบาลเป็นเกียรติยศแก่บ้านเมือง” การสร้างโรงพยาบาลและโรง

ครัวนี้ทางเมืองฉะเชิงเทราใช้แรงงานของนักโทษทำการ^{๓๐} ค่ายทหารที่เมืองฉะเชิงเทราแห่งนี้ ขึ้นกับกรมยุทธนาธิการ โดยมีหลวงพิทักษ์นราธิราชเป็นนายทหารผู้บังคับบัญชา เมื่อมาประจำการที่เมืองฉะเชิงเทราแล้วพบว่า ไม่มีโรงที่พักสำหรับพลทหาร ครั้นจะเรียกทหารเข้ามารับราชการก็ไม่มีที่อาศัย จึงขอให้เจ้าเมือง กรมการเมืองปลูกโรงที่พักสำหรับทหารประจำราชการให้พออยู่อาศัยได้ ๑๐๐ คน ตรวจดูโรงพักทหารที่พระยาวิเศษฤๅไชยคนเก่าทำไว้ ถ้าชำรุดหักพัง ก็ให้ซ่อมแซมขึ้นไว้ให้ถาวร หรือที่โรงจะเล็กไม่พอก็ให้ปลูกต่อออกมาให้ทหารรับราชการต่อไป^{๓๑}

การสร้างค่ายเพื่อเป็นที่พักของทหารที่เมืองฉะเชิงเทราในระยะแรก มีการปลูกโรงทหารในลักษณะเป็นเรือนปั้นหยา ๕ ห้อง จำนวน ๒ หลัง หลังหนึ่งช่อกว้าง ๔ สอก สูงแต่พื้นถึงช่อ ๗ สอก คืบ เฉลียงรอบยาว ๑๐ วา กว้าง ๕ วา อีกหลังหนึ่งกว้าง ๕ สอก สูง ๗ สอกคืบ กับได้ปลูกโรงครัวไฟสำหรับเลี้ยงทหารไว้ริมน้ำหลังหนึ่ง ๓ ห้อง มีเฉลียงรอบช่อกว้าง ๘ สอก สูงแต่พื้นดิน ๗ สอกคืบ ยาว ๗ วา กว้าง ๕ วา มุงด้วยจากกันฝนแล้วอีกหลังหนึ่ง ใช้ไม้เสาทั้งสิ้น ๑๐๑ ต้น ไม้ไผ่ ๖,๐๐๐ ลำ หวาย ๘,๐๐๐ ลำ จาก ๔๐,๐๐๐ ตับ และใช้กระดานปูพื้นเฉลียงทั้ง ๓ หลัง^{๓๒}

ทหารที่เข้าประจำการในรุ่นแรก ๆ รวมทั้งนายและไพร่ จำนวน ๘๐ คน มีเงินเดือนประจำซึ่งหลักฐานตราน้อยได้กล่าวถึงไว้ ดังนี้

... ทหาร นาย ไพร่ เมืองฉะเชิงเทรา ๘๐ คน เข้าซื้อกันทำคำร้องยื่นต่อพระยาสมุทราธิบดีข้าหลวงว่าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิเศษฤๅไชย พระเกรียงไกรกระบวรยุทธ ปลัด หักเป็นเงินช่วยเหลือเร่ง จ่ายเป็นเงินเดือนทหารรักษาเมืองฉะเชิงเทราเสมอทุกเดือน เงินเดือนทหาร นาย ไพร่ ยังค้างอยู่ตั้งแต่ ณ เดือน ๑๑ ปีมะแม ตรีศก มาจนทุกวันนี้ ยังหาได้รับพระราชทานไม่ ทหารเมืองฉะเชิงเทราก็ได้โปรดเกล้าฯ ยกให้ไปขึ้นกรมยุทธนาธิการ...^{๓๓}

ต่อมากรมยุทธนาธิการ ได้มีคำสั่งให้ทำบัญชีทางว่า รวมทหารปืนใหญ่และทหารปืนเล็กเมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งมีหลวงสำแดงเดชาเป็นเจ้ากรมบังคับบัญชาอยู่เดิมนั้น ให้มาขึ้นรวมอยู่กับกรมยุทธนาธิการ บัญชีทางว่าทหารปืนใหญ่ที่รวบรวมได้มีนาย ๑๐ คน ไพร่ ๕๓ คน รวมทั้งหมด ๖๓ คน ส่วนทหารปืนเล็ก มีตัวทหารและบุตรหมู่ รวมทั้งหมด ๖๘ คน^{๓๔}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่ ๕)โปรดเกล้าฯ ให้หลวงพิทักษ์นราธิราช กองทหารรักษาพระองค์เป็นข้าหลวงคุมทหารรักษาพระองค์ นายร้อยตรีหนึ่งนาย นายสิบและพลทหารรวม ๕๐ คน ออกมารักษาราชการ ณ เมืองฉะเชิงเทรา และจัดการตรวจรับทหารปืนใหญ่ ปืน

เล็ก รวบรวมบัญชีทหารให้เป็นทีเรียบร้อยต่อไป พร้อมทั้งสั่งการให้ผู้ว่าราชการ กรมการเมือง ฉะเชิงเทราซ่อมแซมโรงทหารเก่าให้เรียบร้อยตามที่ทหารจะอยู่อาศัยได้ เมื่อทหารอยู่เป็นปกติแล้ว จะมีราชการไปจับโจรผู้ร้ายที่แห่งใด ผู้ว่าราชการจะต้องการทหารไปจับโจรผู้ร้ายมากน้อยเท่าใด ก็ ให้แจ้งความกับนายทหารที่เป็นผู้บังคับการทหารอยู่ ณ เมืองฉะเชิงเทราให้ทราบ^{๓๕}

ปัจจุบัน เมืองฉะเชิงเทราก็ยังคงสภาพความเป็นเมืองหน้าด่านอยู่ เพราะนอกจากจะเป็นที่ตั้ง ของค่ายทหารศรีโสธรแล้ว ยังมีค่ายสมเด็จพระนั่งเกล้าอีกแห่งหนึ่งด้วย

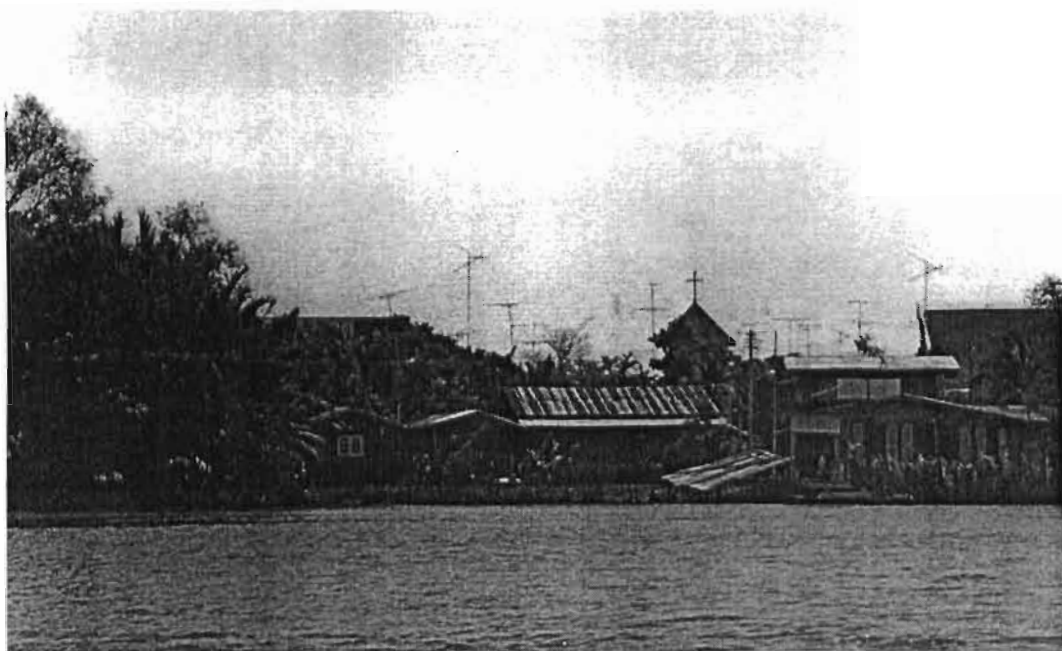
เป็นดินแดนต่อเนื่องกับอาณานิคมฝรั่งเศส

ชาวตะวันตกนั้น เมื่อบ้านเมืองของตนได้เข้าสู่สภาวะความสงบภายหลังการสิ้นสุดสงคราม นโปเลียนแล้ว ก็ได้มีการเดินทางออกนอกยุโรป เพื่อแสวงหาอำนาจในดินแดนอื่นอีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้ เป็นผลมาจากความต้องการแหล่งวัตถุดิบ และแหล่งระบายสินค้าที่กำลังทวีมากขึ้นภายหลังการ ปฏิวัติอุตสาหกรรม รวมทั้งแนวความคิดจักรวรรดินิยมที่กำลังมีบทบาทสำคัญในเวลานั้น ทำให้ ประเทศเพื่อนบ้านของไทยหลายประเทศต้องตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก^{๓๖} และหนึ่งในนั้น คือเขมรได้ตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส ซึ่งเป็นดินแดนที่ต่อเนื่องถึงลุ่มน้ำบางปะกง

การเข้ามาเมืองไทยของชาวตะวันตก บทบาทหนึ่งคือเข้ามาทำการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ และ เมืองฉะเชิงเทราตลอดจนเมืองอื่น ๆ ในลุ่มน้ำบางปะกงได้อยู่ในสายตาชาวตะวันตกตั้งแต่ช่วงต้น สมัยรัตนโกสินทร์แล้ว เห็นได้จากการเข้ามาของบาทหลวงปาลเลกัวซ์ ในช่วงปี พ.ศ.2373 ซึ่งแสดง ให้เห็นว่าชาวตะวันตกให้ความสำคัญต่อดินแดนแถบนี้เป็นอย่างมาก ยิ่งยานพาหนะที่ใช้ในการ เดินทางของฝรั่งก้าวหน้าและทันสมัย ก็ยิ่งเป็นแรงกระตุ้นให้มีการสำรวจบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกง อย่างกว้างขวาง เห็นได้จากหนังสือรายงานของพระยาวิเสศฤาไชย ผู้ว่าราชการเมืองฉะเชิงเทรา กราบทูลไปยังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้สำเร็จราชการกรมมหาดไทย ทราบ ดังนี้

... เรือกลไฟเหล็กเมืองอเมริกันชาวสองเส้นสิบห้าวาเข้ามาทาง ปากแม่น้ำบางปะกง ใช้จักรมาทางลำน้ำจนถึงโรงจักรสีไฟ บ้าน ทุ้งช้าง แขวงเมืองฉะเชิงเทรา ... แต่ปากน้ำบางปะกงนั้นไม่มีผู้ใด ทราบว่า ร่องน้ำทุกถึงเพียงนี้ ฝรั่งเศสจึงคิดเป็นทางพระราช ไมตรีสนิทคิดชักย้ายขอตั้งสอนศาสนา จะโต้ตอบขัดทางพระ ราชไมตรีไม่ได้จึงโปรดฯ ให้ตั้งสมความคิด แล้วก็ตั้งบาดหลวง สอนศาสนาทุกบ้านทุกเมือง เมืองฉะเชิงเทรานั้นเดิมตั้งบาดหลวง คาเนียน ครั้นบาดหลวงคาเนียนกลับออกไปเมืองนอก แล้วตั้ง บาดหลวงอันตนเข้ามาใหม่ที่เมืองฉะเชิงเทรานั้นบาดหลวงอันตน

ตั้งโบสถ์ฝรั่ง ทำด้วยอิฐปูนโตใหญ่สอนศาสนาโรมันคาทอลิก
พวกจีนถือศาสนาประมาณสองพันไทยก็มีบ้าง ... ผู้คนนับถือ
โดยมาก เปนเค้าเปนมูลขึ้นโตใหญ่อยู่แล้ว ทุกวันนี้ยังทราบว่
ร่องน้ำทางปากอ่าวบางปะกง เรือใหญ่เข้ามาได้ฝรั่งก็คงคิด
ชักย้ายต่อไป ...^{๓๗}

*โบสถ์คริสต์ริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง บริเวณปากคลองบางไผ่
ฝั่งตรงข้ามกับวัดแหลมใต้*

ความวิตกกังวลดังกล่าว ทำให้ผู้ว่าราชการเมืองฉะเชิงเทราคำนึงถึงความปลอดภัยของชาติบ้านเมือง
ด้วยเห็นว่า บริเวณอ่าวไทยตรงปากแม่น้ำบางปะกง ไม่มีป้อมและกำแพงเป็นที่มั่นคงเหมือนปากน้ำ
เมืองอื่น ๆ จึงเกรงว่าถ้าฝรั่งเศสจะเกลี้ยหาความว่า ไทยผิดข้อสัญญาทางพระราชไมตรีข้อหนึ่งข้อใด
แล้ว อาจจะเรียกรบเข้ามาพูดจาต่อว่าความตามข้อสัญญา กล่าวว่ารบจะไม่เข้ามาทางกรุงเทพฯ
แต่จะให้เรื่อบทอดสมอยู่ที่เกาะสีชังบ้าง หรืออยู่ที่ปากอ่าวบางปะกงบ้าง หรือจะเลยเข้าไปถึงเมือง
ฉะเชิงเทรา เมืองปราจีนบุรีบ้าง ถ้าเรื่อบเข้าไปถึงเมืองฉะเชิงเทรา หรือเมืองปราจีนบุรีได้ ราษฎร
พลเมืองก็จะหวาดหวั่น พวกชาวจีนที่ถือศาสนาคริสต์ก็จะก่อการกำเริบขึ้น ซึ่งจะทำให้ไทย
เสียเปรียบได้ แล้วฝรั่งเศสจะมีหนังสือออกแจ้งไปในวงกว้าง จุดประสงค์เพื่อให้ข้อความดังกล่าวไป
ถึงเมืองเขมรว่าฝรั่งเศสได้เมืองฉะเชิงเทรา เมืองปราจีนบุรีแล้ว ให้ชาวฝรั่งเศสที่ควบคุมดูแลเมือง
เขมรอยู่เกณฑ์กองทัพเขมรยกเข้ามา โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเมืองพระตะบองและเมืองเสียมราฐ ซึ่ง
เป็นเมืองขึ้นของไทย เกิดเชื่อถือตามคำที่ฝรั่งเศสอวดอ้างแล้ว ก็อาจจะยอมแพ้ไม่คิดต่อสู้ได้

ด้วยเหตุนี้ พระยาศรีสุทโธราชเมืองฉะเชิงเทราจึงได้แสดงความคิดเห็นว่าเขาคิด
ได้บ้านบางพึ่งริมฝั่งน้ำบางปะกง พ้นจากปากอ่าวไทยเข้าไปสามแคว้น ระยะทางตั้งแต่เขาคินออกไป
ถึงปากอ่าวประมาณร้อยห้าสิบลี้น ซึ่งเรียกว่าเขาคินนั้นไม่ใช่ดิน บนเขาเป็นศิลาสูงประมาณเก้าวา
เป็นชัยภูมิที่มั่นคงดี ถ้าจะตกแต่งเสริมเพิ่มเติมทำเป็นป้อมใหญ่รายป็นให้ได้สามชั้นแล้ว ตั้ง
กำแพงปีกกาถึงบ้านบางพึ่ง เขาคินนั้นเป็นที่สูงถึงแม้เรือรบจะทำด้วยเหล็ก ยิงไม่แตกไม่พังก็คง
จะยิงให้กระสุนปืนตกลงไปในเรือได้ ถ้าเรือรบจะเข้ามาก็คงจะห้ามปรามให้หยุดทอดสมอไว้ แต่
เพียงปากแม่น้ำบางปะกง ไม่ให้ล่องเลยเข้าไปได้ จะหมองหมางในทางพระราชไมตรีประการใด ก็
จะไม่ทำให้เป็นที่หวาดหวั่นแก่ชาวบ้านราษฎรในลุ่มน้ำบางปะกง^{๓๘}

การที่เขมรตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสแล้วนั้น ทำให้ไทยต้องเร่งรีบปรับปรุงและพัฒนา
บ้านเมืองให้ทันสมัยในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำแผนที่อาณาเขตของประเทศเพื่อความ
มั่นคงของชาติ และป้องกันการรุกรานโดยในเรื่องพรมแดนที่ต่อเนื่องถึงกัน จึงได้มีการส่ง
ข้าหลวงออกไปเซอร์เวย์เส้นทาง และทำแผนที่ในเขตแขวงบ้านเมือง ตามแนวชายแดนหัวเมืองลาว
ฝ่ายตะวันออก หัวเมืองเขมร เพื่อจะได้รู้แนวพระราชอาณาเขต แขวงบ้านเมืองเป็นอย่างไรให้ได้
ความแน่ชัดแล้วจะได้จัดราชการบ้านเมืองให้เป็นที่เรียบร้อยต่อไป^{๓๙} โดยเฉพาะอย่างยิ่งแถบลุ่ม
น้ำบางปะกง ซึ่งมีพรมแดนต่อเนื่องไปถึงเขมรอาณานิคมของฝรั่งเศส ยังต้องดำเนินการอย่าง
ละเอียดถี่ถ้วน

การทำแผนที่ เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่
๔) แล้ว เห็นได้จากหลักฐานจดหมายเหตุที่ว่า “พระยาศรีสุทโธราชเมืองฉะเชิงเทรา และกรมการส่งพระพนม
สารนรินทร์ ขุนชาครบุรี และมิสเตอร์ดาอ (ฝรั่ง) มาจากเมืองพระตะบอง เซอร์เวย์ทำแผนที่เข้ามา
พระตะบองถึงเมืองมณฑลบุรี ระยะทาง ๑๖ ไมล์ ๑๔ ยาว ทำแผนที่มาจากเมืองมณฑลบุรีถึงศรีโสภณ
๕ ไมล์ ๑๗๐ ยาว พระตะบองถึง เมืองศรีโสภณ ๑๔ ไมล์ ๑๑๐ ยาว”^{๔๐} ทำให้ทราบระยะทางใกล้ไกล
ระหว่างแต่ละเมือง ซึ่งจะมีผลในแง่ยุทธศาสตร์และความมั่นคงด้วย ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) การทำแผนที่หาได้หยุดลงไม่หากแต่ยังคงมีการดำเนินการ
ต่อไปอีก เพื่อความชัดเจนว่าจากเขตแดนลุ่มน้ำบางปะกงไปถึงเขตแดนเขมรมีเส้นทางเดินบกออกไป
จนถึงเมืองพระตะบองมีกี่เส้นทาง เห็นได้จากหลักฐาน ดังนี้

... ให้พระยาศรีสุทโธราชเจ้าเมืองฉะเชิงเทราทำแผนที่ตั้งแต่เมือง
ฉะเชิงเทราออกไปเมืองพนมสารคาม เดินบกออกไปทางเมือง
พระตะบองมีกี่ทาง พระยาศรีสุทโธราชทำแผนที่ตั้งแต่เมือง
ฉะเชิงเทรา เมืองพนมสารคาม เมืองปราจีนบุรี เมืองขึ้นเมือง
ปราจีนบุรี ตลอดจนออกไปเมืองพระตะบอง เมืองนครเสียมราฐ
เมืองศรีโสภณ เมืองพนมสกล นับจบเมืองพนมเปญ และเมืองขึ้น

เมืองพนมเปญเข้าไปทุกเกลี้ยง ถวาย ...^{๔๑}

นอกจากนี้ ยังมีการพัฒนาบ้านเมืองให้ทันสมัยในด้านการไปรษณีย์โทรเลขด้วย โดยทำทางสายโทรเลขตั้งแต่กรุงเทพฯ ตลอดออกไปจนถึงเมืองพระตะบองต่อแดนกับเมืองเขมรอาณานิคมของฝรั่งเศส การดำเนินการเป็นที่เรียบร้อยสามารถใช้สื่อสารติดต่อไปมาได้โดยสะดวก เป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองเจริญขึ้นมากกว่าแต่ก่อน^{๔๒} โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านข่าวสารและเหตุการณ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับความมั่นคงตามแนวชายแดนของพระราชอาณาเขต ที่ทางกรุงเทพฯ ทราบข่าวและความเคลื่อนไหวได้รวดเร็วขึ้น เช่น เหตุการณ์จลาจลที่เมืองพระตะบองที่ว่า “ได้รับโทรเลขจากขุนวิเศษ นายตรวจโทรเลขเมืองกบินทร์บุรีว่า ที่เมืองพระตะบองเกิดจลาจลมาก มีการปล้นปืนและกระสุนปืนจากกองทหารฝรั่งเศส ๒ แห่ง ผู้ร้ายฆ่าชาวฝรั่งเศสตาย ๒ คน ทำให้ฝรั่งเศสที่ปกครองอาณานิคมอยู่ในเขมรต้องเรียกทหารญวนจากไซ่ง่อนมาใช้”^{๔๓} หรือการสังหารจากกรุงเทพฯ ที่เป็นไปอย่างรวดเร็วลับไวขึ้น ซึ่งเป็นประโยชน์ในด้านการปกครองอย่างยิ่ง เช่น กรณีที่เกิดการอพยพเข้ามาขังดินแดนไทยของชาวเขมรประมาณ ๓๐๐ คนเศษ ที่บ้านหนองบัว เมืองวัฒนานคร ทางกรุงเทพฯ ได้มีโทรเลขไปยังพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ว่า “ให้แต่งคนที่ไวใจได้ขึ้นไปหนองบัว ถามคนพวกนั้นดูว่า อพยพเข้ามาด้วยเหตุใด ถ้าได้ความว่าหนีร้อนมาพึ่งเย็นแล้ว ก็ให้อยู่ไปตามปกติ”^{๔๔}

ต่อมายังได้มีการทำทางสายโทรเลขตั้งแต่ปากคลองบางขนากไปเมืองพนัสนิคม เมืองชลบุรี ต่อจากเมืองชลบุรีไปลงน้ำที่บางพระ จนถึงเกาะสีชังเลียบไปตามชายทะเล ตลอดไปจนถึงเมืองจันทบุรี เมืองตราด ตัดจากเมืองตราดต่อไปจนถึงเมืองพระตะบองอีกสายหนึ่ง^{๔๕} ความเจริญของบ้านเมืองในด้านการไปรษณีย์โทรเลขนี้ ส่งผลให้ฝรั่งเศสเข้ามาขอทำหนังสือสัญญาฉบับไทย ว่าด้วยการรับส่งเมลล์ไปรษณีย์ระหว่างเมืองพระตะบองกับกระพงปรัก และเมืองพนมเปญในบำรุงของฝรั่งเศส การทำหนังสือสัญญาฉบับนี้ส่งผลต่อชาวเมืองจะเขิงเทรา เนื่องจากการสังการที่ว่า

... หนังสือส่งเมลล์ทางบกจากกรุงเทพฯ ไปเมืองพระตะบองให้
พระยาวิเสศฤๅไชยจัดการเดินเมลล์ส่งเมลล์ไปรษณีย์ทางบกไปเมือง
พระตะบองให้ทันกำหนด ...^{๔๖}

และต้องถือเป็นหน้าที่ในการดูแลสายโทรเลข เสาโทรเลขให้อยู่ในสภาพดีและต้องให้การได้ตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้ ผู้ว่าราชการเมืองจะเขิงเทราจึงต้องซื้อเหล็กจ้างชาวจีนตีตะปู ไปติดที่เสาโทรเลขป้องกันช้างมาถูเสาโยก หากช้างถูเสาโยกต้องตั้งเสาถ่วงให้ดีอย่างเก่า พร้อมทั้งจัดขุนหมื่นไพร่ชาวเขมรดูแลเส้นทาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงฤดูแล้งต้องทำการตัดฟันไม้ริมทางเสาโทรเลขที่จะเป็นเชื้อไฟติดลามไหม้มาถึงสายโทรเลข ฉางหญ้าแฝกหญ้าคา ห่างออกไปด้านละ ๘ ศอก และ

ผลัดเปลี่ยนกันตรวจตรารักษาทางสายโทรเลข ส่วนที่ทำการ(โรงสแตนชั่น)นั้น ต้องจัดให้มีเวรรักษาการผลัดเปลี่ยนกัน ทั้งกลางวันและกลางคืน^{๔๗}

เมื่อชาวตะวันตกเดินทางเข้ามาในกลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา ได้ก่อปัญหาอันเนื่องมาจากสิทธิสภาพนอกอาณาเขต (Extraterritoriality) ทำให้เกิดมีคนในบังคับต่างประเทศ ทั้งชาวตะวันตกและชาวเอเชียเป็นจำนวนมาก เป็นปัญหาต่อสังคมเมืองฉะเชิงเทราหลายประการ อาทิ ปัญหาด้านอาชญากรรม ปัญหาการใช้สิทธิกระทำการต่างๆ อันไม่ชอบด้วยกฎหมาย เป็นต้น

กรณีตัวอย่างที่พบ เช่น เรื่องกรมการเมืองพนมสารคามจับเขมรเมืองพนมเปญขังตารางไว้ แล้วปรากฏว่ามองซิเออลอร์ยู ผู้ว่าราชการแทนกงสุลฝรั่งเศสเข้ามาแทรกแซง ทำให้ไทยต้องกล่าวอ้างถึงข้อตกลงในหนังสือสัญญาที่ทำไว้ระหว่างสยามกับกรุงฝรั่งเศสว่าด้วยเมืองเขมรนั้น ในสัญญาข้อ ๕ มีความชัดว่า คนเขมรในเมืองไทยทำผิด เจ้าพนักงานฝ่ายสยามจะชำระทำโทษได้ทุกอย่าง คนไทยไปอยู่ในเมืองเขมรก็เหมือนกันต้องตกอยู่ในศาลเขมร^{๔๘} หรือเรื่องของนายเพชร (ชาวเขมร) อ้างว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ฟ้องกล่าวหาคนมีชื่อและพรรคพวกว่าเป็นผู้ร้ายปล้น โฉจะขอขึ้นศาลกงสุลของฝรั่งเศส ซึ่งเจ้าพนักงานกรมทำได้มีหนังสือตอบไปยังผู้ว่าราชการแทนกงสุลฝรั่งเศส ไม่ยอมให้นำนายเพชรเขมรเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสเพราะในหนังสือสัญญา ข้อ ๕ มีความชัดว่า คนเขมรอยู่ในแผ่นดินสยามจะต้องอยู่ใต้กฎหมายฝ่ายสยาม^{๔๙}

ดังนั้น เมื่อเกิดคดีความที่เกี่ยวข้องกับคนในบังคับของฝรั่งเศสทางฝ่ายไทยยังต้องระมัดระวังเป็นอย่างมาก เห็นได้จากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ที่ว่า

... การที่จะชำระสืบสาวความโจรผู้ร้าย และคดีอภัยความบาทหลวงคนต่างประเทศครั้งนี้ก็เป็นการสำคัญอยู่ พระโยธาธิราชเป็นข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวร ยังหาสันทัดในการที่จะพุดจาได้ตอบชำระคดีคนต่างประเทศไม่ เกลือกกว่าที่จะพุดได้ตอบกับคนต่างประเทศ และชำระคดีอภัยความคนพวกเขารีดปลั่งพลาดไป ก็จะเป็นที่เสื่อมเสียเกียรติยศบ้านเมือง และเสียราชการแผ่นดินไป จึงโปรดเกล้าฯ ให้หลวงจินดารักษ์ กรมมหาดไทยเปนข้าหลวงออกมา พร้อมด้วยพระโยธาธิราช ชำระสืบสาวเอาตัวโจรผู้ร้ายเสี้ยนหนามแผ่นดินและชำระคดีความ บาทหลวงคนต่างประเทศกับพวกเขารีดให้เปนที่เรียบร้อยต่อไป ...^{๕๐}

แม้กระทั่งตำแหน่งทางการปกครองก็ต้องให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก อย่างกรณีที่ตำแหน่งของเจ้าเมืองพนมसारคามว่างอยู่ ต้องเร่งรีบแต่งตั้งเจ้าเมืองคนใหม่ขึ้นมา เพราะเมืองพนมसारคามเป็นเมืองหน้าด่านต่อเนื่องไปยังแคว้นเขมร มักมีความเกี่ยวข้องกับคนเข็ร็ดและบาทหลวงอยู่เนื่อง ๆ จึงโปรดเกล้าฯ ตั้งหลวงจำเมืองเป็นที่พระพนมสารนรินทร์ เจ้าเมืองพนมสารคาม^{๕๐}

การพยายามที่จะไม่ให้มีปัญหากระทบกระทั่งกับฝรั่งเศส ด้วยเรื่องนี้นักกองค้วัดถาซึ่งเข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในกรุงเทพฯ ได้หลบหนีออกจากกรุงเทพฯ เพื่อรวบรวมไพร่พลชาวเขมรเข้าไปก่อการจลาจลในเมืองเขมร ซึ่งเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ทรงโปรดฯ สั่งการในเรื่องนี้ว่า “ไม่ให้หลบหนีเข้ามาในพระราชอาณาเขตฝ่ายสยาม ให้เจ้าเมือง กรมการตรวจตราระวังรักษาด่านทางให้มั่นคง ถ้านักกองค้วัดถาและพวกแตกหนีฝรั่งเศสเข้ามา ก็ให้จับเอาตัวส่งเข้าไป ณ กรุงเทพฯ ให้จงได้อย่าให้เข้ามาเกลี้ยกล่อมคนในพระราชอาณาเขตออกไปเป็นกำลังก่อเหตุการณในเมืองเขมร ให้เป็นที่หมองหมางแก่ทางพระราชไมตรีได้”^{๕๑}

บาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์ ในเมืองฉะเชิงเทรา มักจะมีพรรคพวกเข็ร็ดที่ใกล้ชิดสร้างปัญหาต่อทางการในบางครั้งคราว เช่น เมื่อเสนาและกรมการ กำหนดเดินประเมินนา บาทหลวงเคโดกับพวกลูกศิษย์ ซึ่งจับจองที่นาเอาไว้ ประมาณ ๔,๐๐๐ ไร่เศษ ไม่ยอมเสียเงินค่านามา ๖ ปีแล้ว เสนา กรมการ กำหนดก็ไม่กล้าประเมินเก็บเงินค่านา เพราะเกรงอำนาจบาทหลวง^{๕๒} และพวกบาทหลวงเคโดกระทำคุ่มเหงแย้งชิงเอาที่นาของชาวบ้านให้ได้รับความเดือดร้อนชาวบ้านกลุ่มนี้จึงได้พร้อมใจกันยกที่นาตราจอง ๑๖ ฉบับ คิดเป็นพื้นที่นา จำนวน ๕๕๑ ไร่ ถวายเป็นนาหลวง^{๕๓}

ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับฝรั่งเศสมักจะเกิดขึ้นบ่อยครั้ง แม้กระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๖) ได้เกิดข่าวจากคำเล่าลือว่า “ฝรั่งเศสจะทำสงครามกับกรุงสยาม” ส่งผลให้ชาวบ้านแถบลุ่มน้ำบางปะกงแตกตื่นขายสมบัติจะพากันอพยพไปเมืองเวียงจันทน์จนทางการต้องสั่งการให้กำนัน ผู้ใหญ่บ้านออกป่าวร้องให้ชาวบ้านทราบข้อเท็จจริงโดยทั่วกัน เหตุการณ์จึงเงียบสงบลงได้^{๕๔}

เป็นที่ตั้งมณฑลปราจีนบุรี

มูลค่าอาณานิคมของชาติมหาอำนาจ ส่งผลต่อลุ่มน้ำบางปะกงเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะที่เมืองฉะเชิงเทราได้รับการปรับปรุงให้ทันสมัย เพื่อเป็นฐานปฏิบัติการต่อสู้ในด้านทิศตะวันออก นอกจากการไปรษณีย์โทรเลขแล้ว ยังมีการสร้างรถไฟมาถึงเมืองฉะเชิงเทราด้วย จากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ในวโรกาสทรงเปิดทางรถไฟสาย

กรุงเทพฯ - ฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๐ เห็นได้ถึงการมุ่งมั่นที่จะพัฒนาบ้านเมืองให้มีความเจริญรุ่งเรือง ดังข้อความต่อไปนี้

... จึงเป็นเหตุให้มีความคิดว่าประโยชน์อย่างอุดม ที่ได้เกิดขึ้นในมณฑลนี้จะสำเร็จเป็นผลแก่ประชาชนราษฎรทั้งปวงยิ่งขึ้น ด้วยมีทางไปมาแต่ที่นี้ถึงพระนครโดยสะดวก ความเห็นอันนี้มิได้เป็นความเห็นใหม่ เป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแต่รัชกาลก่อน ๆ ได้ทรงเห็นประโยชน์อันนี้จึงได้มีการขุดคลองให้เรือไปมาสะดวกขึ้น ในรัชกาลที่ ๓ จนถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ แต่ยังมีช่องที่จะเป็นการสะดวกกว่านั้น โดยทางรถไฟอันได้สร้างขึ้นและเป็นอันสำเร็จลงในวันนี้ ...^{๕๖}

การสร้างทางรถไฟสายฉะเชิงเทรา นอกจากความเจริญรุ่งเรืองที่จะเกิดขึ้นแล้ว หากมองประโยชน์ในทางอ้อมอาจจะเป็นกุศโลบายลึก ๆ ในพระทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ที่ตั้งบริษัทเยอรมันให้มาลงทุนสร้างทางรถไฟในประเทศไทยครั้งนั้น เพื่อเป็นการถ่วงดุลอำนาจของฝรั่งเศสที่มักใช้อิทธิพลข่มขู่นานาประการ

การปฏิรูปการปกครองจึงมีความสำคัญมากในช่วงเวลานั้น จากนิพนธ์เรื่อง “เทศาภิบาล” ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงเล่าไว้ว่า ได้ทรงมีพระดำริที่จะจัดรวมเมืองต่าง ๆ ขึ้นเป็นมณฑลตามพระราชปรารภในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) โดยยึดเอาลำน้ำอันเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญเป็นหลักในการตั้งมณฑล

มณฑลรุ่นแรกที่จะทรงตั้งในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ นั้น มีถึง ๔ มณฑล คือ มณฑลกรุงเก่า มณฑลนครสวรรค์ มณฑลพิษณุโลก และมณฑลปราจีน แต่ก็ตั้งได้เพียง ๒ มณฑลเท่านั้น เพราะบังเอิญไทยเกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศสในอินโดจีนเสียก่อน คือ มณฑลกรุงเก่า กับมณฑลปราจีน^{๕๗}

สำหรับมณฑลปราจีน ได้ถือลำน้ำบางปะกงเป็นหลักในการเลือกเมืองมารวมกันตั้งขึ้นเป็นมณฑลมีเมืองปราจีนบุรี เมืองนครนายก เมืองพนมสารคาม และเมืองฉะเชิงเทรา โดยตั้งที่ว่าการมณฑลครั้งแรก ณ เมืองปราจีนบุรี ด้วยเหตุผล “โดยกระบวนการศึก”^{๕๘} เนื่องจากดินแดนลุ่มน้ำบางปะกงเป็นฉนวนไทยต่อเนื่องไปถึงเขมร ซึ่งเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส ต่อมาเมื่อโอนหัวเมืองในกรมท่ามาขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย จึงย้ายที่ว่าการมณฑลมาตั้งที่เมืองฉะเชิงเทรา ด้วยเหตุผลที่ว่า “เป็นการตั้งตามกระบวนการค้าขาย”^{๕๙} เพราะขยายอาณาเขตมณฑลต่อไปทางชายทะเล รวมเอาเมืองพนมสนิม เมืองชลบุรี และเมืองบางละมุง เพิ่มขึ้นอีก ๓ เมือง รวมเป็น ๖ เมืองด้วยกัน แต่ยังคง

เรียกว่ามณฑลปราจีนอยู่ตามเดิม (ภายหลังได้ยุบเมืองพนัสนิคมกับเมืองบางละมุง ลงเป็นอำเภอขึ้นกับเมืองชลบุรี เพราะมีฐานะไม่ถึงขนาดจะเป็นเมืองได้)

การย้ายที่ว่าการมณฑลปราจีนมาตั้งที่เมืองฉะเชิงเทรานั้น มีรายละเอียดปรากฏอยู่ในหนังสือกราบบังคมทูล (๒๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๑) ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ดังนี้

... การที่ตั้งที่ว่าการมณฑลปราจีนบุรีอยู่ ฉะเมืองปาจิณ บัดนี้ไม่เหมาะแก่การปกครองในมณฑลนั้น จึงเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าควรจะย้ายที่ว่าการมณฑล ไปตั้งที่เมืองฉะเชิงเทรา เพราะที่เมืองฉะเชิงเทราเป็นที่ประชุมชน และเป็นเมืองอยู่ท่ามกลางมณฑลนั้นอย่างหนึ่ง ผลประโยชน์ก็มีมากกว่าเมืองใดในมณฑลนั้นอย่างหนึ่ง อีกประการหนึ่งถ้าเมืองใดมีทางรถไฟในมณฑลนั้น ก็คงจะผ่านไปทางเมืองฉะเชิงเทราด้วย อาศัยรั้งเหล่านี้จึงเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าถ้าได้ตั้งมณฑลที่เมืองฉะเชิงเทราแล้ว จะเป็นที่สุดว่แก่ราชการขึ้นมาก เพราะฉะนั้นข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตย้ายที่ว่าการมณฑลปราจีนบุรี ไปตั้งที่เมืองฉะเชิงเทราสืบไป ...^{๖๐}

ในการรวมเมืองต่าง ๆ ตั้งขึ้นเป็นมณฑลตามหลักการที่กล่าวนี้ ได้ปรากฏผลดีเมื่อไทยเกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศสใน ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) คือ มณฑลปราจีนสามารถจัดส่งกำลังพลและเครื่องยุทโธปกรณ์ไปยังชายแดนด้านตะวันออกที่เกิดพิพาท ได้รวดเร็วแข็งแรงเกินกว่าที่คนทั้งหลายคาด แต่พอถึงปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ประเทศไทยต้องประสบกับภาวะตกต่ำทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรง มณฑลปราจีนจึงได้รับโอน ๓ เมืองของมณฑลจันทบุรีที่ถูกยุบเลิกไปเข้ามาไว้ด้วย คือ เมืองจันทบุรี เมืองตราด และเมืองระยอง ครั้นประเทศไทยได้เปลี่ยนระบอบการปกครอง ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว มณฑลปราจีนก็ต้องเลิกสั้ไปตาม พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๔๗๖ ^{๖๐}

ที่ว่าการมณฑลปราจีนซึ่งย้ายมาอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทรา สร้างเสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ตั้งอยู่ที่ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง ได้รับการขึ้นทะเบียนประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๔ ตอนที่ ๓๕ ลงวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ มีรายละเอียดกล่าวถึงว่าเป็นอาคารชั้นเดียวผนังก่อด้วยอิฐถือปูน ยกพื้นสูงประมาณ ๑.๐๐ เมตร เหนือพื้นดิน กานตง โครงสร้างหลังคาเป็นไม้เนื้อแข็ง มุงด้วยกระเบื้องซีเมนต์สี่เหลี่ยมแบบกระเบื้องว่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้เป็นที่ทำการมณฑลปราจีนในสมัยนั้น ต่อมาได้ใช้เป็นศาลากลางจังหวัดฉะเชิงเทรา และสุดท้ายในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ ได้ใช้เป็นที่ตั้งสำนักงานเทศบาลเมืองฉะเชิงเทรา จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๑๘ เทศบาลฯ ได้ย้ายไปตั้งที่ทำการใหม่และได้ให้เอกชนเช่าช่วงที่ดินบริเวณนี้

ทำให้กลับกลายมาเป็นห้างสรรพสินค้า^{๖๒} ต่อมาได้เกิดไฟไหม้ ปัจจุบันได้มีการซ่อมแซมแล้ว ซึ่งชาวบ้านในเมืองฉะเชิงเทรามักเรียกว่า “ศาลากลางจังหวัดหลังเก่า”

เป็นลุ่มน้ำสำคัญทางเศรษฐกิจ

ลุ่มน้ำบางปะกงซึ่งมีแม่น้ำบางปะกงเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลัก ที่สามารถเชื่อมต่อไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ที่อยู่โดยรอบ และยังสามารถออกสู่ทะเลได้นั้น ส่งผลให้ลุ่มน้ำแห่งนี้เส้นทางผ่านของการค้า การส่งส่วย บรรณาการ เป็นแหล่งรายได้สำคัญของรัฐ

เส้นทางผ่านของส่วย/บรรณาการ หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก หัวเมืองเขมร ในอดีตบางเมืองต้องส่งเครื่องราชบรรณาการไปยังกรุงเทพฯ ตามเวลาที่กำหนด และการเดินทางในอดีตนั้นต้องผ่านลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา เพื่อเข้าไปยังกรุงเทพฯ ชาวบ้านในลุ่มน้ำแห่งนี้จึงมีความสัมพันธ์อันดีต่อผู้ที่เดินทางผ่านไปมา บางคนมีความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติด้วย ดังหลักฐานที่ว่า

... ด้วยบอกเข้าไปว่าพระยาวิเศษสรยุทธเจ้าเมืองบริคันนิคมคุม
คอกไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการ ลงมาเฝ้าทูลออกฯ ณ
กรุงเทพฯ ยังหาได้ถวายบังคมลาขึ้นไปบ้านเมืองไม่ พระยา
วิเศษสรยุทธป่วย กราบถวายบังคมลาออกไปรักษาตัวอยู่กับญาติ
พี่น้อง ณ เมืองพนมยารคาม ถึงแก่กรรม พระพนมยารณรินทร์
ญาติพี่น้องได้ต่อหีบใส่ศพไว้ณมณฑลพระสงฆ์สวดอภิธรรมอยู่ ...^{๖๓}

นอกจากเครื่องราชบรรณาการแล้ว ทุกหัวเมืองยังต้องส่งส่วยให้รัฐ ดังนั้นลุ่มน้ำบางปะกงจึงเป็นทางผ่านของการส่งส่วยอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นส่วยเงินตรา หรือสิ่งของ อาทิ งาช้าง สีสั่งจากเมืองสาละวัน เมืองศรีทันคอน เมืองขุขันธ์ เมืองจำปาศักดิ์^{๖๔} เป็นต้น โดยที่กบินทร์บุรี ปรายจันบุรีเป็นเมืองต้นทางในการรับส่วยทางหัวเมืองเขมร ลาวฝ่ายตะวันออก^{๖๕} จัดเรือบรรทุกและหนังสือบอกส่งผ่านพระยาวิเศษสุโขทัย เจ้าเมืองฉะเชิงเทรา ต้องทำหน้าที่ส่งต่อไปยังกรุงเทพฯ^{๖๖} โดยใช้เส้นทางแม่น้ำบางปะกงแยกเข้าคลองบางขนาก และคลองแสนแสบตามลำดับ^{๖๗}

เส้นทางการค้า สำคัญในภาคตะวันออกตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันคือ ลุ่มน้ำบางปะกง ซึ่งรัฐได้เห็นความสำคัญมาโดยตลอด ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) ทรงมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ว่า “เมืองฉะเชิงเทราก็เป็นเมืองหน้าด่านต่อกับแขวงเมืองพนัสนิคม เมืองชลบุรี คนถูกค้าต่างประเทศก็เข้าออกไปมาค้าขายเนื่อง ๆ”^{๖๘} และพร้อมที่จะพัฒนาลุ่มน้ำแห่งนี้อยู่ตลอดเวลา ทั้งยังถือเป็นนโยบายที่สำคัญอีกด้วย เห็นได้จากหลักฐานที่ว่า

... แลแล้วถางลำน้ำตั้งแต่ตำบลพระปรัง ไปถึงลำน้ำหฤมารเพื่อจะ
ให้สินค้าในระหว่างมณฑลตะวันออก เมืองเขมร กับเมืองกระบิล
และเมืองปาจิณเดินถึงกันได้สะดวก ...^{๖๘}

แหล่งรายได้ของรัฐ ที่สำคัญแห่งหนึ่งคือ กลุ่มน้ำบางปะกงอันเนื่องจากสภาพความอุดม
สมบูรณ์ทั้งจากทรัพยากรน้ำ และทรัพยากรดินเป็นสำคัญ จึงเป็นปัจจัยส่งเสริมต่อการทำมาหากินของ
ชาวบ้านจนก่อเกิดเป็นสินค้าต่าง ๆ หลากหลายชนิด เป็นรายได้เลี้ยงตนเอง ครอบครัว และเสียภาษี
อากรให้รัฐ เห็นได้จากรายงานการตรวจราชการในมณฑลปราจีน ที่ว่า

... ในมณฑลปาจิณบุรี พื้นที่ดินต่างกัน เมืองฉะเชิงเทราเมืองเดียว
พื้นที่เป็นสองอย่าง คือ ฝั่งตะวันตกเขตติดต่อกับกรุงเทพฯ เป็นดิน
ชุยแลสีดำปลูกข้าวให้ผล ริมน้ำฝั่งตะวันออกดินยังดีขึ้นขึ้นไป
๓๐ - ๔๐ เส้น ราษฎรได้ไถนสร้างทำปนาสวนโดยมาก ต่อนั้นไป
จนถึงเมืองพนมสารคาม แลเมืองสนามไชยเขต เป็นดินทรายทำ
สวนไม่ได้ผล แต่ริมฝั่งน้ำนั้นราษฎรได้ไถนสร้างทำปนาสวนหมาก
โดยมาก สวนมะพร้าวมีบ้าง มีสวนตั้งแต่ตำบลแสนภูดาชทั้ง ๒ ฝั่ง
น้ำขึ้นไปจนถึงหัวไซร ... ราษฎรได้ไถนสร้างยกนาปนาสวนต่อขึ้นไป
ไปตามลำน้ำอีกหลายราย สังเกตดูการทำสวนที่เมืองฉะเชิงเทรานั้น
ริมน้ำฝั่งตะวันออกได้ผลมาก ฝั่งตะวันตกได้ผลน้อย การทำนาฝั่ง
ตะวันตกได้ผลมาก ฝั่งตะวันออกได้ผลน้อย เพราะพื้นที่ดินไม่เหมือน
กัน ... สินค้าใหญ่ๆ ที่เกิดในมณฑลปาจิณบุรี และจำหน่ายขายไป
ต่างมณฑลมีหลายอย่าง คือ เข้าเปลือก เข้ากลิ้ง ปลาน้ำจืด ปลา
น้ำเค็ม เกลือ น้ำตาล แดงโม สับปะรด พักขียว พักทอง หมากแห้ง
หมากแห้ง ไม้แดง ไม้ประดู่ กระจาดน ไม้กระยาเลย แจวพาย ได้
ชัน น้ำมันยาง ถ่าน รวม ๑๕ อย่าง แลสินค้าเล็กน้อย คือ ถั่วต่างๆ
เผือกมันต่างๆ แลอื่นๆ ซึ่งเป็นของเล็กน้อยขายกันในพื้นเมืองไม่
ได้ยกขึ้นกล่าว ...^{๖๙}

ด้วยเหตุนี้ รัฐจึงให้ความสนใจดูแลและมีนโยบายพัฒนาพื้นที่แถบกลุ่มน้ำบางปะกง ในด้าน
ต่าง ๆ อยู่เสมอ โดยเฉพาะเรื่องของการทำมาหากินของราษฎร ไม่ว่าจะเป็นการขุดคลอง การลอก
คลอง เพื่อขยายพื้นที่ดินในการเพาะปลูก และความสะดวกต่อการเดินเรือไปมาค้าขาย เช่น การขุด

คลองนครเนื่องเขต เชื่อมต่อจากคลองแสนแสบไปออกคลองท่าไข่ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา ด้วยเหตุผลที่ว่า

...ที่ยังร้างว่างเปล่ามีอยู่โดยมาก ที่ว่างเปล่าอยู่ราษฎรจะพากันมาทำนา
ก็ลำบาก เพราะไม่มีลำคลองที่จะไปมาได้สะดวก จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระ
ชลธารวินิจฉัยจ้างจีนขุดคลองที่ ตำบลบ้านท่าไข่ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา
ไปออกบรรจบลำคลองแสนแสบ ได้ลงมือขุดคลองแต่ปากคลองท่าไข่
เข้าไปถึงกึ่งคลองแล้ว เปิดปากคลองเป็นทางเดินเรือได้ ราษฎรพากันมา
ขอจับจองที่ตามฝั่งคลองเป็นที่นาหลายราย...^{๑๖}

และการขออนุญาตขุดคลองของกรมหมื่นภูธรเสธร์ธำรงค์ศักดิ์ ที่ว่า “ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทาน
กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยที่ทุ่งนาตำบลแสนแสบ แต่เดิมรกร
ร้างว่างเปล่าเป็นพงหญ้าหามีคลองที่จะเป็นทางเรือเดิน ราษฎรจะได้ไปตั้งทำนาให้เป็นประโยชน์ต่อ
แผ่นดินไม่”^{๑๖} หรือแม้กระทั่งการโปรดเกล้าฯ ให้พระยาดำรงราชพลขันธ์ ขุดคลองประเวศบุรี
รมย์เชื่อมต่อกองพระโขนงไปออกแม่น้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทราที่ว่า “ราษฎรก็ได้จับจองนาเสีย
เงินช่วยในการขุดคลองนาของราษฎรซึ่งทำอยู่ ๒ ฝั่งคลอง รุ่งเรืองมีผลประโยชน์กับแผ่นดินขึ้น
มาก”^{๑๗} เงินที่เรียกเก็บจากชาวบ้านที่มาขอจับจองที่นานั้น เพื่อนำไปจ้างชาวจีนทำการขุดคลอง

คลองประเวศบุรีรมย์ ขุดได้ยาว ๕๗๒ เส้น ยังคงค้างอยู่อีก ๑๗๘ เส้น เมื่อขุดเสร็จแล้วใน
ระยะแรกนั้น มีชาวบ้านเข้าไปทำนาในแขวงเมืองฉะเชิงเทรา ประมาณ ๖๐๐ ไร่ ด้านแขวงเมืองนคร
เขื่อนขันธ์ ประมาณ ๑,๕๕๕ ไร่ และยังมีนาที่ชาวบ้านเคยทำอยู่แต่ก่อนแล้วอีก ประมาณ ๗,๒๕๕
ไร่^{๑๘}

นาข้าวในลุ่มน้ำบางปะกง

นอกจากนี้ ยังมีคลองขุดใหม่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำบางปะกงอีกหลายสาย เช่น เจ้าพระยาสุริยวงศ์ ไวยวัฒน์ ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ขุดคลอง*เปรี้ง* จากเมืองนครเขื่อนขันธ์ไปทะลุบางน้ำเปรี้ยวแขวงเมืองฉะเชิงเทรา เป็นคลองยาวประมาณ ๖๐๐ เส้นเศษ โดยเก็บเงินจากชาวบ้านที่จับจองที่นาตามสองฝั่งคลอง มาทำการจ้างชาวจีนขุดคลองสายนี้^{๗๕} และการขุดคลอง*บางไผ่*ให้ยาวออกไปอีก เริ่มตั้งแต่ปลายคลองบางไผ่ขึ้นไปเป็นระยะทาง ๔๐๐ เส้น จนถึงปากลำธารบ้านวังเย็น^{๗๖} ชาวบ้านยอมเสียเงินจับจองเพราะต้องการที่ดินริมฝั่งคลอง เพื่อปลูกบ้านเรือนริมฝั่งน้ำซึ่งมีคลองเป็นเส้นทางคมนาคม และสำคัญที่สุดคือดินและน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำนา ดังหลักฐานที่ว่า “*นาเมืองฉะเชิงเทราเป็นที่บริบูรณ์แล้วโดยมาก ถึงดั่งนั้นก็เต็มใจที่จะให้ซ่อมคลองหรือขุดต่อให้หมดเขต เพื่อได้ดินทั้งกันน้ำได้รอบแล้วข้าวไม่มีเสีย เป็นยอมเสียเงินค่าขุดคลองซ่อมคลองตลอด*”^{๗๗}

เมื่อลำคลองต่าง ๆ เกิดขึ้นเพิ่มขึ้น ก็จะเป็นอุปสรรคต่อการสัญจรไปมาค้าขายหรือติดต่อกัน ดังนั้น การลอกคลองถือเป็นการซ่อมบำรุงเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สำคัญ ซึ่งจะมีการทำในช่วงฤดูแล้ง เช่น การขุดลอกคลองแสนแสบตั้งแต่บ้านหัวหมาก ไปจนถึงพรมแดนเมืองฉะเชิงเทรา (คลองบางขนาก) ซึ่งเป็นเส้นทางเข้าออกกรุงเทพฯ โดยได้มีตราประกาศให้ชาวบ้านผู้ที่ตั้งบ้าน เรือน โรงอยู่ตามลำคลองให้โกยเลนขึ้นทิ้งถมบนตลิ่ง ให้พื้นคลองลึกสองศอกเศษ^{๗๘}

เมื่อชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงทำนากันมากขึ้น ส่งผลต่อเศรษฐกิจของรัฐในแง่ของรายได้ที่สำคัญแหล่งหนึ่ง ด้วยกรมศุลกากรส่งเจ้าหน้าที่ออกมาตั้งด่านเก็บภาษีที่แม่น้ำบางปะกงช่วงก่อนออกทะเล และก่อนเข้าคลองสำโรงเพื่อไปค้าขายที่กรุงเทพฯ ตามหลักฐานที่กล่าวถึง ดังนี้

... กรมศุลกากรตั้งให้มาเปนสาขาอยู่ที่บางปกงแห่งหนึ่ง ขุนศรีรัตนกรเปนเจ้าพนักงาน ได้สืบถามความว่าด่านแห่งนี้ตั้งเก็บภาษีเข้าเปลือก หรือเข้าสารซึ่งมีผู้บรรทุกผ่านไป กล่าวคือที่ตำบลบางปกงเปนปากน้ำของเมืองฉะเชิงเทรา เกรงว่าพ่อค้าจะบรรทุกเข้าออกจากปากน้ำบางปกง แล้วส่งเรือไปนอกพระราชอาณาจักร ไม่ได้เก็บภาษีที่กรุงเทพฯ เพราะฉะนั้นจึงตั้งเก็บภาษีเสียชั้นหนึ่ง เรียกค่าภาษีเกี่ยวนละ ๒ บาท ค่าตรวจ ๕ สลึง ...^{๗๘}

นอกจากนั้น กรมศุลกากรยังได้จัดส่งเสมียนไปกำกับตรวจจำนวนข้าว เมื่อซั่งลงบรรทุกเรือของทุกโรงสีด้วย เพราะฉะนั้น การตั้งด่านสำหรับตรวจเรือข้าวที่ปากน้ำบางปะกง จึงเป็นด่านผลประโยชน์อันสำคัญของรัฐ

ด้วยเหตุนี้ กลุ่มน้ำบางปะกงจึงเป็นกลุ่มน้ำเศรษฐกิจและเป็นแหล่งรายได้สำคัญของรัฐ เห็นได้จากรายงานการส่งภาษีอากรที่ว่า “นายอากรนำเงินส่งกรุงเทพฯ ๘ อย่าง และภาษีของหลวง ๑ อย่าง คือ ภาษีข้าวซึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลบางปะกงเป็นเงิน ๑,๔๒๓,๗๔๖ บาท รวมบรรดาผลประโยชน์ซึ่งเกิดขึ้นในมณฑลนี้ทั้งที่รับในกรุงเทพฯ และรับที่มณฑล เป็นเงิน ๑,๕๓๗,๓๔๑ บาท ๓๕ สตางค์”^{๗๙}

นอกจากข้าวเป็นสินค้าสำคัญในกลุ่มน้ำบางปะกงแล้ว ชาวบ้านในกลุ่มน้ำแห่งนี้ยังได้มีการทำมาหากินในด้านอื่นอีก เช่น การปลูกสับปะรดซึ่งสับปะรดของที่นี่รสชาติดี จนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักเรียกว่า “สับปะรดท่าลาด” จากหลักฐานพระราชหัตถเลขา (ฉบับที่ ๒) ลงวันที่ ๒๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ทรงเขียนถึงมกุฎราชกุมาร โดยเล่าเรื่องเกี่ยวกับสถานที่ต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงทอดพระเนตร ในคราวเสด็จประพาสเมืองฉะเชิงเทรา ว่า

... แวะเข้าปากน้ำเจ้าโล่ ซึ่งเป็นลำน้ำไปเมืองพนมสารคามและเมืองสนามไชยเขตร ... เป็นที่สวนไร่บริบูรณ์ดีมาก ไร่สับปะรดเหล่านี้สุดทั้ง ๒ ฟาก ... เป็นไร่สับปะรดเข้าไปลึกมาก ... มีสับปะรดแขวนไว้บ้าง กองไว้บ้างรายเข้าไปตลอด ...^{๘๐}

ภาพปูนปั้นที่วัดสัมปทวน (นอก)
ชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกงใช้เรือสำเภาบรรทุกสับปะรด

เมื่อลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทราเป็นแหล่งสับปะรดเช่นนี้ ทำให้เป็นช่องทางในการประกอบธุรกิจทำสับปะรดกระป๋องขาย โดยชาวสิงคโปร์เข้ามาตั้งโรงงานดำเนินการอย่างจริงจัง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๖) ดังหลักฐานที่ว่า

... จึงมีพวกสิงคโปร์มาตั้งโรงการที่แปดริ้ว ซึ่งเป็นตำบลที่มีสรรพสม
มากทำได้อันหนึ่งถึง ๒,๐๐๐ โหล ส่งไปเมืองสิงคโปร์ เปนสินค้าของ
เมืองนั้น (Anigahouis hroduce) ไปขายในทวีปยุโรปและเมืองไทยก็
มาก สินค้าของเมืองไทยแท้กลายเป็นของเมืองสิงคโปร์ไปได้ สรรพสม
ที่เมืองไทยมีมากที่สุดก็ตั้งถูกด้วย ราคาผลหนึ่งบางที่ไม่ถึงสตางค์ การ
ทำมีกำไรมาก การปลูกสรรพสมจึงเจริญทวีมากขึ้นผลเมืองทำมากขึ้น
ทุกปี การปลูกผลแลทำให้สับปะรดเป็นการเจริญได้แล้วในเมืองและ
ตำบลนั้น...^{๘๒}

ความเจริญรุ่งเรืองในด้านเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในกลุ่มน้ำบางปะกง ด้วยปัจจัยเสริมหลายด้านที่กล่าวถึงแล้วข้างต้น และที่สำคัญที่สุดคือรัฐให้การส่งเสริมและสนับสนุนด้วยดี เห็นได้จากสารตราที่มีมาถึงผู้ว่าราชการเมือง กรมการเมืองฉะเชิงเทรา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ที่ว่า “ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า ธรรมเนียมทุกประเทศต้องจัดการบำรุงสินค้าให้รุ่งเรืองเจริญ บ้านเมืองนั้นจึงมีความเจริญยิ่งขึ้นไป”^{๘๓} จึงเป็นผลให้เกิดรายได้เข้ารัฐในรูปของภาษีอากร ดังนี้

... เมืองใดยังไม่มีพิภพภาษีขาออกเปดเสรจ ควรจะให้ผู้ว่าราชการเมือง กรมการเมืองเก็บภาษีออกเปดเสรจ ด้วยเก็บภาษีร้อยชักสาม จะได้ทราบภาษีสินค้านำออก แลหัวเมืองชายทะเลนำด่านต่อแดนต่างประเทศที่ยังไม่ได้มีภาษี เบตรเสรจ ร้อยชักสามนั้น ก็ควรให้คิดจัดการตรวจเก็บภาษีเปดเสรจ ภาษีร้อยชักสามขึ้นทุกท่าเรือ เข้า ออก ค้าขายกับเมืองต่างประเทศแลทุกด่านทางบกต่อแดนมีทางเดินค้าขาย กับเมืองต่างประเทศในเมืองนั้นทุกตำบล ...^{๘๔}

ปัจจุบัน กลุ่มน้ำบางปะกงก็ยังคงสภาพของกลุ่มน้ำเศรษฐกิจและแหล่งรายได้ของรัฐอยู่เช่นเดิม เนื่องจากเป็นพื้นที่ใน “โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก” (Eastern Sea Board) คือ เขตจังหวัดฉะเชิงเทรา ระยอง และชลบุรี โดยเฉพาะที่เขตจังหวัดฉะเชิงเทรามีนิคมอุตสาหกรรมเกิดขึ้นหลายแห่ง มีการลงทุนใหม่ ๆ โดยนักลงทุนจากต่างชาติเข้ามาตั้งโรงงานอุตสาหกรรมเป็นจำนวนมาก

ฉะเชิงเทราเวนิสของภาคตะวันออก

กลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งประกอบด้วยแม่น้ำบางปะกง และลำคลองสาขาต่าง ๆ นั้น ล้วนเป็นเส้นทางสัญจรไปมาติดต่อระหว่างชุมชน หมู่บ้าน อำเภอต่าง ๆ และเมืองที่อยู่ใกล้เคียง เป็นผลให้ฉะเชิงเทราในอดีตจนถึงปัจจุบันเป็นชุมทางคมนาคมของกลุ่มน้ำแห่งนี้ เนื่องจากที่ตั้งของเมืองตั้งอยู่ในบริเวณที่สามารถติดต่อกับดินแดนอื่น ๆ ที่อยู่โดยรอบทั้งใกล้และไกลได้ เช่น^{๘๕}

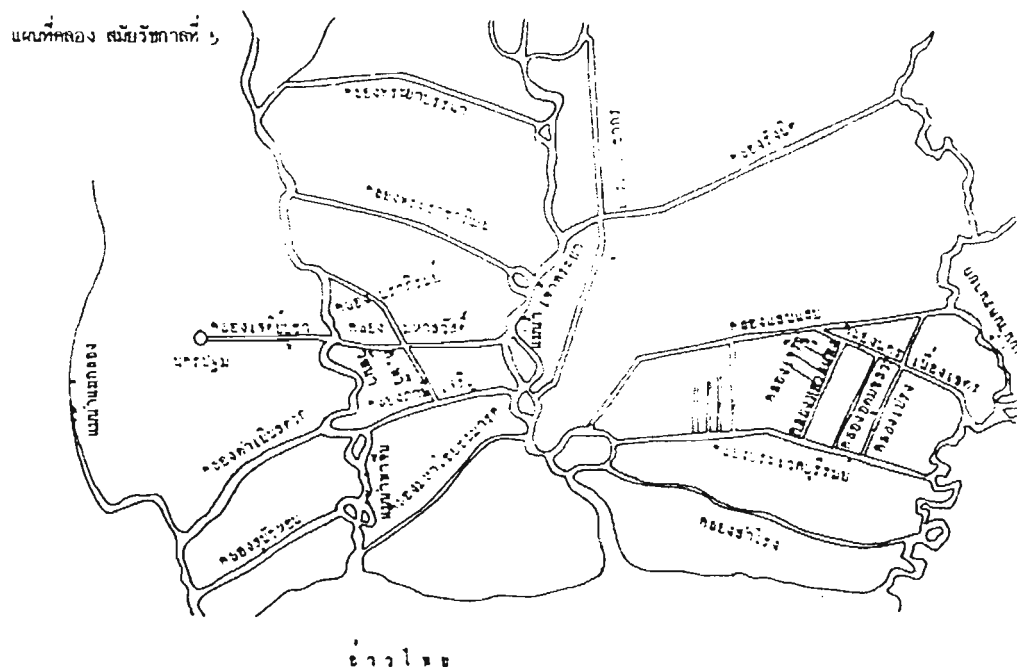
- จากคลองสำโรงเข้าแม่น้ำบางปะกงแล้ว ออกทะเลที่ปากน้ำบางปะกง เลียบชายทะเลตะวันออกไปเมืองชลบุรี และหัวเมืองตามรายทางไปจนถึงเมืองระยอง จันทบุรี แล้วเดินทางต่อไปยังประเทศเขมรและญวนได้
- เส้นทางจากแม่น้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา เดินทางเข้าคลองบางขนาก (คลองแสน

แสบ) เข้ากรุงเทพฯ และเส้นทางจากแม่น้ำบางปะกงเข้าคลองสำโรง ผ่านบางพลีเข้ากรุงเทพฯ ซึ่งเส้นทางเข้าคลองบางขนากและคลองสำโรงนี้ จะช่วยย่นระยะทางโดยไม่ต้องเดินทางผ่านทะเล และยังเป็น การเพิ่มความปลอดภัยด้วย

- จากกรุงเทพฯ ไปตามคลองพระโขนง คลองแสนแสบ (คลองบางขนาก) ไปออกแม่น้ำบางปะกงต่อไปยังเมืองฉะเชิงเทรา หรือขึ้นไปยังเมืองนครนายก ปราจีนบุรี แล้วเดินทางต่อไปยังหัวเมืองเขมรและอีสานตอนใต้

- จากหัวเมืองต่าง ๆ ในลุ่มน้ำภาคกลาง เช่น สิงห์บุรี อุทัยฯ ปทุมธานี ฯลฯ ผ่านกรุงเทพฯ ไปตามแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าคลองสำโรง ออกแม่น้ำบางปะกงต่อไปยังเมืองฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี และนครนายกได้

- คลองท่าลาด ติดต่อไปยังพื้นที่ที่เรียกว่า “ฉนวนไทย” แล้วเดินบกต่อไปถึงประเทศกัมพูชา

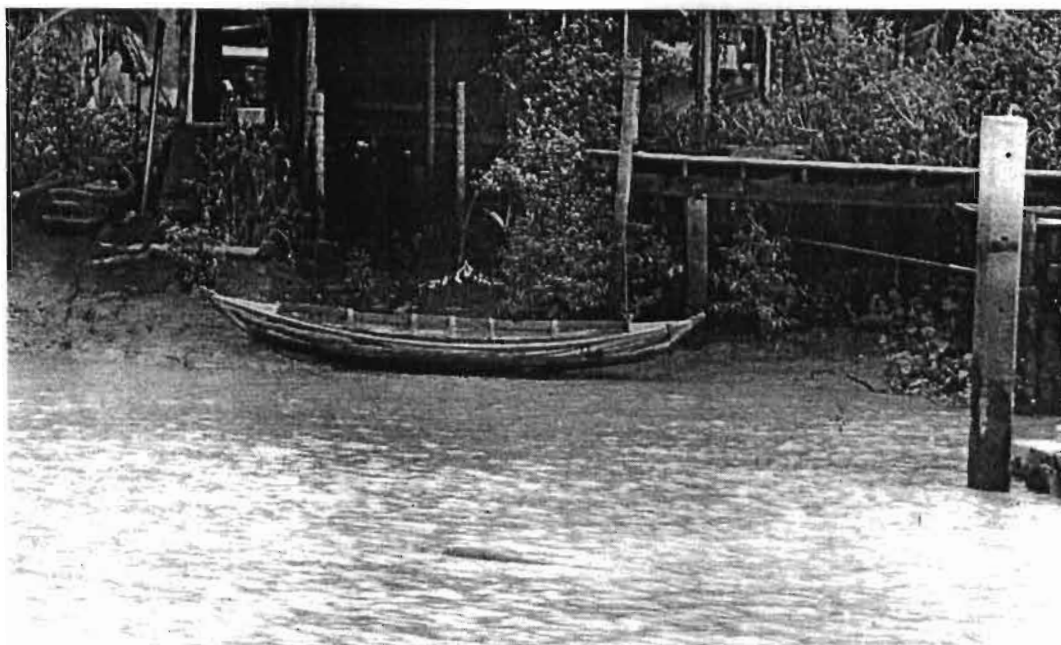
จากหนังสือ เรือในภาคกลางของภูธร ภูมะธน

พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) เรื่องเสด็จประพาสสมณทลปราจีน เมื่อ ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) ได้ทรงกล่าวถึงเส้นทาง การเดินทางจากกรุงเทพฯ โดยเรือโมเตอร์ ผ่านคลองรังสิตเข้าสู่ลุ่มน้ำบางปะกงไปยังเมืองนครนายก แล่นเรือตามลำแม่น้ำนครนายก ต่อไปยังเมืองปราจีนบุรี และที่เมืองนี้พระองค์ได้เสด็จประพาส โดยลงเรือแจวล่อง

ตามลำน้ำชมตลาด ร้านรวง และบ้านเรือนชาวบ้านสองฟากฝั่งแม่น้ำปราจีนบุรี หลังจากนั้นพระองค์เสด็จไปยังเมืองฉะเชิงเทราตามลำแม่น้ำบางปะกง เมื่อเรือล่องผ่านปากคลองบางขนาก ทรงกล่าวว่า “คลองบางขนากนี้ เห็นจะเป็นคลองเก่าคดอ้อมวงไป แต่ลือกที่ทำนั้นทำในคลองที่ขุดใหม่”^{๘๖} และได้ทรงเสด็จประพาสปากน้ำเจ้าโล้ล่องเรือไปตามลำคลองท่าลาด เพื่อเดินทางไปยังเมืองพนมสารคาม แต่เกรงว่าจะมีค้ำเสียดก่อน จึงทรงเสด็จกลับก่อนที่จะเดินทางถึงตัวเมือง วันต่อมาทรงเสด็จลงเรือล่องไปคูคลองท่าถั่ว ที่ตั้งชื่อใหม่ว่า “คลองประเวศบุรีรมย์” เมื่อออกจากเมืองฉะเชิงเทราไปตามแม่น้ำบางปะกง ทรงเสด็จต่อไปยังคลองบางเหี้ย เมืองสมุทรปราการ และได้เลยไปเมืองชลบุรี ก่อนที่จะกลับกรุงเทพฯ โดยใช้เรือกลไฟลากเรือโมเตอร์เลียบฝั่งอ่าวไทย^{๘๗}

ความสำคัญของแม่น้ำบางปะกงและคลองสาขา นอกจากจะเป็นเส้นทางคมนาคม ใช้สัญจรไปมาติดต่อกับกรุงเทพฯ และเมืองอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงแล้ว ยังเป็นเส้นทางสำคัญในการติดต่อกับดินแดนทางหัวเมืองตะวันออกคือ เมืองกบินทร์บุรี สระแก้ว วัฒนานคร อรัญประเทศ เมืองมณฑลบุรี และเมืองที่อยู่ห่างไกลคือ หัวเมืองเขมร ดังที่ จอห์น ครอว์ฟอร์ด กล่าวถึงเส้นทางคมนาคมติดต่อกับเขมรโดยทางแม่น้ำบางปะกงไว้ว่า “กรุงสยามมีเส้นทางคมนาคมติดต่อกับกัมพูชาทางแม่น้ำบางปะกงและคลองต่าง ๆ อีกหลายสาย การเดินทางใช้เวลาประมาณ ๒๐ วัน”^{๘๘} จากหัวเมืองเขมรยังสามารถเดินทางบกต่อไปยังหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกได้

วิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกงจึงผูกพันกับสายน้ำมานับนาน เห็นได้จากลักษณะการตั้งชื่อหมู่บ้าน จะใช้คำเรียกว่า “บ้าน” เช่น บ้านนาคู บ้านใหม่ บ้านหมู หรือคำว่า “บาง” เช่น บางกะไห บางเตย บางตลาด บางคล้า เป็นต้น หมู่บ้านเหล่านี้ล้วนตั้งอยู่ริมแม่น้ำบางปะกงและลำคลองสาขา ส่งผลให้ชาวบ้านเมืองฉะเชิงเทราต้องมีวิถีชีวิตที่อยู่ริมน้ำ และแทบทุกหลังคาเรือนจึงต้องมีเรือพายลำเล็ก ๆ ไว้ใช้อย่างน้อยบ้านละหนึ่งลำ เรือจึงมีคุณค่าและความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นอย่างมาก เพราะเรือเป็นพาหนะที่ใช้ในการสัญจรไปมาในลำน้ำ เป็นที่ทำมาหากินเลี้ยงชีวิตเลี้ยงครอบครัว และบางครอบครัวยังใช้เรือเป็นที่อยู่อาศัยอีกด้วย

เรือบ้านน้อยจอดที่ทำน้าหน้าบ้าน

ดังนั้น สภาพตามสายตาของผู้ที่ได้พบเห็นเมืองละแวงเทรามีแม่น้ำ คู คลองมาก เรือที่ชาวบ้านใช้ในการสัญจรไปมามีทั้ง เรือแจว เรือพาย เรือติดเครื่องยนต์เล่นขวัคไขว้ไปมาไม่ต่างจากเมืองเวนิสของประเทศอิตาลี ผู้วิจัยจึงให้สมญาเมืองนี้ว่า “ละแวงเทรามีเวนิสของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”

การที่ลุ่มน้ำบางปะกงคลาคล่ำไปด้วยเรือประเภทต่าง ๆ มากมายหลายชนิด ชาวบ้านในลุ่มน้ำแห่งนี้สามารถสร้างเรือขึ้นใช้ด้วยภูมิปัญญา เนื่องจากต้องใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ ความช่างคิดในการดัดแปลงธรรมชาติ ทำอย่างไรให้เรือลอยน้ำได้ หรือคิดรูปทรงและขนาดของเรือให้เหมาะสมกับการใช้งานในลักษณะต่าง ๆ เช่น รูปร่างเล็กเหมาะสำหรับพายไปมาในคลองเล็ก ๆ เป็นเรือที่ต้องการเคลื่อนที่ไปอย่างรวดเร็ว หรือเรือรูปร่างกลมป้อมเหมาะสำหรับบรรทุกสินค้า เป็นต้น นอกจากนี้ยังจะเห็นถึงภูมิปัญญาในเรื่องอื่น ๆ อีก เช่น คตินิยม พิธีกรรมในการสร้างเรือ การคัดเลือกไม้ที่จะนำมาใช้ ประเภทของเรือ ฯลฯ ซึ่งรายละเอียดจะได้กล่าวถึงต่อไป

การอ้างอิง

- ^๑ มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์. เล่าเรื่องกรุงสยาม. ๒๕๒๐. หน้า ๗๔.
- ^๒ อิงตะวัน แพลูกอินทร์. เล่มเดิม. หน้า ๓๐.
- ^๓ กจช. ม ร.๕ ๕/๕๔/๑ เรื่องราชการมณฑลปราจีนบุรี.
- ^๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. เรื่องเสด็จประพาสมณฑลปราจีนบุรี เมื่อ ร.ศ. ๑๒๗. (พ.ศ. ๒๔๕๑) ๒๔๕๕. หน้า ๑๒.
- ^๕ กระทรวงมหาดไทย. ประวัติหน้าพระพุทธรูปมณฑลศักดิ์สิทธิ์. ๒๕๓๐. หน้า ๑ - ๓ และ ๒๕ - ๓๐.
- ^๖ กจช. ม ร.๕ รล-มท/๑ เลขทะเบียน ๑๔๕.
- ^๗ “ลำนํ้าเพชรบุรี...สถานที่ที่ร.๕ทรงโปรดใช้เป็นนํ้าเสวย,” เติลินิวส์. ๒๓ ตุลาคม ๒๕๔๒. หน้า ๕.
- ^๘ พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา. ๒๕๑๖. หน้า ๒๕๓
- ^๙ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒. จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๑. จ.ศ. ๑๑๗๑.
- ^{๑๐} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒. จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๒. จ.ศ. ๑๑๗๒.
- ^{๑๑} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔. จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๐๐.
- ^{๑๒} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๖. จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๐๔.
- ^{๑๓} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗. จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๐๔.
- ^{๑๔} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒/ก. จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๑๕๒.
- ^{๑๕} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒. จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๗.
- ^{๑๖} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๒. จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๔.
- ^{๑๗} กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๘ เลขทะเบียน ๒๐๒, ๒๐๓.
- ^{๑๘} กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๑๘ เลขทะเบียน ๒๑๕, ๒๑๖.
- ^{๑๙} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑. จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๑๐.
- ^{๒๐} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔. จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๑๕๖.
- ^{๒๑} สำนักงานศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา. มรดกไทยจังหวัดฉะเชิงเทรา. ๒๕๔๑. หน้า ๒๗.
- ^{๒๒} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒๓. จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๐๗.
- ^{๒๓} กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๕๐ เลขทะเบียน ๒๑๕, ๒๒๐.

^{๒๔} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๓. จดหมายเหตุนิติรัฐกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๗.

^{๒๕} กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๑๒ เลขทะเบียน ๑๗๖.

^{๒๖} กจช. ม ร.๕ รล-สศ/๑๖ เลขทะเบียน ๒๕๘.

^{๒๗} กจช. ม ร.๕ นท./๑๕ เลขทะเบียน ๔๒๒.

^{๒๘} กจช. ม ร.๕ ๕/๕๔/๑.

^{๒๙} กจช. ม ร.๕ รล-สศ/๑๖ เลขทะเบียน ๒๕๘.

^{๓๐} กจช. ม ร.๕ รล-ศรน้อย/๒๕ เลขทะเบียน ๓๗๒.

^{๓๑} กจช. ม ร.๕ รล-ศรน้อย/๒๑ เลขทะเบียน ๓๘๘, ๓๘๙, ๓๙๐.

^{๓๒} กจช. ม ร.๕ รล-ศรน้อย/๒๔ เลขทะเบียน ๒๒๔, ๒๒๕.

^{๓๓} กจช. ม ร.๕ รล-ศรน้อย/๑๕ เลขทะเบียน ๒๑๗, ๒๑๘.

^{๓๔} แหล่งเดิม.

^{๓๕} กจช. ม ร.๕ รล-ศรน้อย/๒๐ เลขทะเบียน ๒๑๕, ๒๒๐.

^{๓๖} สวัสดิ์ ทัพพะสุต. “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๓๙๘ - ๒๔๕๓,” อักษรศาสตร์. ๑๗(๑) : ๗๘ - ๑๐๐ ; มกราคม ๒๕๒๘.

^{๓๗} กจช. ม ร.๕ รล-สศ/๘ เลขทะเบียน ๒๑๒.

^{๓๘} แหล่งเดิม.

^{๓๙} แหล่งเดิม.

^{๔๐} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๐. จดหมายเหตุนิติรัฐกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๕.

^{๔๑} กจช. ม ร.๕ รล-มท/๑๑ เลขทะเบียน ๑๕๗ - ๑๖๐.

^{๔๒} กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๒๗ เลขทะเบียน ๑๖๖. และ ม ร.๕ นก/๓๐ เลขทะเบียน ๔๓๕.

^{๔๓} กจช. ม ร.๕ ม/๓๖/๑ เลขทะเบียน ๗๑๐.

^{๔๔} แหล่งเดิม.

^{๔๕} กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๒๗ เลขทะเบียน ๑๖๖.

^{๔๖} กจช. ม ร.๕ รล-ศรน้อย/๒๕ เลขทะเบียน ๓๒๗.

^{๔๗} กจช. ม ร.๕ นก/๓๐ เลขทะเบียน ๔๓๕.

^{๔๘} กจช. ม ร.๕ นก/๓๘ เลขทะเบียน ๔๔๓ - ๔๔๕.

^{๔๙} กจช. ม ร.๕ รล-ศรน้อย/๒๖ เลขทะเบียน ๓๗๐.

^{๕๐} กจช. ม ร.๕ มท(ก)/๓๑ เลขทะเบียน ๑๘๒.

^{๕๑} กจช. ม ร.๕ รล-สศ/๗ เลขทะเบียน ๒๓๑.

^{๕๒} กจช. ม ร.๕ มท(ก)/๒๘ เลขทะเบียน ๑๗๘.

^{๕๓} กจช. ม ร.๕ รล-ศรน้อย/๒๑ เลขทะเบียน ๓๘๘ - ๓๙๐.

^{๕๔} กจช. ม ร.๕ รล-ศรน้อย/๒๒ เลขทะเบียน ๓๖๗ - ๓๖๘

^{๕๕} กจช. ม ร.๖ ม/๑๔ เลขทะเบียน ๔๗๘.

^{๕๖} ปุ่มเมืองฉะเชิงเทรา. ๒๕๓๘. หน้า ๑๗.

^{๕๗} คำเนิร เลขะกุล, ว่าที่ พล.ต. “ฉะเชิงเทราเมืองเก่าหรือไม่,” อนุสาร อ.ส.ท. ๑๑(๓) :

๖ - ๑๑ และ ๖๘ - ๗๖ ; ตุลาคม ๒๕๑๓.

^{๕๘} กจช. ม ร.๕ ๕/๕๔/๑.

^{๕๙} แหล่งเดิม.

^{๖๐} แหล่งเดิม.

^{๖๑} คำเนิร เลขะกุล, ว่าที่ พล.ต. “ฉะเชิงเทราเมืองเก่าหรือไม่,” อนุสารอ.ส.ท. ๑๑(๓) :

๖ - ๑๑ และ ๖๘ - ๗๖ ; ต.ก. ๒๕๑๓.

^{๖๒} ปุ่มเมืองฉะเชิงเทรา. ๒๕๓๘. หน้า ๕๔.

^{๖๓} กจช. มท(ก)/๒๓ เลขทะเบียน ๒๔๓.

^{๖๔} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๗๓. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๐๐. และ หอสมุด
แห่งชาติ เลขที่ ๘๔. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๐๒.

^{๖๕} หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ ๓๐. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๖.

^{๖๖} หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ ๗๓. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๐๐. และ หอสมุด
แห่งชาติ เลขที่ ๑๘. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๐๓.

^{๖๗} หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ ๑๖. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๐๒.

^{๖๘} หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ ๒๔๘. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๓๐.

^{๖๙} กจช. ม ร.๕ ม/๕๔/๑ ราชการมณฑลปราจีนบุรี.

^{๗๐} แหล่งเดิม.

^{๗๑} กจช. มท(ก)/๑๒ เลขทะเบียน ๑๗๖.

^{๗๒} แหล่งเดิม.

^{๗๓} กจช. ม ร.๕ นก/๓๐ เลขทะเบียน ๔๓๕.

^{๗๔} กจช. ม ร.๕ รล-พ.ศ./๒๐ เลขทะเบียน ๔๕๘.

^{๗๕} กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๒๒ เลขทะเบียน ๓๖๗-๓๖๘.

^{๗๖} กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๑๒ เลขทะเบียน ๑๗๖.

^{๗๗} กจช. ม ร.๕ ม/๕๔/๑ เลขทะเบียน ๔๕๑.

^{๗๘} กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๗ เลขทะเบียน ๑๗๐.

^{๗๙} กจช. ม ร.๕ ม/๕๔/๑ (ร.ศ.๑๑๘).

^{๘๐} แหล่งเดิม.

^{๘๑} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. เรื่องเสด็จประพาสมณฑลปราจีนบุรี เมื่อ
ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑). ๒๔๕๕. หน้า ๑๒.

^{๘๒} กจช. ม ร.๖ รล/๗๔ เลขทะเบียน ๔๘๓.

^{๘๓} กจช. ม ร.๕ รล-สค./๑/๒ เลขทะเบียน ๑๘๘ - ๑๙๐.

^{๘๔} แหล่งเดิม.

^{๘๕} วรณี แผลูกอินทร์. เล่มเดิม. หน้า ๘๒.

^{๘๖} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. เล่มเดิม. หน้า ๑๑.

^{๘๗} แหล่งเดิม. หน้า ๑๕.

^{๘๘} จอห์น ครอว์ฟอร์ด. เอกสารของครอว์ฟอร์ด. แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ.
๒๕๑๕. หน้า ๕๕.

บทที่ ๒

เรือกับภูมิปัญญาช่างพื้นบ้านลุ่มน้ำบางปะกง

การที่เมืองฉะเชิงเทรามีแม่น้ำบางปะกงไหลผ่ากลางเมือง และมีลำคลองสาขามากมาย ทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและคลองที่ขุดขึ้นใหม่ ด้วยเหตุผลต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเพื่อการพัฒนาการเกษตร การค้า การคมนาคม หรือเพื่อการยุทธศาสตร์ อีกทั้งสภาพที่ตั้งของเมืองที่มีแม่น้ำบางปะกงไหลลงสู่ทะเลที่อำเภอบางปะกงปากอ่าวไทย เป็นผลให้ฉะเชิงเทราบริเวณปากแม่น้ำบางปะกงกลายเป็นเมืองท่า และอยู่ในเส้นทางการค้าขายติดต่อกับหัวเมืองอื่นทั้งทางบกและทางน้ำ จากปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ ก่อให้เกิดความจำเป็นในการสร้างเรือขึ้นสำหรับใช้งานในด้านต่าง ๆ

เรือในลุ่มน้ำบางปะกง หมายถึง เรือที่เป็นพาหนะสัญจรในแม่น้ำบางปะกง ลำคลองสาขา และทะเลในบริเวณอ่าวไทย (แถบปากแม่น้ำบางปะกง) เรือเป็นพาหนะที่มีคุณสมบัติลอยอยู่ได้เหนือผิวน้ำ แม้เรือนั้นจะบรรทุกคน หรือบรรจุสิ่งของลงมาก ๆ และหนักเพียงใดก็ดี ถ้าน้ำไม่ท่วมเข้ามาในเรือแล้ว เรือก็ยากที่จะจม ชาวบ้านแถบลุ่มน้ำบางปะกงจึงนิยมใช้เรือเป็นพาหนะกันทั่วไป

ชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกงใช้ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการสร้างเรือมาตั้งแต่อดีต ทั้งเรือขุด และเรือต่อ วัสดุสำคัญที่ใช้คือ ไม้ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในพื้นที่เมืองฉะเชิงเทราทั้งในอดีตและแม้กระทั่งปัจจุบัน ดังหลักฐานการเกณฑ์ไม้จากเมืองฉะเชิงเทรา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) ที่ว่า “โปรดเกล้าฯ สั่งให้เกณฑ์ไม้โขนไม้ทับยาว ๔ วา ๒ สอก หน้าใหญ่สอกคืบ สูงสอกคืบ ปลายขาหนา ๑๖ นิ้ว สำหรับให้ช่างทำเป็นเรือพระที่นั่ง ยาว ๑๓ วา ๑ ตำ ยาว ๑๕ วา ๑ ตำ ยาว ๑๖ วา ๑ ตำ”^๒ และสะท้อนให้เห็นจากส่วนหนึ่งของคำขวัญจังหวัดฉะเชิงเทราที่ว่า “อ่างฤๅไนป่าสมบูรณ์”

สถานที่ต่อเรือและคานเรือในลุ่มน้ำบางปะกง

สถานที่ซึ่งเหมาะสมจะเป็นที่ตั้งของอู่ต่อเรือ หรือคานเรือ สำหรับทำการต่อเรือ หรือซ่อมแซมเรือที่ชำรุด ต้องมีปัจจัยต่าง ๆ เป็นองค์ประกอบ ดังนี้

๑. เป็นสถานที่สำคัญตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ ลำคลองใหญ่ หรือใกล้ทะเล
๒. มีป่าไม้ที่เหมาะสมใช้สำหรับต่อหรือขุดเรือ เช่น ไม้สัก ไม้ตะเคียน ไม้เต็งยม ฯลฯ
๓. มีช่างผู้ชำนาญในการต่อเรือ^๓

การที่เมืองฉะเชิงเทรามีสภาพภูมิศาสตร์ตั้งอยู่บนสองฟากฝั่งแม่น้ำบางปะกง ลำคลองใหญ่ ๆ ที่เป็นสาขา และอยู่ติดทะเลบริเวณอ่าวไทย มีป่าไม้และมีไม้ที่เหมาะสมสำหรับการสร้างเรือ รวมทั้งช่างพื้นบ้านที่มีความชำนาญในการต่อเรือ จึงส่งผลให้เมืองนี้มีสถานที่ต่อเรือและคานเรือหลายแห่ง

“คานเรือ” คือสถานที่เอาเรือขนาดใหญ่ เช่น เรือเอี่ยมจิ้น เรือกระแซง เรือฉลอม หรือเรือบรรทุกของ ฯลฯ ขึ้นซ่อม และบางครั้งช่างของคานเรือยังได้ต่อเรือลำใหม่ ๆ ขึ้นอีกด้วย เพราะสภาพของเรือลำที่นำมาซ่อมนั้นชำรุดจนเกือบหมดสภาพมาแล้ว *เสกสรร โชคพรประเสริฐ* บอกว่าที่บ้านคล้ามีคานเรือ ๒ แห่ง ชาวบ้านเรียกว่า “คานบน” และ “คานล่าง” คานเรือทั้งสองแห่งนี้ได้เลิกกิจการไปประมาณ ๔ - ๕ ปีมาแล้ว เนื่องจากจำนวนเรือที่มาขึ้นคานลดน้อยลง ค่าใช้จ่ายในการซ่อมสูงขึ้นมาก และชาวบ้านหันไปใช้รถบรรทุกข้าวแทนเรือ เพราะใช้เวลาน้อยกว่าเพียงแค่ครึ่งชั่วโมงก็ถึงโรงสีแล้ว^๕

คานเรือนายฟู ตั้งอยู่ที่บ้านใหม่ อำเภอมือง

ส่วนที่บ้านใหม่ อำเภอมือง ก็มี “คานเรือนายฟู” ซึ่งเป็นชาวจีนแต่จิว รับซ่อมเรือที่ใช้ในแม่น้ำลำคลอง *รังสรรค์ ปิโยปกรณ* เรียกว่า “เรือน้ำจืด”^๕ ในขณะที่เข้าไปสัมภาษณ์เห็นมีเรือลำปั้นลำใหญ่ เรือมาด เรือกระแซง ขึ้นคานรอซ่อมอยู่ และยังมีคานเรือที่ปากแม่น้ำบางปะกงอีกแห่งหนึ่ง เป็นคานเรือของ *อภิรัช นามเนียน* ขณะที่คณะผู้วิจัยไปเก็บข้อมูลเห็นมี เรือมาดใหญ่ เรือเป็ดใหญ่ เรือฉลอม เรือดงเก ขึ้นคานรอซ่อม และเรือบางลำช่างกำลังทำการซ่อมเรืออยู่ บ้างก็ขูดเพรียง บ้างก็กำลังยาชัน บ้างก็กำลังดอกหมัน ที่คานเรือแห่งนี้มีชาวบ้านมาเป็นช่างซ่อมเรือหลายคน

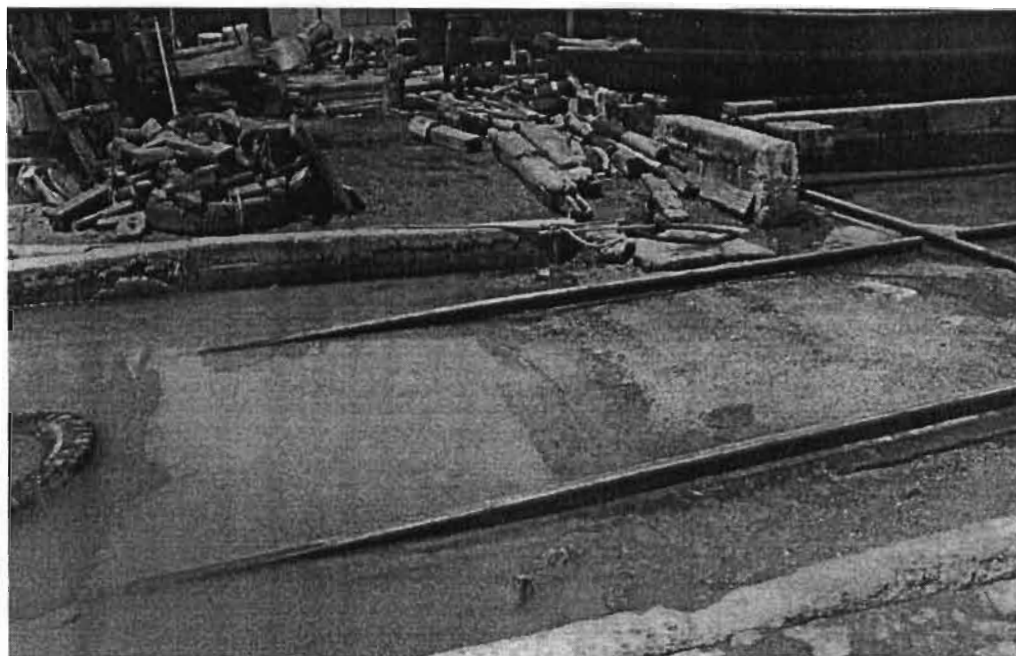
ช่างที่คานเรือหลังวัดกลางบางปะกง
กำลังเอาชันยาตามแนวรอยต่อของเรือ

เรือที่ซ่อมจวนเสร็จแล้ว

วิธีเอาเรือขึ้นคาน จะวางรางคู่เหมือนทางรถไฟ จากบนบกข้างในลากลงมาถึงน้ำลึกลงไป ซึ่งเข้าใจว่ามีฐานเหล็กรับอยู่ใต้น้ำ ที่รางมีแท่นเหล็กเป็นขอบ ๔ ด้าน มีลูกถ้วยเวลาจะเอาเรือขึ้นก็เอาแท่นเหล็กลงมาจนถึงใต้น้ำ ให้เรือขึ้นอยู่ตามขบวนแท่นเหล็ก แล้วกว้านด้วยโซ่ขึ้นไปตามราง

จนถึงโรงสีข้างใน เมื่อเรืออยู่บนแท่นหรือคานในโรงแล้วก็ซ่อม มีดอกหมัน ขาชั้น ชูดเพரிய
ทาน้ำมันยาง ฯลฯ จนเสร็จแล้ว ก็เอาเรือลงน้ำตามวิธีที่เอาเรือขึ้นไป

รางคู่ (เหมือนรางรถไฟ) เครื่องทุ่นแรงช่วยนำเรือขึ้นคาน

ถาดสี่หรือสี่ สำหรับวางหุ่นตัวลำเรือ มีลวดสลิงชักลากขึ้นคาน

สำหรับโรงซ่อมเรือของชาวบ้านทั่วไป คือได้ทุนบ้านของตนเอง วิธีการทำอย่างง่าย ๆ คือปักเสาเตี้ยเท่ากันเป็นคู่ห่างกันราวสองศอกคู่หนึ่ง กับถัดไปข้างในราว ๕ - ๖ ศอก ปักเสาคู่อย่างเดียวกันในแนวเดียวกัน บนยอดเสาทั้งคู่ทั้งสองมีแผ่นกระดานพาดติดแน่น เรียกกันว่า “คานเรือ” คานนี้ใช้สำหรับเอาเรือที่ไม่ได้ใช้มาวางคว่ำ เช่น เรือแจว เรือสำปั้นพาย เรือบด ฯลฯ ชาวบ้านเอาเรือขึ้นคานไว้ส่วนใหญ่ก็เพื่อซ่อมตกแต่ง เช่น เอาชิ้นยาตามแนวรอยต่อ หรือเป็นรูเล็กน้อยที่เพรียงกินและขัดถูขลุมน้ำมันยาง ฯลฯ การซ่อมแซมเรือลำเก่าของชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกง เห็นถึงภูมิปัญญาในการดูแลเรือของตนเอง โดยการนำเรือไปรมด้วยควันที่ได้จากการเผาใบเตยหนาม เพื่อกำจัดซากเพรียงและสาหร่ายที่เกาะตัวเรือ แล้วพอนด้วยน้ำมันยางลงให้หนา ๆ เพรียงจะเหม็นน้ำมันยาง ในยุคปัจจุบันมีสีกันเพรียงขาย หรือทาทับด้วยเรซิน^๓ การซ่อมเรือเก่าชาวบ้านจะผลัดเปลี่ยนกันลำนั้นขึ้นลำนี้ลง หรือที่ไม่ได้ใช้ก็เอาขึ้นคานไว้เฉย ๆ^๔

สถานที่ต่อเรือและคานเรือในกลุ่มน้ำบางปะกง จะตั้งกระจุกกระจายอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำบางปะกงและลำคลองสาขาทั่วไป ในอดีตของกลุ่มน้ำแห่งนี้มีผู้ต่อเรือที่บางคด้า ที่บ้านใหม่ และตามบ้านเรือนของช่างในท้องถิ่น เช่น แถบคลองบางกะไห บ้านของเถียม ม่วงศรี ที่ชาวบ้านมักเรียกว่า “เถียมการช่าง” ลุงเถียมเล่าว่า รับจ้างต่อเรือมาประมาณ ๔๐ ปีแล้ว โดยมากจะต่อเรือโดยสารสองตอน เรือหางยาว เรือแข่งลำเล็ก ๆ และคลองนี้ยังมีที่บ้านลุงวิโรจน์ ป้าอำพัน บ้านตาสวัสดิ์ คลองหนองขอน บ้านตาสุข (ช่างไม้) บ้านลุงรอด ป้าจำ คลองบางเรือน บ้านลุงหลวน คลองแพรกนกเอี้ยง บ้านลุงเฉลิม เป็นต้น^๕

ในอดีต กลุ่มน้ำบางปะกง มีชาวบ้านที่สามารถขุดเรือและต่อเรือได้หลายคน ข้อมูลที่ได้จากเอกสารใบบอกพบว่า มีการเกณฑ์เลกไพร่เมืองจะเชิงเทราให้ต่อเรือลำเลียง เพื่อใช้บรรทุกข้าวเกลือ ส่งเป็นเสบียงให้กองทัพ มีรายละเอียด ดังนี้

...เตรียมไพร่พลทำสงครามกับญวนในเขมร จะต้องสี่ข้าว ขนข้าว
ลำเลียงส่งออกไปยังเมืองพนมเปญ ให้เกณฑ์เลกด่านเมืองจะเชิงเทรา
ต่อเรือลำเลียง ใช้ไม้ตะเคียน พะยอม เหียง อินทนิล กองหลวงพิพิช
เสนา ๔ ลำ กองหลวงพล ๔ ลำ รวม ๘ ลำ ยาว ๕ วา ๒ ศอก และยาว
๖ วา ปากเรือกว้าง ๔ ศอกคืบ เพื่อใช้บรรทุกข้าวเกลือ...^๖

ภูมิปัญญาของช่างพื้นบ้านในการสร้างเรือ

ในอดีตเรือที่ขุดหรือต่อ จะถูกกำหนดสร้างขึ้นใช้งานด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ มิใช่ในลักษณะเอนกประสงค์ดังในช่วงถัดมา ถ้าเป็นเรือขายของ เรือขายหมู เรือขายผัก เรือขายกาแฟ เรือ

ขายถ้วยเดียว เรือขายหอย ฯลฯ ก็จะมีลักษณะเฉพาะเป็นเอกลักษณ์ของสินค้าแต่ละประเภทที่มีลักษณะ ขนาด ความจุ และรูปแบบที่แตกต่างกันเนื่องมาจากเหตุปัจจัย ดังนี้^{๑๑}

๑. วัสดุ ไม้ซุงที่เป็นวัสดุหลักในการสร้างเรือซุงจะมีหลายขนาด แต่ละขนาดจะถูกออกแบบสร้างให้เป็นเรือที่มีลักษณะแตกต่างกัน มีชื่อเรียกและรูปแบบที่ไม่เหมือนกันทั้งขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่

การคัดเลือกไม้ที่จะใช้ในการสร้างเรือของช่างพื้นบ้านลุ่มน้ำบางปะกง เห็นได้ถึงภูมิปัญญาเชิงช่าง ต่อการพิจารณาคุณสมบัติพิเศษของไม้แต่ละชนิด ซึ่งไม้ที่ช่างนิยมนำมาใช้ในการสร้างเรือมากที่สุดคือ ไม้สัก ไม้ประดู่ และไม้ตะเคียน เนื่องจาก ไม้ทั้งสามชนิดนี้มีคุณสมบัติพิเศษ ดังนี้

๑.๑ **ไม้สัก** มีเนื้อคงที่ ไม่หดงอหรือแตกงอ และคุณสมบัติที่ดีที่ใช้ในการต่อเรือคือ เป็นไม้เนื้อแข็ง มีน้ำหนักปานกลาง ทนทาน และตกแต่งเป็นรูปต่าง ๆ ได้ง่าย เรือที่นิยมทำจากไม้สักคือ เรือสำปั้น เรือสำเภา เรือชะล่า เรือกระแซง ฯลฯ *เถียม ม่วงศรี* บอกว่าไม้สัก “เนื้อเป็นน้ำมัน” ทำให้ป้องกันการซึมเข้าของน้ำได้

๑.๒ **ไม้ประดู่** มีเนื้อละเอียด ปานกลาง แข็งแรง และมีคุณสมบัติที่ดีใช้ในการต่อเรือ

คือ เนื้อเหนียวแข็งเป็นพิเศษ ทนทาน ไสกบตกแต่งและชักเงาได้ดี เรือที่นิยมทำจากไม้ประดู่คือ เรือกระแซง เรือแม่ล เรือแท็กซี ฯลฯ

๑.๓ **ไม้ตะเคียน** จัดเป็น “ไม้เรือ” ยอดนิยม ซึ่งมีอยู่หลายชนิด เช่น ตะเคียนทอง ตะเคียนหนู ตะเคียนหิน ตะเคียนหยก ตะเคียนดง และตะเคียนไพร คุณสมบัติที่ดีสามารถนำมาซุดหรือต่อเป็นเรือคือ เป็นไม้เนื้อแข็ง ลอยน้ำ น้ำหนักพอประมาณ แห้งอยู่ในน้ำได้ดี แม้จะแช่อยู่ในน้ำนาน ๆ ก็ไม่ผุง่าย หากได้รับการดูแลรักษาจะมีอายุใช้งานได้นานหลายสิบปี เรือที่นิยมทำจากไม้ตะเคียนคือ เรือชะล่า เรือมาด เรือสำปั้นนี้ เรือพายม้า เรือโปง เรือหมู เรือสำเภา (พบปะปนกับไม้สัก) เรือยาว (สำหรับแข่ง)^{๑๒}

๒. จุดประสงค์การใช้งาน ถ้าบรรทุกน้ำหนักมาก ปริมาณมากก็จะต่อโดยใช้แผ่นกระดานมาประกอบเป็นเรือที่มีขนาดใหญ่ ถ้าต้องการวิ่งในน้ำตื้น ต้องการให้เคลื่อนไหวยาวเร็วสามารถเลี้ยวเลาะไปตามซอกซอยได้ ก็จะซุดหรือต่อเรือขนาดเล็กเพียว ท้องแบน ซึ่งเสกสรร โศภนประเสริฐ บอกว่า “หากเป็นเรือที่สร้างขึ้นสำหรับใช้งานบรรทุกของ ต้องใช้ไม้หนา”^{๑๓}

๓. การออกแบบ ช่างเรือในอดีตจะแก้ปัญหาในเรื่องวัสดุหนึ่ง ออกแบบตามจุดประสงค์ของการใช้งานหนึ่ง และสร้างสรรค์รูปลักษณะตามภูมิปัญญาอีกหนึ่ง ความหลากหลายในรูปแบบลักษณะของเรือนับเป็นภูมิปัญญาของช่างที่สร้างภาพลักษณ์ของเรือแต่ละชนิด แต่ละประเภทให้มีความหลากหลายที่สามารถทรงตัวได้อย่างสมดุล ขับเคลื่อนไปได้ในอัตราความเร็วตามต้องการ บรรทุก

น้ำหนักได้ตามมวลปริมาตรของที่จะบรรทุก มีรูปทรงที่เป็นลักษณะเอกลักษณ์ ฯลฯ ตลอดจนแสดงถึงสกุลฝีมือช่างเฉพาะคน เฉพาะกลุ่ม เฉพาะท้องถิ่น

เถียม ม่วงศรี เล่าถึง การออกแบบเรือที่ตนเองสร้าง และวิธีการสร้าง โดยเริ่มจากทำกงเรือก่อน แล้วขึ้นโครง นำไม้เล็ก ๆ มาวางวงชิดเส้น โดยใช้ฉากจับชิดเส้นตลอดลำเรือ ตัดมือถึง ร้อยน็อตแล้วขันให้แน่น เมื่อวางวงเสร็จแล้วจึงตัดหัวกง ไม้ค้ำยันและมือถึง หลังจากนั้นจัดการแต่งวงให้ลำเรือสวยขึ้น ไม้ทำโครงยกขึ้นบนปากเรือ ใช้ตะปูขันตลอดลำ จนได้รูปร่างที่ต้องการตามความสูงของข้างเรือ แล้วประกอบรูปร่าง ไม้ข้าง ชิดเส้นได้ไม้ ฟังไม้ในกง ฟังลิ่วในมือถึง แล้วจึงพลิกเรือคว่ำลง ใช้ไม้แผ่นทาบลงเป็นท้องเรือ เสร็จแล้วหงายเรือขึ้นทำปากเรือ (กระโปรงเรือ) วาดกราบเรือต่อถึงท้ายเรือ เชื้อนฝักมะขาม ใส่ไม้กราบตั้ง ใส่ไม้ตั้งแต่หัวเรือจรดท้ายเรือ ทำแท่นตั้งเครื่อง ทำกระโปรงท้ายเป็นอันเสร็จขั้นตอนของรูเรือ แล้วจึงใช้ชัน น้ำมันยางผสมยาอุดรูตะปูที่ขันตะปูควงไว้แล้วทิ้งไว้หนึ่ง คืน

ต่อจากนั้น จึงถึงขั้นตอนของการไสข้างทั้ง ลงกระดาศทรายขัด ทาสีข้างในลำเรือ ข้างนอกลงฝุ่นเหลืองแล้วขัดออก ทาน้ำมันและสี ทำที่นั่ง พนักพิง ดิดเหล็ก (ท้องปลิง) กันกราบเรือ แคมเรือกระแทก ดิดหลักทรงรูปธนูที่หัวเรือไว้สำหรับผูกเชือก เรือลำนี้ใช้เวลาต่อครั้งเดือน^{๔๔}

เรือสองตอนเป็นเรือชนิดที่ “เถียม การช่าง” มีความถนัดในการต่อ

การขุดเรือหรือต่อเรือในอดีต จะไม่มีรูปแบบหรือแบบแผนที่ตายตัว จะพลิกเพลงสร้างสรรค์ไปตามคุณสมบัติทางกายภาพของวัสดุที่นำมาใช้ และจะมีรูปลักษณะที่หลากหลายไปตามจุดประสงค์ของการใช้งาน ทำให้เรือพาย เรือแจว เรือบรรทุก เรือแข่ง เรือชาวบ้าน เรือคหบดี (เศรษฐี) เรือเจ้านาย เรือพระ ล้วนมีรูปลักษณะที่ถูกสร้างขึ้นมามีรูปร่างหน้าตาแตกต่างกันไปตามจินตนาการของช่างแต่ละคน แต่ละสกุลช่างที่สืบทอดอารยธรรมทางปัญญา ทำให้เรือของไทยโดยเฉพาะที่ลุ่มน้ำบางปะกงมีหลายชนิด แต่ละชนิดมีหลากหลายลักษณะ

ความแตกต่างของรูปลักษณะเหล่านี้ เป็นเพราะช่างเรือในอดีตออกแบบสร้างสรรค์จากสติปัญญาและจินตนาการ ไม่ใช่สร้างตามลักษณะแบบแผนเหมือนช่างเรือในยุคหลัง ที่ยึดถือรูปลักษณะของช่างรุ่นก่อนแล้วลอกเลียนตามแบบ ไม่กล้าที่จะจินตนาการสร้างสรรค์รูปแบบเรือที่แตกต่างไปจากแบบแผน ทำให้ความหลากหลายในรูปลักษณะค่อย ๆ ลดน้อยลง และคงเหลือแบบเรือหลัก ๆ เพียงไม่กี่ชนิดในปัจจุบัน

ช่างเรือในอดีตสร้างเรือขึ้นแต่ละลำ แม้จะมีจุดหมายหลัก คือ การใช้สอย แต่จินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ทำให้รูปลักษณะเรือแต่ละลำ ล้วนแล้วแต่ผ่านกระบวนการออกแบบให้เหมาะสมสอดคล้องกับการใช้งาน ผ่านกระบวนการแก้ปัญหาในเรื่องวัสดุ เช่น เรือแข่งลำเล็ก ๆ ต้องการให้มีน้ำหนักเบา และวิ่งได้เร็ว จึงต้องใช้ไม้อัด เป็นต้น^{๑๕} เทคนิควิธีการประกอบและการแล่นเรือไว้ด้วยภูมิปัญญาด้านคติความเชื่อ อันเป็นลักษณะเฉพาะของช่างที่แทรกแฝงแสดงให้เห็นในภาพลักษณะขององค์ประกอบส่วนต่าง ๆ ของเรือ

เรือแต่ละลำดูภาพศิลปะที่ถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิด จิตวิญญาณของช่างผ่านสื่อวัสดุ แสดงให้เห็นเป็นรูปธรรม สามารถมองเห็นเป็นรูป จับต้องได้ ใช้งานได้^{๑๖}

เรือแต่ละลำจึงแฝงเร้นเรื่องราวมากมายให้ชวนค้นหาถึงที่มา อันเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างเรือแต่ละลำ สาเหตุการสร้างหรือจุดประสงค์ สร้างไปทำไม เพื่ออะไร เช่น ใช้บรรทุก ใช้เป็นยานพาหนะสัญจร ใช้แข่ง ใช้เสริมประดับบารมี ฯลฯ วัสดุที่ใช้สร้างเรือ ไม้สัก ไม้ซุง ดันตาล แผ่นกระดาน ฯลฯ ได้มาจากไหน แนวคิด ภาพของเรือเกิดขึ้นได้จากแรงบันดาลใจอะไร ทำให้ออกแบบจินตนาการ สร้างสรรค์เป็นภาพโครงสร้างเช่นนี้ได้ ฯลฯ

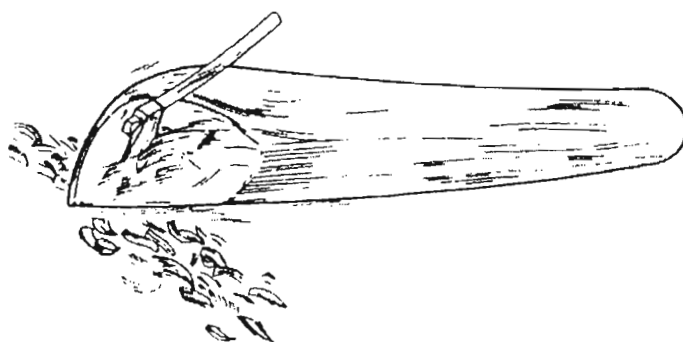
ประเภทของเรือในลุ่มน้ำบางปะกง

เรือที่ชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกงใช้กันอยู่มี ๒ ประเภท คือ เรือขุด และเรือต่อ

เรือขุด เป็นเรือที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ และโดยทั่วไปมักเชื่อกันว่า เป็นการพัฒนามาจากการต่อซุงให้เป็นแพ^{๑๑} การสร้างเรือขุดจะใช้วิธีขุดจากท่อนซุงทั้งต้น ต้นไม้ที่จะนำมาขุดต้องเป็นไม้เนื้อแข็ง ไม่มีตาหรือโพรงหรือรอยแตกร้าว หรือเนื้อไม้ที่ยังแห้งไม่สนิท

การขุดเรือ มีกรรมวิธีและขั้นตอนตามที่ ราชวดี งามสง่า กล่าวถึง คือ^{๑๒}

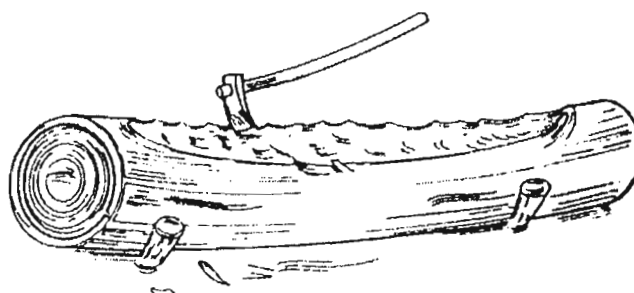
๑. เลือกท่อนซุงที่มีขนาดกว้าง ยาว พอเหมาะกับความต้องการและหน้าที่ของเรือที่จะนำไปใช้งานตามความเหมาะสมของผู้เป็นเจ้าของตามฐานะและยศศักดิ์

ขั้นแรก : เลือกท่อนซุงที่จะขุดเป็นลำเรือ

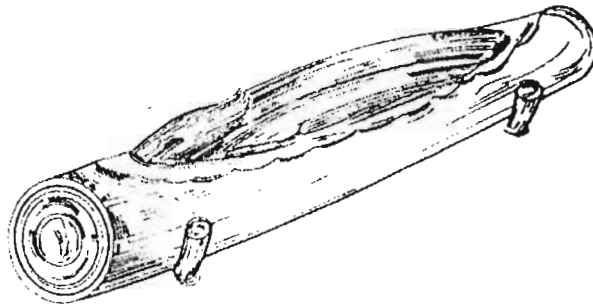
ให้ได้ขนาดพอเหมาะกับความต้องการ

๒. ใช้ขวานถากซุงให้เป็นรูปเรืออย่างหยาบ ๆ เช่น มีหัวและท้ายเล็กแหลมกว่าส่วนกลาง การกระทำเช่นนี้เรียกว่า “มาด”

ขั้นที่สอง : มาดเรือโดยใช้ขวานถากท่อนซุง ให้เป็นรูปเรืออย่างหยาบ ๆ

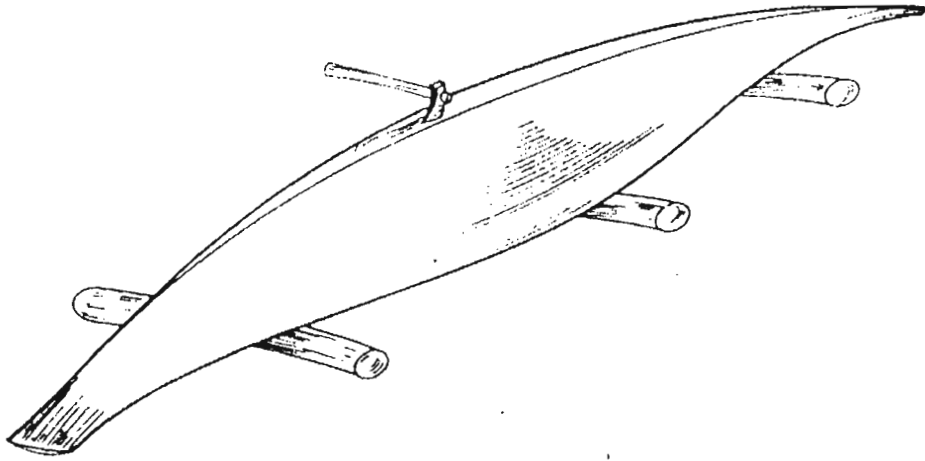
๓. ชูดำรงไปตามความยาวของเส้นมาด และรูปทรงของเรือให้มีความลึกพอประมาณ ที่จะใส่เกลบหรือเชื้อเพลิงอย่างอื่นลงไปได้ หลังจากเทเกลบใส่ดำรงที่ชูดไว้จนเต็มแล้ว ก็สูมไฟให้คูดู่ข้างในตลอดเวลา ไฟจะกินเนื้อไม้เป็นร่องลึกลงไป

ขั้นที่สาม : ชูดำรง

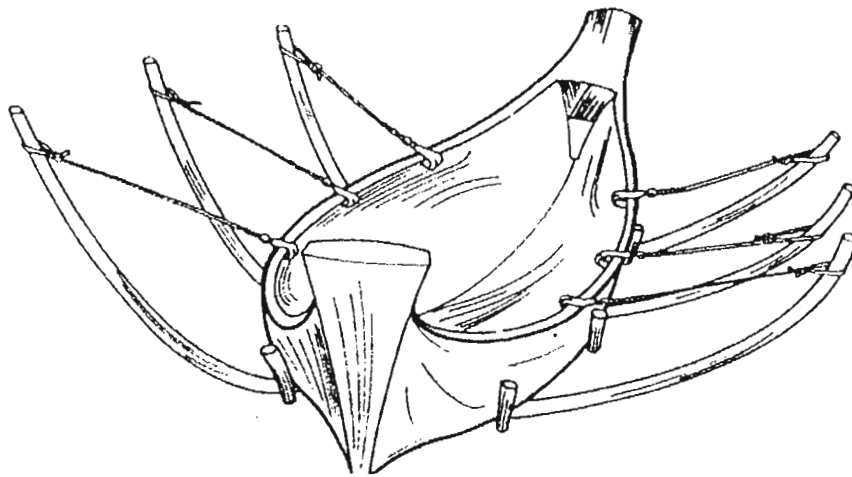
เมื่อหมดเกลบที่ใส่ไว้ ช่างจะดับไฟเสียคราวหนึ่ง คูดู่เอาเกลบออกแล้วฟันไม้ในร่องที่เป็นถ้ำนั้ง หากยังได้ความกว้างและลึกไม่เพียงพอก็จะสูมเกลบอีกครั้ง ทำเช่นนี้เรื่อยไปจนพอแก่ความต้องการ

๔. ใช้ขวานขุดแต่งท้องเรือที่ชูดสูมด้วยเกลบจนเป็นที่พอใจให้เรียบร้อย เพื่อให้ได้ปากเรือที่กว้างขึ้น ขณะสูมเกลบท้องเรือพอดีแล้ว จะนำน้ำมารดเกลบที่กำลังร้อนนั้น ซึ่งจะทำให้เนื้อไม้ที่ถูกร้อนจากเปลวไฟ เย็นลงอย่างรวดเร็ว จะทำให้ปากเรือขยายออกไปอีก

ขั้นที่สี่ : ใช้ขวานขุดแต่งท้องเรือ

การเบิกเรือให้ขยายกว้างออกไปนี้ บางทีก็ใช้คบไฟมาลนภายในลำเรือที่ขุดแล้ว พร้อมกับใช้
 กงคืดจับปากเรือดึงให้เบิกกว้างออกไป^{๑๕}

การเบิกปากเรือให้กว้างขึ้น ด้วยการใช้งคืดดึง

ในส่วนของ *ภูธร ภูมะธน* กล่าวถึงกรรมวิธีการทำเรือขุดว่ามี ๒ ขั้นตอน คือ^{๒๐}

๑. *การฟันเรือ* ขั้นตอนนี้เริ่มจากตัดซุงให้เป็นท่อนได้ขนาดความยาวตามต้องการ แล้วใช้
 ขวานฉากเปิดปีกต้นไม้เป็นรูปสี่เหลี่ยมแล้วจึงใช้ขวานขุด โดยขุดแฉะตั้งแต่หัวไปหากกลาง และ
 จากท้ายไปหากกลาง ซึ่งรูปเรือในขั้นตอนนี้จะเหมือนกับรางใส่อาหารหมู แฉะให้ลึกตามลำดับลงไป

จนถึงกลางลำ เมื่อเป็นร่องลึกตามต้องการแล้ว จึงเอาขวานที่ใช้ถากนั้นมาเปลี่ยนเป็นค้ำไม้ใช้ต่าง
 สี่วใหญ่ เเซาะเนื้อไม้ตรงกลางลำเรือให้กว้าง เสร็จแล้วตะแคงข้างลง พลิกคว่ำเอาค้ำขึ้นท่อนขึ้น ใช้
 ขวานฟันถากหัวท้ายให้แหลมเป็นรูปหัวท้ายเรือ เรียกว่า “**ฟันแก้มหมู**” เมื่อเกลตตกแต่งให้ดีแล้วจึง
 พลิกหงายขึ้นอีกครั้งหนึ่งก็จะได้เป็นรูปเรือคร่าว ๆ เรียกว่า “**เรือโคลน**”^{๒๐}

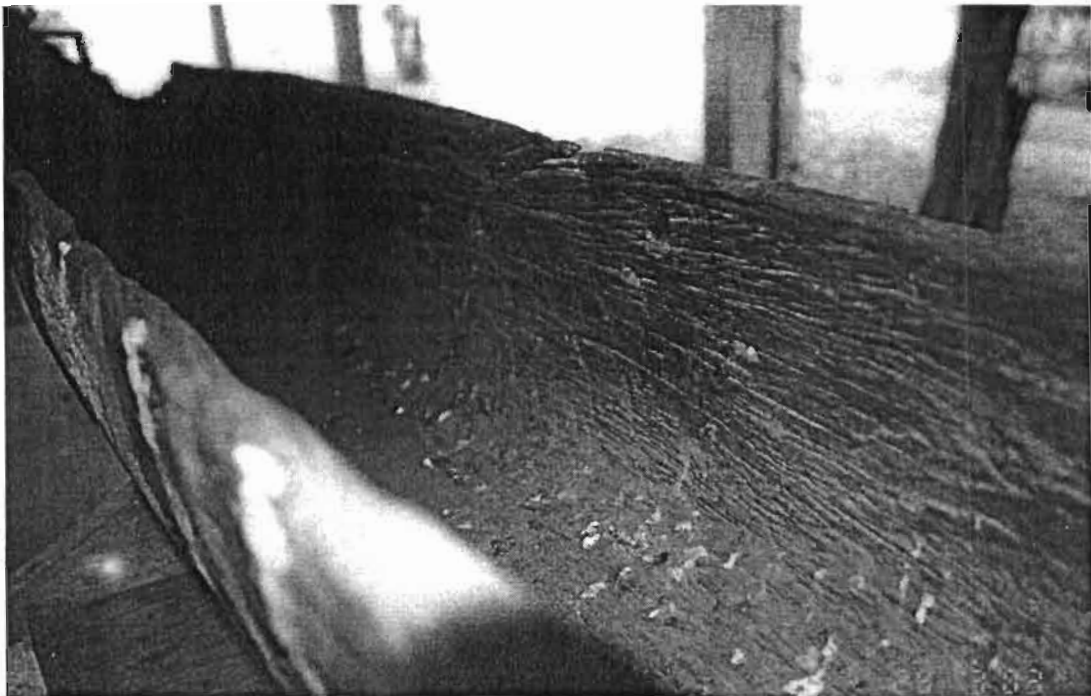
๒. การบิกเรือ ขั้นตอนี่ที่ทำการโดยทั่วไปคือ นำเศษไม้ เปลือกไม้ที่ขูดได้ ก่อไฟเป็นทาง
 ขาวตลอดลำเรือ นำเรือที่ขูดได้คว่ำลง ลงไฟให้ความร้อนตลอดลำเรือเพื่อช่วยให้เนื้อไม้อ่อนตัว เมื่อ
 เรือร้อนแล้ว ก็หงายลำเรือขึ้นทำการบิกเรือ โดยใช้ไม้ปากกา (รูปร่างเหมือนกรรไกร) งดกราบเรือทั้ง
 สองข้าง และจะเพิ่มความยาวของไม้นั้นตามลำค้ำ เพื่อบิกกลางลำเรือให้กว้างออก แล้วใช้ไม้ค้ำ
 กราบเรือ ทั้งไว้จนเนื้อไม้เย็นลง จึงปล่อยไม้ปากกาหรือไม้ค้ำออก การบิกปากเรื่อนี้จะต้องค่อย ๆ
 เป็น ค่อย ๆ ไป ทำหลาย ๆ ครั้งเพื่อเบ่งกราบเรือให้กว้างออกจนได้ขนาดที่ต้องการ และยังมี
 วิธีการบิกปากเรือโดยวิธี “**บิกน้ำ**” คือ เอาน้ำใส่ท้องเรือจนเต็ม ทิ้งไว้หลาย ๆ วัน น้ำจะดันบิก
 แคมเรือให้กว้างออกไป และ “**บิกปากขวาน**” คือ การตกแต่งฟันด้วยขวาน^{๒๑} ช่วงขูดเรือจะไม่รีบ
 ร้อนเบ่งกราบเรือเพราะอาจทำให้เนื้อไม้เรือแตกไม่สมบูรณ์ เรือเกิดการชำรุดเสียหายได้ ขนาด
 ความกว้างของปากเรืออาจจะไม่เท่ากันทั้งลำ

หลังจากแต่งเกลตาเป็นรูปเรือเรียบร้อยแล้ว ถ้ารูปร่างของเรือยังไม่งดงามก็อาจตกแต่งได้
 อีก โดยใช้หลักไม้งาม ๔ หลักปักให้พอมะกับเรือ ใช้ไม้ค้ำคานพาดระหว่างหลัก ยกเรือขึ้นพักบน
 คานให้สูงจากพื้นดินราวหนึ่งคืบผูกเรือกับคานให้แน่นแล้วใช้โคลนทาท้องเรือปิดเนื้อไม้ให้มิด ก่อ
 ไฟใต้ท้องเรือ โคลนที่ทาไว้จะป้องกันไม่ให้ไฟไหม้ท้องเรือ เมื่อเนื้อไม้อ่อนตัว ก็ใช้ไม้จัดแต่ง
 ส่วนที่ไม่งามหรือบิดเบี้ยวให้เข้ารูปตามต้องการ

เทคนิคการทำซุงของช่างให้เป็นเรือทั้งสองขั้นตอนนี้ เป็นภูมิปัญญาเก่าแก่ที่ถ่ายทอดสืบต่อ
 กันมา เห็นได้จากหลักฐานของชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.
 ๒๑๕๕ - ๒๒๓๑) ซึ่งบันทึกเกี่ยวกับการสร้างเรือของช่างเรือไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาไว้ ดังนี้

... โดยที่มีแม่น้ำอยู่แทบทั่วราชอาณาจักรสยาม เรือจึงเป็นพาหนะ
 อย่างเดียวที่เหมาะสม และใช้กันมากที่สุด เรือนั้นลำยาวและแคบมาก
 มักจะทำขึ้นจากซุงท่อนเดียว ใช้ส่วจะเอาตามความยาว แล้วถาก
 ด้วยเครื่องมือเหล็กแล้วนำขึ้นแขวนย่างไฟ และค่อย ๆ บิกไปให้
 กว้างที่สุดเท่าที่จะทำได้โดยไม่ให้เนื้อไม้แตก นับว่าเป็นงานที่หนัก
 แรงพอคูด และทำได้ไม่ค่อยจะสำเร็จผลเสมอไปนัก เรือเหล่านี้จึงมี
 ราคาแพง ...^{๒๒}

จากหลักฐานชั้นต้นทำให้ทราบว่า ชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกง ช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) มีการสร้างเรือชุกกันมาก โดยเฉพาะขั้นตอนของการสร้างเรือโกศล ได้กล่าวถึงว่า “มณฑลปราจีนบุรีมีการทำมาดเรือโกศลกันมาก เดิมรัฐบาลละเลยไม่ได้ให้ความสนใจในเรื่องของการเก็บภาษีอากร ต่อมาจึงให้มีการสำรวจและทำรายงานอย่างละเอียดเกี่ยวกับการสร้างเรือว่ามีกี่อย่าง มาดเรือชนิดใดทำจากไม้ชนิดใด ตัดฟันไม้ซื้อขายในป่าราคาเท่าใด ชักลากไม้ตกถึงท่าไม้มีราคาเท่าใด และตัดไม้จากป่าใดชักลากไม้ลงทางไหน”^{๒๔}

เรือโกศลลำนี้ ผ่านขั้นตอนของการเบิกเรือด้วยการฉีกไฟแล้ว

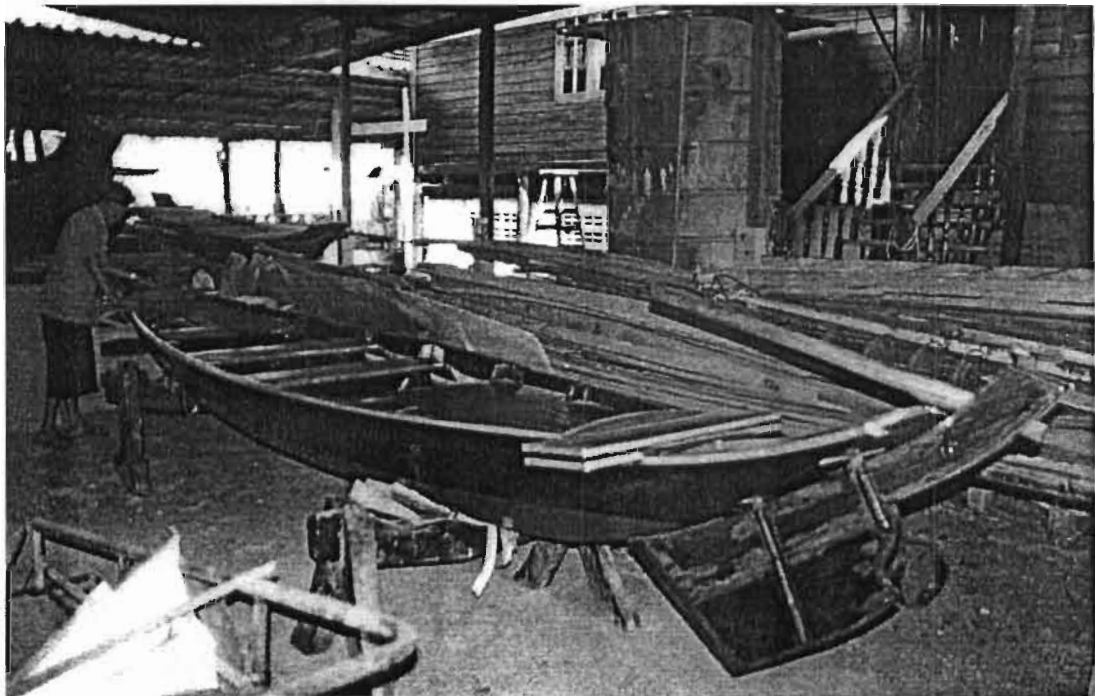
การที่ชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงมีความสามารถและภูมิปัญญาในการสร้างเรือ ประกอบกับเรือเป็นพาหนะที่จำเป็นต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านตามลุ่มน้ำ ดังนั้นเมื่อรัฐมีการสำรวจรายละเอียดเกี่ยวกับการสร้างเรือแล้วพบว่า ชาวบ้านมีการซื้อขายมาดเรือทั้งในลักษณะที่เบิกปากมาแล้วและที่ยังไม่ได้เบิกปากเรือ บางลำยังไม่ได้ลงกง ลงกระตง ขนาดของเรือยาวตั้งแต่ ๘ วาลงมา ให้เจ้าภาษีเรียกเก็บภาษีในอัตรา ๑๒ ชักหนึ่ง ตามราคาซื้อขายกัน^{๒๕}

คุณสมบัติที่เด่นของเรือชุก คือ ทนทาน ใช้ได้ทุกฤดูกาล ทุกสภาพ ไม่ว่าจะเป็ในแม่น้ำ ลำคลองหรือตามแก่ง จะครูดกับโขดหินอย่างไร เรือก็ไม่แตกง่าย เพราะท้องเรือหนา ไม่มีแนวเหมือนเรือต่อ^{๒๖}

เรือต่อ น่าจะเป็นเรือที่มีขึ้นภายหลังเรือชุด เพราะมีหลักฐานว่าได้แบบอย่างมาจากเรือ “ซำป่าง” ของจีน ซึ่งเป็นเรือขนาดเล็กที่ใช้ไปมาระหว่างเรือสำเภากับชายฝั่ง มีเข้ามาในเมืองไทย ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่ไม่ค่อยได้รับความนิยม จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ ๒) แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ต้องการเรือเล็กและเบาสำหรับเจ้านายและท้าวนางฝ่ายในใช้พายเล่นในสระของพระราชอุทยานหลวง ที่เรียกว่า “สวนขวา” นับแต่นั้นความนิยมต่อเรือก็ได้แพร่หลายออกไปมาก^{๒๗}

เรือต่อเป็นเรือที่ทำขึ้น โดยใช้ไม้แผ่นมาดัดประกบติดกันตามโครงสร้างของเรือ ซึ่งมีส่วนประกอบ เช่น กระดานกระดุกงู ใช้ไม้หนากว่าแผ่นกระดานที่มาประกอบเป็นตัวเรือ และมีความยาวตลอดไปจนถึงทวนหัวและทวนท้าย ซึ่งจะเซดขึ้นตามลักษณะของเรือแต่ละชนิด ทวนหัวและทวนท้ายจะเป็นแผ่นกระดานดัดให้อ่อนงอนด้วยวิธีลนไฟ ปลายทวนที่เป็นหัวเรือถูกปาดให้เป็นรูปทรงสามเหลี่ยม ส่วนปลายทวนที่เป็นท้ายเรือจะเป็นรูปมนป้าน

หางเสือของเรือต่อ จะโค้งเข้ากับรูปท้ายเรือ และมีเดือยเหล็ก ๒ เดือย สอดเข้าไปในห่วงที่ติดอยู่กับทวนเรือ ทำให้หางเสือเบนไปมาได้คล่อง ท่อนบนของหางเสือนี้ไม่มีฟังก์ชันสอดไว้ เมื่อจะบังคับให้หางเสือบิดไปทางซ้ายหรือขวา ก็ดันฟังก์ชันไปตามทิศทางที่ต้องการ

หางเสือของเรือมาด (บุญส่ง เอียบเจริญ... เป็นเจ้าของ)

เรือต่อแต่ละลำจะมีขนาดกว้างใหญ่เท่าไร ขึ้นอยู่กับ**วงเรือ**ที่วางบนกระดุกง จะกางมากกายน้อย เมื่อวางวงเป็นโครงแล้ว ให้เสริมกระดานต่อจากกระดุกง แล้วยึดกับวงเรียงขึ้นไปตามลำดับ การยึดแผ่นกระดานให้ติดกับวงมักใช้ลูกประสักไม้เสมสาร เนื้อไม้เป็นสีดำและแข็งมาก

เรือต่อมีหลายขนาดตั้งแต่เล็กมากจนถึงใหญ่มาก ๆ ทั้งนี้เป็นเพราะเรือต่อไม่มีข้อจำกัดเกี่ยวกับไม้ที่จะนำมาทำเรือเหมือนเรือขุด เรือต่อที่ชาวบ้านใช้ในลุ่มน้ำบางปะกง ถ้าใช้ตามคลองที่มีขนาดเล็กก็ใช้เรือต่อขนาดเล็ก ถ้าต้องการบรรทุกของให้มาก ๆ และไปตามลำน้ำใหญ่ก็ใช้เรือต่อขนาดใหญ่ เช่น เรือสำปั้น เรือสำปั้นเปรียว เรือสำปั้นสวน เรือแก่งพัง เรือข้างกระดาน (เรือเครื่องเทศ) เรือกระแซง เรือเอี่ยมจิ้น เรือแหวด เรือบด เรือตะหรืออีตะ เรือป้าบ เรือผีหลอก เป็นต้น

ในสมัยก่อนเรือต่อมีลักษณะเปรียว เพราะยังต้องแจว ต้องถ่อหรือใช้ใบ เรือจะแล่นได้เร็วไม่หนักแรง แต่ในปัจจุบันนิยมใช้เรือยนต์ลากจูง เรือต่อจึงไม่จำเป็นต้องทำให้เปรียวอีกต่อไป รูปร่างของเรือจึงป้อม มีความกว้างและมีความสูงมากกว่าแต่ก่อน เพื่อจะบรรทุกของให้ได้มาก ๆ ไม่ต้องห่วงว่าจะแจวหรือถ่อให้หนักแรง^{๒๘}

ชนิดของเรือในลุ่มน้ำบางปะกง

เรือที่ขุดหรือต่อขึ้นจะมีรูปร่าง ชื่อเรียก จุดประสงค์ในการใช้สอย การขับเคลื่อนที่แตกต่างกันออกไป เพื่อสะดวกต่อการจอดจำและทำความเข้าใจ *ภูธร ภูมะธน* ได้จัดแบ่งเรือที่พบในภาคกลางออกเป็น ๓ ชนิด คือ^{๒๙}

๑. **เรือพาย** ได้แก่ เรือบด เรือป้าบ เรือผีหลอก เรือพายม้า เรือมาด เรือสำปั้น เรือหมู เรืออีโปง เรือยาว เรือเข็ม

๒. **เรือแจว** ได้แก่ เรือสำปั้นแก่ง เรือฉลอม เรือข้างกระดาน เรือกระแซง เรือเปิด เรือโป๊ะจ่าย เรือกำปั้น เรือชะล่า เรือเอี่ยมจิ้น

๓. **เรือกลหรือเรือยนต์** ได้แก่ เรือกลไฟ เรือเมล์ เรือแท็กซี่

ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า สอดคล้องกับชนิดของเรือในลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา และการที่ลุ่มน้ำแห่งนี้เชื่อมต่อกับทะเล (อ่าวไทย) ที่ปากแม่น้ำบางปะกงนั้น ก็สามารถสอดคล้องกับ *จุลทัศน์ พยาฆรานนท์* ที่แบ่งเรือออกเป็น ๒ พวก คือ เรือแม่น้ำกับเรือทะเล^{๓๐}

๑. **เรือแม่น้ำ** คือ เรือที่ใช้ไปมาในแม่น้ำ ลำคลอง หรือลำกระโดง มีทั้งเรือขุดและเรือต่อ ได้แก่ เรือมาด เรือพายม้า เรือหมู เรือชะล่า เรืออีโปง เรือสำปั้นนี้ เรือเปิด เรือยาว เรือสำปั้น เรือป้าบ เรือเข็ม เรือข้างกระดาน เรือผีหลอก เรือโป๊ะจ่าย เรืออีแปะ เรือบด เรือแหวด เรือกระแซง เรือ

เอี่ยมจุ่น เรือพวกนี้ทำให้เคลื่อนที่หรือแล่นไปได้ด้วยการใช้พาย แจวหรือถ่อ ตามความเหมาะสมตามขนาดของเรือหรือระดับลึกตื้นของน้ำ

อนึ่ง การบังคับเรือให้แล่นตรงไป หรือหันเหหัวเรือไปทางซ้ายขวาของเรือบางชนิดอาจใช้หางเสือ ซึ่งติดไว้ข้างท้ายเรือเป็นอุปกรณ์ช่วยบังคับเรือ เช่น เรือสำปั้น เรือข้างกระดาน เรือโปะง้าย

๒. เรือทะเล คือ เรือที่ใช้ไปมาในทะเลและเลียบชายฝั่ง เป็นเรือชนิดต่อ เช่น เรือฉลอม เรือฉลอมท้ายฉนวน เรือเปิดทะเล เรือกอและ เรือสำเภา เรือเหล่านี้ทำให้เคลื่อนที่หรือแล่นไปได้ด้วยการใช้เสาติดใบเป็นเครื่องรับลม ผลักให้เรือแล่นไปได้อย่างหนึ่ง กับใช้แจวติดแคมข้างเรือหรือใช้แจวที่ท้ายเรือ สำหรับแจวหรือโล้ให้เรือเคลื่อนไปข้างหน้าอีกอย่างหนึ่ง

เรือทะเลบางชนิดติดหางเสือไว้ที่ตอนท้ายเรือ สำหรับช่วยบังคับให้เรือแล่นไปตามทิศทางที่ต้องการ แต่เรือทะเลบางชนิด เช่น เรือฉลอม เรือเปิดทะเล มีท้ายเรือเรียวและแคบไม่สะดวกที่จะติดหางเสือ เรือพวกนี้จึงใช้ “จังกูด” หรือ “ตะกูด” เป็นอุปกรณ์สำหรับบังคับเรือแทนหางเสือโดยห้อยให้ร่น้ำไว้ข้างท้ายเรือ สำหรับบังคับเรือให้หันเหหัวไปตามทิศทางที่จะไป

เรือแล่นไปบนสายน้ำ

เรือแต่ละลำจะแล่นไปบนสายน้ำในกลุ่มน้ำบางปะกงได้ อาจใช้การพาย การแจว หรือติดเครื่องยนต์ การพายเรือนอกจากจะช่วยพุน้ำให้เรือแล่นไปได้แล้ว ยังช่วยพุงไม่ให้เรือล่มอีกด้วย คนที่หัดพายใหม่ ๆ มักจะนำใบพายจุ่มลงไปใต้น้ำมากเกินไป ทำให้เรือหันไปหันมาไม่ตรงทาง วิธีการช่วยไม่ให้เรือโคลงเคลงก็ให้ใช้ใบพายแตะน้ำไว้ จะพุงเรือได้

การพายมี ๒ ลักษณะ คือ การคัด และการวาด

การคัดเรือ เป็นการกดด้ามพายลง เรียกว่า พายจัด จัดกับข้างเรือจะคัดไปทางด้านซ้ายหัวเรือก็หันไปทางซ้าย คัดไปขวาหัวเรือก็หันขวาจะพายเดี่ยวหรือพายคู่ก็ได้ หากเป็นเรือลำเล็กก็พายเดี่ยว เช่น เรือบด เรือหมู เรือสำปั้นเพรียว เป็นต้น แต่เรือลำที่มีขนาดใหญ่ขึ้นมาหน่อยก็มักจะพายคู่กันสองคน คนหนึ่งอยู่ท้ายทำหน้าที่คัดหรือวาดให้เรือตรงทาง คนพายหัวมีหน้าที่พายอย่างเดียว แต่สามารถช่วยคัดช่วยวาดได้คือเมื่อคนอยู่ท้ายพายไม่ไหว เช่น ในขณะที่น้ำเชี่ยวมาก

ชาวบ้านพายเรือไปทำบุญที่วัด

การแจว ยากกว่าการพายเรือ ต้องใช้กำลังทั้งแขนและขา และรู้วิธีการขึ้นทรงตัวให้ดี คนไม่เคยแจวใหม่ๆ จะกระยะไม่ถูก หรือพลัดตกน้ำเลยก็มี

ใบแจว มีลักษณะคล้ายพาย แต่ใหญ่และยาวกว่า ๒ - ๓ เท่า ตรงปลายค้ำแจวมีไม้ยาวราว ๑ นิ้ว สวมสกดไว้สำหรับจับ เรียกว่า หมวกแจว ซึ่งสำคัญมาก เพราะช่วยในการบังคับใบแจว อยู่ในลักษณะที่ต้องการ

วิธีการคัดด้วยแจวไม่เหมือนกับการคัดด้วยพาย เพราะแจวมีขนาดใหญ่ กินน้ำลึก ต้องโหนตัวให้ค้ำแจวต่ำลงมา แต่ต้องทำให้ใบแจวไม่จมน้ำเต็มหน้า ใบแจวต้องเบี่ยงสลับกันไปมาบ้าง เพื่อไม่ให้หนักแรงเรียกตามภาษาคนเรือว่า “ควง”

ใบแจวจะต้องมีหลักแจว ขนาดยาว ๒ ฟุต เลียบลงไปในช่วงเต้าแจวหรือเต้าหับที่อยู่ข้างเรือ ถ้าหลักแจวไม่แน่นก็ใช้ลิ่มตอกบังคับจนแน่น การติดตั้งหลักแจวไว้ท้ายเรือจะต้องไว้ทางซ้ายมือของคนแจว ถ้าอยู่หัวเรือก็ให้ไว้ที่ขวามือของคนแจว แจวจะต้องมีเครื่องยึดติดกับหลักแจว จึงจะแจวไปได้ เมื่อจะแจวก็เอาหูแจวคล้องกับหลักแจวไว้แล้วตะบิดหูแจวให้แน่นด้วย ซึ่งหูแจว

ที่ว่ามีจะทำจากด้ายดิบ หรือเปลือกต้นปอตากแห้ง แล้วนำมาขดเป็นวงๆ หลายอัน ถ้าหูแจว
 แห่งก็ให้น้ำหยดจะช่วยให้แจวได้คล่องขึ้น^{๓๑}

ชาวบ้านกำลังแจวเรือ

เอกลักษณ์ของเรือและลักษณะการใช้งาน

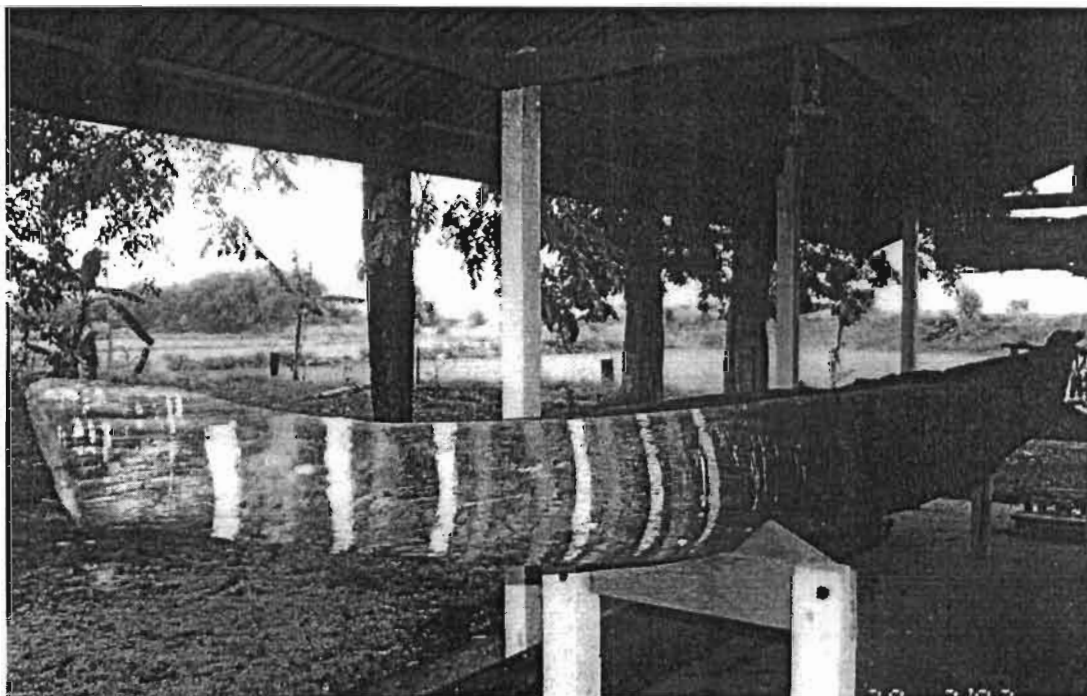
การสำรวจเรือจากเอกสารต่างๆ และจากการออกภาคสนามสำรวจเรือในกลุ่มน้ำบางปะ
 กง ประกอบกับข้อมูลที่ได้จากคำบอกเล่าของบุคคล เมื่อรวบรวมได้แล้ว มีเรือหลายชนิดที่ไม่
 สามารถกำหนดรูปแบบได้ ส่วนที่สามารถกำหนดได้มี ดังนี้

เรือโคลน

เรือโคลน คือ เรือที่ขุดจากดินไม้ทั้งท่อน เพียงเปิดปีกเจียนหัวเจียนท้ายเป็นเลาๆ พอให้มี
 ลักษณะคล้ายเรือ แต่ยังไม่ได้ขุดแต่งจนเป็นรูปเรือที่สมบูรณ์ ลักษณะของเรือโคลนจึงไม่มีรอยต่อ
 ของแผ่นไม้ การรั่วซึมของน้ำเข้ามาในเรือเกือบจะไม่มี นอกเสียจากใช้ไปนาน ๆ อาจจะมีรอยแตก ก็
 ใช้ยางไม้อุดทาที่รอยแตกเท่านั้นเอง ส่วนเสียของเรือโคลน คือหนัก ทำให้พลิกคว่ำง่าย เนื่องจากมี
 ส่วนท้องเรือที่มนนั่นเอง การทรงตัวในน้ำจึงไม่ค่อยดี^{๓๒}

เรือชนิดนี้ ช่างชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงเคยได้ใช้ภูมิปัญญาสร้างขึ้นถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) เพื่อให้ช่างเรือหลวงสร้างเป็นเรือแหวกใช้สอยและให้ทหารมหาดเล็กใช้ตามเสด็จพระราชดำเนินตามลำคลองแคบ ๆ ดังหลักฐานที่ว่า

... ด้วยมีพระบรมราชโองการ ดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม
สั่งว่าต้องพระราชประสงค์มาดเรือยาวทกวา ยาวห้าวาสองศอก
กำลังสี่ศอก กำลังสามศอก คึยให้ช่างทำเรือแหวกใช้สอยและให้
ทหารมหาดเล็กตามเสด็จพระราชดำเนินตามลำคลองซึ่งแคบ ๆ
ให้เกณฑ์เมืองปราจีน ๘ เมืองประจันตคาม ๘ เมืองกระบิล ๘
เมืองฉะเชิงเทรา ๑๐ รวม ๓๔ ให้เจ้าเมืองกรมการปลงใจลงใจ
ราชการ เกณฑ์ขุนหมื่นตัวเลขระคมตัดฟันมาดเรือโกลนชั้นยาว ...^{๓๓}

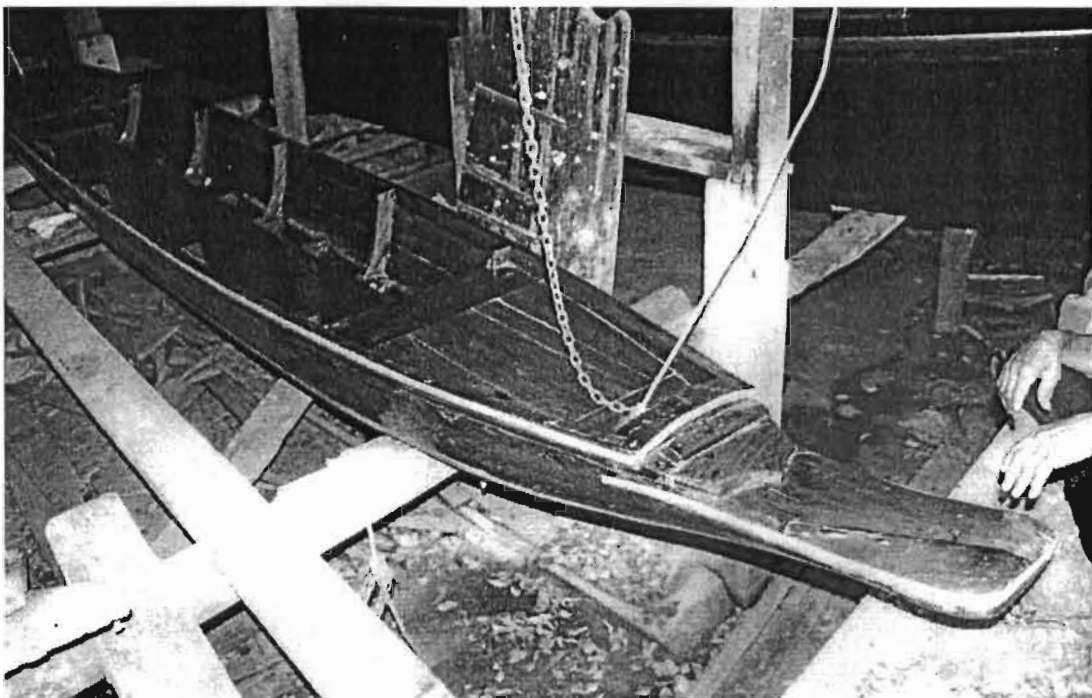
เรือโกลนที่วัดบึงกระจับ อำเภอนวมสารคาม

การคมนาคมทางน้ำ โดยเรือเป็นพาหนะสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงจึงมีการสร้างเรือกันมาก และก่อนที่จะเป็นเรือชนิดต่าง ๆ ตามรูปแบบที่สมบูรณ์นั้น จะต้องผ่านขั้นตอนการทำมาดเรือโกลน ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นช่องทางของเจ้าภาษีที่จะทำการประมูลเรียกเก็บ

ภานีมาดเรือโกลกน ซึ่งที่เมืองฉะเชิงเทราและพนมสารคาม มีจีนอุยรับทำภานีมาดเรือโกลกน ดังสำเนา
ตราฉบับที่ว่า “ส่งสำเนาท้องตราไปให้พระพนมสารนรินทร์ กรมการเมืองพนมสารคาม จัดการให้
จีนอุยเจ้าภานีเข้าเรียกเก็บภานีมาดเรือโกลกน เมืองพนมสารคาม” ^{๓๔}

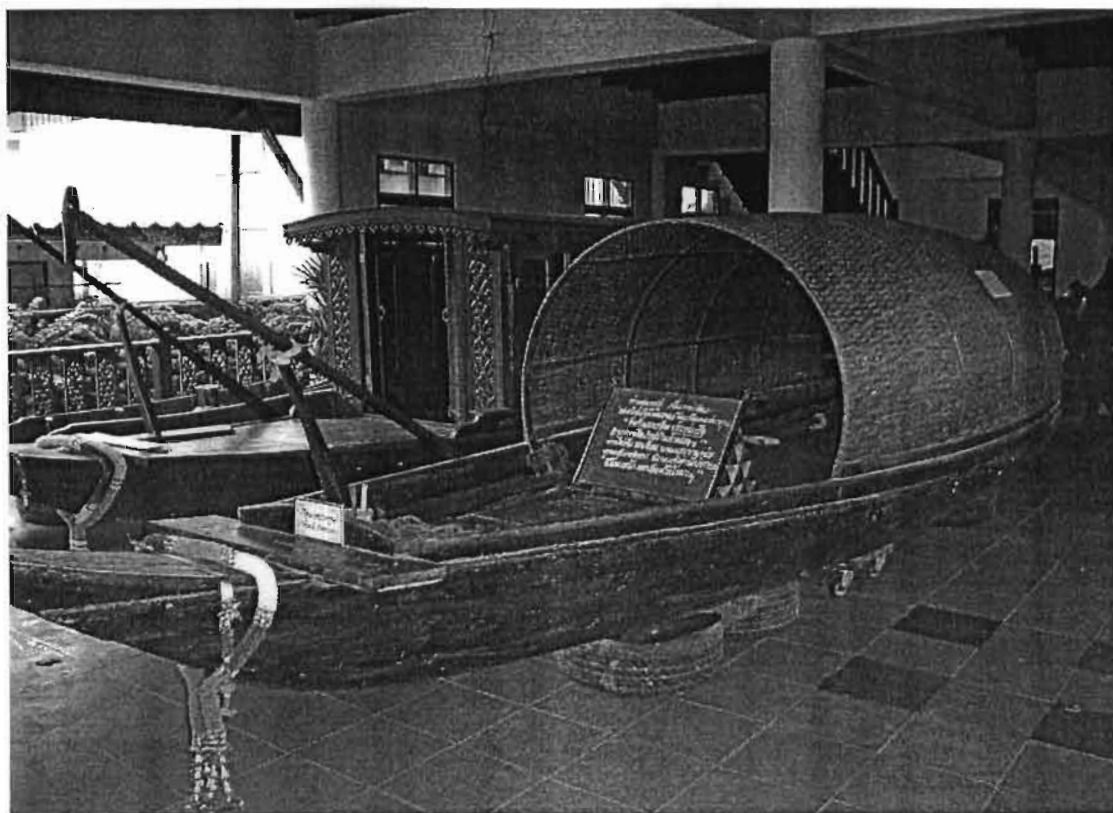
เรือมาด

* **เรือมาดพาย** เป็นเรือขุดที่เก่าแก่ชนิดหนึ่งของไทย นิยมใช้ไม้ตะเคียนหรือไม้สัก มี
ลักษณะหัวและท้ายเรียว ส่วนท้องป่องป้านหรือกลม ไม่เสริมกราบ แต่มีกงเพราะเป็นเรือเบะกว้าง
และต้องการเสริมให้แข็งแรง

เรือมาดพาย
ของบุญส่ง เอี่ยมเจริญ

* **เรือมาดประทุน** เป็นเรือขุดขนาดใหญ่ใช้แจวหลายแจว ขนาดกลางใช้ ๒ แจว หรือใช้ถ่อ
ลักษณะของเรือมีหัวและท้ายยาวเรียว มีแคร่หัวและท้าย หากปูพื้นที่กลางลำเรือให้เกือบเสมอกปาก
เรือ มีหลังคาคลุม มีแจวหัวท้าย ประมาณ ๔ - ๖ แจว เรียกว่า “เรือมาดประทุน” ใช้สำหรับเดินทาง
และสามารถเป็นที่อยู่อาศัยแทนบ้านเรือนได้

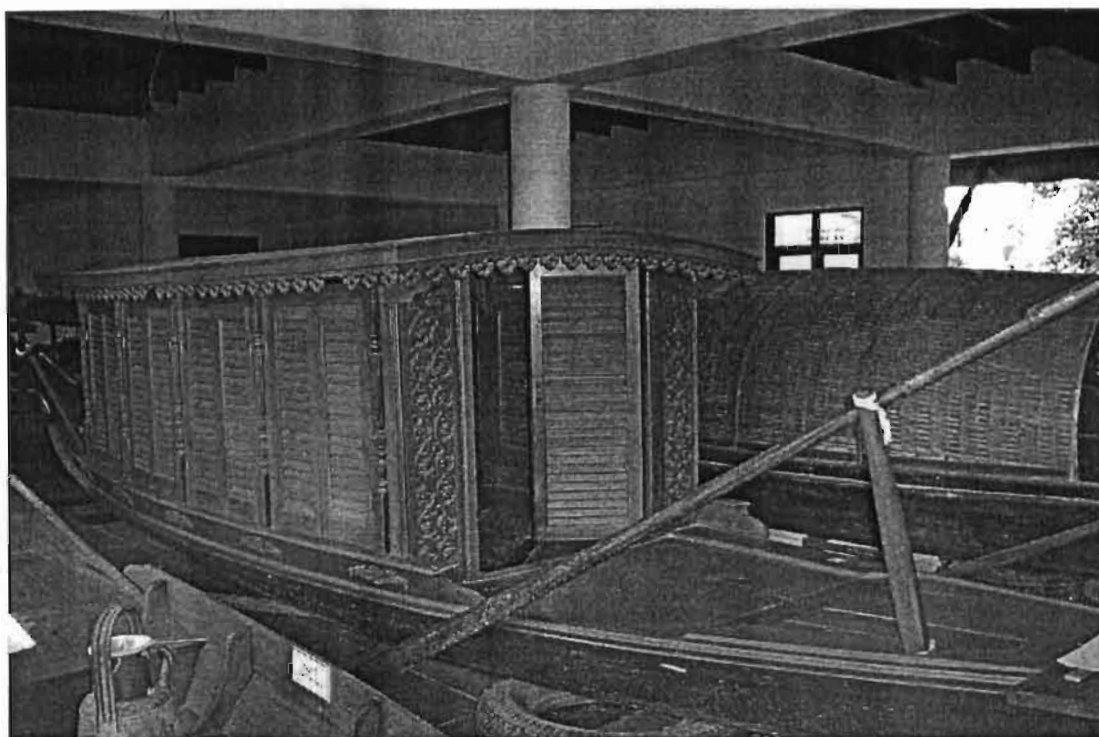

เรือมาดประทุน ที่พิพิธภัณฑ์เรือไทย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

คลองท่าลาดเป็นต้นน้ำสำคัญสายหนึ่งของแม่น้ำบางปะกง และมีชาวบ้านใช้เรือมาดเป็นพาหนะสำคัญในการไปมาติดต่อกัน เห็นได้จากหลักฐานเกี่ยวกับคดีของ “การฆาตกรรมนายสี” ซึ่งเป็นลูกจ้างทำการตัดไม้ที่ท่ากระพง ได้รับความไว้วางใจจากนายพิวหัวหน้าคนงานให้ถือเงิน ๓๐ บาทแต่กลับหนีออกมาจากป่าพร้อมกับเงิน ได้หนีมาจนถึงบ้านวังเพนียงแต่หาทางออกไปยังเมืองพนมसारคามไม่ถูก ชาวบ้านจึงพาไปส่งไว้ที่บ้านขุนจำเมือง (กำนัน) เพราะที่นั่นเป็นเส้นทางที่จะไปยังเมืองพนมसारคาม เพื่อว่ามีผู้ที่จะเดินทางไปเมืองพนมसारคาม ขุนจำเมืองจะได้ฝากไปด้วย ปรากฏว่า นายพิวตามมาพบนายสีที่บ้านขุนจำเมือง จึงแจ้งให้ขุนจำเมืองอาศัยตัวส่งทางการ แต่ขุนจำเมืองใกล้เคียงจนนายสีขอกลับไปเป็นลูกจ้างตัดไม้เหมือนดังเก่า นายพิวกับนายใบจึงพานายสีเดินมาถึงท่าน้ำลงคลองท่าลาด ได้พบนายพรมมีล่องเรือมาด ๔ ลำมาถึงท่าหน้าบ้านขุนจำเมือง นายพิว เรียกให้นายพรมมีแวะจะขอโดยสารเรือไปด้วย^๕ และชาวบ้านที่ตั้งบ้านเรือนอยู่

สองฝั่งคลองเปรี้งก็ใช้เรือมาดเช่นกัน ดังข้อความที่ปรากฏในสำเนาคำพิพากษาศาลมณฑลปราจีน
ว่า “บ้านนายหมัดผู้ตายมีคูน้ำ ๑ คู ทางทิศตะวันตก และมีเรือมาดยาว ประมาณ ๓ วาเศษวางไว้
๑ ลำ”^{๑๖}

* เรือมาดเก้ง หากมีเก้งกลางลำเรือ จะเรียกว่า “เรือมาดเก้ง”

เรือมาดเก้ง (เจ้าของ...อาจารย์ไพฑูรย์ ขาวมาลา)

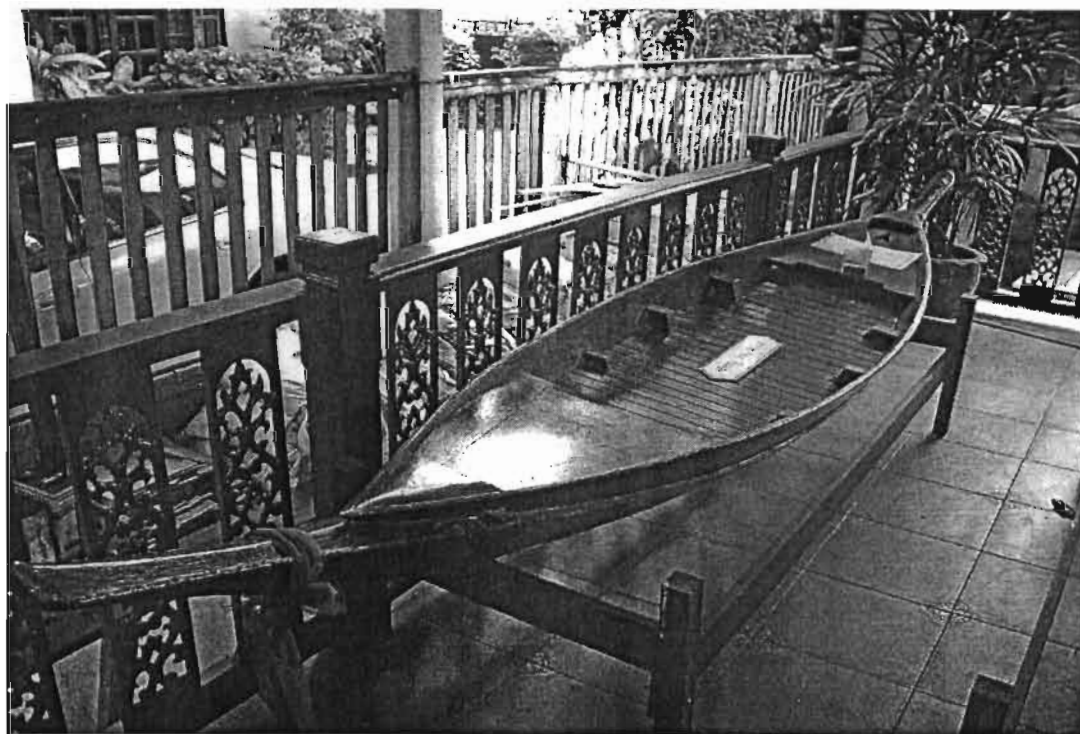
ชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกง ใช้เรือมาดเก้งเป็นพาหนะในการเดินทาง เห็นได้จากกรณีปล้นเรือของ
เจ้าภาษีฝิ่นเมืองฉะเชิงเทรา ที่กล่าวถึง ดังนี้

... เจ้าภาษีฝิ่นเมืองฉะเชิงเทรา ให้หลงจู้ ๑ คน คนแจว ๕ คน
หญิงเดินสารคนหนึ่ง รวม ๗ คน เรือมาดเก้งคุมเงินมาซังฝิ่น
โรงายี่ ณ กรุงเทพฯ มาถึงบ้านควายเขาหักแขวงเมือง
ฉะเชิงเทรา วัน ... เพลา ๒ ขาม มีเรือจีนผู้ร้ายลำหนึ่งเข้าขวาง
ป่าเอาปืนยิงเอาดอกไม้พเนียงจุด อ้ายผู้ร้ายขึ้นเรือฟันแทงหลงจู้
ตาย คนแจวเรือแลยิงมีบาตรแปลโคคน้ำหนีเข้าฝั่งอ้ายผู้ร้ายเก็บ
เอาเงินไป...^{๑๗}

เรือมาดจัดเป็นเรือที่ชาวบ้านใช้สัญจรไปตามทางน้ำต่ำกว่าเรือชนิดใด และอาจกล่าวได้ว่าเรือมาดเป็นต้นแบบของเรือชนิดอื่น ๆ เช่น เรือหมู เรือพายม้า เรือยาว เป็นต้น^{๓๘}

เรือหมู

เรือหมูเป็นเรือขุดจากไม้ซุงขนาดเล็ก ความยาวโดยเฉลี่ยประมาณ ๔ เมตร มีลักษณะป่องตรงกลางลำ หัวท้ายเรือเรียวเล็กกลมยาวไม่สมตัว จึงเรียกว่า “เรือหมู” (สัมภรณ์ ไพฑูรย์ ขาวมาลา) ส่วนท้ายเรือจะงอนเซิดมากกว่าส่วนหัวเล็กน้อยหรือเสมอกัน เป็นเรือขนาดเล็ก ตรงกลางลำจะปูพื้นเรียบ ส่วนใหญ่ชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกง จะใช้เป็นเรือโดยสารไปมาในระยะทางใกล้ๆ หรือใช้หาปลาตามทุ่งนา ลงเบ็ด หรือพายไปทำบุญที่วัด

เรือหมู อาจารย์ไพฑูรย์ ขาวมาลา บอกว่าหัวและท้ายเรือเล็กกลม ไม่สมกับตัวของลำเรือที่อ้วนป้อม เป็นเรือที่เหมาะกับผู้หญิง เมื่อก่อนพ่อแม่จะสร้างเรือชนิดนี้ให้ลูกสาว

เรือพายม้า

เรือพายม้าเป็นเรือชนิดหนึ่ง ที่มีความสง่างามองอาจผึ่งผาย ท้องเรือกลม หัวท้ายเรียวจนทางหัวจะยาวและต่ำกว่าทางท้ายเล็กน้อย และยังมีไม้สักทำหูกระต่ายรับกราบเรือ ตรงหัวเรือจะเสริมกราบให้สูงขึ้น หัวท้ายปูแครง์เกือบเสมอกปากเรือ^{๕๘} ซึ่งสอดคล้องกับหนังสือพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ที่ได้อธิบายคำ “พายม้า” ไว้ว่า “ชื่อเรือชุดเสริมกราบ ขนาดใหญ่ ข้างกราบมีราโท ท้ายเรือมีขยาบสำหรับพักอาศัย มีทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก มีแจวเดียวหรือ ๒ แจว หัวท้ายงอน ใช้บรรทุกสินค้าและใช้งานอื่นๆ เรียกว่า ไพม้า หรือพลายม้าก็มี”^{๕๙}

จากหลักฐานคราน้อย เป็นคดียโมยเรือในเมืองฉะเชิงเทรากล่าวถึง “อีพุ่มกับอ้ายควายทาสลักเอาเรือพายม้า ๒ แจวของจีนจิวำแดงทรัพย์ไป”^{๖๐} แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทราใช้เรือชนิดนี้เป็นพาหนะ

เรือพายม้า เป็นเรือที่มีความสง่างามเหมาะสำหรับผู้ชาย
(พิพิธภัณฑ์เรือไทย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

เรือชะล่า

เรือชะล่าเป็นเรือชุดจากซุงทั้งต้น ท้องเรือแบน มีขนาดยาว หัวท้ายแบนโต นิยมตัดตรง เรือชะล่าจะชุดตามขนาดของท่อนซุง ไม่เบิกให้กว้างเหมือนเรือชุดอื่นๆ เรือชนิดนี้เป็นเรือที่

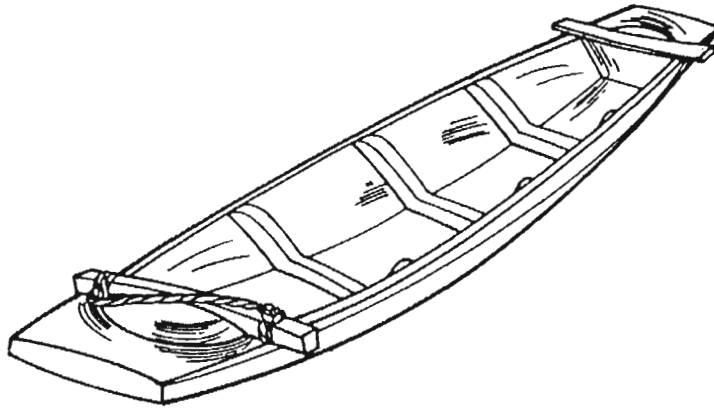
มีน้ำหนักมาก เพราะตัวเรือหนา หากมีขนาดใหญ่มากจะใส่กงเรือเล่นได้ดีในน้ำตื้น หรือในการเล่น การเคลื่อนที่ไปของเรือชะล่า โดยปกติชาวบ้านจะนิยมใช้ดอ^{๕๒} ซึ่งคนถ่อสามารถขึ้นถ่อได้เฉพาะ ตอนหัวและตอนท้ายของเรือ เพราะในตัวลำเรือไม่มีที่เดิน นิยมใช้บรรทุกข้าวเปลือกตามคลองตื้น ๆ แลบ ๆ ถ้าเลียงจากท้องนาไปยังบ้านหรือโรงสี และบรรทุกได้มาก ข้าวเปลือกไม่เปียกน้ำ ไม่ขึ้น เนื่องจากท้องเรือแห้งสนิท

เรือชะล่า เป็นเรือชนิดที่ชาวบ้านใช้ดวงข้าวเปลือกตามคลองที่แลบ ๆ และตื้น
(เจ้าของ บุญส่ง เอียบเจริญ)

เรือสำปันนี่

เรือสำปันนี่เป็นเรือขุดจากซุงทั้งต้น ซึ่งราชวดี งามสง่า กล่าวว่ามีลักษณะคล้ายเรือชะล่า แต่แบนตื้นและปากเรือกว้าง ส่วนของหัวเรือและท้ายเรือแบนโต การที่ต้องปาดท้ายเรือให้แบน เพื่อไม่ให้ด้านน้ำมาก เชิดขึ้นเล็กน้อย เพื่อความสวยงาม เมื่อพิจารณาจากเอกสารชั้นต้นที่กล่าวถึง “เรือสำปันนี่ ๖ แจว” “เรือสำปันนี่ ๔ แจว” ล้อมเพ็งแก้ว วิเคราะห์ว่าน่าจะเป็นเรือต่อ และต้องมีขนาดใหญ่ มิฉะนั้นคงไม่ตั้งหลักแจวถึง ๔ แจว ๖ แจว ส่วนไพฑูรย์ ขาวมาลา เห็นว่าน่าจะเป็นเรือต่อที่แปลงมาจากเรือสำปันนี่ จึงอาจเรียกเพี้ยนไปเป็น “สำปันนี่” ใช้สำหรับบรรทุกสิ่งของหรือเป็นเรือค้าขาย เป็นเรือที่มีน้ำหนักมาก จะต้องใช้แจวหรือถ่อเท่านั้น^{๕๓}

เรือสำปันนี่ จากหนังสือของราชวดี งามสง่า

จากหลักฐานใบบอกที่พระยาสมุทรรุณารักษ์ ข้าหลวงเมืองฉะเชิงเทรา รายงานเกี่ยวกับโจรผู้ร้ายที่เทียวปล้นสดมภ์และฆ่าเจ้าทรัพย์ ส่งไปยังกรมมหาดไทยว่า “ราษฎรชาวเมืองได้พบพวกผู้ร้ายขี่เรือแหวกแก่ง ๘ แฉวลำหนึ่ง เรือสำปันนี่ ๖ แฉวลำหนึ่ง เรือสำปันนี่ ๔ แฉวลำหนึ่ง เรือเปิดแก่ง ๖ แฉวลำหนึ่ง เรือพายม้ลำหนึ่ง มีผู้ร้ายลำละ ๖ คน บ้าง ๗ คน บ้าง ๘ คน บ้าง มีปืนเครื่องศาตราวุธพร้อมเที่ยวขึ้นล่องไปมาอยู่ในแขวงเมืองฉะเชิงเทรา ชาวเมืองที่ไปมาค้าขายมีความหวาดกลัวโจรผู้ร้ายมาก จึงได้สอบถามลูกค้าชาวเรือว่าจะเอาเรือไฟจูงเรือข้าว และให้ทหารคุ้มกันไปลำละ ๑๒ คน กับมีนายทหารกำกับไปด้วย ๑ นาย ลงเรือบดผูกท้ายเรือไฟขึ้นล่อง ส่งถึงเมืองใกล้เคียง”^{๔๔}

เรือยาว (เรือแข่ง)

เรือยาวนิยมใช้ไม้ตะเคียน และจะต้องเลือกต้นที่มีความสูงและความใหญ่เพียงพอ ที่จะนำมาขุดเรือแต่ละประเภท เช่น เรือใหญ่ จะต้องมีความยาว (สูง) ตั้งแต่ ๑๓ - ๑๕ วา เรือกลาง จะต้องมีความยาว (สูง) ประมาณ ๑๒ - ๑๓ วา เรือจิว จะต้องมีความยาว (สูง) ประมาณ ๑๐ วา ขนาดของลำ

เรือยาว “จำปาทอง” ของ
วัดสัมปทวน (นอก)

คัน วัตรอบตรงโคน ๓.๕ เมตร วัตรอบปลายลำต้น ๒.๑๕ เมตร เป็นขนาดที่เหมาะสมที่สุดที่จะนำมาขุดเรือ^{๕๕}

เรือเปิด และเรือเปิดแก่ง

เรือเปิด และเรือเปิดแก่งเป็นเรือขุดขนาดใหญ่อีกชนิดหนึ่ง ส่วนของท้องเรือเปิดให้กว้างผายออก แล้วเสริมกระดานขึ้นทั้งซ้ายและขวา เพื่อให้มีขนาดใหญ่ขึ้น ชิดเหนียวคงไว้กับแผ่นกระดานด้วยลูกประสักไม้เสมสาร กลางลำมีหลังคาแบบประทุนค่อนข้างเตี้ยและป่อง หัวเรือแบนคล้ายปากเปิด ใช้แจวหัวและแจวท้าย มีแผ่นหางเสือ และไม้พังกาสำหรับถือท้าย

หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่ามีการใช้เรือเปิด เป็นยานพาหนะของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง และยังทำให้ทราบว่าหนึ่งในชาติพันธุ์ของชาวบ้านในลุ่มน้ำแห่งนี้ เป็นชาวเขมรที่ได้พากันอพยพเข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ตั้งแต่ช่วงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ซึ่งรัฐได้อนุญาตให้ชาวเขมรบางกลุ่มตั้งบ้านเรือนอยู่ในเมืองฉะเชิงเทรา และชาวเขมรหนึ่งในจำนวนนั้น คือ พระยาการมาธิบดี เมื่อเดินทางไปมาติดต่อระหว่างเมืองพนมสารคามกับกรุงเทพฯ จะใช้เรือเปิด ๓ แจว เป็นพาหนะ ดังข้อความที่กล่าวถึง คือ

... ด้วยพระยาการมาธิบดีชาติเขมร ขึ้นแก่องค์สมเด็จพระนโรดม
เจ้ากรุงกัมพูชาธิบดี ร้องทุกข์ต่อข้าพเจ้าว่า หมื่นสอ หมวดเยี่ยม
นายลันจัน กับ ... คนมีบ้านเรือน ณ เมืองพนมสารคาม ได้ลักเอา
เรือเปิดลำหนึ่ง ๓ แจว แจว ๒ เล่ม แลของอื่นๆ ของพระยาการมา
หลายอย่างบรรทุกเรือมาถึงกรุงเทพฯ พระยาการมา ขึ้นไปหาผู้มีชื่อ
ให้พวกนี้เฝ้าเรือกลับมาของหายเรือหาย ...^{๕๖}

และหลักฐานตราน้อยที่ว่า “อำแดงมาโลฟ่องเงินปั้นซึ่งเป็นพี่น้องบิดามารดาเดียวกัน หลังจากบิดาคือเงินเถาตายได้ขักยกอภทรัพย์สินมรดกต่าง ๆ รวมทั้งเรือเปิด”^{๕๗}

เรือม่วง

เรือม่วงเป็นเรือขุดลำเล็ก รูปร่างเพรียว และโคลงมาก เคลื่อนที่โดยต้องใช้พายที่มีใบพายทั้ง ๒ ข้าง ตัวเรือยาวประมาณ ๓ - ๔ เมตร หัวท้ายงอนจนมีวนคล้ายเรือกอนโคล่าของชาวอิตาเลียน เป็นเรือพายสัญจรไปมาระหว่างชุมชน หมู่บ้าน อาจใช้พายแข่งขันกันในงานเทศกาลทอดกฐิน หรือทอดผ้าป่า ชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง เคยใช้เรือม่วง เห็นได้จากคำตรวจภูธรใช้เรือชนิดนี้ ออกตรวจราชการไปตามลำน้ำบางปะกง ดังรายละเอียดที่ว่า

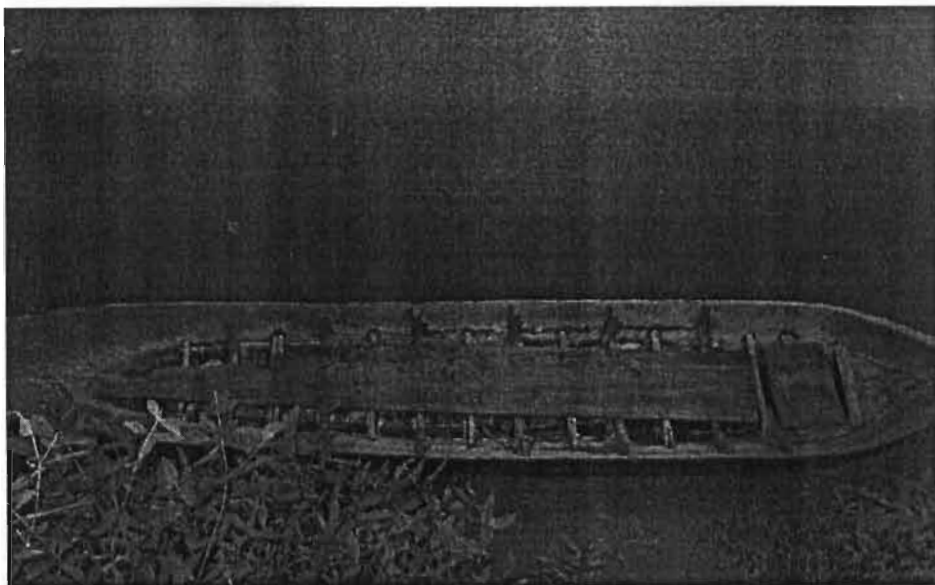
... เมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๑ เวลาตี ๓ ขามเศษ นายเพ็ง นายมน นายคุ้ม พลตำรวจภูธร ได้ลงเรือม่วงออกตรวจราชการโจรผู้ร้าย แล้วก็พากันจอดเรือนอนหลับอยู่ที่ตำบลปากคลองหอยทอย ครั้นน้ำขึ้นเรือหลุดลอยไปตามลำน้ำหาได้มีใครไปอย่างไรไม่... เรือกลไฟชื่อเรือปราจีน ซึ่งเป็นเรือสำหรับราชการใช้จักร์ เล่นมาตามลำน้ำจะเข้ามากรุงเทพฯ พอถึงตำบลบางขนากนายท้ายแลคนกรในเรือก็แลไม่เห็นเป็นการกระชั้น จะหยุดเครื่องหรือหลบหลีกไม่ทัน เรือกลไฟกับเรือม่วงจึงได้โดนกัน เรือม่วงพลตำรวจภูธรก็ล่มจมลง ...”^{๔๕}

เรือม่วง

เรืออีโปง

เรืออีโปง หรือเรือหลุ่มโปง เป็นเรือซุงที่มีลักษณะพิเศษกว่าเรือซุงอื่น ๆ เพราะทำจากต้นตาลผ่าซีก แล้วใช้เกลบซุงใส่จนเหลือแต่เปลือกนอก จากนั้นจึงปิดท้ายด้วยไม้กระดานแล้วขาดด้วยชันไม่ให้รั่วซึม เรือชนิดนี้เป็นเรือที่ชาวบ้านทำขึ้นเพื่อให้ใช้งานง่าย ๆ พายในน้ำตื้นหรือติดต่อกันมาระหว่างบ้านใกล้เรือนเคียง บรรทุกของหนักไม่ได้ อายุใช้งานสั้น จัดเป็นเรือไม่ถาวรและเป็นเรือพื้นบ้านอย่างแท้จริง^{๔๖} แต่ในลุ่มน้ำบางปะกง มีช่างพื้นบ้านนำไม้สักมาซุงเป็นเรืออีโปง คณะผู้วิจัยไปพบเรือชนิดนี้ จอดอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง ใกล้กับสวนอาหารแม่น้ำ อำเภอบางคล้า

เรืออีโปง ขุดจากไม้สักพบที่ชายฝั่งแม่น้ำบางปะกง อำเภอบางคล้า

เรือขโมดยา

เรือขโมดยาเป็นเรือขุดจากซุงทั้งต้น รูปร่างค่อนข้างเพรียว หัวและท้ายเรียว บนหัวและท้ายเรือเสริมไม้ต่อเป็นโขนงอนเชิดขึ้น ด้านข้างหัวเรือเขียนลวดลายด้วยน้ำยาสีต่าง ๆ วางกระทงกลางลำสำหรับคนนั่งพายได้ เป็นเรือพาหนะแสดงสมณศักดิ์ของเจ้าอาวาส หรือเป็นเรือประจำยศของพระราชอาคันตุกะ^{๕๑}

ชาวบ้านเมืองฉะเชิงเทรา และเมืองพนมสารคาม เคยถูกเกณฑ์ตัดไม้และทำมาดเรือส่งเข้าไปยังเมืองหลวง เพื่อให้ช่างทางเมืองหลวงสร้างเป็นเรือขโมดยาและเรือสำปั้นต่อไป ดังหลักฐานที่กล่าวถึง ดังนี้

... พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคตกำหนดจะได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ เดือน ๓ ปีมเสงเอกศกเป็นแน่ และการพระเมรุครั้งนี้เป็นการใหญ่ โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานทำเรือกระขโมดยาและเรือสำปั้น สำหรับถวายพระสังฆราชาคณะในพระบรมศพหลายสิบลำ ต้องการมาดเรือไม้ตะเคียนยาวหกวา ยาวหกวาสองศอก ก้ำลึงสามศอกเสด สี่ศอก แต่ก้ำลึงพวกส่วยมาดทุกกองจะดั้นส่งเข้าไปเห็นจะไม่พอจึงเกณฑ์แบ่งเฉลี่ยออกมาให้เจ้าเมืองกรมการตัดมาดเรือเมืองฉะเชิงเทราหกลำ เมืองพนมยาระคามหกลำ...^{๕๒}

จากการสัมภาษณ์พระครูสมยศ วรสิทธิ์ อดีตเจ้าอาวาสวัดสัมปทวน(นอก) เล่าว่า วัดนี้เคยมีเรือเก๋ง ๘ แจว ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) พระราชทานให้หลวงปู่ญาณรังษิมนิวังศ์ อดีตเจ้าอาวาสวัดสัมปทวน(นอก) องค์กรที่ ๖ และเป็นอดีตเจ้าคณะจังหวัดฉะเชิงเทรา องค์กรที่ ๕ แต่เจ้าอาวาสองค์ต่อ ๆ มาได้รื้อเอาไม้เรือไปทำประโยชน์อย่างอื่น

เรือบด

เรือบดเป็นเรือต่อชนิดหนึ่ง กล่าวกันว่าเข้ามาเมืองไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) มีอยู่ ๒ แบบ คือ

(๑) **เรือบดแบบตะวันตก** บางครั้งเรียกว่า **เรือกรรเชียง** ทำด้วยไม้สักต่อกระดาน ๔ แผ่น (ปัจจุบันใช้เหล็กเป็นวัสดุแทนไม้) มีรูปร่างหัวเรือเรียว ตัดท้ายเป็นเหลี่ยมอย่างเรือทหาร การทำให้เรือเคลื่อนที่ไปใช้วิธีการเชียงแทนการพาย เรือแบบนี้พบเห็นไม่มากนัก มักใช้โดยสารหรือกรรเชียงเพื่อความเพลิดเพลิน เช่น ตกปลา ชมวิว ออกกำลังกาย เป็นต้น

(๒) **เรือบดแบบไทย** มีลักษณะเพรียว หัวท้ายเรียวมีแผ่นไม้ตัดเป็นรูปโค้งปีกกาปิดส่วนหนึ่งของด้านบนหัวเรือและท้ายเรือ (เรียกตะปั้ง) หัวและท้ายเรือเหมือนกัน สามารถกลับหัวเป็นท้ายเรือได้ทันที ทำให้เคลื่อนที่โดยใช้พาย **ภูธร ภูมะธน** สันนิษฐานว่า น่าจะมีกำเนิดมาจากรูปแบบ **เรือคะยัก**ของตะวันตก ซึ่งใช้เป็นเรือถูกจินตนิมิตมากับเรือเดินทะเลขนาดใหญ่^{๕๗}

การต่อเรือชนิดนี้ต่อมาช่างได้ทำตัวเรือ โดยใช้ไม้แผ่นขนาดเล็กตีเป็นเกล็ดแบบฝาเรือน เรียกว่า “เรือบดเกล็ด” เรือบดดังกล่าวเข้าใจว่าจะเป็นต้นแบบให้ชาวบ้านทั่ว ๆ ไปได้ต่อเลียนแบบเป็นเรือคขนาดเล็กลงชนิดใช้พาย แรกเริ่มทีเดียวคงทำเป็นแบบเรือบดเกล็ด เพื่อให้เหมือนของเดิม ทำหัวท้ายเหมือนกัน แต่การทำเรือบดแบบนี้ทำยาก และเสียเวลา จึงเปลี่ยนเป็นใช้แผ่นกระดานเพียง ๒ แผ่นต่อจากกระดูกงูขึ้นมา แต่แบบนี้โคลงมากและล่องง่าย แม้แต่จอดอยู่ก็จะเอียงไปข้างหนึ่งเสมอ ถ้าจะไม่ให้เอียงก็จะทำให้ท้องแบน มีรูปร่างป่องมากก็จะนั่งสะดวกขึ้น

เรือจอดอยู่ที่ท่าน้ำ ชาวบ้านใช้พายมาทำบุญที่วัด

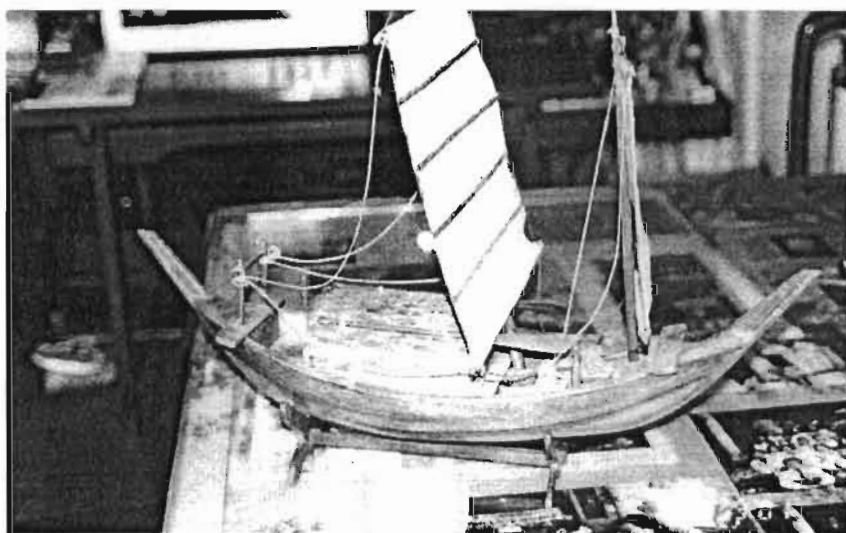
เรือบดเป็นเรือขนาดเล็กที่มีกระดูกงูเป็นสันติดกับเรืออื่นๆ ลักษณะเรือเช่นนี้นิยมใช้ประจำบ้านเพื่อการเดินทางไปมาในลำน้ำใกล้บ้าน หรือใช้ข้ามฟาก เพราะมีน้ำหนักเบา แล่นได้เร็ว นั่งหนึ่งหรือสองคนก็ได้ แล้วแต่ขนาดของเรือ ถ้านั่ง ๒ คนใช้สองพาย ชาวเรือส่วนใหญ่ก็มีเรือบดไว้เพื่อใช้พายออกจากเรือใหญ่ที่ไม่สามารถจอดริมทำไม้ได้จึงใช้เรือบดพายไป ชาวบ้านที่มีบ้านอยู่ริมแม่น้ำ ลำคลอง ก็จะมีติดบ้านไว้เช่นกัน แต่ขนาดของเรือบดของชาวบ้านนั้นไม่จำเป็นต้องเล็กเหมือนอย่างของพวกชาวเรือ เพราะชาวเรือมีที่เก็บจำกัด จึงต้องใช้เรือเล็กเพื่อให้เก็บได้ง่ายเมื่อยกขึ้นเรือใหญ่ ส่วนเรือของชาวบ้านจอดไว้ที่ท่าหน้าบ้าน

เรือจอดอยู่ข้างเรือกระแชงที่ชาวเรือ “พุก แซ่เตียว” ใช้พายไปมาในระยะทางใกล้ๆ

เรือฉลอม

เรือฉลอมเป็นเรือต่อชนิดท้องกลม มีกระดูกงูและกง ส่วนมากใช้ไม้ตะเคียน หรือไม้เนื้อแข็ง ทวนหัวและทวนท้ายตั้งขึ้นสูงรับกับวงปากเรือ มีแอกหัวและแอกท้าย พื้นส่วนหัวและส่วนท้ายสูง เกือบเสมอกับปากเรือ ส่วนพื้นกลางลระดับเป็นระวางบรรทุกสินค้า หลังคาเป็นประทุนไม้ไผ่สานขัดแตะเป็นวงโค้งเกือบกลมสานทับบนประทุนหลังคาจาก เพื่อกันฝน และหลังคาประทุนชนิดนี้จะไม่ มีไอร้อนจากหลังคาเหมือนประทุนสังกะสี ขยายหัวท้ายเลื่อนเก็บที่หลังประทุนได้ ตามปกติเป็นเรือ ใช้ใบ จึงมีเสากระโดงเรือประจำเรือ ซึ่งเสาส่วนใหญ่ใช้ไม้เนื้อแข็ง ประกอบด้วยใบแฉวนชนิด แหลม บางลำมีใบหน้าเพิ่มอีกและใช้แจว หางเสือพาดแฉวนมีเป็นคู่ มีความยาวตลอดลำเรือประมาณ ๑๑.๕ - ๑๕ เมตร เป็นเรือที่พ่อค้าและชาวประมงแถบปากแม่น้ำบางปะกงใช้กันมาก มีหลายขนาด สำหรับบรรทุกสินค้าไปขาย^{๕๔}

เรือฉลอม ที่พิพิธภัณฑ์เรือไทย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ชาวจีนในกลุ่มน้ำบางปะกง ได้ใช้เรือฉลอมเป็นพาหนะบรรทุกสินค้าไปมาค้าขายระหว่าง กรุงเทพฯ กับเมืองฉะเชิงเทรา ดังหลักฐานที่ว่า

...ให้จีนจุ่นเป็นนายเรือลอมขาว ๘ วาเสศ จีนนายเรือจีนลูกเรือรวม ๖ คน มีเครื่องสาตราวุธสำหรับล่าคุมเรือแลสินค้าต่างๆ จากกรุงเทพฯ ออกไปตั้งโรงค้าขาย ณ บ้านใหม่ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา ...^{๕๕}

เรือลอมท้ายฉนวน

เรือลอมท้ายฉนวนลักษณะคล้ายกับเรือลอม แต่ขนาดของเรือจะยาวกว่า ส่วนใหญ่ชาวบ้านที่อยู่แถบชายทะเลปากแม่น้ำบางปะกง จะนิยมใช้เรือลอมหรือเรือลอมท้ายฉนวนบรรทุกของทะเล เช่น กะปิ น้ำปลาและปลาเค็ม ขึ้นไปขายแถบอำเภอบ้านโพธิ์ อำเภอเมือง อำเภอบางคล้า เลยขึ้นไปถึงเมืองปราจีนบุรี นครนายก^{๕๖}

เรือลอมท้ายฉนวน ขึ้นคานซ่อมอยู่ที่คานเรือหลังวัดกลางปะกง

มีหลักฐานเกี่ยวกับการเข้ามาของเรือลอมท้ายฉนวนในประเทศไทย และลุ่มน้ำบางปะกงว่า คราวที่ไทยยกกองทัพไปรบกับฉนวนในเขมร เมื่อครั้งสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) นั้น ได้เรือชนิดนี้เข้ามาหลายลำ เมื่อตรวจดูลักษณะของเนื้อไม้แล้วพบว่าฉนวนใช้ไม้ตะทิด ไม้พยอมาสร้างเป็นเรือ ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) จึงทรงโปรดเกล้าฯ ส่งการมายังเจ้าเมืองฉะเชิงเทราให้เกณฑ์กรมการไพร่ ออกไปตัดไม้ตะทิดและไม้

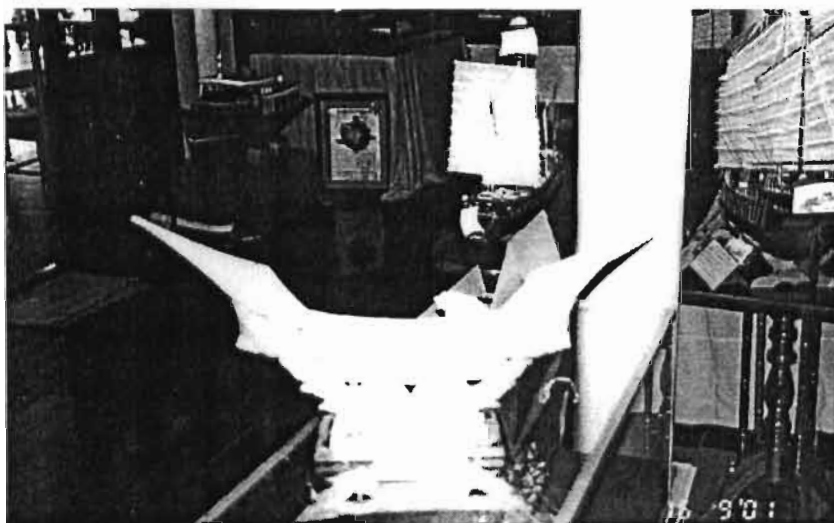
พยอมที่แขวงหัวเมืองฉะเชิงเทราให้ได้ขนาดยาว ๓ วา ใหญ่รอบ ๗ กำ อย่างละ ๒ ท่อน รวมเป็น ๔ ท่อน ส่งเข้าไปยังกรุงเทพฯ เพื่อจะนำมาเลื่อยดูว่า เนื้อไม้จะเหมือนไม้ของเมืองฉะเชิงเทราที่นำมาสร้างเรือหรือไม่^{๕๑}

นอกจากชาวบ้านทั่ว ๆ ไป จะใช้เรือฉลอมท้ายฉะเชิงเทราเป็นพาหนะในการเดินทางไปมาค้าขายในกลุ่มน้ำบางปะกงแล้ว เจ้านายเขมรก็ยังใช้เรือชนิดนี้เป็นพาหนะด้วย ดังหลักฐานจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ซึ่งกล่าวถึง “องค์วัดตาพร้อมด้วยบ่าวอีก ๖ คน ลงเรือฉะเชิงเทรา ๖ แฉว เดินทางออกจากกรุงเทพฯ ไปยังเมืองพนมสารคาม เพื่อไปเผาศพตาที่วัดคงน้อย”^{๕๒} วัดนี้ตั้งอยู่ที่อำเภอราชสาส์น จังหวัดฉะเชิงเทรา

เรือกอและ (กู่และ)

เรือกอและ(กู่และ) คำว่า “กอและ” เป็นภาษา “ขาวี” หมายถึงการหาปลาหรืออาหาร โคลงเคลงเรือประเภทนี้เป็นเรือประมงท้องถื่นภาคใต้ ส่วนกู่และ หมายถึง “เปลือก” คือไม้ขนาด ๖ x ๒๔ นิ้ว ยาวประมาณ ๓๐ ฟุต นำมาเลื่อยแบ่งส่วนเป็นท่อนละ ๕ แผ่น ใช้ประมาณ ๔ ท่อน เพื่อนำมาซ้อนกันเป็นกราบเรือ

เรือกอและเป็นเรือต่อท้องถื่นภาคใต้ นิยมใช้ไม้ตะเคียนเนื้อแข็ง ความเด่นสะดุดตาของเรือชนิดนี้อยู่ที่การวาดลวดลายอันวิจิตรพิสดาร มีสีสันสวยงาม ความงดงามของเรือกอและยังอยู่ที่ตัวรูปทรงที่มีขนาดใหญ่ เนื้อไม้แข็ง ตรงหัวเรือและท้ายเรือแทนที่จะมีไม้ยื่นยาวออกไปสำหรับเหยียบขึ้นหรือเหยียบลง กลับใช้ไม้แผ่นใหญ่หนาวางตั้งขึ้นเป็นปีกสูง ซึ่งปีกนี้คือความพิเศษที่สร้างภาพให้เรือกอและดูโดดเด่นขึ้นมาด้วยรูปคล้ายสี่เหลี่ยมคางหมู โดยด้านที่เป็นหัวและท้ายของแผ่นไม้เรียวยแหลมประสานต่อขึ้นไปจากหัวเรือ และมีท้ายเรือเป็นแนวโค้งงอนขึ้นไปจรดปลายแหลม ตัดกับสีที่ทาจุดจันตลอดลำเรือ ด้วยลวดลายวิจิตรตลอดแควมเรือนี้เองทำให้เรือกอและดูพิเศษยิ่งขึ้น^{๕๓}

เรือกอและที่พิพิธภัณฑ์เรือไทย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เรือกอและ (กู่และ) ปรากฏให้เห็นในกลุ่มน้ำบางปะกง เนื่องจากชาวบ้านเมืองฉะเชิงเทรา บางกลุ่มเป็นมุสลิม หรือที่ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า “แขก” ซึ่งข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ นายมานิต เดวิลละ และนายมานพ มะนูลิ้ม ทำให้ทราบว่าชาวบ้านมุสลิมที่อำเภอบางน้ำเปรี้ยวถูกกวาดต้อนมาจากปัตตานีและมลายูในช่วงของการปราบกบฏ พวกนี้เรียกตัวเองว่า “แขกมลายู” หรือ “แขกมาเลย์” และจากงานวิจัยของ บุญมา พงษ์โหมด กล่าวถึงมุสลิม ที่ตำบลเปรี้ง อำเภอเมืองว่า แขกกลุ่มนี้อพยพมาจากปัตตานี โดยเริ่มแรกเข้ามาอยู่ที่คลองกุ่ม กรุงเทพฯ ก่อน หลังจากนั้นจึงพากันโยกย้ายมาอยู่ที่เปรี้ง ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา กลุ่มมุสลิมคงจะนำรูปแบบการสร้างเรือชนิดนี้มาใช้ และชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงบางส่วนได้มีวิถีชีวิตเข้าไปเกี่ยวข้องกับ ดังหลักฐานที่ว่า “เรือกู่และที่ขุนสุพมาตรา อำแดงใจจีมา”^{๖๐} แม้กระทั่งชาวจีนในกลุ่มน้ำบางปะกงก็ยังใช้เรือกอและหรือกู่และเป็นพาหนะเช่นกัน ดังหลักฐานจดหมายเหตุที่กล่าวถึง ดังนี้

... จินหวดกับพวกจีนมีชื่ออีก ๔ คน ตั้งโรงอยู่บ้านบางดินเป็ด
แขวงเมืองฉะเชิงเทรา เดินทางเข้ามากรุงเทพฯ โดยเรือกู่และ
แจวมาถึงย่านบ้านไฟตาแก้ว คลองซุด เพลาคำมีอ้ายผู้ร้าย
๑๔ - ๑๕ คน ดักปล้นเอาเงินตรา เสื้อผ้า...^{๖๑}

นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงเรือชนิดต่าง ๆ ในลุ่มน้ำบางปะกง ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันจากคดีการฟ้องร้องของ นายเมก ที่ว่า

... หมั้นราชนาวิให้นายเมกบุตรคุมเรือสี่ระยะยวนยาว ๘ วา ไปรับจ้างบันทุกไม้แดงเงินอยู่ที่บ้านท่าลาด ล่องเรือลงมาในลำคลอง เห็นเรือเก๋งลำหนึ่งเรือยวนและประทุนลำหนึ่งจอดอยู่ในคลองท่าลาด ผังได้เป็นแขวงเมืองจะเชิงเทรา นายเมกกับลูกจ้างร้องบอกคนในลำเรือให้ถอยเรือแอบตลิ่งให้ชิด คนในเรือยวนและก็ถอยติดตลิ่งแต่เรือยวนเก๋งหาถอยไม่ เรือนายเมกบันทุกไม้แดงเพียบและกำลังน้ำเชี่ยวค้ำจุนไม่อยู่ หุปลาเรือนายเมกเกี่ยวเรือยวนเก๋งยวบเสากิ่งหักตกลำไปฝ่าหนึ่ง นอกนั้นหักพัง คนในเรือว่าเป็นเรือขุนเทพพิณิจข้าหลวงผูกปี เงินปีในเรือ ... ตกน้ำหายไปหลวงยกกระบัตร์กับขุนเทพพิณิจเอาตัวนายเมกจำตรวน กักเรือไม้แดงไว้ว่าจะเอาเงิน ให้นายเมกทำหนังสือขอม นายเมกผู้รับจ้างบันทุกไม้แดงเห็นว่า ได้สัญญาไว้กับเจ้าของไม้แดงว่า ถ้าบันทุกไม้แดงเข้าไป ณ กรุงเทพฯ ไม่ทันกำหนดบันทุกเรือกำปั่นจะปรับเอาเงินค่าไม้แดงกับนายเมกตามสัญญา นายเมกจึงได้ทำหนังสือขอมจะเสียเงินตามใจขุนเทพพิณิจ หลวงยกกระบัตร์ จึงได้ถอดตรวนปล่อยเรือไม้แดงเข้ามาทันสัญญา ...^{๖๒}

เรือลำปั่น

เรือลำปั่น คำว่า “ลำปั่น” มาจากภาษาจีนแต้จิ๋วออกเสียง “ซำปั้ง” ซึ่งหมายถึง กระดานสามแผ่น แล้วไทยมาเรียกว่า ลำปั่น บางทีชาวมลายูก็เรียกกันว่า “เรือสามป่าน” คือเรือนี้จะใช้กระดาน ๓ แผ่นมาต่อประกอบเข้าเป็นเรือ แผ่นหนึ่งนำมาทำเป็นท้องเรือ แล้วเสริมต่อขึ้นมาอีกข้างละแผ่น มีบังใบสองข้าง ทำเรือแบนกว้างสูงกว่าทางหัวเรือ ซึ่งมีลักษณะแบบเดียวกัน มีเหล็กพืดคาดประกบทำให้มั่นคงแข็งแรงขึ้น ปัจจุบันอาจใช้กระดานเพิ่มเป็น ๕ แผ่นก็ได้ ไม้สักเป็นไม้ที่นิยมนำมาใช้สร้างเรือลำปั่น และเป็นเรือต่อที่แตกแขนงมากที่สุด เช่น ลำปั่นพาย ลำปั่นเพรียว ลำปั่นสวน และลำปั่นแปลง โดยทั่วไปจะมีรูปแบบคล้าย ๆ กัน จะต่างกันบ้างก็ตรงรายละเอียด ขนาด และลักษณะของการใช้งาน ดังนี้^{๖๓}

* **เรือสำปั้นพาย** เป็นเรือต่อขนาดเล็ก หัวและท้ายเรือตรง ใช้สำหรับพายขายสินค้าพวกพืชผักผลไม้ ซึ่งบรรทุกของจำนวนไม่มากนัก และใช้ขายก๋วยเตี๋ยว กาแฟ โอเลี้ยง ส่วนเรือสำปั้นขนาดใหญ่ขึ้นมาจะบรรทุกพืชผัก ผลไม้ได้มากกว่า เรียกว่า “เรือสำปั้นคอน”

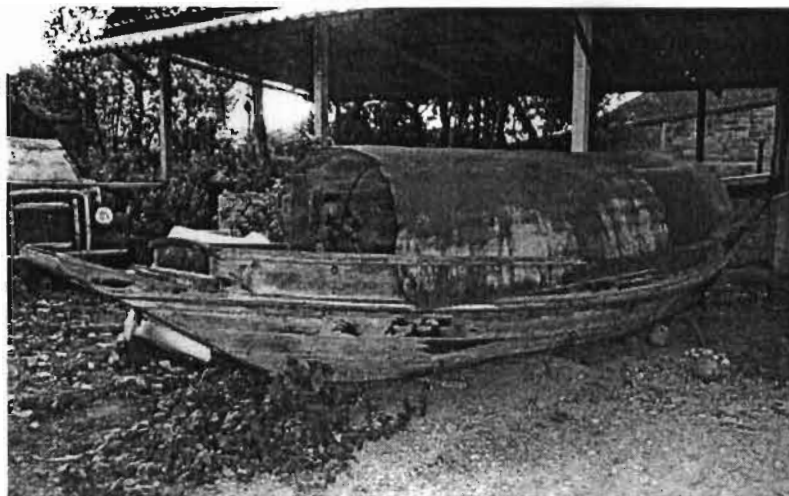

เรือสำปั้นพาย พบมากในลำน้ำบางปะกง และสังเกตชาวบ้านที่ซั้มักเป็นชาวบ้านเชื้อสายจีน

* **เรือสำปั้นเพรียว** เป็นเรือที่พระภิกษุสงฆ์ใช้พายบิณฑบาต ต่อด้วยไม้กระดาน ๕ แผ่น ส่วนใหญ่ใช้ไม้สัก ตัวเรือแคบแต่ยาว หัวท้ายเรียว หัวเรือมี ๓ กระทบ พื้นกลางต่ำยาวตลอดถึง ตอนท้ายมี ๓ กระทบ เรือชนิดนี้คนนั่งพายต้องชำนาญ เพราะเป็นเรือที่มีสมคูลน้อย ก่อนข้างโคลง

* **เรือสำปั้นจ้าง** เป็นเรือต่อด้วยไม้สักกระดาน ๕ แผ่น คล้ายกับเรือสำปั้นเพรียว แต่ประกอบด้วยเบ้าและกระทบพื้นหัวเรือ พื้นกลางลดต่ำลง มีกระทบที่นั่งกลางลำ เอกลักษณ์ของเรือแบบนี้อยู่ที่หลักแจวสำหรับใช้แจว บริเวณท้ายเรือมีหางเสือ มีก้านพังกายขึ้นขึ้นสำหรับใช้เท้าเขี่ยบังคับเรือไปตามทิศทางที่ต้องการ เพื่อช่วยไม่ให้ต้องคัดหรือวาดให้นักแรง นิยมใช้เป็นเรือสำหรับรับส่งผู้โดยสาร

* **เรือสำปั้นสวน** เป็นเรือขนาดใหญ่ ใช้แจวทั้งหัวและท้าย กลางลำมีประทุนใช้ไม้ไผ่เหลาเป็นซี่บาง ๆ สานขัด ขึ้นในปูด้วยจาก ภายนอกพอนด้วยชั้นกันแดดกันฝน ใช้บรรทุกพืชผักผลไม้ ออกมาจากสวน

เรือสำเภาสวน เดิมใช้ไม้ไผ่สานเป็นกระแชง ปัจจุบันชาวบ้านหันมาใช้สังกะสีแทน

* **เรือบรรทุกสินค้า** เป็นเรือสำเภาที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ส่วนกว้างมีขนาดใหญ่ราว ๒ วา เป็นเรือประทุนมีขยาบหัว ขยาบท้าย ไข่แจวได้ทั้งท้ายเรือและหัวเรือ ถ้าใช้เป็นที่อยู่อาศัยด้วย จะปูกระดานเต็มลำ

วิถีชีวิตของชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา ใช้เรือสำเภาเป็นพาหนะมาตั้งแต่อดีตแล้ว ดังหลักฐานสารตราเจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงพระยาวิเศษฤๅไชยก่่าวถึงว่า “มีอ้ายผู้ร้ายมา **เรือสำเภาสองลำ**จอดที่ท่าหน้าบ้านจีนหยง แล้วพากันกรูขึ้นไปกลุ่มรุมฟันแทงจีนหยงตาย”^{๖๔} และหลักฐานตราน้อยที่ว่า “นายน้อยเป็นโจทท์ ฟ้องนายเฟื่อง นายแฉ่งเป็นจำเลยกับ**เรือสำเภา**ของกลาง”^{๖๕}

เรือปีาบ

เรือปีาบเป็นเรือต่อ ไม่เสริมกราบ หัวท้ายเรียวมน ลักษณะคล้ายเรือสำเภา^{๖๖} กลางลำกว้าง ท้องแบนกลมเกือบแบน ไข่กงเรือไม้ไข่เป็ยะ มีพื้นส่วนหัวเรือและส่วนท้ายเรือ กลางลำลดพื้นลงต่ำ ความยาวเรือประมาณ ๒ วา เคลื่อนที่โดยการพาย

เรือเป็บบใช้บรรทุกของเล็ก ๆ น้อย ๆ หรือใช้โดยสารไม่เกิน ๓ - ๕ คน ความยาวเรือประมาณ ๒ วา ใช้สอยทั่วไปตามริมหนอง คลอง บึง

เรือเป็บบ

เรืออีแปะ

เรืออีแปะ เป็นเรือต่อชนิดหนึ่งคล้ายเรือสำปั้น แต่หัวและท้ายเรือสั้นกว่าและฉากตรง เสริมกราบรอบตลอดลำเรือ ท้องแบนมีตำนานเล่ามาว่าเดิมเป็นเรือสำปั้น หลุดลอยตามลมพายุฝนมา และมีผู้เก็บเรือได้ แต่ไม่รู้ว่าเป็นเรือลำนั้นเป็นของใคร ได้มีการสอบถามหาเจ้าของเรือ ก็มีผู้อ้างเป็นเจ้าของเรือหลายคน และตกลงไม่ได้ว่าใครเป็นเจ้าของที่แท้จริง ผู้เก็บเรือได้จึงทำการตัดแปลงเรือเสียใหม่ ให้แตกต่างจนจำไม่ได้ว่าเคยเป็นเรือสำปั้นมาก่อน ต่อมาเรืออีแปะเป็นที่นิยมของพ่อค้าชาวจีนนำมาใช้เป็นเรือขายโอเลี้ยง กาแฟ ดังนั้น เมื่อนึกถึงเรืออีแปะก็ทำให้นึกถึงอาแป๊ะขายกาแฟด้วย^{๖๗}

เรืออัมปะ ที่ชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกงเรียก แต่อาจารย์ไพฑูรย์ ขาวมาลาเรียกว่า “เรือจืด”

เรือกระแซง

เรือกระแซงเป็นเรือต่อ ทำจากไม้สักมีลักษณะคล้ายเรือเอี่ยมจีน ท้องเรือโค้งกลมขนาดใหญ่ “ทวนหัว” และ “ทวนท้าย” แบบเรียบ กงเรือเป็นไม้ไค้ตามท้องเรือ และวางเรียงกันถี่มากเพื่อความแข็งแรง เปลือกเรือจะเป็นแผ่นไม้หนา ชิดเหนียวเปลือกเรือให้ติดกันด้วยลูกประสักที่ทำจากไม้แสมเหลากลม ด้านนอกจะโตกว่าด้านใน ส่วนปลายลูกประสักด้านในผ่ากราดด้วยลิ่มกันเลื่อนออก บนคาค้ำหัวเรือ (ส่วนที่ปูกระดานขาขึ้นตามแนวกระดาน ไม้ให้น้ำรั่วซึมลงไปเรือได้ อยู่บริเวณหัวเรือ เรียกว่า คาค้ำ) จะปูพื้นอัดชิดทำหน้าที่ เป็นห้องลอยด้วยบริเวณหัวเรือใช้เป็นที่ทำครัว เครื่องครัวต่าง ๆ จะเก็บไว้ใต้คาค้ำหัวเรือ เมื่อจะทำครัวก็ขนขึ้นมาวางไว้บนพื้นคาค้ำ ทำอาหารเสร็จแล้วก็ล้อมวงนั่งกินที่ตรงนั้น เมื่ออิ่มแล้วก็ล้างชามเอาเก็บเข้าที่ตามเดิม ฉะนั้นในห้องใต้คาค้ำหัวเรือ จึงต้องจัดทำชั้นวางของให้เป็นระเบียบเรียบร้อย หยิบได้ง่าย เรือบางลำมีเนื้อที่มากก็จะมีตู้กับข้าวตั้งไว้ด้วย

นอกจากใช้เป็นที่ทำครัว ที่กินข้าวแล้ว ยังใช้เป็นที่รับแขก เรือบางลำเจ้าของเรือจะอยู่ทางตอนหัวคือใช้เป็นที่นอนด้วย ดังนั้นบริเวณทางตอนหัวเรือ จึงต้องคอยเช็ดถูทำความสะอาดอยู่ตลอดเวลา ส่วนท้ายเรือพื้นเปิดได้

เรือกระแซงมีหลายขนาด เคลื่อนที่ได้โดยการใช้อ้อหรือแจว แต่เมื่อมีเรือยนต์ลากจูงก็นิยมผูกเรือกระแซง ต่อกันยาวเป็นขบวนและใช้เรือยนต์ลากจูง^{๒๕} ถ้านำไปบรรทุกข้าวเปลือก ข้าวสาร เขาเรียกว่า “เรือบรรทุกข้าว” หรือ “เรือข้าว” เจ้าของเรือจะไม่ค่อยอาศัยอยู่ในเรือ เพราะเรือนี้บรรทุกสินค้ามาเต็มลำอยู่แล้ว หากใช้ทำเป็นที่อยู่อาศัยก็จะทำหลังคาเสริมตอนท้ายเรือให้สูงขึ้น โดยมี

เสา ๔ เสา ด้านข้างทำเป็นแผงเปิดปิดได้ เสา ๒ ต้น ทางท้ายเรือจะปักอยู่บนเสากระดานพาครระหว่างเสาทั้งสอง ใช้เป็นที่นั่งถือท้ายเรือได้อีกด้วย

เรือเหล่านี้จะเป็นเรือขนาดใหญ่ เจ้าของเรือส่วนมากเป็นคนจีน ในสมัยแรกเรือกระแซงจะใช้เป็นเรือบรรทุก จึงใช้กระแซงคลุมเป็นหลังคาตลอดลำ ที่เรียกว่าเรือกระแซงนั้น เพราะแต่เดิมใช้กระแซงซึ่งก็คือใบเตย หรือใบจากนำมาเย็บเป็นแผงทำเป็นประทุนบังแดดฝน แต่ส่วนมากใช้ใบไผ่ นำมาคลุมเป็นหลังคาเนื่องจากกันความร้อนได้ดีกว่า คนจีนจะทำขาย เนื่องจากมีราคาแพง ชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงจึงหันมาใช้กระแซงสังกะสีแทนในภายหลัง เมื่อจะบรรทุกข้าวก็ยกเลื่อนกระแซงไปรวมไว้ในที่เดียวกัน ทางใดทางหนึ่งซึ่งไม่เกะกะ หรือบางที่เรือว่างไม่ได้บรรทุกอะไร เขาก็เปิดกระแซงให้แดดส่องถูกท้องเรือ เพื่อให้ท้องเรือแห้งและไม่เหม็นอับ

เรือกระแซง

เรือโป๊ะ / เรือโป๊ะจ้าย (ปกจ้าย)

เรือโป๊ะ / เรือโป๊ะจ้าย (ปกจ้าย) เป็นเรือลำเลียงหรือเรือบรรทุกชนิดหนึ่ง เป็นเรือขนาดใหญ่ ต่ออย่างแพตะวันตก แต่มีเสาเพลาใบเป็นอย่างสำเภา ตามประวัติกล่าวว่า ชาวโปรตุเกสเป็นผู้ต่อขึ้นที่เมืองจีนเพื่อใช้ปราบโจรสลัดแถบเมืองกวางตุ้ง ภายหลังใช้สำหรับบรรทุกสินค้าไปส่งขึ้นเรือใหญ่ ต่อขึ้นด้วยไม้สักและไม้ตะเคียน ท้องกลม มี ๓ เสาใบ หลังคาตอนท้ายมีประทุน มีความยาวตลอดลำเรือ ๒๐ - ๒๕ เมตร^{๒๕}

แถบลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทราในอดีต มีเรือโป๊ะแล่นเข้าออกไปมาค้าขายอยู่ตลอดเวลา เห็นได้จากประกาศของพระยาวิเศษฤาไชย เจ้าเมืองฉะเชิงเทราที่ให้นายเรือโป๊ะทุกลำจอดเรืออยู่ที่ปากคลองบางพระ ได้แหลมน้ำวน เนื่องจากกลัวว่าในเวลากลางคืน เสาใบเรือจะไปโดนสายโทรเลขที่ชิงพาดสายข้ามแม่น้ำบางปะกงขาด เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ทรงทราบความตามประกาศฉบับนี้แล้ว “ทรงมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่าการไปรษณีย์โทรเลขที่พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นมานั้นก็เพื่อเป็นที่อุดหนุนในการค้าขาย ให้มีความเจริญรุ่งเรืองแก่บ้านเมืองสืบไป ซึ่งจะห้ามเรือมิใช่ของลูกค้าไม่ให้ผ่านไปมาตามความประสงค์ในลุ่มน้ำบางปะกงนี้ ก็จะเป็นที่ลำบากขาดประโยชน์ของลูกค้านั้นก็ไม่ควร”^{๑๐} และหลักฐานตราน้อยกล่าวถึง “จีนเซียวเป็นได้ทั้งเรือปกย้ายบรรทุกสินค้าผ่านด่านหลวงตำบลทุ่งช้าง แขวงเมืองฉะเชิงเทรา แล้วไม่ยอมจอดเรือให้ตรวจค้น”^{๑๑}

เรือพระที่นั่ง (เรือเก๋งพัง)

เรือพระที่นั่ง (เรือเก๋งพัง) ตามประวัติว่า พระยาสุริยวงศมนตรี (ช่วง บุนนาค) ได้คิดต่อเรือสำปั้นขนาดใหญ่ยาว ๗ - ๘ วา และดัดแปลงต่อให้มีขนาดใหญ่ขึ้นและมีความยาว ๑๔ - ๑๕ วา มีการติดเครื่องและตกแต่งประดับประดา หรือสลัก หรือเขียนลายอย่างสวยงาม เรียกว่า “เรือเก๋งพัง” ใช้เป็นเรือพระที่นั่งสำหรับพระมหากษัตริย์ เรือของเจ้านายชั้นสูง รวมไปถึงพระภิกษุสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์สูงระดับพระสังฆราชา และบรรดาขุนนางผู้ใหญ่ด้วย^{๑๒}

เรือพระที่นั่งมีหลายประเภท เช่น เรือต้น เรือพระที่นั่งทรง เรือพระที่นั่งรอง เรือพระที่นั่งเอกไชย เป็นต้น ส่วนเรือพระประเทียบ คือ เรือพระที่นั่งสำหรับเจ้านายฝ่ายใน เป็นเรือบดเก๋งมิดชิด มีเก๋งตั้งอยู่กลางลำ เก๋งด้านหน้า ด้านหลังเป็นประตูเข้าออก ด้านข้างเป็นหน้าต่างบานเกล็ดปิด-เปิดได้ ป้องกันมิให้คนภายนอกแลเข้าไปเห็นข้างใน นอกเก๋งออกไปมีแจวหัว แจวท้ายข้างละ ๒ แจว เวลาจะให้เคลื่อนที่ไปไหน ๆ ในระยะทางใกล้ ๆ ก็ให้ทหารแจวหัวแจวท้ายหรือถ่อ

ต่อมาในระยะหลังเวลาเจ้านายฝ่ายในเสด็จไปตามลำพังก็ดี ต้องใช้เรือกลไฟเป็นเรือลากจูงเรือพระประเทียบ และเรือครวตามเสด็จไปด้วยเป็นพวง เรือนี้ถ้าไม่เป็นการเสด็จของเจ้านายอย่างเป็นทางการแล้ว จะเรียกว่า “เรือเก๋ง”

เรือเก๋ง ของไฟทวร์ย์ ขาวมาลา

เรือที่นั่ง ซึ่งเรียกอย่างย่อ เพราะใช้เรียกเรือพระที่นั่งของพระบรมวงศานุวงศ์^{๑๓}

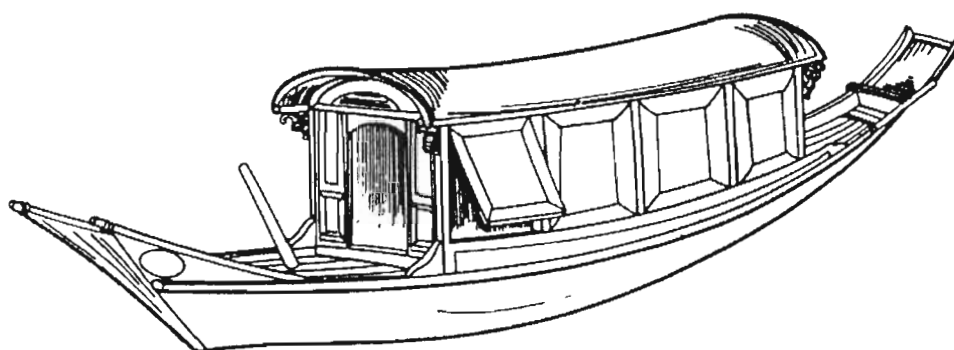
ส่วนใหญ่เรือประเภทนี้จะสร้างขึ้นด้วยการขุดต้นไม้ใหญ่ทั้งต้น เพื่อให้เรือมีขนาดใหญ่และยาวสมกับฐานะผู้เป็นเจ้าของเรือแต่ละลำ หรืออาจจะ ต่อด้วยไม้สักหรือไม้ตะเคียน เป็นไม้กระดาน ๕ แผ่น ซึ่งชาวบ้านลุ่มน้ำบางปะกงได้พบเห็น และบางครั้งในวิถีชีวิตก็ได้มีส่วนเข้าไปเกี่ยวข้องกับดั่งหลักฐานใบขอกเมืองฉะเชิงเทรารายงานไปยังกรมมหาดไทย เกี่ยวกับการตั้งเสาสำหรับพาดสายโทรเลขว่า

.. การที่จะตั้งเสาใหญ่พาดสายทับแม่น้ำนั้น ได้ตรวจดูที่จะตั้งเสาแต่เมืองฉะเชิงเทรา ขึ้นไปสามสิบเส้นถึงคลองท่าไข่ฝั่งตะวันตก เป็นที่ว่างเปล่า ควรจะตั้งเสาใหญ่ได้แห่งหนึ่ง อีกแห่งหนึ่งได้เมืองฉะเชิงเทราเข้าไป ๒๗ เส้นก็เป็นที่ว่างเปล่า ไม่เป็นที่ทำเรือเสารือใบ ถ้าจะตั้งเสาสูงที่ตำบลนี้ เรือใบยาว ๗ วา ๘ วา ๙ วา เสาใบ ก็ไม่ถึงสายลวด เว้นแต่เรือโป๊ะ เรือกำปั่นและเรือพระที่นั่งที่จะเสด็จออกมากลัวจะติด...^{๑๔}

แม้กระทั่งการเสด็จออกมาชำระคดีความ โจรผู้ร้ายของพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้า สวัสดิโสภณ ซึ่งจับผู้ร้ายขังไว้ที่อ่างศิลา คดีความต่าง ๆ กังค้ำยังไม่ได้มีการพิจารณาตัดสินอยู่ หลายคดีเมื่อชำระคดีความที่อ่างศิลาเสร็จเรียบร้อยแล้ว จะได้เสด็จขึ้นมาชำระที่เมืองฉะเชิงเทรา และหัวเมืองขึ้นที่อยู่ใกล้เคียงด้วย ถ้าพิจารณาตัดสินคดีความผู้ร้ายในหัวเมืองเหล่านี้แล้วจะได้

เสด็จลงเรือพร้อมกับกองจับผู้ร้ายออกไปตั้งพิจารณาคดีความผู้ร้ายที่เมืองระยอง และเมืองจันทบุรีต่อไป^๕ จากหลักฐานตราน้อยก็กล่าวถึงการเสด็จของเจ้านายชั้นสูงมายังลุ่มน้ำบางปะกง ดังนี้

... ด้วยสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังศรีสว่างวงษ์ กราบถวายบังคมว่าจะออกไปเที่ยวทางทะเล แล้วจะเข้าปากน้ำบางปะกง ขึ้นมาตามลำน้ำทะเลเชิงเทรา จะขึ้นไปถึงเมืองปาจิณบุรี ให้พระยาวิเศษฤๅไชยกรรมการ พระยาปาจิณบุรีกรรมการจัดที่ปลูกเปนพลับพลาไว้รับเสด็จตามสมควร ...^๖

เรือแก่งพั้ง

เรือเข็ม

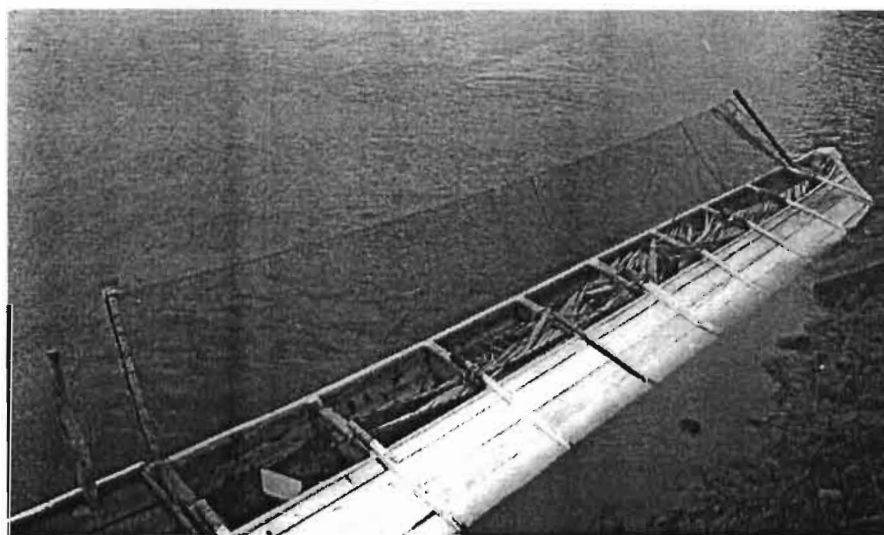
เรือเข็มเป็นเรือต่อ รูปเพรียวขนาดยาว ๓ - ๔ วา นิยมต่อด้วยไม้สักหรือไม้มะยมหอม เลื้อยเป็นไม้แผ่นบาง หัวและท้ายเรือเรียวเซียด กราบเรือสูงพินน้ำเล็กน้อย^๗ มีทวนหัวและทวนท้าย คล้ายเรือบด ตะปิ้งหัวท้ายมน โคนเล็กน้อย บางลำทำเป็นแผ่นประกบเป็นสัน นั่งพายคนเดียวหรือสองคนก็ได้ บางทีใส่กระตางนั่งหรือใส่พนักพิงไว้กลางลำเรือด้วย เวลาพายต้องเหยียดขาออกไปข้างหน้า ใช้พาย ๒ ใบ เรือแบบนี้มีน้ำหนักเบา พายได้เร็ว ใช้สำหรับไปธุระหรือบางโอกาสก็ใช้พายแข่งกัน

เรือเข็ม สำหรับพระใช้พายบิณฑบาต

เรือผีหลอก

เรือผีหลอก เป็นเรือต่อหรือเรือขุดก็ได้ ท้องเรือค่อนข้างแบนเมื่อลอยอยู่ในน้ำ กราบเรือจะสูงกว่าระดับน้ำไม่มากนัก ด้านหนึ่งติดแผ่นกระดานทาสีขาว และวางให้เอียงลาดลงน้ำ อีกด้านหนึ่งจึงตาข่ายเป็นแนวยาวตลอดลำเรือ สูงจากขอบเรือประมาณ ๘๐ - ๘๕ เซนติเมตร ชาวบ้านจะใช้เป็นเรือหาปลาตามแม่น้ำ ถ้าคลองในเวลากลางวัน เมื่อปลาเห็นแผ่นกระดานสีขาวท่ามกลางความมืดจะตกใจ กระโดดข้าม แต่ไม่พ้นเพราะถูกตาข่ายกั้นไว้ ปลาจะตกลงไปในท้องเรือ นับเป็นวิธีหาปลาแบบง่าย ๆ วิธีหนึ่ง ที่เรียกว่า *เรือผีหลอก* นั้น ก็เพราะส่วนหนึ่งของเรือทาสีขาวโพลน เล่นในเวลากลางวันซึ่งสามารถหลอกให้ปลาคึกใจกระโดดลงไปเรือได้^{๑๘}

เรือผีหลอก

เรือข้างกระดาน

เรือข้างกระดานเรียกตามลักษณะของเรือคือ ตอนกลางลำเรือ แทนที่จะใช้กระแซงคลุมทำเป็นหลังคาที่ใช้ไม้กระดานหน้ากว้างตั้งแต่ ๕ - ๑๒ นิ้ว ตีเป็นฝาต่อจากกระดานเลียบข้างเรือขึ้นไป ๓ - ๔ แผ่นแล้วจึงใช้ไม้หนาราว ๒ นิ้ว ทำเป็นคานโค้งกลมลำเรือ (บนฝากระดาน) ใช้สังกะสีแผ่นเรียบตีคลุมเป็นหลังคา การทำหลังคาแบบนี้ทำให้ภายในเรือโปร่งขึ้น ตัวเรือแบ่งออกเป็น ๓ ตอน คือ ตอนท้ายเรือ กลางเรือและตอนหัวเรือ

เรือข้างกระดานหรือเรือเครื่องเทศ ที่พิพิธภัณฑ์เรือไทย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ตอนท้ายเรือแบ่งออกเป็นสองตอน ท้ายเรือด้านนอกคือส่วนที่เป็นขยาบมีเสา ๔ เสารองรับ ขยาบตอนนี้สูงกว่าหลังคาตอนกลางลำเรือมีแผงสานด้วยไม้ไผ่ทำเป็นบานมาเรียงติดกัน มีบานพับสำหรับให้พับเก็บได้ แผงนี้ทำด้วยน้ำมันยางผสมชันเล็กน้อย ทำให้กันแดดกันฝนทนทาน แผงนี้กันทั้ง ๓ ด้าน ปิดท้ายเรือตรงหางเสือและข้างเรือทั้งสองข้าง ท้ายเรือส่วนนี้ปูกระดานเต็ม เป็นที่นอน ที่รับแขก

ถัดเข้าไปในเรืออีกหน่อยมีฝากัน เรียกว่า หน้าอุด ทำเป็นกระดานเลื่อนปิดกันไว้ ตรงหน้าอุดด้านนอกมีตู้สร้างติดกับเรือไว้ข้างละใบเป็นตู้ประจำเรือ ซึ่งเรือชนิดอื่น ๆ เช่น เรือกระแซงธรรมดาไม่มี ถัดเข้าไปในตัวเรือพื้นเสมอกับด้านท้ายเรืออีกตอนหนึ่ง มีพื้นที่กว้างพอที่จะนอนเรียงกันได้สบาย ๕ - ๖ คน

ตอนกลางลำเรือเป็นที่โล่งลึกลงไปถึงท้องเรือ ปกติใช้บรรทุกของตอนกลางลำเรือปูกระดานเป็นพื้นเสมอกัน ไปได้ตลอดทั้งลำ เดินไปมาได้สะดวกและกว้างพอให้เด็กวิ่งเล่นได้

ส่วนตอนหัวเรื่อนั้นมีที่กว้างพอสมควรปูกระดานอุดรอยต่อแน่นหนากันน้ำไม่ให้ไหลเข้าเรือได้ แต่ทำเป็นช่องพอตัวคนลอดได้ไว้ช่องหนึ่ง สำหรับเก็บเครื่องครัว เพราะบริเวณหัวเรือใช้เป็นที่นั่งหาอาหารและตั้งวงรับประทานอาหารได้ เรือบางลำที่ใช้อยู่จริง ๆ ก็มีตู้กับข้าวด้วย^{๗๕}

ถ้าเรือบรรทุกสินค้าเต็มลำ ก็เดินภายในเรือไม่ได้ต้องออกมาเดินที่กระดานเลียบข้างเรือด้านนอก กระดานเลียบเป็นกระดานหนาแผ่นเดียวกว้างราว ๖ - ๘ นิ้ว วางโค้งไปตามรูปเรือ กระดานเลียบจะวางอยู่บนหัวกงอีกทีหนึ่ง ใช้เป็นทางเดินจากท้ายเรือไปหัวเรือ หรือจากหัวเรือไปท้ายเรือได้ทั้งสองข้าง นอกจากใช้เดินแล้วเมื่อเรือไม่อาจใช้แจวได้ จำเป็นต้องใช้ถ่อแทน คนถ่อก็จะต้องเดินไปตามกระดานเลียบที่กล่าวนี้

เรือเอี้ยมจูน

เรือเอี้ยมจูนเป็นเรือขนาดใหญ่ นิยมต่อด้วยไม้เคี่ยม ท้องเรือเรียวเล็กแหลมเล็กน้อย หัวและท้ายเรือจะเป็นทวนไม้ตั้งขึ้นแข็ง ๆ เรียกว่า “ทวนตั้ง” ไม้อ่อนโค้งเหมือนทวนเรือกระแซง ระดับของเรือจากหัวถึงท้ายเกือบจะอยู่ในระดับเดียวกัน หางเสือเรือเป็นประเภทที่ใช้คล้องติดกับหลักท้ายเรือ ไม่เหมือนหางเสือเรือกระแซงที่เกี่ยวติดกับท้ายเรือ ท้ายเรือมีขยาบเป็นหลังคา สำหรับเป็นที่พักและนั่งถือหางเสือ

เรือเอี้ยมจูน ในภาษาจีนแต้จิ๋วออกเสียงว่า “เอี้ยมจูน” แปลว่าเรือเกลือ เข้าใจว่าจะเคยใช้บรรทุกเกลือมาก่อน^{๗๖} อีกทั้งเจ้าของเรือส่วนใหญ่เป็นชาวจีน นิยมใช้บรรทุกสินค้าขนาดหนักอย่างกว้างขวางบริเวณปากน้ำสำคัญ ๆ ของประเทศไทย โดยเฉพาะที่ปากแม่น้ำบางปะกง เคลื่อนที่โดยการลากจูงด้วยเรือยนต์

เรือเอี้ยมจูน

เรือแหวด

เรือแหวดเป็นเรือแจวชนิดหนึ่ง ต่อด้วยไม้สัก ท้องกลม มีทวนหัวและทวนท้าย ทวนหัวใช้แท่งไม้ตั้งตรงสูงขึ้นไปเกาะสลักเป็นลายแบบฝรั่ง (คล้ายเรือคอนโคล่า) บางลำมีเก๋งกลางลำ มีแจวหัวแจวท้าย บางลำมีกระพอนที่นั่งเป็นระยะ มีความยาวตลอดลำเรือ ๑๒ - ๑๕ เมตร เรือแหวดนี้ชาวบ้านเรียก “อีแหวด” เป็นเรือแก่งยาว ท้ายโตและสูง จัดว่าเป็นเรือที่แล่นได้เร็วชนิดหนึ่ง^{๘๑}

เรือชนิดนี้นักองคั้วัดตาเจ้านายเขมร เคยใช้เดินทางหนีออกจากกรุงเทพฯ มาทางด้านลุ่มน้ำบางปะกง เพื่อเดินทางต่อไปยังเมืองเขมร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ทรงสั่งการให้สกัดจับตัวให้ได้ แต่ปรากฏว่านักองคั้วัดตาเล็ดลอดหลบหนีไปได้ ภายหลังได้ไปก่อการจลาจลขึ้นที่เมืองเขมรด้วย ดังหลักฐานของกระทรวงมหาดไทยที่กล่าวถึง ดังนี้

... นักองคั้วัดกับบ่าว ๔ คน ลงเรือแหวดสี่แจวไปเที่ยวแล้วหายไป ขำมารดา ก็หายไปด้วยนั้น นักองคั้วัดเป็นคนฟุ้งซ่านทราบเหตุการณ์ที่เมืองพนมเปญไม่เรียบร้อย ก็ลือกจะหนีออกไปชักชวนเกลี้ยกล่อมเขมรเข้าเป็นพวกไปแล้วไป ก่อการวิวาทกับองค์สมเด็จพระนโรดม ฤยงไร ประมาณการก็ยังไม่ได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้หลวงเสนีพิทักษ์ กรมมหาดไทยเชิญตราออกมาให้พระยาวิเสศฤๅไชย จัดหลวงขุนหมื่นคุมไพร่ออกตั้งด่านตามช่องทาง ให้ทั่วจงทุกแห่งทุกตำบลถ้าพบปะนักองคั้วัดกับขำมารดาและบ่าวทางที่แห่งใด ให้จับเอาตัวแต่งกรมการคุมเข้าไปส่ง ณ กรุงเทพฯ โดยเร็ว ... เมืองพนมมหารคามเข้าไปแจ้งความว่า พบนักองคั้วัดกับบ่าวไพร่ประมาณร้อยเศษที่หลังบ้านคอนตแบก ... ทรงพระราชดำริว่า เกลือกว่านักองคั้วัดจะไม่เดินตามทางหลีกถัดตัดด่าน ก็จะมาพบปะกับข้าหลวงมิชื้อไม่ให้พระยาวิเสศฤๅไชยแต่งกรมการผู้ใหญ่ เณท์ไพร่เมืองพนมมหารคาม ๑๐๐ คน เมืองละเซิงเทรา ๕๐ รวม ๑๕๐ คน พร้อมเครื่องศาสตราวุธเสบียงอาหารมอบให้หลวงทิพประชาชนผู้ว่าที่พระพนมมหารริน คุมไพร่ไปติดตาม ขึ้นทางเมืองพนมฯ อีกทางหนึ่ง ...^{๘๒}

เรือกำปั่น

เรือกำปั่นเป็นเรือเดินทะเลขนาดใหญ่ชนิดหนึ่ง ซึ่งจากประวัติเรือของไทย ผู้ชำนาญการต่อเรือชนิดนี้ ในยุคแรก ๆ คือ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ในขณะนั้นมียศเป็น หลวงนายสิทธิ และได้ไปช่วยบิดาคือสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์สร้างเมืองจันทบุรีใหม่ที่เนินวงบางกะจะ หลวงนายสิทธิได้ต่อเรือกำปั่นใบขึ้นที่เมืองจันทบุรีชื่อ “เรือแก้วกลางสมุทร” เมื่อพ.ศ. ๒๓๗๘ และได้ซ่อมเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) ต่อจากนั้นได้มีการต่อเรือกำปั่นใบที่เมืองนี้อีกหลายลำ^{๘๓}

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) ยังได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ต่อเรือกำปั่นแปลงสำหรับใช้เป็นเรือรบ มีรูปลักษณะหัวเรือเป็นปากปลา ทำเรือเป็นกำปั่น ขนาดยาว ๑๑ วา กว้าง ๕ สอก ๑ คืบ มีทั้งแจวและใบขับเคลื่อนเรือ^{๘๔}

รูปลักษณะของเรือกำปั่นจะมีหัวเรือเรียวแหลม ทำเรือมนและราบในระดับเดียวกับหัวเรือ ถ้ามีเสาขาวยื่นออกไปสำหรับผูกสายใบ มีเสากระโดง ๓ เสา มีใบเรียกว่า “เรือกำปั่นใบ” ถ้าเสากระโดงตรงกลางไม่มีปล่องไฟ โดยใช้เดินด้วยกำลังเครื่องจักรไอน้ำ เรียกว่า “เรือกำปั่นไฟ”

เรือชนิดนี้ในอดีตมีเล่นเข้ามาในแม่น้ำบางปะกง เห็นได้จากการตั้งเสาใหญ่เพื่อชิงพาดสายโทรเลขข้ามแม่น้ำบางปะกง จำเป็นต้องใช้เสาไม้ที่มีความยาวมาก ๆ มาตั้งทำเสา เพราะกลัวว่าเสาใบเรือกำปั่นจะติด^{๘๕}

เรือกำปั่น

เรือกลไฟ

เรือกลไฟ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เรือกำปั่นไฟ เป็นเรือที่พัฒนามาจากเรือกำปั่นใบแบบตะวันตกที่ใช้เครื่องจักรพลังไอน้ำขับเคลื่อนแทนการใช้ใบและพลังงานลม^{๘๖} การสร้างเรือชนิดนี้ในช่วงแรก ถือเป็นการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยที่สุด คนไทยสามารถต่อเรือกลไฟขึ้นใช้ได้สำเร็จ

หลังจากที่เรือกลไฟของชาวตะวันตก ปรากฏให้เห็นในน่านน้ำไทยเพียง ๑๐ ปี โดยสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ได้ต่อเรือกลไฟลำแรกขึ้นถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๕๘ ชื่อ “เรือสยามอรสมพล”^{๘๗} เรือกลไฟซึ่งใช้เครื่องจักรไอน้ำที่ต่อขึ้นในระยะแรก ๆ นั้น เป็นเรือกลไฟจักรข้าง (มีกังหันพัดน้ำติดอยู่ข้างเรือทั้งสองข้าง) ต่อมาจึงสร้างเป็นเรือกลไฟจักรท้าย ลำเรือต่อด้วยไม้ เครื่องจักรตั้งซื้อมาจากต่างประเทศ และมีเรือเหล็กบ้างเฉพาะแต่เรือที่สั่งต่อมาจากต่างประเทศ^{๘๘} เป็นเรือที่มีหม้อน้ำ เครื่องจักรไอน้ำแบบข้อเสื่อข้อต่อ ตัวเรือทาสีขาว ปล่องไฟทาสีเหลืองหรือหุ้มด้วยแผ่นทองเหลืองเป็นสัญลักษณ์ ใช้เครื่องยนต์ประเภทที่เรียกกันว่า “เครื่องเผาหัว” ก็ต้องใช้เตาฟุเผาหัวเครื่องยนต์ให้ร้อนจัด แล้วจึงหมุนมุ่เลซึ่งหนักมาก^{๘๙} ต้องใช้คนที่มีข้อลำแข็งแรงจึงจะหมุนได้ เรือกลไฟที่นำเข้ามาใช้ในลุ่มน้ำบางปะกงสมัยแรก ยังใช้ฟันเป็นเชื้อเพลิง ดังหลักฐานหนังสือเจ้าพระยารัตนบดินทร์ฯ ที่สมุหนายกมาถึงพระยาสมุทรบูรณารักษ์ ข้าหลวงเมืองฉะเชิงเทรา กล่าวถึงเรื่อง “นายถั่วมาบิกฟันใช้ในเรือกลไฟต่อหลวงสุนทรภักดี แต่หลวงสุนทรภักดีไม่จ่ายฟันให้ตามกำหนด”^{๙๐} เรือประเภทนี้บางทีก็ใช้งานเป็นเรือนำผู้โดยสารหรือหนังสือราชการไปส่งยังที่ต่าง ๆ และทำหน้าที่เป็นเรือลากจูงขบวนเรือพระประเทียบ เรือคร้ว เรือแจว และเรือพาย เดินทางไปตามแม่น้ำ ลำคลอง ที่จะเสด็จไป เช่น การเสด็จประพาสสมณชลปราจีนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นต้น

ในลุ่มน้ำบางปะกงเรือกลไฟได้เข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวบ้าน ดังนี้

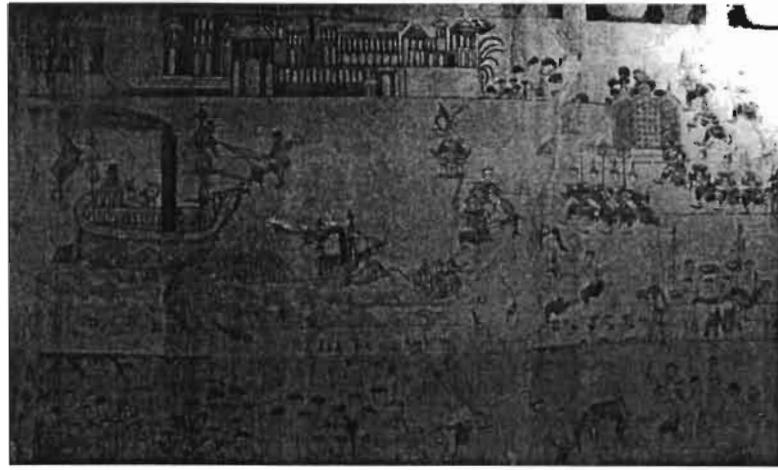
(๑) เป็นเรือใช้สำหรับส่งหนังสือ จดหมาย

(๒) ทำหน้าที่เป็นเรือลากจูง ดังหลักฐานที่กล่าวถึงว่า “เรือกลไฟไปรษณีย์ได้ลากจูงเรือข้าวไปถึงคลองกระดาน แขวงเมืองฉะเชิงเทรา มีผู้ร้ายตัดเชือกเรือข้าวลอบไป แล้วพวกผู้ร้ายได้ฆ่าเจ้าของเรือข้าวตายเก็บเอาทรัพย์สินของไป”^{๙๑} และเรือกลไฟของพระพิศาลผลพานิข ชื่อเรือไชรมุน มีขนาดยาว ๕๒ ฟุต ปากเรือกว้าง ๑๒ ฟุต สำหรับรับจ้างลากเรือเถี่ยวชนกับเรือกลไฟ ชื่อปั่นขงสง ทำให้เรือไชรมุนจมน้ำเสียหายมาก^{๙๒}

การพ่วงเรื่อนั้น จะใช้เชือกกาบมะพร้าว หรือเชือกป่านเส้นใหญ่ขนาดข้อมือผูกไว้ที่หลักท้ายเรือ แล้วปล่อยปลายเชือกไปให้เรือที่จะพ่วง เรือเหล่านั้นจะผูกเรือให้ติดกับเชือกเส้นใหญ่และจะผูกเป็นคู่ ๆ ที่ใช้วิธีนี้เพราะเรือแต่ละลำไปใกล้ไกลไม่เท่ากัน บางลำถึงที่หมายก่อนก็แก้เชือกแยกออกไปได้เลย

(๓) ใช้ในการไปทำสายโทรเลข ดังหลักฐานที่ว่า “มิสเตอร์มุลเลอร์ ซึ่งเป็นที่หลวงปฏิบัติ

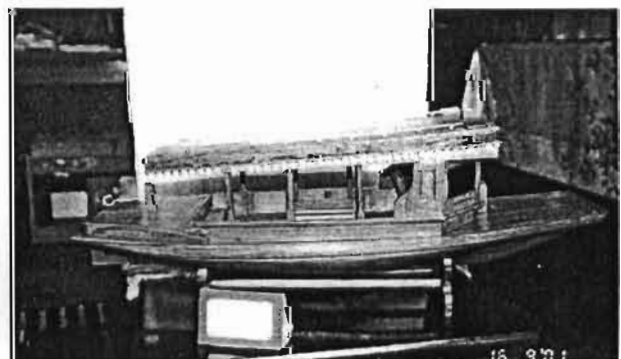
ราชประสงค์ ได้คุมเรือกลไฟชื่อ “ต่อสูไฟริณ” จูงเรือที่บันทุกสายเคเบอออกมาทำการโทรเลข เพื่อเปลี่ยนสายเคเบอทอดลงใต้แม่น้ำบางปะกง จะได้ไม่เป็นที่กีดขวางทางเดินของเรือแพลูกค้าจะขึ้นล่องไปมาได้สะดวก”^{๕๓}

เรือกลไฟ ปรากฏอยู่ในภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดเมืองกาย อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา

เรือแท็กซี่

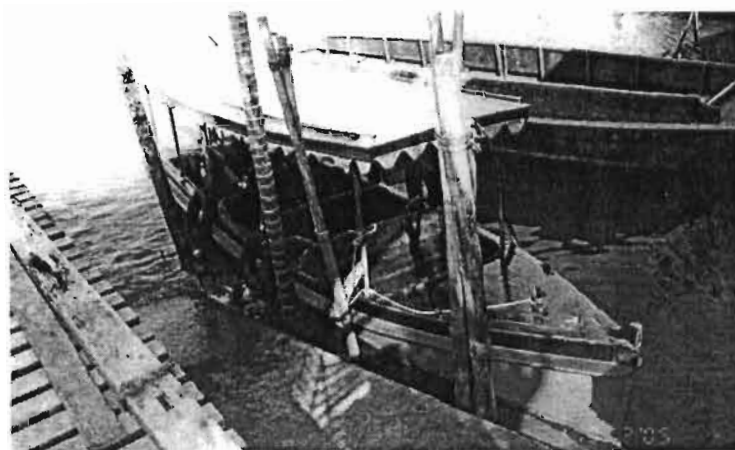
เรือแท็กซี่เป็นเรือค่อที่วางเครื่องยนต์ไว้กลางลำ ต่อเพลาไปโผล่ที่ท้ายเรือแล้วติดใบพัดเพื่อหมุนตี่น้ำให้เกิดแรงผลักดันเรือไปได้ เรือพวกนี้ในชั้นแรกมักเรียกว่า “เรือไอ” เพราะใช้ขบวนการขับเคลื่อนด้วยไอน้ำ ต่อมาใช้เครื่องยนต์อย่างที่ชาวเรือพวกนี้เรียกว่า “เครื่องเผาหัว” เมื่อเดินเครื่องยนต์แล้วมักมีควันไฟลอยขึ้นจากปล่องกลางลำ จึงเรียกเรือชนิดนี้ว่า “เรือไฟ” เรือประเภทนี้มีผู้นำมารับจ้างรับส่งคนข้ามฟากบ้าง รับจ้างนำคนไปส่งตามที่ว่าจ้างจะไปบ้าง จึงนิยมเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า “เรือแท็กซี่”^{๕๔}

เรือแท็กซี่

เรือแม่

เรือแม่หรือเรือลากจูง เป็นเรือต่อชนิดหนึ่ง ลักษณะเป็นเรือท้องกลม ทวนหัวตั้งตรงในแนวค้ำ ท้ายแบน ตัวเรือต่อด้วยไม้สักหรือไม้ตะเคียนทอง กงเรือใช้ไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ตะเคียน เพราะมีความแข็งแรง ทนทาน การขีดเหนี่ยวเปลือกรือติดกับกงจะใช้ลูกประตักไม้แสม ไม้กระดุง และทวนเรือส่วนมากจะใช้ไม้ประคู้ ตัวเรือภายนอกทาสีได้ระดับน้ำเพื่อกันเปรียง เหนือกราบเรือทาน้ำมันชักเงาอวดเนื้อไม้^{๖๕}

เรือแม่

เรือหางยาว

เรือหางยาวเป็นเรือท้องแบน ท้ายตัด หัวเรือเรียวยาวแหลมและงอนเซิดขึ้น ขับเคลื่อนด้วยเครื่องยนต์ ซึ่งติดไว้บนแท่นตอนท้ายเรือ แล้วต่อเพลยาวยื่นออกไปจากท้ายเรือ ปลายเพลติดใบพัดและหางเสือ แลดูคล้ายหางต่อยาวออกไปจากเรือ^{๖๖} และยกขึ้นลงโยกไปทางซ้ายทางขวาเพื่อเปลี่ยนทิศทางได้

การต่อเรือยาวลำแรกของประเทศไทย เป็นผลงานของ ไพฑูรย์ อ้นวิจิตร บ้านอยู่ข้างวัดเทพราช อำเภอบ้านโพธิ์ ความเป็นมาสืบเนื่องจากการนำเข้าเครื่องสูบน้ำควาซากิจากประเทศญี่ปุ่น ช่างฑูรย์ จึงได้ต่อเรือขึ้นแล้วดัดแปลงเครื่องสูบน้ำมาทำให้มีท่อเป็นหางยาว มีใบพัดและหางปลา เรือลำนี้ช่างฑูรย์ต่อให้วัดเทพราชและได้แล่นอวด โคมอยู่ในคลองประเวศบุรีรมย์ ต่อมาอยู่ “ฑูรย์ เทพราช” ได้ดัดแปลงความยาวของเรือให้สั้นเข้า โดยทำเป็นสองตอน ให้ตอนท้ายแต่น้ำน้อยที่สุด ทำให้เรือวิ่งได้เร็วมากขึ้น เรียกว่า “เรือสองตอน” ปรากฏว่า ชาวบ้านจากต่างจังหวัดและต่างประเทศตั้งต่อใช้กันเป็นจำนวนมาก จนทำไม่ทัน จึงเกิดมีผู้ต่อเรือเกิดขึ้น โดยเอาแบบอย่างไป^{๖๗} และหนึ่งในนั้นคืออยู่ “เถียม การช่าง” แห่งคลองบางกะไห่นั้นเอง

← เรือหางยาว

เรือตังเก →

← เรือลำภา

เรือตังเก

เรือตังเก เป็นเรือต่อชนิดหนึ่ง ใช้จับปลาตามชายฝั่งทะเล ทางด้านก่อนมาทางหัวเรือมีเก๋ง ๒ ชั้น ชั้นล่างเป็นที่ติดตั้งเครื่องยนต์ ชั้นบนเป็นที่สำหรับควบคุมเรือ ใช้คูทิศทาง มีเสากระโดง บนเสากระโดงมีแป้นกลมสำหรับคนขึ้นไปยืนสังเกตการณ์ เรียกว่า “รังกา” ด้านท้ายเรือมีที่สำหรับโรยอวน และด้านหัวเรือมีที่สำหรับกว้านอวน^{๕๘}

เรือสำเภา

เป็นเรือใบเดินทะเลแบบจีน มีชื่อเรียกอื่นอีกคือ สะเภา ตะเภา โดยปกติเรือสำเภาจะมีความแตกต่างกันบ้าง บางลำมีหัวเรือแหลม ตัวเรือโค้งและกินน้ำลึก เหมาะที่จะใช้เดินในน่านน้ำลึก ๆ ที่มีฝั่งเป็นหิน บางลำมีหัวเรือป้านและท้องแบน เหมาะที่จะใช้เดินตามแม่น้ำตื้น ๆ ที่มีฝั่งเป็นทราย แบบแบบเรือสำเภาของจีนมีอิทธิพลต่อการสร้างเรือสำเภาของไทย

ลักษณะของเรือสำเภาทั่วไปคือ มีรูปร่างป้าน เก่งท้ายสูงมากและท้ายยื่นออกไป ส่วนกระดูกงูเล็กหรือไม่มีเลย เสากระโดงมักสูง และใช้ใบแฉวงที่มีพรวนใบขนานขวางยาวตลอด การเคลื่อนที่ต้องอาศัยพลังงานลมเป็นสำคัญ ดังนั้น การเดินเรือสำเภาจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งจึงต้องอาศัยลมที่พัดประจำฤดูกาล เช่น เรือสำเภาไทยที่แต่งออกไปค้าขายยังประเทศจีน มักจะออกเดินทางจากกรุงเทพฯ ประมาณปลายเดือนพฤษภาคมจนถึงเดือนกรกฎาคม ซึ่งเป็นฤดูมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ เรียกตามภาษาไทยว่า มีลมสลาตัน และกลับเข้ากรุงเทพฯ ประมาณปลายเดือนกุมภาพันธ์จนถึงต้นเดือนเมษายนในฤดูมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือเรียกตามภาษาไทยว่า มีลมตะเภาพัดมา

เรือสำเภาใช้เป็นเรือบรรทุกสินค้าไปขายทางทะเลและบรรทุกผู้โดยสาร เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ยังมีรายงานพบเห็น เรือสำเภาแบบไทยขนส่งสินค้าแถบเมืองท่าชายทะเล เช่น สมุทรปราการ อำเภอบางปะกง (จังหวัดฉะเชิงเทรา) ชลบุรี ระยอง ฯลฯ^{๕๕}

จากที่กล่าวมาข้างต้น เห็นได้ว่าช่างพื้นบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกง สามารถสร้างเรือและซ่อมเรือได้หลากหลายชนิด ทั้งประเภทเรือขุดและเรือต่อ ด้วยภูมิปัญญาเชิงช่าง สำหรับนำมาใช้เป็นพาหนะในวิถีชีวิตประจำวัน เมื่อชาวบ้านกับเรือต้องไหลลงน้ำไปมาพร้อมกันบนสายน้ำ ย่อมก่อให้เกิดเรื่องราวที่หลากหลาย กลายเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของกลุ่มน้ำแห่งนี้

.....

การอ้างอิง

^๑ สํารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๑๒. ๒๕๔๒. หน้า ๕๖๑๕.

^๒ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๔๖. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๗.

^๓ สํารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๑๒. ๒๕๔๒. หน้า ๕๖๒๑.

^๔ เสกสรร โชคพรประเสริฐ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ นิรันดร์ เรือนอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ ๑๕ หมู่ ๓ ตำบลบางตลาด กิ่งอำเภอกลองเชื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา. เมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๔๗.

^๕รังสรรค์ ปิโยปกรณ์. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่คาน เรือนายฟู (บ้านใหม่) ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา. เมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘.

^๖กาญจนาคนพันธุ์ (นามแฝง). เด็กคลองบางหลวง เล่ม ๑. ๒๕๔๐. หน้า ๒๗.

^๗เสกสรร โชคพรประเสริฐ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ นิรันดร์ เรือนอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่ บ้านเลขที่ ๑๕ หมู่ ๓ ตำบลบางตลาด กิ่งอำเภอกลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา. เมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๔๗

^๘กาญจนาคนพันธุ์ (นามแฝง). เล่มเดิม. หน้า ๙๒.

^๙สุรช ขงถาวร. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ ๒๔/๑ หมู่ที่ ๔ ตำบลโสธร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา. เมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘.

^{๑๐}หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ ๑๓. จดหมายเหตุรำลึกที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๐๕.

^{๑๑}สำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์. เรือ. ๒๕๔๗. หน้า ๒๕.

^{๑๒}วินัย รอดจำย : เรือยาวมรดกทางวัฒนธรรมบนสายน้ำ. ๒๕๓๕. หน้า ๑๘.

^{๑๓}เสกสรร โชคพรประเสริฐ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ นิรันดร์ เรือนอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่ บ้านเลขที่ ๑๕ หมู่ ๓ ตำบลบางตลาด กิ่งอำเภอกลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา. เมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๔๗

^{๑๔}เถียม ม่วงศรี. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ ๑๑ หมู่ ๒ ตำบลบางกะไห อำเภอเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. เมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘.

^{๑๕}แหล่งเดิม.

^{๑๖}สำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์. เล่มเดิม. หน้า ๓๐.

^{๑๗}สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๑๒. ๒๕๔๒. หน้า ๕๖๒๔.

^{๑๘}ราชวดี งามสง่า. เรือไทยสมัยโบราณ. ๒๕๓๕. หน้า ๒๖ - ๒๕.

^{๑๙}แหล่งเดิม. หน้า ๒๖ - ๒๕.

^{๒๐}ภูธร ภูมะธน. เรือในภาคกลาง. ๒๕๓๓. หน้า ๑๘ - ๑๕.

^{๒๑}สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๑๒. ๒๕๔๒. หน้า ๕๖๒๔.

^{๒๒}ภูธร ภูมะธน. เล่มเดิม. ๒๕๔๒. หน้า ๒๐.

^{๒๓}สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๑๒. ๒๕๔๒. หน้า ๕๖๒๔.

- ^{๒๔} กจช. ม /๕๔/๑ เลขทะเบียน ๔๕๑.
- ^{๒๕} กจช. ม ร.๕ รล-สค/๑๕ เลขทะเบียน ๒๖๐.
- ^{๒๖} ฌรัฐภูมิ เรียบเรียง. เรือ. ๒๕๔๑. หน้า ๓๐.
- ^{๒๗} สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๑๒. ๒๕๔๒. หน้า ๕๖๑๕.
- ^{๒๘} ส. พลายน้อย. เกิดในเรือ. ๒๕๓๗. หน้า ๗๒.
- ^{๒๙} สำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์. เล่มเดิม. หน้า ๒๓ - ๒๕.
- ^{๓๐} แหล่งเดิม. หน้า ๒๕.
- ^{๓๑} ฌรัฐภูมิ เรียบเรียง. เล่มเดิม. ๒๕๔๑. หน้า ๓๒.
- ^{๓๒} สำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์. เล่มเดิม. หน้า ๑๖ - ๑๗
- ^{๓๓} กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๕ เลขทะเบียน ๑๕๒.
- ^{๓๔} กจช. ม ร.๕ รล-สค/๑๕ เลขทะเบียน ๒๖๐ และ มร.๕ รล-ทราน้อย/๒๒ เลขทะเบียน ๓๖๗ - ๒๖๘.
- ^{๓๕} กจช. มร.๕ รล-คพ/๑๐ เลขทะเบียน ๔๖๗.
- ^{๓๖} กจช. มร.๕ รล-คพ/๑๕ เลขทะเบียน ๔๗๗.
- ^{๓๗} กจช. มร.๕ มท(ล)/๑๐ เลขทะเบียน ๑๗๔.
- ^{๓๘} สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๑๒. ๒๕๔๒. หน้า ๕๖๑๕.
- ^{๓๙} จินตนา กระบวนแสง. เรือวิถีชีวิตริมน้ำภาคกลาง. ๒๕๔๐. หน้า ๑๑.
- ^{๔๐} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. ๒๕๓๕. หน้า ๕๘๖.
- ^{๔๑} กจช. มร.๕ รล-ทราน้อย/๘ เลขทะเบียน
- ^{๔๒} ภูธร ภูมะธน. เล่มเดิม. หน้า ๒๖.
- ^{๔๓} ราชาวดี งามสง่า. เล่มเดิม. หน้า ๓๒. และ ล้อม เฟ็งแก้ว เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แผลงอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ ๓๔ ซอยประสานสุข ถนนบริพัณฑ์ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี เมื่อวันที่ ๒๘ พฤษภาคม ๒๕๔๘. และ ไพฑูรย์ ขาวมาลา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แผลงอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่พิพิธภัณฑสถานเรือไทย บ้านเลขที่ ๑๒ หมู่ ๑ ตำบลประจักษ์ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๔๘.
- ^{๔๔} กจช. มร.๕ รล-สค./๑๐.
- ^{๔๕} วินัย รอดจ่าบ. เล่มเดิม. หน้า ๒๒.
- ^{๔๖} กจช. มร.๕ มท(ล)/๔๒ เลขทะเบียน ๒๓๔, ๒๓๕.

- ^{๔๗} กจช. มร.๕ รล-ตราน้อย/๒๕ เลขทะเบียน ๓๗๒.
- ^{๔๘} จินตนา กระบวนแสง. เล่มเดิม. หน้า ๑๒.
- ^{๔๙} กจช. มร.๕ ๕/๕๔/๑ เรื่องราชการมณฑลปราจีน.
- ^{๕๐} จินตนา กระบวนแสง. เล่มเดิม. หน้า ๑๒ - ๑๓.
- ^{๕๑} สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๑๒. ๒๕๔๒. หน้า ๕๖๔๗.
- ^{๕๒} กจช. มร.๕ มท(ล)/๒ เลขทะเบียน ๑๕๐.
- ^{๕๓} ภูธร ภูมะธน. เล่มเดิม. หน้า ๒๗.
- ^{๕๔} สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๑๒. ๒๕๔๒. หน้า ๕๖๕๑.
- ^{๕๕} กจช. มร.๕ มท(ล)/๔๒ เลขทะเบียน ๒๓๔, ๒๓๕.
- ^{๕๖} บุญส่ง เอื้อบเจริญ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ ๒๕ หมู่ ๑ ตำบลบางไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘.
- ^{๕๗} หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ ๑๕๔ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๔.
- ^{๕๘} หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ ๒๒๐. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๘.
- ^{๕๙} ฌัฐวุฒิ เรียบเรียง. เล่มเดิม. ๒๕๔๑. หน้า ๖๖.
- ^{๖๐} กจช. มร.๕ รล-ตราน้อย/๒๖ เลขทะเบียน ๓๗๐.
- ^{๖๑} หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ ๑๕๐. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๐.
- ^{๖๒} หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ ๒๑๔. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๓.
- ^{๖๓} ไพฑูรย์ ขาวมาลา. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่พิพิธภัณฑ์เรือไทย เลขที่ ๑๒ หมู่ ๑ ตำบลประจักษ์ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๔๘.
- ^{๖๔} กจช. มร.๕ มท(ล)/๑๕ เลขทะเบียน ๒๔๗.
- ^{๖๕} กจช. มร.๕ รล-ตราน้อย/๒๑ เลขทะเบียน ๓๘๘ - ๓๙๐.
- ^{๖๖} ภูธร ภูมะธน. เล่มเดิม. หน้า ๒๘.
- ^{๖๗} สำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์. เล่มเดิม หน้า ๕๖.
- ^{๖๘} ภูธร ภูมะธน. เล่มเดิม. หน้า ๒๒.
- ^{๖๙} เรือ : วัฒนธรรมขาน้ำลุ่มเจ้าพระยา. ๒๕๔๕. หน้า ๑๓๘.
- ^{๗๐} กจช. มร.๕ รล-ศต/๑ - ๒ เลขทะเบียน ๑๘๘ - ๑๙๐.

- ๓๑ กจช. ม ร.๕ รล - ตราน้อย/๒๗ เลขทะเบียน ๓๗๔.
- ๓๒ สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๑๒. ๒๕๔๒. หน้า ๕๖๔๖.
- ๓๓ แหล่งเดิม. หน้า ๕๖๔๗ และ ๕๖๕๒.
- ๓๔ กจช. มร.๕ รล-ตราน้อย/๗ เลขทะเบียน ๒๐๐.
- ๓๕ กจช. มร.๕ รล-สต/๑๗ เลขทะเบียน ๒๕๗.
- ๓๖ กจช. มร.๕ รล-ตราน้อย/๗ เลขทะเบียน ๒๐๐.
- ๓๗ ภูธร ภูมะธน. เล่มเดิม. หน้า ๒๕.
- ๓๘ ปรีชา สุขถาวร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แผลูกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ ๕๗ หมู่ ๔ ตำบลลาดขวาง อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๔๘.
- ๓๙ ส.พลาขน้อย. เล่มเดิม. หน้า ๑๖ - ๑๗.
- ๔๐ สำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์. เล่มเดิม. หน้า ๗๘.
- ๔๑ เรือ : วัฒนธรรมชาวน้ำลุ่มเจ้าพระยา. ๒๕๔๕. หน้า ๑๓๗.
- ๔๒ กจช. มร.๕ รล-มท/๑๑ เลขทะเบียน ๑๕๗ - ๑๖๐.
- ๔๓ สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๑๒. ๒๕๔๒. หน้า ๕๖๒๓.
- ๔๔ ภูธร ภูมะธน. เล่มเดิม. หน้า ๒๔.
- ๔๕ กจช. มร.๕ รล - ตราน้อย/๗. เลขทะเบียน ๒๐๐.
- ๔๖ ภูธร ภูมะธน. เล่มเดิม. หน้า ๒๓.
- ๔๗ สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๑๒. ๒๕๔๒. หน้า ๕๖๒๑.
- ๔๘ แหล่งเดิม. หน้า ๕๖๕๓.
- ๔๙ ส. พลาขน้อย. เล่มเดิม. หน้า ๕๓.
- ๕๐ สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๑๒. ๒๕๔๒. หน้า ๕๖๕๒.
- ๕๑ กจช. มร.๕ รล-สต/๑๖ เลขทะเบียน ๒๕๘.
- ๕๒ กจช. มร.๕ นก/๓๖ เลขทะเบียน ๔๔๑.
- ๕๓ กจช. มร.๕ รล-สต./๑ - ๒ เลขทะเบียน ๑๘๘-๑๙๐.
- ๕๔ สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๑๒. ๒๕๔๒. หน้า ๕๖๒๑.
- ๕๕ แหล่งเดิม. หน้า ๕๖๒๑.

^{๕๖}เล่มเดิม.

^{๕๗}วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดฉะเชิงเทรา.
๒๕๔๒. หน้า ๑๗๗.

^{๕๘}สำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์. เล่มเดิม. หน้า ๕๓.

^{๕๙}ภูธร ภูมะธน. เล่มเดิม หน้า ๓๖.

บทที่ 3

เรื่องกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มน้ำบางปะกง

ชาวบ้านใช้ภูมิปัญญาสร้างเรือขึ้นมา เพื่อใช้เป็นพาหนะในวิถีชีวิตประจำวันของตน จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่พบ ทำให้ทราบถึงเรื่องราวอันหลากหลายที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำบางปะกง เมืองฉะเชิงเทราเมื่อครั้งอดีต ถือเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งมีเรือเข้าไปเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นั้น ๆ เช่น การเดินทางเข้ามาของชาวต่างชาติต่างภาษา โดยใช้เรือเป็นพาหนะ แล้วตั้งถิ่นฐาน ณ ลุ่มน้ำแห่งนี้ ทำให้เมืองฉะเชิงเทราเป็นที่รวมของชาวบ้านหลากหลายชาติพันธุ์ ซึ่งบางครั้งบางคราว ชาวบ้านบางกลุ่มได้ก่อปัญหาจนเกิดเป็นคดีความ หรือเหตุการณ์รุนแรงที่เรียกว่า “กบฏอั้งยี่” แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ทำมาหากินกันอย่างปกติสุข โดยเฉพาะชาวจีนที่พากันทำมาหากินตามที่ตนถนัด ก่อเกิดผลผลิตต่าง ๆ นำมาค้าขาย และบางกลุ่มก็ประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าคนกลางทำการค้าขายโดยตรง จนเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทราเจริญรุ่งเรืองขึ้น การเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) และการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) มายังเมืองฉะเชิงเทรา เป็นต้น ซึ่งเรื่องราวเหล่านี้ล้วนมีเรือเข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์อยู่ด้วยไม่มากนักน้อย

บางปะกงลำน้ำสองกษัตริย์เสด็จประพาส

สายน้ำบางปะกง ซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาในเขตจังหวัดปราจีนบุรีและนครนายก ไหลผ่านตัวเมืองฉะเชิงเทราออกสู่อ่าวไทยที่อำเภอบางปะกง แม่น้ำสายนี้เป็นแม่น้ำกว้างใหญ่และลึก การสัญจรไปมาทางน้ำสะดวกสบาย ชาวบ้านแถบชุมชนริมฝั่งน้ำจึงใช้เรือเป็นพาหนะสำคัญ และบ้านเรือนก็ปลูกอยู่ริมน้ำ ในอดีตมีเรือนแพทรงไทยอยู่หลายหลังติดต่อกันเป็นแถวยาวให้บรรยากาศแบบไทย ๆ ที่เน้นความเป็นอยู่เรียบง่าย การประกอบอาชีพของชาวบ้านก็อาศัยน้ำจากแม่น้ำสายนี้เป็นหลัก ทั้งการทำนา สวนหมาก พืชผักผลไม้ต่าง ๆ ปลูกจาก ฯลฯ

ลุ่มน้ำบางปะกง เริ่มจากปากแม่น้ำบางปะกงขึ้นมาจนถึงบางคล้า จะมีวัดอยู่ริมน้ำมากมาย ทั้งวัดไทย จีน ฝรั่งเศส แต่ที่มากที่สุดคือวัดไทย หากนั่งเรือล่องแม่น้ำบางปะกง จะได้เห็นภาพสวยงามของวัดที่อยู่ริมน้ำ เงามหลังคาโบสถ์สีส้มสะท้อนประกายแวบวับอยู่ในน้ำ เป็นภาพที่น่าดูไม่น้อย โดยเฉพาะเมื่อยามอาทิตย์อัสดงริมฝั่งบางปะกงจะให้บรรยากาศที่งดงาม ดังคำร้องในเพลง “รำลึกรักริมฝั่งบางปะกง” ที่ว่า

... ฝั่งชายน้ำบางปะกงยามแสงอาทิตย์อัสดง ใกล้เคียงกำลังแล้วหนา

แต่บางปะกงยังคงสวยงามตา คราใกล้สนธยาขังพาให้เราสุขสันต์

แดดจวนลับลงรำไร มองเห็นเรือน้อยล่องลอยไป ตื่นใจตั้งยลธาร
สวรรค์ ท่ามกลางสายลมพริ้วพรอย่างทุกวัน ธรรมชาติยามสายัณห์ ได้เห็น
แล้วลืมไม่ลง

แม้จากไปอยู่ไกลแสน ก็ไม่ขอลืมแดนที่เคยปักใจลุ่มหลง ยังเฝ้า
แต่ฝันถึงอาทิตย์อัสดง ชายฝั่งน้ำบางปะกงฉลิมไม่ลงแน่นอน

ไอ้งามแท้บางปะกง ใครได้เห็นเมื่ออัสดงก็คงพูดกล่าวคำเฉลย ยาก
จะกล่าวชมให้สมความงามนั้นเลย คำที่ว่าเปรยไม่ถึงแม้เพียงครั้งเดียว ...°

เสียงจากบทเพลง แม้ว่าผู้วิจัยเคยได้ยินมาเนิ่นนาน แต่มนต์เสน่ห์ของบางปะกงยังไม่เสื่อมคลายลงไป
ตามกาลเวลา ในทางตรงกันข้ามสายน้ำเส้นนี้กลับทรงเสน่ห์มากขึ้นเป็นลำดับยามล่องเรือผ่าน

บรรยากาศยามอาทิตย์อัสดงที่ริมฝั่งน้ำบางปะกง

บรรยากาศที่งดงามของสายน้ำบางปะกง วิถีชีวิตและศิลปวัฒนธรรมอันหลากหลายของผู้คนที่
ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมสองฟากฝั่งแม่น้ำ นำพาให้อยากไปเที่ยวชม เมื่อครั้งอดีตลำน้ำสายนี้เคยเป็น
เส้นทางในการเสด็จประพาส โดยใช้เรือเป็นพาหนะของพระมหากษัตริย์มาแล้วถึงสองพระองค์ ดัง
หลักฐานที่กล่าวถึง คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่ ๔) เสด็จประพาสเมือง
ฉะเชิงเทรา โดยจะเสด็จลงเรือพระที่นั่งกลไฟ ออกไปประพาสที่อ่างศิลา ก่อน แล้วจะเสด็จกลับมา
ทางปากน้ำบางปะกงเลยเข้ามาตามลำน้ำ เพื่อทรงทอดพระเนตรภูมิฐานบ้านเมือง รวมทั้งป้อมกำแพง

เมืองฉะเชิงเทรา ทางกรุงเทพฯ จึงได้มีหนังสือสั่งการมายังพระยาวิเศษฤาไชย เจ้าเมืองฉะเชิงเทราให้เร่งเกณฑ์ไพร่ธำรงในกำแพงเมือง นอกกำแพงเมือง และบนเชิงเทินชั้นในให้เรียบร้อย ส่วนตัวกำแพงเมืองนั้นให้ฉาบปูนทับลงไปใหม่เพื่อให้ดูขาวสะอาดดี ผืนแผ่นดินที่ในกำแพงเมือง นอกกำแพงเมืองแห่งใดสูงต่ำไม่เท่ากันควรจะปราบจะเกลี่ยก็ให้ปราบให้เกลี่ยเสียให้เสมอ แล้วให้จัดหาไม้จากปลูกพลับพลาสำหรับเป็นที่ประทับรอบนอกกำแพงหน้าเมืองแห่งหนึ่ง และในกำแพงเมืองอีกแห่งหนึ่งให้เสร็จเรียบร้อยทันรับเสด็จ^๒

การเสด็จประพาสมณฑลปราจีนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ โดย “เรือโมเตอร์” ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ ถึงที่จอดเรือตรงปากคลองรังสิต แล่นเรือไปในคลองรังสิต ออกแม่น้ำนครนายกถึงเมืองนครนายกในวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ ออกจากเมืองนครนายกในวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ ไปทางปากน้ำโยทะกาออกแม่น้ำปราจีนบุรี ถึงเมืองปราจีนบุรี วันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ ล่องเรือออกจากเมืองปราจีนบุรี ไปถึงปากคลองบางขนาก ซึ่งรายละเอียดในพระราชหัตถเลขา ฉบับที่ ๒ ทำให้ทราบถึงสถานที่ต่าง ๆ ในเมืองฉะเชิงเทราตามลำน้ำบางปะกงที่พระองค์เสด็จประพาส และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะที่ประพาส เช่น เสด็จถึงประตูน้ำปากคลองบางขนาก น้ำไหลแรงมากเรือโมเตอร์เกือบหันปิดไปโดนประตูน้ำที่เปิดอยู่ และมีฝนตกลงมาตอนกลางวัน ในวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ ตอนเช้าฝนตกลงมาอีก มีลมแรงอากาศหนาวเล็กน้อย สองฝั่งแม่น้ำบางปะกงเป็นที่สวนดูงดงามพลัดพลัด พระองค์แวะเข้าปากน้ำเจ้าโล้ ทั้งสองฝั่งคลองเป็นที่ทำสวน ทำไร่ ทั้งไร่สับปะรด สวนมะม่วง เสด็จกลับออกจากคลองท่าลาด เพราะทรงกลัวว่าจะมีค้ำลางก่อนจะถึงเมืองฉะเชิงเทรา และปรากฏว่าเรือลำที่พระองค์ทรงประทับมาน้ำมันหมดต้องเปลี่ยนไปประทับเรืออีกลำหนึ่ง ล่องไปขึ้นประทับที่พลับพลาหน้าเรือนของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ (ปัจจุบันเป็นบ้านพักผู้ว่าราชการจังหวัด)

เช้าวันที่ ๒๑ ล่องเรือไปคลองประเวศบุรีรมย์ (คลองท่าถั่ว) มีบ้านเรือนชาวบ้านเรียงรายอยู่สองฟากคลอง มีเรือนฝากระดานก็มาก แต่ล่องเรือต่อไปลำบากเนื่องจากคลองมีผักตบชวาปิดทางเสียบ ทรงประทับเสวยพระกระยาหารที่วัดเทพราช แล้วกลับมาแวะที่วัดโสธร

วันที่ ๒๒ ล่องเรือมาแวะเสวยพระกระยาหารที่วัดคงคา เหนือหมู่บ้านบางปะกง ออกเรือจากวัดคงคาไปยังปากแม่น้ำบางปะกง เพื่อเดินทางต่อไปยังเมืองชลบุรี^๓

เรือแพริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง ที่ชาวบ้านยังคงใช้เป็นที่อยู่อาศัยและค้าขาย

บางปะกงเส้นทางนำพาพระยาเหยียบเมือง

ความสำคัญของลุ่มน้ำบางปะกง ทั้งในด้านยุทธศาสตร์ การเป็นฉนวนไทยที่เชื่อมต่อไปยังเขมร (อาณานิคมของฝรั่งเศส) ที่ตั้งทางผ่านเข้าออกทะเล และสภาพหน้าด่านของภูมิภาคแห่งนี้ ซึ่งรัฐต้องให้ความสนใจดูแลอย่างใกล้ชิด ด้วยเหตุนี้ บรรดาเจ้านายที่เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จึงต้องออกไปตรวจตราเยี่ยมเยียนอย่างสม่ำเสมอ และการเดินทางในครั้งนั้น โดยใช้เรือเป็นพาหนะ

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ซึ่งออกไปตรวจราชการเมืองชลบุรี เมืองฉะเชิงเทรา โดยเดินทางออกจากกรุงเทพฯ ในวันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๓ (ร.ศ. ๑๑๙) ด้วยรถไฟไปลงเรืออรรถเรศ (เป็นเรือใช้จักร) ที่ปากน้ำเมืองสมุทรปราการ เพื่อเดินทางไปยังอ่างศิลา เมืองชลบุรี พนัสนิคม และเมืองฉะเชิงเทรา ตามลำดับ ซึ่งพระยาภักดีณรงค์ผู้ว่าราชการเมืองฉะเชิงเทรา ได้จัดเรือกลไฟเล็กลำหนึ่ง กับนายอากรฝั้นเมืองฉะเชิงเทรา จัดเรือกลไฟเล็กอีกลำหนึ่งขึ้นไปคอยรับที่วัดบ้านมอญ ถึงเรืออรรถเรศซึ่งจอดคอยรับอยู่ในแม่น้ำบางปะกงตรงปากคลองพานทอง ขบวนเรือได้แล่นขึ้นมาตามลำน้ำบางปะกงถึงเมืองฉะเชิงเทรา ในวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๓

การตรวจราชการในครั้งนี้ พระยาภักดีณรงค์ได้นำบัญชีที่ลงทะเบียนเกี่ยวกับเงินและสิ่งของต่าง ๆ รายงานอย่างละเอียด พบว่าปี พ.ศ. ๒๔๔๓ ในลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา มีเรือที่ชาวบ้านใช้เป็นพาหนะถึง ๑๕,๓๓๕ ลำ และยังมีแพอีก ๖๖ หลัง นอกจากนี้ตามรายงานยังบอกด้วยว่าจะมีการสร้างเรือกลไฟขึ้นถวาย ๑ ลำ เพื่อไว้ใช้สำหรับงานทางราชการของเมืองฉะเชิงเทรา โดยใช้“เงินผูกปี”มาเป็นค่าใช้จ่ายในการสร้างเรือลำนี้

วันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๓ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เดินทางออกจากเมืองฉะเชิงเทรา โดยล่องเรือไปตามลำน้ำบางปะกง ออกอ่าวไทยกลับกรุงเทพฯ^๕

อีก ๓ ปีต่อมา พระศรีเสนาได้เดินทางมาตรวจราชการในมณฑลปราจีน แล้วทำรายงานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยว่า เมื่อวันที่

๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้เดินทางออกจากกรุงเทพฯ ด้วย “เรือกลไฟแผนสะทั้น” ของกรมตำรวจภูธรเล่นไปทางคลองรังสิต เพื่อไปตรวจราชการที่เมืองปราจีนบุรี เมืองนครนายก วันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ จึงได้ออกเรือจากเมืองปราจีนบุรีไปถึงเมืองฉะเชิงเทราเวลาบ่าย ๔ โมงเศษ ได้ตรวจราชการภายในเมืองนี้ วันที่ ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ ^๖

พระยาอินทรวชิต เจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายพลำกั๋ง ได้เดินทางไปตรวจการที่มณฑลปราจีน ในวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ โดย “เรือกลไฟพิศณุเทพ” ของกรมตำรวจภูธร กับมีเรือฟ่งเป็นเรือคร้วอีก ๑ ลำ รวมเป็น ๒ ลำ ไปตรวจราชการที่เมืองนครนายก เมืองปราจีนบุรี เมืองฉะเชิงเทรา และเมืองชลบุรีตามลำดับ ^๗

บางปะกงลุ่มน้ำหลากหลายชาติพันธุ์

ลุ่มน้ำบางปะกงเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเกษตรกรรม และด้วยปัจจัยเสริมในหลาย ๆ ด้านดังที่กล่าวถึงแล้วข้างต้น ลุ่มน้ำแห่งนี้จึงมีมนต์เสน่ห์ในการดึงดูดผู้คนให้เข้ามาเยี่ยมชม ไม่ว่าจะคนไทย จีน เขมร ลาว ตองสู๊ แยก มอญ รวมทั้งฝรั่งนักล่าอาณานิคม ดังหลักฐานที่กล่าวถึงชาติพันธุ์ของชาวบ้านที่ว่า “มีอ้ายผู้ร้าย เป็นลาว เขมร ตองสู๊ ไทยบ้างที่ปล้นบ้านเรือนจีน ห้องไหล จีนจู จีนหมง จีนเคยหลง ที่บ้านเกาะขนุน” ^๘ ทั้งยังกล่าวถึง “อิบราฮิมคาน (แขก) อินเดีย เข้ามาอยู่ในเมืองฉะเชิงเทรา” ^๙ และกล่าวถึงชาวบ้านที่เป็นเชื้อชาติมอญว่า “การจัดส่งจากที่จัดซื้อจากรายฎรเมืองฉะเชิงเทราส่งเข้าไปยังกรุงเทพฯ โดยใช้เรือของชาวมอญ คือเรือของมะโอก บรรทุกจาก ๑๐,๘๐๐ ตับ เรือของมะเซา บรรทุกจาก ๕,๖๐๐ ตับ และเรือของมะตุ บรรทุกจาก ๑๐,๒๐๐ ตับ” ^{๑๐}

ผู้คนเหล่านี้หลายคนถึงกับตัดสินใจตั้งหลักปักฐานปลูกบ้านเรือนอยู่อาศัยทำมาหากิน ณ ลุ่มน้ำแห่งนี้ ดังหลักฐานที่ว่า “จีนทองกับบุตรภรรยาพากันไปปลูกโรงตั้งทำมาหากินอยู่ที่คลองนครเนื่องเขต แขวงเมืองฉะเชิงเทรา” ^{๑๑} แม้แต่ฝรั่งตะวันตกก็เช่นเดียวกัน บางคนถึงกับขอโอนสัญชาติมาเป็นคนไทย ดังหลักฐานตราน้อยที่ว่า

... อันตนมายนคนนี้ เดิมก็เปนคนต่างประเทศ ... ยอมสมักมาอยู่ใน
 บังคับสยามสังกัด อันตนมายนเปนไพร่หลวง ... เปนคนในบังคับไทย
 ... ซึ่งอันตนมายนขอจับจองที่นาเหมือนกับคนพลเมืองฝ่ายสยามตาม
 ธรรมเนียมนั้น ให้พระยาวิเศษฤาไชยชี้แจงให้ข้าหลวงเสนาทราบ
 ความตามท้องตรา แลทำใบจองนาให้กับอันตนมายน ตั้งทำมาหากิน
 เปนภูมิลำเนาตามสมควรเหมือนกับคนพลเมืองฝ่ายสยามต่อไป ... ^{๑๒}

เป็นผลให้ลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา หลากหลายไปด้วยชาติพันธุ์และก่อเกิดวัฒนธรรมหลอมรวมขึ้นบนสายน้ำแห่งนี้

เมืองฉะเชิงเทราเคยเป็นเมืองที่ได้ต้อนรับราชทูตจากเมืองเวนิส มีหลักฐานที่กล่าวถึง ดังนี้

... ด้วยราชทูตเมืองเวเน็ตสเวลา เข้ามาขอทำหนังสือสัญญาทาง
พระราชไมตรีกับกรุงเทพฯ บัตรนี้ราชทูตเมืองเวเน็ตสเวลาขอออก
มาเที่ยวตามเขตรแขวงบ้านเมืองฉะเชิงเทรา ถ้าราชทูตออกมาถึง
เมืองฉะเชิงเทราเมื่อใด ให้พระยาวิเศษฤๅไชยกรมการรับรองให้
สมควรกับเกียรติยศ ...^{๑๓}

การเข้ามาของกลุ่มน้ำบางปะกงของชาวตะวันตก จุดประสงค์ที่ดูโดดเด่นคือการเข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก อาทิ บาทหลวงปาลเลกัวซ์ เดินทางโดยใช้ “เรือพายลำยาวและเบา” เป็นพาหนะล่องเข้ามาตามลำแม่น้ำบางปะกง เมื่อถึงเมืองฉะเชิงเทราได้บรรยายให้เห็นถึงสภาพวิถีชีวิตชาวบ้านของเมืองนี้ไว้ว่า

... ราษฎรนั้นอยู่เรียงรายกันไปทั้งสองฝั่งฟากแม่น้ำ ... ทั้งจังหวัดเป็นที่ราบใหญ่ อุดมไปด้วยนาข้าว สวนผลไม้และไร่อ้อย มีโรงหีบอ้อยไม่ต่ำกว่า ๒๐ โรง ซึ่งเจ้าของเป็นคนจีน ข้าพเจ้าพักอยู่กับคนจีนคริสตังคนหนึ่ง ซึ่งเป็นเจ้าแก้วใหญ่โรงน้ำตาล...^{๑๔}

จากบันทึกดังกล่าวทำให้ทราบว่า ชาวบ้านนิยมตั้งบ้านเรือนอยู่สองฟากฝั่งแม่น้ำบางปะกง ประกอบอาชีพทำนา ทำสวน ไร่ และอุตสาหกรรมขั้นต้นคือการตั้งโรงหีบอ้อยทำน้ำตาลทราย การที่บาทหลวงปาลเลกัวซ์บอกว่าพักอาศัยอยู่กับชาวจีนที่นับถือศาสนาคริสต์ แสดงให้เห็นว่าก่อนหน้าที่บาทหลวงผู้นี้จะเข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์ ในลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา ต้องมีชาวตะวันตกผู้อื่นได้เดินทางเข้ามาในลุ่มน้ำแห่งนี้ก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) แล้ว

ช่วงสมัยต่อ ๆ มา ได้มีบาทหลวงชาวตะวันตกพากันเดินทางเข้ามาตั้งหลักแหล่งเผยแผ่ศาสนาคริสต์กันมากขึ้น และชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกงบางกลุ่มได้พากันเข้ารับนับถือศาสนาคริสต์ มีวิถีชีวิตที่เรียกกันว่า “พวกคริสตัง” กับ “พวกคริสเตียน”

นอกจากเผยแผ่ศาสนาแล้ว บางคนยังเข้ามามาตั้งหลักแหล่งรึมน้ำประกอบอาชีพเหมือนชาวบ้านทั่ว ๆ ไป ดังหลักฐานตราน้อยที่กล่าวถึงไว้ว่า

... หลวงมงคลประชาบาล ขุนพิทักษ์ชลธิ ออกตรวจตราคนสำเปกต่างประเทศที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในแขวงเมืองฉะเชิงเทรา ... ตามท้องตราได้ความว่า โรงสวดชาวอเมริกันตั้งอยู่ที่ตำบลสนามจันทร์ หมออินซื่อที่นี่ไว้จากหลงฐึหลง เป็นราคา ๕๐ บาท รายหนึ่ง มงซีเออร์ยวนมาโตตั้งบ้าน โรงซื้อกระบือทำนา อยู่ตำบลบางเตยในคลองกกสับ มีที่นาประมาณ ๑๕๐ ไร่ รายหนึ่ง อันโตเนียวอายุตั้งโรงซื้อโคกระบือทำนาอยู่ตำบลสองห้อง ปลายคลองกกสับมีที่นาประมาณ ๑๐๐ ไร่ รายหนึ่ง มิสเตอร์โกซันดิโนตั้งทำนาอยู่ตำบลหัวสวน มีที่นาประมาณ ๘๐ ไร่ รายหนึ่ง ... บาทหลวงเคโตตั้งทำนาเข้ามาในทุ่งตลาด ทุ่งสนามจันทร์ ... บาทหลวงอันตนแปสมิตตั้งอยู่ปากคลองบางไผ่ ให้ศิษย์ทำนาอยู่ตำบลแพรกน้ำเตียน คลองนครเนื่องเขต บาทหลวงวาแซงตั้งวัดอยู่ตำบลท่าเกวียน แขวงเมืองพนมสารคาม ...^{๑๕}

นอกจากนี้ ยังมีชาวจีนที่พากันอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินอยู่ตามริมแม่น้ำบางปะกงเช่นกัน ปัจจัยสำคัญในการดึงดูดชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานคือ มีเส้นทางคมนาคมสะดวกเส้นทางการค้า เป็นเมืองท่า พื้นที่ลุ่มน้ำอุดมสมบูรณ์ มีทรัพยากรป่าไม้และของป่า ดังที่สกินเนอร์กล่าวถึงการเข้ามาตั้งหลักแหล่งของชาวจีนว่า

... เมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ประชาชนจีนในสยาม อยู่กันมาในเขตชายฝั่งทะเลบริเวณที่ริมแถบแม่น้ำสายใหญ่ ๆ มีการตั้งหลักแหล่งชาวจีนในทุกเมือง ... หลักแหล่งชาวจีนตั้งอยู่บริเวณแม่น้ำบางปะกง ...^{๑๖}

ชุมชนชาวจีน
ตลาดบ้านใหม่

ชุมชนชาวจีนแถบถนนมรุพงษ์
อยู่ใกล้ป้อม กำแพงเมืองฉะเชิงเทรา

ชาวจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองฉะเชิงเทรา มีทั้งจีนแต้จิ๋ว ฮกเกี้ยน และ กว่างตุ้ง และไหหลำ^{๑๗} ชาวจีนเหล่านี้เมื่อเข้ามาอยู่ในลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา จะมีวิถีชีวิตเกี่ยวกับการประกอบอาชีพที่ต้องมาเกี่ยวข้องกับเรือและอาศัยเรือเป็นสำคัญ เช่น

จีนไหหลำ ประกอบอาชีพช่างต่อเรือ ช่างไม้ ช่างเหล็ก กรรมกรโรงเลื่อย อยู่ต่อเรือ ค้าขาย ทำสวนปลูกผักและเลี้ยงหมู

จีนแคะ ประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าเร่ ช่างทอง

จีนฮกเกี้ยน ประกอบอาชีพเป็นพ่อค้า ทำประมง เป็นนายเรือและลูกเรือสำเภา ทำสวน เช่น สวนหมาก สวนมะพร้าว สับประรดและปลูกผัก

จีนกว่างตุ้ง ประกอบอาชีพช่างไม้ และกิจการก่อสร้าง

จีนแต้จิ๋ว ประกอบอาชีพค้าขายปลี๊ก เป็นแรงงานรับจ้างในไร่อ้อย รับจ้างชุดคลองและเป็นกรรมกรในโรงงานน้ำตาล โรงสี ทำเรือ สร้างทางรถไฟ เป็นต้น^{๑๘}

เมื่อถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) จำนวนชาวจีนอพยพเข้ามาอยู่ในเมืองฉะเชิงเทรายิ่งทวีมากขึ้น เนื่องมาจากการขยายตัวของการค้าสำเภา (ชาวจีนมีบทบาทเกี่ยวกับการค้าสำเภาคือ พวกนายเรือและลูกเรือสำเภา เพราะต้องใช้ชาวจีนที่มีความชำนาญเฉพาะทางด้านภาษาและการเดินเรือ) การเกิดทุพภิกขภัย และสงครามฝิ่น(พ.ศ. ๒๓๘๒ - ๒๓๘๕) ในประเทศจีน^{๑๙}

ดังนั้น ในช่วงสมัยนี้ จึงมีการปรับปรุง เกี่ยวกับการควบคุมชาวจีนด้วยการแต่งตั้งนายอำเภอจีนบ้าง ปลัดจีนบ้าง ซึ่งเป็นตำแหน่งขุนนางในระบบราชการ เพื่อช่วยเจ้าเมืองดูแลควบคุมชาวจีนผู้ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นพวกชาวจีนอพยพที่มีชื่อเสียงและอิทธิพล เป็นที่เคารพนับถือในหมู่ชาวจีนเมืองฉะเชิงเทรา

การมีตำแหน่งนายอำเภอจีน และจางวางอำเภอจีนเมืองฉะเชิงเทรา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) สะท้อนให้เห็นว่า ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีชาวจีนตั้งหลักแหล่งกระจายอยู่ตามลุ่มน้ำบางปะกงในเมืองนี้มาก มีบทบาทเกี่ยวกับการปกครองภายในราชอาณาจักร และการเก็บภาษีอากร เช่น เป็นเจ้าภาษีนาขากร นายอำเภอจีน ปลัดจีน และเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา (หลังเหตุการณ์อั้งยี่ซัดเมือง) เป็นต้น^{๒๐}

ความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในสมัยต่อ ๆ มา ทำให้ชุมชนชาวจีนในเมืองฉะเชิงเทราเติบโตและแผ่ขยายกว้างขวางเพิ่มมากขึ้น และพัฒนาสืบทอดต่อมาจนถึงปัจจุบัน เห็นได้จากการสร้างแหล่งพบปะสังสรรค์ทางด้านวัฒนธรรมของพวกตนขึ้นในย่านชุมชนชาวจีนทั้งศาลเจ้าที่ตั้งเรียงรายไปตามฟากฝั่งแม่น้ำบางปะกง และวัดจีนประชาสโมสร ที่บ้านใหม่ ตำบลหน้าเมืองสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) เป็นแบบสถาปัตยกรรมจีน นอกจากเป็นแหล่งที่ใช้พบปะสังสรรค์แล้วยังเป็นที่ชุมนุมของพวกชาวจีนในเทศกาลกินเจ

ศาลเจ้าจีนตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง
ใกล้วัดสัมปทวน (นอก)

ป้ายชื่อพระราชทาน
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕)
ทรงพระราชทานชื่อ "วัดจีนประชาสโมสร"

อั้งยี่ยึดเมืองฉะเชิงเทรา

ชาวจีนที่เข้ามาทำมาหากินในกลุ่มน้ำบางปะกง มีฐานะและบทบาทสำคัญในด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะที่เมืองฉะเชิงเทรา เกี่ยวกับอุตสาหกรรมแปรรูปที่สำคัญคือ โรงหีบอ้อยเพื่อทำน้ำตาลทรายในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ ๒) และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) ซึ่งเจ้าของโรงหีบเหล่านี้ส่วนมากเป็นชาวจีน และแรงงานในโรงหีบก็เป็นชาวจีนอีกเช่นกัน แต่ละโรงมีแรงงานชาวจีนนับร้อยคนขึ้นไป ดังหลักฐานที่ว่า

... ที่ริมฝั่งแม่น้ำ เราจะเห็นพืนกองพะเนินเทินทึก ๒ - ๓ กอง สูงตั้ง ๑๕ - ๒๐ เมตร ใกล้เคียงๆ กองพืนนั้น มีโรงหลังคมกลม มีควายสองตัวดึงวัวลากหีบทำด้วยไม้แข็งสองลูกให้หมุนขบกันเพื่อบดลำอ้อย น้ำอ้อยไหลลงในบ่อซีเมนต์ ด้านหลังโรงหีบก่อเป็นเตาอิฐรูปร่างคล้ายๆ หอคอย ชั้นบนของเตานี้มีแท่งเหล็กใหญ่ขวางอยู่ ๓ ท่อน เป็นที่ตั้งหม้อขนาดมหึมา ๓ หม้อเชื่อมถึงกันด้วยการ โบกปูน เมื่อสุมไฟแรงแล้วเติวน้ำอ้อยในหม้อเหล่านี้จนงวดแล้วทลงเก็บไว้ในกรวยดิน วันรุ่งขึ้น เขารินน้ำตาลแดงออกแล้วพอกด้วยดินเหนียวและๆ ได้น้ำตาล ซึ่งค่อนข้างขาวมากการเติวน้ำตาลแดงกับฟองของมันอีกครั้ง ก็ยังได้น้ำตาลอีกเป็นจำนวนมาก ... โรงใหญ่ๆ สองโรง กว้างยาวตั้งโรงละ ๕๐ เมตร ยังไม่ค่อยพอที่จะบรรจุเครื่องมือเครื่องใช้ของโรงหีบได้หมดสิ้น ช่างยังใช้เป็นที่อยู่อาศัยของพวกคนงานตั้ง ๒๐๐ คนอีกด้วย ...^{๒๐}

โรงหีบอ้อย (ทำน้ำตาลทราย) จากรูปปูนปั้นวัดสัมปทวน (นอก)
ตำบลบางแก้ว อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา
แสดงขั้นตอน วิธีการทำน้ำตาลทราย

เมื่อว่างจากงานชาวจีนเหล่านี้จะมีการพักผ่อนหย่อนใจ เพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลิน เช่น การดูจิว ซึ่งได้กลายมาเป็นชนวนให้เกิดอั้งยี่ขึ้นที่เมืองฉะเชิงเทรา ในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ กล่าวคือ อำแดงส้มจีนจะทำการเผาศพเงินเที่ยงสามของคืน ซึ่งในงานศพนี้เงินหลงจู๊สีนทองเอาจิวไปช่วย พวกชาวจีนทราบข่าวว่าในงานมีจิวมาแสดง จึงพากันข้ามสะพานที่หน้าบ้านแขวงจัน เพื่อจะไปดูจิว ปรากฏว่าพวกของแขวงจันห้ามชาวจีนกลุ่มนี้เดินผ่านบ้านของแขวงจัน และได้ชักไม้ทอดสะพานข้ามคลองออก พวกชาวจีนก็เอาไม้สะพานที่แขวงจันชักออกกลับมาทอดข้ามฟากไปได้ แขวงจันกับพรรคพวกพากันแย่งเอาไม้สะพานไม่ให้พวกชาวจีนข้ามฟากไป ต่างคนต่างแย่งกันขึ้น หลวงยกกระบัตรมาช่วยงานอยู่ที่บ้านของอำแดงส้มจีน เมื่อทราบเหตุการณ์วิวาทที่เกิดขึ้นก็ได้ห้ามปรามพวกชาวจีนกับพวกแขวงจันต่างฝ่ายต่างก็หยุดทะเลาะวิวาทและเลิกตากันไป^{๒๒}

ต่อมา แขวงจันกับอำแดงส้มจีนพากันไปฟ้องร้องต่อพระวิเสศฤๅไชย เจ้าเมืองฉะเชิงเทรา กล่าวโทษหลงจู๊สีนทอง จีนบู๊กับพรรคพวกชาวจีน อีกประมาณ ๖๐ คน ว่ากลุ่มรวมกันตีแขวงจัน กรมการเมืองจึงพากันมาจับพวกชาวจีนไปเป็นจำนวนมาก บางคนก็อยู่ในเหตุการณ์วิวาทจริง แต่บางคนไม่ได้อยู่ในเหตุการณ์และไม่ได้ทราบเรื่องราวดังกล่าว แต่กรมการเมืองหาได้ทำการสืบสวน ชำระคดี และตัดสินตามความจริงไม่ แต่กลับเรียกเอาเงินจากพวกชาวจีนเพียงฝ่ายเดียว ชาวจีนเหล่านี้เมื่อ

เห็นว่าพวกของตนไม่ได้รับความยุติธรรม และถูกกรมการข่มเหงหนักเหลือทน จึงชวนกันคิดทำ “ตัวเหี้ย”^{๒๓} ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) เรียกว่า “อั้งยี่”

ตัวเหี้ย (สมาคมลับอั้งยี่) เป็นความสัมพันธ์ในระหว่างชาวจีนด้วยกัน ที่มาจากถิ่นฐานเดียวกัน ซึ่งชาวจีนที่ร่วมกันก่อกบฏในครั้งนี้ มีทั้งชาวจีนแต้จิ๋ว จีนฮกเกี้ยน จีนแคะ และจีนไหหลำ ทั้งที่เป็นเจ้าของโรงหีบอ้อย แรงงานในโรงหีบ ชาวจีนทำไร่อ้อย และชาวจีนที่อยู่อาศัยในเรือ เริ่มต้นเหตุการณ์มีจำนวนถึง ๕๐๐ คนเศษ^{๒๔} โดยมีจีนสิ้นทองหัวหน้าใหญ่กับอั้งยี่เป็นผู้วางแผนการว่า ช่วงเวลาที่จะยกกำลังเข้าตีพวกกรมการในเมือง จึงตั้งเตรียมกำลังคนและเรือตัดอ้อยให้พร้อม จะได้ใช้บรรทุกกำลังคนเข้าไปตีเมือง พวกอั้งยี่ได้เตรียมเรือคู่และบรรทุกอ้อย ยาว ๕ วา ๖ วา ได้จำนวน ๖ ลำ สำหรับกำลังคนได้ชาวจีนพวกลูกโรงหลงจูโรงหีบอ้อยกับลูกโรงของขุนพัฒน์ (ลัก) ที่ถูกพวกอั้งยี่ฆ่าตาย รวมกำลังคนประมาณ ๖๐๐ คน^{๒๕} เมื่อรวมกันกับพวกอั้งยี่จาก บางคล้า บางกุ้ง จึงได้กำลังคน ประมาณ ๑,๒๐๐ คนเศษ พร้อมอาวุธปืนคาบศิลา ๕๐ กระบอก นอกนั้นเป็นง้าว ดาบ ตรี เหลียงน หลาวไม้รวก กระบองเหล็กม ครั้นถึงเวลาค่าจีนสิ้นทองได้แต่งตั้งพวกจีนอั้งยี่คนสำคัญ ขึ้น ประมาณ ๑๓ คน ให้คุมกำลังคนและอาวุธลงเรือ ๖ ลำ เตรียมเข้ายึดเมืองฉะเชิงเทรา ดังรายละเอียดจากคำให้การ ที่ว่า

... ข้าพเจ้าเห็นจีนสิ้นทองกับจีนบู๊ จีนนาว จีนลก จีนห้วยเสี้ยว
พร้อมกันอยู่ จีนสิ้นทองให้จีนห้วยเสี้ยวเหี้ยขี่เรือตัดอ้อยยาว ๖ วา
ปาก ๖ สอก จีน ๗๐ คน ถืออาวุธ ปืน ง้าว ตรี หอก ดาบ บ้าง
ตะบองบ้างครบมือกัน จีนนางซาเหี้ยขี่เรือตัดอ้อยลำหนึ่งยาว ๕ วา
๒ สอก จีนในเรือ ๖๐ คน ถืออาวุธครบมือ จีนลกบิวขี่เรือตัดอ้อย
ยาว ๕ วา ๒ สอก ๖๐ คนถืออาวุธครบมือ จีนบู๊ขี่เรือคู่และประทุน
ยาว ๓ วา ๖ คนถืออาวุธครบมือ จีนสิ้นทองถือดาบขึ้นหน้าเรือ ๗๐
คน ข้าพเจ้าเห็นเรือเล็กใหญ่นอกจากนี้อีกหลายลำ ... ยกไปตีเมือง
ฉะเชิงเทรา ...^{๒๖}

พวกอั้งยี่ได้พากันมาจอดเรือที่วัดเหนือเมือง เมื่อได้เวลาจึงยกกำลังเข้าล้อมกำแพงเมือง ตามแผนการ
โจมตีตัวเมืองฉะเชิงเทรา โดยให้จีนเอียงคุมพวกอั้งยี่ ๓๐๐ คนเศษ เข้าตีกำแพงเมืองด้านเหนือ จีนดู
คุมพวก ๓๐๐ คนเศษ เข้าตีด้านใต้ จีนบู๊ จีนเสงคุมพวก ๒๐๐ คนเศษ เข้าตีด้านตะวันออก และจีน
ซุนเคียวคุมพวก ๒๐๐ เศษ เข้าตีด้านตะวันตก พร้อมกันแล้วจึงตีกลงเป็นสัญญาณและยิงปืนขึ้นทั้ง
๔ ด้าน พวกกรมการที่อยู่ในเมืองพากันปิดประตูเมืองไว้ และได้ยิงปืนสู้รบกันอยู่ตั้งแต่เวลาช่วงค่ำ
จนกระทั่งถึงเวลาประมาณยามหนึ่ง พวกจีนอั้งยี่ก็ยังไม่เข้าตัวเมืองไม่ได้ พวกจีนอั้งยี่ด้านเหนือ ได้

ตะวันออก พวกกันเข้าล้อมหลังเมืองด้านตะวันตก โดยให้พรรคพวกขึ้นชิดกำแพงเรียง ๆ กันไปหมู่ละ ๔ - ๕ คน แล้วให้พวกจีนเหยียบบนบ่าป็นขึ้นบนกำแพงเมืองได้ ^{๒๗} เมื่อกำลังคนพวกอั้งยี่เข้าไปในเมืองเพิ่มมากขึ้น ทำการสู้รบกับพวกคนไทยในกำแพงเมืองอยู่ประมาณชั่ว “หม้อข้าวสุก” พวกคนไทยในกำแพงเมืองมีกำลังคนน้อยกว่าสู้ไม่ได้ จึงเปิดประตูเมืองพวกกันแตกหนีออกไป พวกอั้งยี่ที่เข้าไปในกำแพงเมืองได้ก็เปิดประตูด้านตะวันออกทั้งสองประตู พวกจีนอั้งยี่พากันเข้าไปในเมืองได้ทั้งสิ้น แล้วเอาไฟเผาเรือนหลวงขกกระบัตรหลังเก่าและหลังใหม่ อีกทั้งเรือนของพวกกรมการเมือง เรือนพวกบ่าวไพร่เป็นจำนวนมาก ยกเว้นเรือนของพระวิเศษดาไชยเจ้าเมืองจะเชิงเทราที่พวกอั้งยี่ไม่ได้เผาทิ้ง

เมื่อทำการยึดเมืองได้แล้ว ในวันขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๕ จีนผู้ที่เป็นหัวหน้านำกำลังเข้ายึดเมืองนั้น จัดการให้ จีนตู จีนไซ จีนเทียน และจีนหะ รวม ๔ คน คุมพวกชาวจีนนั่งกอง ๔ มุมเมือง จำนวน ๔ กอง กองละ ๕ คน ระหว่างกลางทั้ง ๔ ด้าน ด้านละ ๕ คน เดินลาดตระเวนถึงกัน แต่จีนบู๊กับพวกอีกแปดคนนั่งพร้อมกันอยู่ที่ศาลากลางในเมือง แล้วออกเดินเวียนไปมาที่ป้อมเชิงเทินบนกำแพงเมือง เพื่อตรวจดูคนที่นั่งกองรักษาเมืองจนรุ่งสว่าง

จนกระทั่ง เวลาเช้าของวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๕ จีนสั่งทงสั่งการให้จีนบู๊คุมพวกจีนอั้งยี่ประมาณ ๔๐๐ คนเศษ อนุรักษ์เมือง และให้ลากปืนใหญ่ขึ้นจุกตามช่องกำแพงเมืองให้ได้ ๓๕ กระบอก ตั้งไว้บนกำแพงด้านตะวันออก ๕ กระบอก ด้านเหนือ ๘ กระบอก ด้านตะวันตก ๘ กระบอก ด้านใต้ ๘ กระบอก ใส่ประตูข้างล่างด้านตะวันออกอีก ๒ ประตู ประตูละ ๑ กระบอก รวมเป็นปืนใหญ่ ๓๕ กระบอก และห้ามมิให้ผู้ใดนำดินปืนซึ่งอยู่ในเมืองออกไป ยกเว้นคนที่มาเอาดินปืนมีธงสัญลักษณ์จากจีนสั่งทงมาแสดงจึงให้ไปได้ ^{๒๘} และได้สั่งการให้จีนห้วยเสี้ยว จีนเอียงจีนหลงจู่จะ คุมพวกจีนอั้งยี่ ประมาณ ๓๐๐ คนเศษ ยกกลับไปตั้งกองรักษาการอยู่ที่บ้านบางคล้า ส่วนทางทิศใต้ได้มอบหมายให้อั้งยี่จีนไหหลำ ประมาณ ๑๐๐ คนเศษ ตั้งกองรักษาการอยู่ที่บ้านสนามจันทร์ ส่วนจีนอั้งยี่ที่เหลือให้กลับไปประจำอยู่ตามโรงหีบต่าง ๆ นอกกำแพงเมือง ^{๒๙}

ในตอนบ่ายของวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๕ ชาวบ้านคนไทยที่บ้านทรายมูลซึ่งตั้งอยู่ทางใต้เมืองจะเชิงเทรา ได้รวมกำลังกันเข้าโจมตีและเผาโรงหีบ ๒ โรง ทำให้ชาวจีนจากโรงหีบทั้งสองต้องหนีเข้าไปอยู่ในกำแพงเมืองบ้าง และไปอยู่ที่บ้านใหม่บ้าง ^{๓๐}

เมื่อทางกรุงเทพฯ ทราบเหตุการณ์แล้วจึงสั่งการไปยังเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) ให้รีบยกกองกำลังไพร่พลออกไปปราบอั้งยี่ที่เมืองจะเชิงเทราโดยเร็ว ดังนั้น เจ้าพระยาพระคลังจึงรีบมีคำสั่งไปถึงพระอินทราชาเจ้าเมืองพนัสนิคม ให้ทำการเร่งเกณฑ์ไพร่พลจากเมืองพนัสนิคมเดินทางล่วงหน้าไปทำการปราบปรามก่อน ในวันขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๕ พระอินทราชาพร้อมด้วยกองกำลังพวกชาวลาว มีพระสงฆ์มาด้วย ๒ รูป ช้าง ๔ เชือก ม้า ๒ ตัว พวกชาวลาวยิงพวกจีนอั้งยี่ตาย ๔๐ - ๕๐ คน แล้วเอาไฟเผาโรงหีบหลงจู๊เตี้ย หลงจู๊เตี้ย และในวันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๕ เวลา

กลางวัน พวกชาวลาวยกกำลังคนประมาณ ๒๐๐ คน ช้าง ๑๐ เชือก มีอาวุธปืนเป็นจำนวนมากมารบที่โรงหีบหลงจู๊สีทอง หลงจู๊ตัด หลงจู๊สี พวกจีนอึ้งย้งตามโรงหีบสู้ไม่ได้ และล้มตายเป็นจำนวนมาก ส่วนที่เหลือพากันแตกหนีไป พวกชาวลาวจุดไฟเผาโรงหีบทั้งสามโรง^{๑๑}

วันขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๕ เวลากลางวัน จีนบู๊ผู้ที่คุมกองกำลังอยู่ในเมืองหลังจากถูกพวกอึ้งย้งด้วยกันจับตัวส่งให้กับเจ้าพระยาพระคลังแล้ว ได้ให้การในภายหลังว่า “ได้ยินเสียงปืนใหญ่มารบที่โรงหลงจู๊โรงหลวง ข้าพเจ้ากับพวกจีนที่อยู่ในเมืองพากันขึ้นดูบนกำแพงเห็นเรือกำปั่นทัพหลวงขึ้นมาถึงปืน พวกจีนที่อยู่โรงหลวงเอาปืนออกยิงต่อสู้ตามหน้าโรงประมาณคน ๖๐ - ๗๐ คน สู้ไม่ได้พากันแตกหนีขึ้นไปโรงหลงจู๊ใบ แล้วเห็นไฟไหม้โรงหีบหลวงขึ้น ข้าพเจ้ากับพวกจีนที่อยู่ในเมืองตกใจกลัวว่าเรือกำปั่นจะขึ้นมาถึงปืนที่เมืองใหม่อีก ข้าพเจ้ากับพวกจีนจึงเอากระสุนโคตรกระสุนปราย ประจุปืนด้านใต้ยิงลงไป ๔ นัด เห็นเรือกำปั่นขึ้นมาไม่ ข้าพเจ้ากับพวกจีนก็หาได้ยิงปืนต่อไปไม่”^{๑๒}

จีนสีทองหัวหน้าใหญ่ถูกอึ้งย้งเห็นว่า สถานการณ์คับขันจึงคิดเอาตัวรอดโดยร่วมกับชาวจีนอึ้งย้งระดมยิงลงไป คิดช่วยกันจับตัวจีนบู๊ส่งให้กับเจ้าพระยาพระคลัง และจะเรียนว่าจีนบู๊เป็นหัวหน้าใหญ่คิดวางแผนการทั้งหมด โทษหนักจะได้ตกอยู่ที่จีนบู๊แต่เพียงผู้เดียว ส่วนโทษของพวกตนก็จะได้เบาบางลง ดังนั้น ในตอนเย็นของวันขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๕ จีนสีทองกับพรรคพวกจึงพากันไปจับตัวจีนบู๊ในตัวเมือง ดังคำให้การของจีนบู๊ที่ว่า “เพลายืน จีนสีทองกับพวก ๗ - ๘ คน ลงเรือสำปั้นมาที่เมืองใหม่จับข้าพเจ้ามัดมือไพล่หลังลงเรือมาที่โรงหลงจู๊ใบล่ามโซ่ลั่นกุญแจข้าพเจ้าไว้”^{๑๓} แล้วจีนสีทองขอให้ท่านหญิงหุ่่นภรรยาของพระยาศรีราชากร กับภรรยาขุนพัฒน์ (ลัก) และภรรยาหลงจู๊ฮั่วกุยพร้อมด้วยทาสหญิงอีก ๒ คน ลงเรือเปิดล่องลงไปหาเจ้าพระยาพระคลัง กราบเรียนว่าจีนสีทองกับพรรคพวกจับตัวจีนบู๊หัวหน้าใหญ่อึ้งย้งไว้ได้แล้ว ต้องการจะนำมามอบให้เจ้าพระยาพระคลังเพื่อขอลูกแก่โทษ แต่เรือของท่านหญิงหุ่่นล่องลงไปได้สักครู่ ก็กลับมาบอกว่าจะล่องไปหาท่านข้าหลวงไม่ได้ เนื่องจากพวกจีนอึ้งย้งที่ขังเมืองคอยเอาปืนยิงเรือที่จะล่องลงไป^{๑๔}

ดังนั้น หลงจู๊สีทองก็หนีชิงแฉกวางยาวสองเศษ คันธงยาว ๒ สองเศษ เขียนตัวหนังสือจีนคำว่า “เล้ง” เป็นสัญลักษณ์ลงในธงส่งให้กับท่านหญิงหุ่่น เมื่อได้ธงแล้วจึงพากันล่องเรือกลับลงไปหาเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมกราบเรียนให้ทราบ ว่า จีนสีทองจับตัวจีนบู๊อึ้งย้งไว้แล้ว โดยขังเอาไว้ที่โรงหีบจีน ใบที่บ้านใหม่

ในวันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๕ เวลาบ่าย พวกจีนสีทองได้เอาตัวจีนบู๊มัดมือไพล่หลัง และนำไปฝากลมโตเท่านี้มือ ขาวประมาณคืบหนึ่งใส่ปากให้คาบ แล้วใช้เชือกผูกปลายไม้ ๒ ช้าง ครอบมศีรษะไว้ที่ข้างท้ายทอยกันไม่ให้ก่ดลื่นตาย ล่ามโซ่ลั่นกุญแจข้อเท้า นำตัวจีนบู๊ลงไว้ได้ท้องเรือคู่และยาว ๔ วา ของจีน ใบ แล้วพวกจีนสีทองก็แจวเรือลงไป ท่านหญิงหุ่่นภรรยาพระยาศรีราชากรกับภรรยา

หลงจู๊ชั่วกุดลงเรือเปิดอีกลำหนึ่งพากันลงไปหาเจ้าพระยาพระคลังฯ กับพระยาสมบัตินิธิ ซึ่งตั้งทัพอยู่ที่บ้านบางพระเพื่อนำตัวเงินปู้ไปส่ง^{๓๕}

การปราบกบฏอั้งยี่คีตเมืองฉะเชิงเทรา ต้องใช้กองกำลังเป็นจำนวนมาก ทั้งกำลังพลของชาวไทยเมืองฉะเชิงเทราเองแล้ว ยังมีกองกำลังชาวลาวจากเมืองพนัสนิคม โดยมีพระอินทราชาเจ้าเมืองเป็นผู้นำ กองกำลังของเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) พร้อมทั้งกองกำลังของพระมหาสงคราม รวมนายไพร่ จำนวน ๑๐๗ คน กองกำลังของพระยาพระราม (กองมอญ) รวมนายไพร่ ๒๐๐ คน คุมดินคำ กระสุนปืน ปืนคาบศิลา บรรทุกเรือแซ ๓ ลำ เรือสำปั้น ๔ ลำ เรือลูกดิน ๔ ลำ รวมเป็นเรือจำนวน ๑๑ ลำ เดินทางเข้ามาเมืองฉะเชิงเทราทางคลองแสนแสบ อีกทั้งยังมีกองกำลังของเจ้าพระยา

บดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ซึ่งไปปฏิบัติราชการอยู่ที่เขมรได้เดินทางกลับกรุงเทพฯ ผ่านมาถึงเมืองฉะเชิงเทรา ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ จึงเข้าร่วมกับเจ้าพระยาพระคลังทำการปราบปรามกบฏอั้งยี่ด้วย^{๓๖}

การก่อกบฏและการปราบปรามชาวจีนในกลุ่มน้ำบางปะกง เมืองฉะเชิงเทราครั้งนี้ เป็นเหตุการณ์ที่รุนแรงมาก พวกในกองทัพฆ่าฟันจีนอั้งยี่ล้มตายลงเป็นจำนวนมาก บ้างก็หนีตายแตกกระจัดกระจายไปทางทุ่งไผ่คำ หัวไผ่ บ้านพร้าว บ้านระกา^{๓๗} บ้างก็แตกหนีไปทางเมืองพนัสนิคม ไปพบกับไพร่กองลาวตั้งด่านสกัดทางอยู่จึงถูกฆ่าตายไปมากมาย ส่วนที่แตกหนีไปทางเมืองชลบุรีก็ถูกพระยาชลบุรีจับไปฆ่าเสียนับไม่ถ้วน มีการคาดคะเนว่าชาวจีนคงถูกฆ่าตาย ประมาณ ๓,๐๐๐ คน

เศษ^{๓๘}

ส่วนชาวจีนอั้งยี่กลุ่มหัวหน้าที่ถูกจับตัวได้ทั้งหมด เจ้าพระยาพระคลังสั่งให้จมีน ไวยวรนาถ (ช่วง บุนนาค) คุมตัวเงินสิ้นทอง เงินปู้ ลงเรือญวนลำหนึ่ง และให้หมื่นศักดิ์แสนขากรคุมตัวหลงจู๊ไป หลงจู๊ตัด หลงจู๊ยี่ หลงจู๊ซี ลงเรืออีกลำหนึ่งเดินทางไปกรุงเทพฯ ก่อน ส่วนตัวท่านจะอยู่ปราบปรามพวกอั้งยี่ที่ยังคงชุมนุมซ่อนตัวอยู่ในตัวเมือง ตามสวนอ้อย และโรงหีบต่าง ๆ ให้หมดสิ้นก่อน แล้วจึงจะกลับกรุงเทพฯ^{๓๙}

เมื่อเหตุการณ์ทางเมืองฉะเชิงเทราสงบลงแล้ว เจ้าพระยาพระคลังและเจ้าพระยาบดินทรเดชา ก็พากันกลับไปกรุงเทพฯ เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดีผู้ใหญ่และลูกขุน ณ ศาลหลวงทั้งหลาย ช่วยกันพิจารณาพิพากษาโทษของพวกอั้งยี่ หลังการสอบสวนเสร็จสิ้นตามกระบวนการแล้ว พวกอั้งยี่ถูกลงโทษแตกต่างกัน ดังนี้^{๔๐}

- (๑) อ้ายเงินตัวเหี้ยตัวนายสูรบกกองทัพนั้นให้เขียนคนละ ๑๐๐ เอาตัวไปประหารชีวิตเสีย
- (๒) อ้ายตัวนายที่ไม่ได้สูรบแลไพร่ซึ่งได้รับนั้นให้เขียนคนละ ๑๐๐ ส่งตัวไปจำไว้ ณ กุก

(๓) อ้ายจิ้นที่เป็นพรรคพวกเข้าตัวเหี้ยด้วย แต่ไม่ได้สู้รบกองทัพนั้น ให้เขียนคนละ ๕๐ ที่ สักแก้มซ้าย ขวา อักษรไทยข้างหนึ่ง อักษรจีนข้างหนึ่งเป็นสำคัญว่าพวกกบฏ แล้วปล่อยไป

พวกชาวจิ้นอั้งยี่ที่ได้รับการปล่อยตัวในครั้งนี้ ได้กลับไปตั้งถิ่นฐานทำมาหากินอย่างปกติสุข ในลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทราเหมือนเดิม ส่วนชาวจิ้นอั้งยี่ที่ได้รับโทษขั้นที่สองถูกจำคุกแค่เพียง ๓ ปีเศษเท่านั้น เนื่องจากได้รับการพระราชทานอภัยโทษจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔)^{๕๑} ซึ่งสุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล สันนิษฐานว่าพระองค์คงจะพระราชทานอภัยโทษเนื่องในวโรกาสที่เสด็จขึ้นครองราชย์^{๕๒}

หลังเหตุการณ์ “กบฏอั้งยี่ยึดเมืองฉะเชิงเทรา” พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) ทรงแต่งตั้งเจ้าเมืองฉะเชิงเทราคนใหม่แทน พระวิเสศฤาไชย เจ้าเมืองคนเก่าซึ่งช่วงที่อั้งยี่นำกำลังเข้ายึดเมืองนั้น ได้พร้อมด้วยกรมการผู้ใหญ่ไปราชการที่เมืองกบินทร์บุรี เหลือแต่กรมการผู้น้อยอยู่รักษาเมือง ทำการสู้รบและแพ้พวกอั้งยี่ จึงพากันทิ้งเมืองหนี ทำให้พวกอั้งยี่เข้ายึดเมืองได้อย่างง่ายดาย^{๕๓} หลังทราบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วจึงพากันกลับมายังเมืองฉะเชิงเทรา และนำกำลังไปสู้รบกับอั้งยี่ที่บางคล้า จนถูกพวกอั้งยี่ฆ่าตาย

ขุนเทพภักดี เป็นขุนนางเชื้อสายจีนในกรมท่าซ้าย การที่ทรงเลือกแต่งตั้งขุนนางจีนเป็นเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา เพราะเมืองนี้มีคนจีนอาศัยอยู่มาก เจ้าเมืองที่เป็นเชื้อสายจีนด้วยกันน่าจะเข้ากับพวกชาวจิ้นได้ดี ปัญหาต่าง ๆ จะได้ลดน้อยลง ดังหลักฐานจดหมายเหตุที่ว่า

... เดียวนี้จิ้นที่เมืองฉะเชิงเทราที่ราบคาบเรียบร้อยเป็นปกติแล้ว แต่ที่เจ้าเมืองยังว่างอยู่ หามีผู้ใหญ่บังคับบัญชาว่าราชการบ้านเมืองไม่ เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ขุนเทพภักดีกรมท่าซ้าย ... ได้ออกมาเป็นนายกองควบคุมว่ากล่าวจิ้นลูกจ้างทำป้อม กำแพงเมืองฉะเชิงเทราอยู่ ๒ ปี ขุนเทพภักดีกับกรมการเมืองฉะเชิงเทรา ก็รู้จักชอบพอกันเคยกัน ทั้งเป็นเชื้อจิ้นด้วย พวกจิ้นนับถือมากพอที่จะเป็นที่เจ้าเมืองได้ ... จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขุนเทพภักดีเป็นเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา รักษาบ้านเมืองต่อไป ...^{๕๔}

เมื่อขุนเทพภักดีได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นพระยาวิเสศฤาไชยเจ้าเมืองแล้ว พระองค์ทรงกำชับให้เร่งฟื้นฟูเศรษฐกิจเมืองฉะเชิงเทราอย่างเร่งด่วนด้วย ดังหลักฐานที่ว่า “อนึ่งแขวงเมืองฉะเชิงเทรา แต่ก่อนมีพวกจิ้นอยู่เป็นอันมาก พวกจิ้นตั้งบ้านเรือนทำสวนอ้อยตั้งโรงหีบน้ำตาลทรายขายลงสลู่กำปั่นทุกปี ตัวเหี้ยเกิดขึ้นครั้งนี้พวกจิ้นพากันล้มตายและแตกตื่นหนี อนึ่งจิ้นที่เมืองฉะเชิงเทราทุกวันนี้งโรยเบาบางน้อยไปกว่าแต่ก่อน ให้พระยาวิเสศฤาไชย พระปลัดกรมการ คิดอ่านชักชวนเกลี้ยกล่อมจิ้นเรื่อจร จิ้นลูกค้าและจิ้นหัวเมืองอื่น ให้ชักชวนพากันมาตั้ง

บ้านเรือนท่ามาหากิน และทำสวนใหญ่ไร่อ้อย ตั้งโรงหีบทำน้ำตาลทรายที่เมืองฉะเชิงเทราให้
บริบูรณ์มั่นคงขึ้นให้จงได้”^{๔๕} และให้พระยาวิเศษฤๅไชยมีใจโอบอ้อมเมตตาทำนุบำรุงสมณชีพรา
หามณเฑาะฎาพระราชารายฎรไพร่บ้านพลเมือง ลูกค้ำวานิชทั้งทางบก ทางเรือ ให้ได้ท่ามาหากินโดย
ปกติ^{๔๖}

ทางการในช่วงสมัยต่อ ๆ มา พยายามควบคุมชาวจีนไม่ให้รวมตัวกันเป็นอั้งยี่ แต่ด้วยความที่
เมืองฉะเชิงเทราตั้งอยู่ใกล้ปากน้ำติดทะเล ปัญหาเกี่ยวกับอั้งยี่จึงมีเกิดขึ้นอยู่เสมอ^{๔๗} เช่น การทะเลาะ
วิวาทกันเองระหว่างอั้งยี่ หรือกับชาวบ้านทั่วไป ดังหลักฐานที่ว่า “พวกหลงจู๊เนียเปา ประมาณ ๑๐๐ -
๒๐๐ คนเกิดวิวาทกับพวกขุนอินนายอากรเตาสุรา นัดพวกรวมผู้คนกำหนดจะตีฟันกัน”^{๔๘} อีก
เหตุการณ์หนึ่งคือ “บาทหลวงสมิทแจ้งความว่า จีนอั้งยี่ยกพวกไปก่อการวิวาทอย่างรุนแรง
บาทหลวงสมิทได้ยิงจีนอั้งยี่ตาย พวกอั้งยี่จะเผาวัดบาทหลวง”^{๔๙} การปล้นสดมภ์ชาวบ้าน มี
หลักฐานกล่าวถึง “ที่ตลาดบ้านใหม่เมืองฉะเชิงเทรา จีนพวกอั้งยี่กำเริบ คอยทำร้ายราษฎรไทย จีน
ที่ไม่ได้เป็นอั้งยี่ ถ้ามีเงินพกไปซื้อสิ่งของหรือไปเล่นเบี้ยขรรยมา จีนพวกนี้คอยติดตามไปพอดึงที่
เปลี่ยวห่างคนเดินทาง ทูบตีแย่งชิงเงินแลสิ่งของอยู่เนื่อง ๆ”^{๕๐} การลักโคกระบือไปเรียกค่าไถ่ การ
ลักลอบประกอบอาชีพที่ทุจริตผิดกฎหมาย เป็นต้น

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) เกิดข่าวความเคลื่อนไหวของ
อั้งยี่ที่เมืองฉะเชิงเทราอีก แต่ทางการสามารถควบคุมสถานการณ์เอาไว้ได้ ทั้งที่ในขณะเกิดเหตุเมือง
ฉะเชิงเทรามีกำลังทหารอยู่เพียง ๑๕ คน แต่ทางผู้ว่าราชการเมืองสั่งเกณฑ์ขุนหมื่น ไพร่ไทยและเขมร
ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เมืองฉะเชิงเทราได้ ประมาณ ๑๕๐ คนเศษ^{๕๑} ให้มาทำการรักษาบ้านเมืองไว้
ก่อนที่ทางกรุงเทพฯ จะส่งกำลังคน และอาวุธมาโดยเรือกลไฟ ตามหลักฐานที่กล่าวถึง ดังนี้

... อ้ายจีนเมืองฉะเชิงเทราคิดการกำเริบ ชักชวนเลี้ยงโต๊ะตั้งตัวเป็น
ตัวเหียนั้น ราษฎรในแขวงเมืองฉะเชิงเทราจะมีความหวาดหวั่น
พระยาวิเศษฤๅไชย ให้งครอไว้ฟังการก่อนนั้นชอบแล้ว บัดนี้ให้
เมืองอุไทยราชธานีกรมมหาดไทย พระหลวงขุนหมื่นกองอาษาจาม
คุมเรือกลไฟซื้อสยามอรสมพลพร้อมไปด้วยปืนใหญ่เล็ก ออกมาฟัง
การ ณ เมืองฉะเชิงเทรา เห็นว่าอ้ายจีนตัวเหี้ย ... ยังกำเริบคิดการทำ
ร้ายแก่เจ้าเมืองกรมการ และราษฎรอยู่ ก็ให้เมืองอุทัยราชธานี พระ
หลวงกองอาษาจาม พระยาวิเศษฤๅไชย พระเกรียงไกรยกระบวนยุทธ
พระกำพุทภักดี หลวงวิสูตรจีนชาติ กรมการปลุกษาให้เห็นพร้อมกัน
กำหราบปราบปรามจีนตัวเหี้ย อย่าให้มั่วสมประชุมกันเปนหมวดเปน

กองอยู่ได้ แล้วให้คิดจับตัวจีนตัวใหญ่ซึ่งเป็นหัวหน้าให้ได้ ถ้าأي
จีนตัวใหญ่รู้เหตุการณ์ว่าที่กรุงเทพฯ จัดเรือกลไฟออกมา มีความหวาด
หวั่นไม่มัวสุขกันแตกต่างหมู่กองไม่รวบรวมนกันอยู่เหมือนแต่ก่อน...^{๕๒}

ชาวจีนเมื่อเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา หลาย ๆ คน ได้สาน
ความ

สัมพันธ์ทางด้านวัฒนธรรมระหว่างกัน ด้วยการแต่งงานระหว่างชาวจีนและหญิงไทย เนื่องจากชาว
จีนที่อพยพเข้ามาในฉะเชิงเทรานั้นส่วนใหญ่เป็นชายแทบทั้งสิ้น พวกนี้จึงมาแต่งงานกับหญิงไทย
และภายใน ๓ ชั่วโมงคน ลูกหลานจีนก็ค่อย ๆ กลายเป็นไทยไป นอกเหนือไปจากนี้คือการ
ติดต่อใกล้ชิดและมีกิจกรรมร่วมกันในสังคมลุ่มน้ำแห่งนี้ ทำให้มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมระหว่าง
กันด้วย ทั้งนี้ เนื่องจากชาวไทยและชาวจีนจำเป็นต้องมีการติดต่อกันในทางการค้านั่นเอง

การค้าขายทางเรือในกลุ่มน้ำบางปะกง

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการปฏิรูปพื้นฐานความเปลี่ยนแปลงจาก
เศรษฐกิจแบบพอยังชีพเข้าสู่เศรษฐกิจแบบการค้า เศรษฐกิจในสมัยนี้ยังคงผสมผสานกันอยู่ระหว่าง
เศรษฐกิจแบบพอยังชีพและเศรษฐกิจแบบการค้า หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเป็นเศรษฐกิจที่ผสมผสาน
กันอยู่ระหว่าง “หาอยู่หากิน” กับ “เพื่อค้าเพื่อขาย”

จนกระทั่งไทยทำสนธิสัญญาบาวริงเปิดประเทศค้าขายอย่างเสรีกับตะวันตก ในปี พ.ศ.
๒๓๕๘ และต่อมาได้ทำสนธิสัญญาทางไมตรีและการค้ากับประเทศตะวันตกอื่น ๆ ด้วยแล้ว
เศรษฐกิจจึงได้เปลี่ยนเข้าสู่ระบบทุนนิยม (เศรษฐกิจแบบการค้า) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้
การค้ากับต่างประเทศเติบโตและขยายตัวมากขึ้น มีการส่งออกสินค้าโดยเฉพาะข้าวบริเวณลุ่มน้ำ
บางปะกง เป็นเขตปลูกข้าวที่สำคัญมาแต่ดั้งเดิม ซึ่งได้พัฒนาเข้าสู่เศรษฐกิจแบบการค้ามาก่อนที่
ไทยจะทำสนธิสัญญาบาวริงกับอังกฤษ^{๕๓} กล่าวคือในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
(รัชกาลที่ ๓) มีพระราชบัญญัติห้ามปรามมิให้ลูกค้าไทย จีนบรรทุกข้าวออกไปจำหน่ายนอกประเทศ
ให้ซื้อขายกันอยู่แต่ในประเทศ แต่พอถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔)
ก่อนการทำสนธิสัญญาบาวริง ทรงพระราชดำริเห็นว่า การศึกสงครามเมืองฉะเชิงเทราและ
บรรดาเมืองขึ้นข้างขอบขันฑเสมาก็ไม่มีข้าศึกญวนมากระทำร้าย บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขแล้ว^{๕๔} จะ
ผ่อนปรนให้ลูกค้าบรรทุกข้าวออกไปขายนอกประเทศบ้าง หากไม่ผ่อนปรนบ้างก็จะเป็นที่ครหา
ติเตียนกับเมืองต่างประเทศทั้งปวง พระองค์ทรงให้ประกาศแก่ราษฎรทราบโดยทั่วกัน ว่า “ให้
ราษฎรเจ้าของข้าว ทำการซื้อขายกันได้โดยสะดวก”^{๕๕} ถ้าปีใดฝนตกบริบูรณ์ทำนาได้ผลผลิต
ข้าวมากเหลือซื้อเหลือขาย อนุญาตให้ลูกค้าบรรทุกข้าวออกไปจำหน่ายต่างประเทศได้ ราษฎรเจ้าของ

ข้าวจะได้มีเงินไว้ใช้สอย แต่ถ้าปีใดฝนแล้ง ข้าวน้อยและมีราคาแพง ก็ให้ปิดส่งข้าวออกขายต่างประเทศ^{๕๖}

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) ทรงอนุญาตให้ลูกค้าทั้งปวงซื้อข้าวข้าวออกไปจำหน่ายต่างประเทศได้ เพราะทรงเห็นว่าราคาข้าวจะได้แพงขึ้น^{๕๗} และยังเกิดเป็นผลประโยชน์ในรูปของเงินภาษีที่จะนำมาใช้จ่ายในการทำนุบำรุงแผ่นดิน อีกทั้งทรงเห็นว่า “ราษฎรจะได้มีน้ำใจอดสาหะพากันทำไร่่นามากขึ้น จะได้ซื้อขายเป็นประโยชน์เลี้ยงบุตร ภรรยา”^{๕๘}

ชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง กำลังดำนา

การผลิตเพื่อการค้าที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำบางปะกง ส่งผลให้จำนวนชาวจีนอพยพเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วตามการเติบโตและการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทรา ดังจะเห็นได้จากการแต่งตั้งชาวจีนขึ้นเป็นขุนนางในตำแหน่ง นายอำเภอจีน หรือจางวางอำเภอจีน ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) เพื่อเป็นกลไกในการควบคุมชาวจีนในเมืองฉะเชิงเทราที่มีถึงครึ่งหนึ่งของจำนวนราษฎรทั้งหมด^{๕๙}

เมื่อมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) ได้มีการปรับปรุงอีกเล็กน้อย กล่าวคือในหัวเมืองที่มีชาวจีนไปตั้งถิ่นฐานอยู่มาก และมีนายอำเภอจีนหลายคนนั้น รัฐได้ตั้งตำแหน่ง “ปลัดจีน” เพิ่มขึ้นมาอีกตำแหน่งหนึ่ง เพื่อให้เป็นหัวหน้าของพวกนายอำเภอจีน

โดยปลัดจีนจะรับราชการภายใต้การบังคับบัญชาของเจ้าเมือง ปลัดจีนและนายอำเภอจีนที่รัฐแต่งตั้งขึ้นนี้ เรียกรวมกันว่า “กรมการจีน” มีหน้าที่ช่วยเจ้าเมืองควบคุมดูแลชาวจีนในท้องถิ่นของตนให้อยู่อย่างสงบเรียบร้อย^{๖๐} ซึ่งหลักฐานจดหมายเหตุกล่าวถึงไว้ ดังนี้

... เมืองฉะเชิงเทราเขตแดนกว้างขวาง จีนฮกเกี้ยน แต่จิว ไทหล่า ตั้งโรงหีบเคียนน้ำตาลทราย แลตั้งบ้านเรือนทำไร่ฮ้อย ทำสวน ทำนา ค้าขาย สับสนปนกันอยู่หลายพวก หลายภาษา แต่ก่อนก็ได้มีตราโปรดฯ ตั้งหลวงวิสุทธิจินชาติ ปลัดจีน ตั้งขุนศรีบริบูรณ์ ขุนวิจารณ์จันจร เป็นนายอำเภอ ให้ว่ากล่าวจีนบรรดาอยู่ ณ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา ความแจ้งอยู่แล้ว แต่ทุกวันนี้ได้ทราบได้ฟังละออฯ ว่าบาทหลวงฝรั่งเศสออกไปตั้งสังฆสภาสอนศาสนาอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทรา จีนเข้ารีตฝรั่งเศสมีมาก นับถือลัทธิศาสนาโรมันคาทอลิก ... ครั้นจะไม่แต่งตั้งจีนเข้ารีตเป็นนายอำเภอควบคุมก็ไมควร ด้วยจีนเข้ารีตถือศาสนาต่างกันกับพวกอื่น...จีนเหลียนจิวเป็นจีนเข้ารีตอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทรา เป็นคนกว้างขวาง บรรดาพวกจีนเข้ารีตที่เมืองฉะเชิงเทราก็รักใคร่นับถือ...จึงโปรดพระราชทานสัญญาบัตร ประทับราชลัญจกร ตั้งจีนเหลียนจิวเป็นที่มั่นพิจารณาณญจีน นายอำเภอจีนออกมว่ากล่าวจีนพวกเข้ารีตที่เมืองฉะเชิงเทรา ...^{๖๑}

ชาวจีนได้เข้ามาเป็นคนกลางในการค้า การซื้อการขาย ฉะเชิงเทรากลายเป็นแหล่งรวมสินค้า โดยเฉพาะข้าว เพื่อส่งต่อไปยังกรุงเทพฯ และต่างประเทศ การขยายตัวทางการค้าดังกล่าว ทำให้มีชาวจีนหลังไหลเข้ามาขายแรงงานและประกอบการค้าต่าง ๆ ในฉะเชิงเทรามากขึ้น คนเหล่านี้เข้ามาเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ทางการเงิน และส่งกลับไปเลี้ยงครอบครัวที่กำลังเดือดร้อนทางเมืองจีน ดังหลักฐานตราน้อยที่ว่า “จีนยี่ทวงเงินค่าพลูคนมีชื่อ ได้เงินแล้ว จะไปเยี่ยมบิดามารดาที่เมืองจีน แต่ยังหาทันได้ไปไม่ จึงได้อาเงินใส่หีบ ไม่นำมาฝากจีนยี่ทวงไว้ที่โรงจักรสีไฟ บ้านทรายมูล”^{๖๒} พวกชาวจีนอพยพมีความชำนาญทางการค้า และมีชื่อได้เปรียบในเรื่องการเดินทางที่สามารถไปได้ทั่วพระราชอาณาจักร โดยไม่ต้องผูกติดอยู่กับระบบไพร่ ส่งผลให้ชาวจีนมีบทบาทสำคัญต่อการค้าภายในของเมืองที่ขยายตัวกว้างขวางขึ้นมีส่วนสำคัญในการสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจในกลุ่มน้ำบางปะกง เมืองฉะเชิงเทรา ไม่ว่าจะเป็นกิจการค้าขายรายย่อยหรือการค้าใหญ่ ๆ เช่น โรงหีบฮ้อยทำน้ำตาลทราย ซึ่งกิจการดังกล่าวจำเป็นที่จะต้องใช้เรือด้วย ดังหลักฐานที่ว่า “เมืองฉะเชิงเทราเป็นที่ตั้งโรงน้ำตาล มี

จีนลูกจ้าง ค่าใช้จ่ายซื้อสิ่งของใช้ในการ โรงน้ำตาลทรายหลายอย่าง อาทิ ชื้อเรือบรรทุกอ้อย เรือฉลอม ลำหนึ่งยาว ๕ วา ๒ สอก กว้าง ๕ สอก เรือฉลอมลำหนึ่งยาว ๖ วา กว้าง ๖ สอก”^{๖๓} โรงจักรเลื่อยไม้ เป็นคนกลางรับจ้างขนไม้ ดังหลักฐานที่กล่าวถึงว่า “จีนอวายเป็นจีนผูกปี เอาเรือเปิดต่อยาว ๗ วา ๓ สอก นายเชียน เรือเปิดต่อยาว ๗ วา ๒ สอก บันทุกไม้แดงเข้ามาส่ง ณ กรุงเทพฯ ถึงด่านคลองบางขนาก แขวงเมืองฉะเชิงเทราที่ขุนด่านตั้งด่าน เรียกเรือเก็บภาษีอยู่”^{๖๔} และอุตสาหกรรมโรงสีข้าว เป็นต้น

ชาวจีนได้ตั้งโรงสีที่สีข้าวด้วยเครื่องจักร ใช้เครื่องสีข้าวที่ขับเคลื่อนด้วยพลังไอน้ำ ส่วนกรรมกรโรงสีนั้น เกือบทั้งหมดเป็นชาวจีน มีหลักฐานกล่าวถึงว่า “พวกจีนลูกจ้างโรงสีไฟ พระพิศาดผลพานิช”^{๖๕} บรรดาโรงสีเหล่านี้ ยังมีความผูกพันอย่างแนบแน่นกับพ่อค้าคนกลางที่กระจายอยู่ตามแหล่งต่าง ๆ ที่ผลิตข้าวในกลุ่มน้ำบางปะกง พ่อค้าคนกลางเหล่านี้ผูกขาดการรับซื้อข้าวเปลือกไปป้อนโรงสี นอกจากชาวจีนแล้ว ยังมีฝรั่งชาวอเมริกันมาตั้งโรงสีในกลุ่มน้ำแห่งนี้ด้วย “มิสเตอร์เต็กก็อกซา ชาวอเมริกันมาจับจองที่ทำสะพาน แขวงเมืองฉะเชิงเทรา ตั้งโรงสีไฟ”^{๖๖}

การค้าข้าวในกลุ่มน้ำบางปะกง นอกจากลูกค้าชาวจีน แล้วยังมีชาติพันธุ์อื่น ๆ ที่ทำการค้าด้วย ดังเอกสารที่กล่าวถึงว่า “เมืองฉะเชิงเทราเป็นเมืองหน้าด่าน ราษฎรลูกค้าไทย ลาว จีน เขมร สับสนปนกันอยู่มาก”^{๖๗} การค้าได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นตามลำดับ พร้อม ๆ กับการเล็งภาษีที่จะเป็นรายได้ของแผ่นดิน ด้วยการ “ลักลอบซื้อ ขายข้าวใส่เรือกลางวันกลางคืน ลางที่เรือล่องลงไปข้างล่าง แล้วเรือเจ้าของข้าวก็ตามลงไปขาย เจ้าของเรือซื้อใส่ล่องลงไปลางที่บรรทุกออกไปจากปากน้ำบางปะกงออกไปขายกันที่ทะเล”^{๖๘} ด้วยเหตุนี้ ทางกรุงเทพฯ จึงแต่งตั้งให้หมื่นจําเนียรวาริออกมากำกับตรวจตราเรียกเก็บภาษีข้าวอยู่ที่ด่านบางปะกง เนื่องจากปากน้ำบางปะกง เป็นเส้นทางที่ลูกค้าบรรทุกข้าวออกมาแต่เมืองปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา พนัสนิมมาก จึงให้ขุนด่านระวังรักษา อย่าให้ลูกค้าบรรทุกข้าวเปลือก ข้าวสารออกไปทางทะเลได้ ต่อเมื่อได้มีหนังสือเจ้าภาษีในกรมทำออกมาเป็นสำคัญ จึงให้ปล่อยไป และถ้าเป็นเรือเล็กจะบรรทุกข้าวเข้าไป ณ กรุงเทพฯ ก็ให้เข้าไปทางคลองตำโรง^{๖๙}

แม่น้ำบางปะกงจึงเป็นเส้นทางการค้า และแหล่งรายได้อันเป็นผลประโยชน์แก่แผ่นดินที่สำคัญแห่งหนึ่ง เห็นได้จากรายละเอียดที่ปรากฏในหนังสือประกาศของหอรัษฎากรพิพัฒน์ ดังนี้

... ถ้าลูกค้าผู้ใดจะนำเรือออกไปบรรทุกเข้าสารเข้าเปลือกที่ลำแม่น้ำบางปะกงแล้ว ถ้าเป็นเรือกำปั่นให้บอกแก่เจ้าพนักงาน แลเสียภาษีให้แล้วเจ้าพนักงานจะทำตัวใบเสร็จให้ไปเป็นสำคัญ ถ้าเรือโปะหรือเรือรูปต่างๆ ให้แวะที่ด่านเจ้าพนักงานภาษีเข้าที่บางปะกง เพื่อจะได้ตรวจดูเข้าสารเข้าเปลือกมากน้อยเท่าใดต้องเสียภาษีแก่เจ้าพนักงานตามธรรมเนียม และค่าตรวจเกี่ยวนละสลึง เจ้าพนักงานจะได้ทำตัว

ใบเสร็จให้ไว้เป็นสำคัญ ถ้าเอาข่าวสารเข้าเปลือกมาจำหน่ายที่
กรุงเทพฯ เมื่อเรือเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ต้องเอาตัวมาให้เจ้าพนักงาน
กรุงเทพฯ จะได้สักหลังตัวแปรทับตราให้ไปคืนเงินแก่เจ้าภาษีเข้า
บางปะกง ถ้าเอาเข้าขึ้นเสียก่อนให้เจ้าพนักงานตรวจจะไม่สักหลัง
ตัวแปรทับตราให้ ถ้าเรือลำใดไม่แวะภาษีเข้าที่บางปะกงพิจารณา
เป็นสัจจะปรับใหม่ตามโทษานุโทษเป็นเงินไม่เกินกว่า ๘๐๐ บาท
แล้วจะริบเอาเข้าที่บรรทุกมาเป็นของหลวง ...^{๓๐}

ตามประกาศฉบับนี้ กรมศุลกากร ได้เก็บค่าธรรมเนียมตรวจเรือบรรทุกข้าวออกจากแม่น้ำบาง
ปะกง เกวียนละ ๑๖ อัฐ ปรากฏว่าเก็บเงินภาษีส่งเป็นรายได้ของแผ่นดิน ดังนี้

ปี พ.ศ.	ภาษีที่เก็บได้ (บาท)
๒๔๔๕	๖,๒๒๐
๒๔๔๖	๕,๑๒๔
๒๔๔๗	๕,๘๐๗
๒๔๔๘	๕,๒๒๐
๒๔๔๙	๕,๑๔๔

เงินภาษีที่ได้เป็นจำนวนเงินมากบ้างน้อยบ้าง สุดแล้วแต่จะมีการซื้อขายข้าวส่งออกต่างประเทศหรือ
นำไปขายยังเมืองอื่น ๆ มากหรือน้อย และการเก็บภาษีข้าวโดยการเรียกค่าตรวจเช่นนี้ พบว่ามีที่
แม่น้ำบางปะกงแห่งเดียวเท่านั้น^{๓๑}

การเรียกเก็บภาษีข้าวขาออกที่ด่านบางปะกง มีรายละเอียดกำหนดไว้ในอัตราเกวียนละ ๒
บาทนั้น ไม่ใช่เจ้าหน้าทีของด่านจะเก็บเอาไว้เลย แต่หมายความว่าเรียกเงินจำนวนนี้ไว้ เพื่อเป็น
ประกันว่าลูกค้าไม่ขนข้าวเอาไปจำหน่ายต่างประเทศ จึงให้ตัวไปเป็นค้ำมือถ้าลูกค้าได้บรรทุกข้าวมา
ขึ้นยังเมืองอื่น ๆ ในพระราชอาณาเขต กรมการอำเภอจะสักหลังตัวว่าได้ขนข้าวขึ้นเมืองอื่นในพระ
ราชอาณาเขตจริง ลูกค้าก็นำเอาตัวที่ผ่านการเซ็นประทับตรารับรองนั้นมาขึ้นเอาเงินคืน ภายใน ๒๐
วัน หากไม่เซ็นหรือเซ็นแต่นำตัวมาขึ้นเงินเกินเวลา ๒๐ วันไปแล้ว ให้ริบเงินประกันส่งเป็นของ
หลวง ส่วนเงินค่าธรรมเนียมตรวจเกวียนละ ๑๖ อัฐ ไม่มีการคืนแต่ให้ส่งเป็นของหลวงทั้งหมด^{๓๒}

นอกจากนี้ ชาวจีนยังเป็นพ่อค้าย่อยตั้งแพค้าขายตามริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง และการเป็นพ่อค้า
เรือเร่ขึ้นล่องซื้อขายสินค้าอยู่ตามแม่น้ำลำคลองต่าง ๆ อันเป็นสาขาของแม่น้ำบางปะกง ดังหลักฐาน
ที่กล่าวถึง “จีนซี (แต่จิว) ลงเรือผู้และยาว ๓ วา ๒ สอก แจวบรรทุกสินค้าไปขาย ณ แขวงเมือง

ฉะเชิงเทรา”^{๓๓} และ “จีนไต้เป็นนายเรือยาว ๕ วา ๒ ศอก พร้อมจีนลูกเรือ รวม ๔ คนมีเครื่องศาสตราวุธสำหรับล่า คุมเรือบรรทุกสินค้าต่าง ๆ จากกรุงเทพฯ ออกไปที่ขัวค้ำขาย ณ เมืองฉะเชิงเทรา”^{๓๔} และบางกลุ่มก็ประกอบอาชีพด้านการเกษตร ทั้งการเพาะปลูก การประมง และค้าขายผลผลิตของตน

เศรษฐกิจแบบการค้าที่เกิดขึ้น ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกง อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ กล่าวคือจากเคยหาอยู่หากินเปลี่ยนมาเป็นเพื่อค้าเพื่อขาย ย่อมต้องมีเงินตราเข้ามาเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน ชาวบ้านจึงต้องขวนขวายที่จะได้มาซึ่งเงินตรา และหนทางที่ได้ง่ายที่สุดคือใช้แรงงานในการรับจ้าง ดังหลักฐานที่ว่า

... แต่ก่อนราษฎร ณ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา เคยเอาเกวียน กระบือ มารับจ้างลากเข็นไม้แดง ชื้อขายเจ้าภาษีได้เรียกภาษีลูกค้าได้รับซื้อไม้แดง เข้ามาขาย ณ กรุงเทพฯ เจ้าภาษีและเจ้าพนักงาน ได้จัดซื้อไม้แดงบันทุกกำปั่น แลบันทุกสำเภาลวง ออกไปจำหน่าย ณ เมืองจีนเสมออยู่ทุกปี ...^{๓๕}

หรือการประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์ เช่น หมู เป็ด ไก่ โค กระบือ เป็นต้น ดังเอกสารที่กล่าวถึงการเก็บภาษีของเจ้าภาษีนายอากรที่ว่า “จีนฮีเป็นที่ขุนราชวิวัฒน์ เจ้าภาษีสุกร เป็ด ไข่เป็ดสด ไข่เป็ดพอกเค็ม มีผู้บรรทุกลงเรือไปขายต่างประเทศ ให้เรียกภาษีเนื้อสุกรบ้าน ที่มีผู้ฆ่าตายแล้ว เป็นเนื้อสดให้เรียกภาษีกับผู้ฆ่าหาบละ ๖ สลึง ไข่เป็ดสด ไข่เป็ดพอกเค็ม ให้เรียกภาษี ๑๒ เก็บ ๑ เป็ดไก่มีผู้ฆ่าตายแล้วเป็นเนื้อสดให้เรียกเก็บภาษีกับผู้ฆ่า ๑๒ เก็บ ๑ ใครที่ยังไม่ได้ฆ่ามีผู้บรรทุกไปขายลงเรือต่างประเทศ ให้เรียกภาษีกับผู้บรรทุกไปขายลงเรือต่างประเทศหาบละ ๖ สลึง”^{๓๖} และหลักฐานที่กล่าวถึง “ฝรั่งเศสติดต่าง ๆ ออกไปตั้งซื้อโค กระบือ ณ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา เมืองพนมสารคาม ฝ่ายฝรั่งเศสรับจัดเรือบรรทุกโค กระบือออกไปขายเมืองนอก”^{๓๗}

แม้กระทั่ง การปลูกป่าจากริมสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง ก็สามารถเปลี่ยนเป็นเงินตราได้ตามหลักฐานใบบอกในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) ที่ว่า “ให้ขุนทิพนายอากรจาก จัดซื้อจากแก่ราษฎรเจ้าของจาก ราคา ๖๐๐ ตับต่อบาท”^{๓๘} และหลักฐานสารตราในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ที่กล่าวถึง “จีนขุนจงรักษาเจ้าภาษีจากกันแซง เรียกเก็บภาษีจากชาวบ้านที่เอาจากดับ จากมัด สมุนกันแซงเคย กันแซงจาก กันแซงจากอ่อนบรรทุกเรือมาขาย เรียกภาษีสิบลดหนึ่ง”^{๓๙} กับอาชีพทำกระทะเหล็กขายดังที่กล่าวถึง “จีนเข้มเป็นที่ขุนบำรุงสมบัติออกมาเก็บเรียกภาษีกระทะเหล็กถ่าน ณ เมืองพนมสารคาม แต่กระทะใหญ่เล็กตกค้างอยู่มากน้อยเท่าใดกับเจ้าภาษีคนเก่า ถ้าซื้อขายในกรุงเทพฯ ฯ หัวเมืองในพระราชอาณาเขตก็ให้

ชักภาษีสิบลด แต่ถ้า**บรรทุกเรือใหญ่เรือเล็ก** ออกไปจำหน่ายต่างประเทศไม่ต้องปรับไหม หากแต่ให้รับเอากระทะให้สิ้น”^{๘๐} หรือการค้าขายอิฐ ทราย กระเบื้อง ที่ว่า“เงินแสงเป็นที่ขุนวานิชผู้มีผล เจ้าภาษีเรือ โรงร้าน คี๊ก แพ เรียกภาษีแก่ราษฎรตามพิกัต เรือบรรทุกอิฐ ทราย กระเบื้อง ซึ่งไม่ได้เสียภาษี และ**เรือบรรทุกเครื่องกระชาเคิมไปเที่ยวค้าขาย** ให้เรียกภาษีเรือศอกละสลึง วาละบาท หากเป็นเรือเร่เรือจรไม่ต้องเสียภาษี”^{๘๑}

การค้าในกลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทราในอดีตล้วนเป็นการค้าขายทางน้ำ โดยใช้เรือเป็นพาหนะในการขนส่งสินค้าแทบทั้งสิ้น ดังนั้น เรือจึงถือเป็นสมบัติที่มีค่าสำคัญชิ้นหนึ่งในวิถีชีวิตของชาวบ้านในการหาอยู่หากิน และเพื่อซื้อเพื่อขาย ทำให้บางครั้งบางคราวชาวบ้านอาจต้องมีเรื่องทะเลาะวิวาทกัน อันเนื่องมาจากเรือเป็นต้นเหตุ หรือคดีความอื่น ๆ ที่มีเรือเข้าไปเกี่ยวพันอยู่ด้วย

เรือกับคดีความที่เกิดขึ้นในกลุ่มน้ำบางปะกง

จากเอกสารที่พบ ทำให้ทราบว่ากลุ่มน้ำบางปะกงในอดีต เกิดคดีความที่เกี่ยวข้องกับเรือ และบางคดีเรือไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องโดยตรง แต่เข้าไปเกี่ยวพันที่ด้วยหน้าที่ของการเป็น “พาหนะบนสายน้ำ” นั่นเอง

(๑) คดีเกี่ยวกับคนในบังคับต่างชาติ

ในช่วงที่ไทยทำสนธิสัญญาเป็นไมตรีกับชาติตะวันตกแล้ว หลังจากนั้นได้มีชาวตะวันตกพากันเดินทางเข้ามายังกลุ่มน้ำบางปะกงมากขึ้น ชาวบ้านทั้งชาวจีน เขมร ตองสู๋ ฯลฯ พากันสมัครเข้าไปอยู่ในบังคับต่างชาติ ก่อให้เกิดปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในหลาย ๆ คดี เช่น

(๑.๑) มิสเตอร์กอดินกงสกุลอังกฤษ ขอลอกไปร่วมไต่สวนและสืบสวนเหตุการณ์ที่เมืองพนมสารคาม เกี่ยวกับคดีที่นายร้อยแสงสุริยา (ตองสู๋) เป็นคนในบังคับอังกฤษ ไปหาซื้อกระบือจากหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก แล้วด้อนกระบือมาค้าขายที่เมืองพนมสารคาม ๕๒๐ ตัว ถูกผู้ร้ายปล้นกระบือไป ๘๐ ตัว ได้ทำเรื่องฟ้องร้องไปยังสถานกงสุลอังกฤษ มิสเตอร์กอดินเดินทางออกจากกรุงเทพฯ ด้วย**เรือกลไฟ**ไปพักอยู่ที่โรงสีไฟของพระเทพภู แล้วเดินทางต่อไปยังเมืองพนมสารคาม ด้วย**เรือแหวกใช้คนแฉว** พร้อมกับเรือของพระยาวิเศษฤาไชย ผู้ว่าราชการเมืองฉะเชิงเทรา อีกลำ
หนึ่ง^{๘๒}

(๑.๒) คดีเกี่ยวกับการทำลาขทรัพย์สินคือเรือ ดังหลักฐานที่ว่า “จดหมายมงซิเออร์ ตราเนต์ผู้ว่าการกงสุลฝรั่งเศสแจ้งมายังลูกขุน ณ ศาลาว่า จีนแสเป็นคนใช้ในบาทหลวงฟอง อำแดงทิม ซึ่งทะเลาะวิวาทกับภรรยาจีนแส ครั้นอยู่มาอำแดงทิมก็**อ้างผู้มีชื่อมาผ่านเรือ**ของจีนแส พระวิ

เสศฤๅไชยคนเก่ากับกรมการชำระว่ากล่าว ความยังหาแล้วไม่ และจีนแสก็เป็นคนเข้ารีต ให้แต่ง กรมการคุมตัวโจทท์ จำเลย และฟ้องถ้อยสำนวนบรรดาที่ได้ชำระว่ากล่าวเข้าไปส่ง ณ กรุงเทพฯ ”^{๔๓}

(๑.๓) จีนปิ่น จีนโต ทำเรื่องฟ้องร้องให้เรียก จีนอิม จีนกั้ง อิบราฮิมแขก ว่าคบ พวกเพื่อนตั้งกองช่องสุมโจรผู้ร้ายที่**ยวปล้นเรือ** และทรัพย์สินสิ่งของของชาวบ้านหลายราย ภายหลังมีอ้ายผู้ร้าย**ลักเรือ** จีนปิ่น จีนโตกับคนมีชื่อไปรวม ๑๓ ลำ ทางเมืองฉะเชิงเทราได้ส่งตัวจีน ปิ่น จีนโต (โจทท์) จีนอิม อิบราฮิมแขก (จำเลย) กับเรือของกลางและสำนวนฟ้องเข้าไปส่ง ณ กรุงเทพฯ เจ้าพนักงานกรมท่าได้ส่งฟ้องไปยังศาลอุทธรณ์อังกฤษให้ชำระว่ากล่าว^{๔๔}

ในคดีนี้ อิบราฮิมคานคนสัปเขกอังกฤษต่อสู้คดี ระบุว่า ผู้ว่าราชการ กรมการเอาตัวอิบราฮิม ชังไว้ ด้วยเรื่องความจีนโตโจทท์จับเรือของกลางได้ที่อิบราฮิมคาน อิบราฮิมคานรับว่าเก็บเรือลอยน้ำ ได้จะเอาเงินค่าไถ่เรือ แต่จีนโตเจ้าของเรือจะให้เงินค่าไถ่ไม่ครบ จึงไม่ตกลงกัน^{๔๕}

(๑.๔) มินำมัด(แขก) สัปเขกอังกฤษออกไปซื้อโค ณ เมืองปราจีนบุรี มินำมัดซื้อโค ได้แล้ว จึงไล่ฝูงโคเดินทางบกเข้ากรุงเทพฯ และมอบเรือให้นายวัน นายแจ่ม นายแยม นายเปี่ยม ลูกจ้าง**แจวเรือฉลอม ๒ ลำ** ตามมินำมัดเข้าไปกรุงเทพฯ ครั้นมินำมัดเข้าไปถึงกรุงเทพฯ แล้ว กลับไม่เห็นนายวันและคนมีชื่อลูกจ้างตามเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ต่อมาทางการตามจับตัวนายแยมได้ ให้การรับสารภาพว่า คุมเรือมาถึงเมืองฉะเชิงเทรา นายแจ่มเอาเรือฉลอม ๒ ลำนี้ ขายให้กับชายมี ชื่อที่โรงสี

ไฟ^{๔๖}

(๑.๕) แยกอะสะหมัดอะพันดี เป็นคนครุฑอยู่ในบังคับเยอรมัน ขอเช่า**เรือมาดยาว ประมาณ ๒ วาเศษ** จากหะยีอับลุการิม อยู่ตำบลคลอง ๑๕ ตำบลหมอนทอง อำเภอบางน้ำเปรี้ยว ไม่ส่งคืนตามกำหนด ถูกแจ้งจับตัวได้^{๔๗}

(๒) คดีเรือชนกัน

เรือเป็นยานพาหนะที่ชาวบ้านใช้สัญจร เมื่อชาวบ้านต่างคนต่างใช้เรือแล่นไปมาบนลำน้ำ เดียวกัน บางครั้งทำให้เกิดอุบัติเหตุชนกันได้ ดังกรณีของพระพิศาลผลพานิช ได้ส่งเรื่องฟ้องร้องไปยังกงสุลอังกฤษเพื่อให้คู่กรณีชดใช้ค่าเสียหาย ในเรื่อง**ที่เรือกลไฟชื่อ “ไชรมุน”** เป็นเรือที่มีขนาดยาว ๕๒ ฟุต ปากกว้าง ๑๒ ฟุต สำหรับรับจ้างลากเรือใช้จักรลงไปรับเรือที่เมืองสมุทรปราการ เมื่อไปถึง บางคอกแหลมเวลาทุ่มหนึ่งกับ ๒๐ นาที เรือปั่นของแสงใช้จักรตามน้ำขึ้นมาจากเมืองสมุทรปราการ โคนเรือไชรมุนจมน้ำในทันที ที่หน้าแพบางคอกแหลม เรือจมน้ำห่างหน้าแพประมาณ ๔ - ๕ วา น้ำที่นั่น ลึก ๓ วา เสาเรือสูงพื้นน้ำอยู่ประมาณ ๔ ศอกเศษ ทางการได้สั่งให้เจ้าท่าจุฑาคมไว้ที่ปลาย เสากระโดงกับให้มีเรือเล็กไปคอยระวังโคมดับอยู่ด้วย

เรือกลไฟไชรมนลำนี มีฝรั่งเป็นกัปตันเรือ^{๔๘} จากการสอบสวนเบื้องต้นพบว่า เรือไชรมนกำลังแล่นไปปากน้ำ โดยเดินเรือทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำห่างจากตลิ่งประมาณ ๑๐ วาเศษ ครั้นถึงที่เลี้ยวเห็นเรือปืนของเสงเดินเรือแอบตลิ่งฝั่งตะวันออกตรงหัวเรือไชรมน เรือไชรมนจึงหันเรือเข้าให้ชิดฝั่ง เรือปืนของเสงแอบมา และแล่นโดยกำลังโดนถูกลำเรือข้างขวาตรงเสากระโดงหน้าแตกจมลง ซึ่งเห็นได้ว่าเรือไชรมนไม่เดินตามกฎหมาย กล่าวคือไม่หลีกให้ทางขวา ถ้าจะฟ้องร้องคงจะไม่ได้ ค่าปรับอันใดเป็นแน่^{๔๙}

(๓) คดีปล้นและฆ่าเจ้าทรัพย์

อำแดงเจิวฟ่องกล่าวโทษนายคล้ายคนมีชื่อว่า ดี ปล้นเรืออำแดงเจิวและฆ่าเงินม้วยตาย แล้วเก็บเอาทรัพย์สิ่งของไป ต่อมาอำแดงเจิวพบขุนสุพมาตรา อำแดงเจิวจึงนำเรือกู้และมาจำได้ว่าเป็นเรือลำที่พวกผู้ร้ายใช้โดยสารมาปล้นบ้านอำแดงเจิว อำแดงเจิวจึงนำกรมการไปที่เรือลำดังกล่าวของอำแดงเจิว ได้เห็นหลักฐานคือผ้าลาย ผ้าเช็ดหน้าของอำแดงเจิวที่พวกผู้ร้ายปล้นเอาไป อำแดงเจิวขออายัดเรือกับผ้าไว้ต่อกรมการ^{๕๐}

(๔) คดีปล้นทรัพย์

ผู้ร้ายเป็นชาวจีนประมาณ ๔๐ คนถือเครื่องศาสตราวุธ ปืน หอก หลาว แหวนกระบี่มือ จุดคบเพลิงเข้าปล้นบ้านจีนทุก หลังจากผู้ร้ายหนีไปแล้วจีนทุกติดตามรอยผู้ร้ายไป เห็นรอยพวกผู้ร้ายข้ามคลองไปขึ้นท่าหน้าโรงจีนลุน มีเสื่อกางเกงตากไว้หลายชุด มีเรือเปิด เรือกุและ เรือสำปั้นจอดอยู่หน้าโรงจีนลุน มีคนอยู่ในโรงบ้าง อยู่ในเรือบ้าง รวมแล้วมีประมาณ ๒๐ คน^{๕๑}

การปล้นและลักขโมยเรือในกลุ่มน้ำบางปะกง น่าจะเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นอยู่บ่อยครั้ง เพราะเรือถือเป็นพาหนะที่สำคัญและมีค่าต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน ดังนั้น จึงถือเป็นหน้าที่ของทางราชการที่จะต้องคอยสอดส่อง ดูแล และปราบปราม เห็นได้จากหลักฐานที่ว่า “หลวงจำเมืองตระลาการไปเกาะตัวนายลาดอำแดงเปี่ยม นายแถมอำแดงจ่องว่าเป็นผู้ร้ายแย่งชิงดีเรืออำแดงบาง ผู้คุมเอาตัวไปขังตารางไว้ได้ประมาณ ๑๔ - ๑๕ วัน”^{๕๒}

(๕) คดีฆาตกรรม

นายเลตามหานายจำ อำแดงบุญ บิดามารดาที่หายไปในที่สุดได้พบศพบิดาลอยอยู่ในคลองพานทองมีเชือกผูกมัดคอกอยู่ จากการสอบสวนทราบว่าจำเลยรายนี้คือ จีนฮั่ว กับจีนเซียม ซึ่งโกรธแค้นนายจำ อำแดงบุญที่รับสินบนจากทางการนำจับน้ำสุราเถื่อนของจีนเซียม

ในวันที่ ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ นายจำ อำแดงบุญพากันมาซื้อสุรา

ที่ร้านจีนเซียม ซึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลท้องคุ้ง แขวงเมืองฉะเชิงเทรา จำเลยทั้งสองคนจึงร่วมกันเอา เชือกเกลือมัดคอกนายฆ่า อำแดงบุญตายทั้งคู่ และมีพยานเห็นจำเลย ๒ คนกับพวกเอาศพชายและหญิงนั้นใส่ในเรือซ่อนไว้จนค่ำจึงได้เอาไปทิ้งน้ำ และยังได้ยื่นเงินฮั่วพุดกับพวกของเขาว่า “อย่าให้ศพนั้นลอยได้”^{๕๓}

การฆาตกรรมอีกคดีหนึ่งคือ มีอ้ายผู้ร้ายมาเรือสำปั้นสองลำจอดที่หน้าบ้านจีนหยง แล้วอ้ายผู้ร้ายพากันกรูขึ้นไปกลุ่มรุมฟันแทงจีนหยงถูกอาวุธ ๒๓ แผล จีนหยงขาดใจตาย^{๕๔}

(๖) คดีทำลายทรัพย์สิน (ฟันเรือแตก)

อำแดงริง ล่องเรือเปิดศึกระยะยวนมีประทุน ไปจอดอาศัยอยู่ที่หน้าบ้านนายฆ่า นายจีนบ้านบางปรุงเวลาพลบค่ำเข้าได้เพลิง อำแดงริงกับนายสังสามีนอนอยู่ในเรือ ในช่วงเวลาประมาณยามเศษ นายวางกับพรรคพวกที่ดื่มสุราจนเมาพากันนั่งเรือมา จนถึงเรือของอำแดงริง นายวางได้แฉะเรือเข้าไปที่เรือของอำแดงริง พร้อมทั้งร้องขอไฟจุดบุหรี่ยำแดงริงเห็นว่าคึกแล้วจึงนั่งเสียบ นายวางโมโหร้องคำด้วยถ้อยคำที่หยาบคาย แล้วลอยเรือห่างออกไปประมาณครู่หนึ่ง อำแดงริงได้ยินเสียงคังตึง ๆ ที่ข้างเรือของตนเอง ออกไปดูเห็นนายวางกับพวกลอยเรือออกห่างไป ประมาณวาหนึ่ง ดูเรือของตนเห็นรอยขวานฟันเรือแตก ๒ แห่ง^{๕๕}

(๗) คดีลักเรือ

จีนฆ่าลักเอาเงินกับเรือฉลอมยาว ๕ วา ๒ สอก ลำหนึ่งของตนเอง อยู่ที่บ้านแหลม แขวงเมืองเพชรบุรี หนีไปได้ ๓ - ๔ เดือนแล้ว จีนเองให้คนเที่ยวสืบเสาะติดตามจนได้พบเรือฉลอมของจีนเองที่เมืองฉะเชิงเทรา ได้ความว่าจีนฆ่าทิ้งเรือไว้ขุนด่านเก็บได้^{๕๖}

(๘) คดีทำร้ายร่างกายและหนีภาษี

หลงจูจีนตั้งไปตั้งด่านเก็บภาษีน้ำตาลทราย ที่บ้านใหม่ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา เวลากลางคืนประมาณ ๔ ทุ่มเศษ อำแดงทิมอ้ายมากับชายมีชื่ออีก ๒ คน ล่องเรือมาถึงด่านภาษี หลงจูจีนตั้งเรียกให้แฉะเรือจะตรวจดูน้ำตาลทราย อ้ายมาทาสอำแดงทิมไม่ยอมแฉะจอดเรือให้ตรวจภาษี จีนตั้งกับจีนมีชื่ออีก ๒ คน พายเรือออกไปจะเก็บภาษี อ้ายมาทาสกับคนมีชื่อ ๒ คนบังอาจเอาแจวตีถูกจีนตั้งศึกระแตก^{๕๗}

การเลี้ยงภาษีอีกรายคือ “เจ้าภาษีสุรา ยาฝิ่นตั้งด่านตรวจสุรา ยาฝิ่นที่ด่านหลวง ตำบลบ้านทุ่งช้าง แขวงเมืองฉะเชิงเทรา จีนบุ จีนยี่ จีหะ จีนใต้ จีนเชียง เป็นได้กั้งเดินเรือปกจ่าย ๕ ลำ กับ

จีนมีชื่อบรรทุกสินค้าไปมาที่โรงสีไฟเมืองๆ เจ้าพนักงานเรียกให้จอดเรือสุรายาฝืนตามธรรมเนียม
จีนมีชื่อหาจอดเรือให้เจ้าพนักงานตรวจสอบสุรายาฝืนไม่”^{๕๘}

(๕) คดีอื่นๆ

ปัญหาคดีความอื่น ๆ ที่มีเรือเข้าไปเกี่ยวพันด้วย เช่น คดีขโมยเด็ก หลักฐานได้กล่าวถึง
“จีนอยู่อำเภอสมยา กับชาวจีนมีชื่อรวมกัน ๑๑ คน ได้พากันนั่งเรือเปิดสองแจว ๕ คน ลำหนึ่ง และ
เรือกอและมีประทุน ๖ คน ลำหนึ่ง ล่องลงมาบ้านแปดริ้ว เมืองฉะเชิงเทรา ถึงบ้านจีนโคกเป็นจีน
ผูกปีเดินทางไปมาค้าขาย โดยใช้เรือเป็นพาหนะ พวกจีนอยู่ลักเอาบุตรสองคนของจีนโคกลงไว้ในเรือ”
๕๘

คดีมรดก กล่าวถึง “อำเภอมาไลพบเรือเปิดกับทรัพย์มรดกของจีนเถา(พ่ออำเภอมาไล) อยู่
ที่บ้านเรือนของจีนเจ้าอำเภอมาไลสุด ขออาช้คเรือกับตัวจีนเจ้าอำเภอมาไล”^{๕๙}

เรื่องเก่าเมื่อครั้งอดีต ไม่ว่าจะเป็นคดีความ การค้า การเกิดกบฏอั้งยี่ การเสด็จประพาสของ
พระมหากษัตริย์ การเดินทางออกไปตรวจราชการของบรรดาขุนนาง ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จากเมือง
หลวง ต่างเรียงร้อยเข้าหากัน โดยมีเรือเข้ามาสัมพันธ์ต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านหลากหลายชาติพันธุ์ ที่
อาศัยอยู่ร่วมกันในกลุ่มน้ำบางปะกง จนกลายเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของกลุ่มน้ำแห่งนี้

.....

การอ้างอิง

^๑ ปุ่มเมืองฉะเชิงเทรา. ๒๕๓๕. หน้า ๑๐๑.

^๒ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๑. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๐.

^๓ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒. ๒๕๑๖. หน้า ๑๑ - ๑๕.

^๔ กจช. ม ร.๕ ม/๒๕/๑ เลขที่ ๗๑๑.

^๕ แหล่งเดิม.

^๖ กจช. ม ร.๕ ม/๒๕/๑ เลขทะเบียน ๗๑๑

^๗ แหล่งเดิม

^๘ กจช. ม ร.๕ รล - สด/๑๖ เลขทะเบียน ๒๕๘

^๙ กจช. ม ร.๕ รล-ตราน้อย/๑๕ เลขทะเบียน ๒๑๒, ๒๑๓

- ^{๑๐} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๐. จดหมายเหตุนิติรัฐกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๑๕๕.
- ^{๑๑} กจช. ม.ร.๕ รล-ตราหน้า/๒๒ เลขทะเบียน ๓๖๗ - ๓๖๘
- ^{๑๒} กจช. ม.ร.๕ รล-ตราหน้า/๒๕ เลขทะเบียน ๓๗๒
- ^{๑๓} กจช. ม.ร.๕ รล-ตราหน้า/๒ เลขทะเบียน ๑๕๔ - ๑๕๖
- ^{๑๔} มงเซญัวร์ ปาลเลกัวซ์. เล่มเดิม. หน้า ๗๔.
- ^{๑๕} กจช. ม.ร.๕ รล-ตราหน้า/๒๐ เลขทะเบียน ๒๑๕ - ๒๒๐
- ^{๑๖} จี วิลเลียม สกินเนอร์. สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. แปลโดยพรณี นัตพรทรัพย์และคณะ. ๒๕๒๕. หน้า ๓๐.
- ^{๑๗} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๕/ข. จดหมายเหตุนิติรัฐกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๑๐.
- ^{๑๘} หวางเสี่ยวเขียน. “สาเหตุที่ชาวจีนอพยพไปอยู่เมืองไทยและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ,” ศิลปวัฒนธรรม. ๘(๓) : ๑๑๒ - ๑๒๐; มกราคม ๒๕๓๐.
- ^{๑๙} แหล่งเดิม.
- ^{๒๐} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑. จดหมายเหตุนิติรัฐกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๑๐.
- ^{๒๑} มงเซญัวร์ ปาลเลกัวซ์. เล่มเดิม. หน้า ๗๔ - ๗๕.
- ^{๒๒} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๕. จดหมายเหตุนิติรัฐกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๑๐.
- ^{๒๓} แหล่งเดิม.
- ^{๒๔} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๕/ก. จดหมายเหตุนิติรัฐกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๑๐.
- ^{๒๕} แหล่งเดิม
- ^{๒๖} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๕. จดหมายเหตุนิติรัฐกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๑๐.
- ^{๒๗} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๕/ก. จดหมายเหตุนิติรัฐกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๑๐.
- ^{๒๘} แหล่งเดิม.
- ^{๒๙} แหล่งเดิม.
- ^{๓๐} แหล่งเดิม.
- ^{๓๑} แหล่งเดิม.
- ^{๓๒} แหล่งเดิม.
- ^{๓๓} แหล่งเดิม.
- ^{๓๔} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๕. จดหมายเหตุนิติรัฐกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๑๐.
- ^{๓๕} แหล่งเดิม.

^{๓๖} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๕/ง. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๑๐.

^{๓๗} แหล่งเดิม.

^{๓๘} สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. สหกรณ์ฉบับอั้งยี่ในประเทศไทย (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๔๕๓). ๒๕๒๔. หน้า ๑๐๘.

^{๓๙} แหล่งเดิม.

^{๔๐} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๑๐.

^{๔๑} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๓๘. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๓. และ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๐. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๓.

^{๔๒} สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. เล่มเดิม. หน้า ๑๑๐.

^{๔๓} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๑๐. และ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๕/ก. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๑๐.

^{๔๔} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๑๐.

^{๔๕} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๐. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๑๐.

^{๔๖} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๑๐.

^{๔๗} กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๒ เลขทะเบียน ๑๕๐

^{๔๘} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๗.

^{๔๙} กจช. ม ร.๕ นก/๓๒ เลขทะเบียน ๔๓๗, ๔๓๘

^{๕๐} กจช. ม ร.๕ ม/๕๔/๑.

^{๕๑} กจช. ม ร.๕ นก/๑๓ เลขทะเบียน ๔๑๘

^{๕๒} กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๕ เลขทะเบียน ๑๕๒.

^{๕๓} วรรณิ์ แพลูกอินทร์. เล่มเดิม. หน้า ๗๘.

^{๕๔} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๔๖. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๗.

^{๕๕} แหล่งเดิม.

^{๕๖} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๖๕. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๗.

^{๕๗} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๔๖. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๗.

^{๕๘} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๖๕. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๗.

^{๕๙} กจช. ม ร.๕ ๕/๕๔/๑ เรื่องราชการมณฑลปราจีน.

^{๖๐} สุภรัตน์ เลิศพามาธิชัยกุล. “ชาวจีนอพยพในชั้นนาท อุทัยธานี และนครสวรรค์ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕,” วารสารสุขุทัยธรรมาราช. ฉบับที่ ๒ : ๑๐๑ - ๑๑๕ ; พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๓๖.

^{๖๑} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๗. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๕.

^{๖๒} กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๒๔ เลขทะเบียน ๒๒๔ - ๒๒๕.

^{๖๓} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๕. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๐๐.

^{๖๔} กจช. ม ร.๕ นก/๒๘ เลขทะเบียน ๔๓๓.

^{๖๕} กจช. ม ร.๕ นก/๒๘ เลขทะเบียน ๔๓๔.

^{๖๖} กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๒ เลขทะเบียน ๑๕๔ - ๑๕๖.

^{๖๗} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๘. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๓๐.

^{๖๘} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๔๐. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๕.

^{๖๙} แหล่งเดิม.

^{๗๐} กจช. ม ร.๕ ก/๕๕ เลขทะเบียน ๔๕๓.

^{๗๑} แหล่งเดิม.

^{๗๒} แหล่งเดิม.

^{๗๓} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๕/๕. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๑๐.

^{๗๔} กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๔๒ เลขทะเบียน ๒๓๔, ๒๓๕.

^{๗๕} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๕๐. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๐๗.

^{๗๖} กจช. ม ร.๕ รล - สด/๑๕ เลขทะเบียน ๒๖๐.

^{๗๗} กจช. ม ร.๕ รล-พศ/๒๔ เลขทะเบียน ๔๕๕.

^{๗๘} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๐. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๑๕๕.

^{๗๙} กจช. ม ร.๕ รล - สด/๑๕ เลขทะเบียน ๒๖๐.

^{๘๐} แหล่งเดิม.

^{๘๑} กจช. ม ร.๕ รล - สด/๘ เลขทะเบียน ๒๓๒.

^{๘๒} กจช. ม ร.๕ นก/๓๘ เลขทะเบียน ๔๔๓ - ๔๔๕.

^{๘๓} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒๔. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๓๐.

^{๘๔} กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๑๕ เลขทะเบียน ๒๑๒, ๒๑๓.

^{๘๕} กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๑๑ เลขทะเบียน ๒๐๖.

^{๘๖} แหล่งเดิม.

^{๘๗} กจช. ม ร.๕ รล - ฎีกา/๓๒ เลขทะเบียน ๔๑๗.

^{๘๘} กจช. ม ร.๕ นก/๓๖ เลขทะเบียน ๔๔๑.

^{๘๙} แหล่งเดิม.

^{๙๐} กจช. ม ร.๕ รล - ตราน้อย/๒๖ เลขทะเบียน ๓๗๐.

^{๙๑} กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๗ เลขทะเบียน ๑๗๐.

^{๙๒} กจช. ม ร.๕ รล - ตราน้อย/๒๗ เลขทะเบียน ๓๗๔.

^{๙๓} กจช. ม ร.๕ รล-คพ/๑๔ เลขทะเบียน ๔๖๕.

^{๙๔} กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๑๕ เลขทะเบียน ๒๔๗.

^{๙๕} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๗. จดหมายเหตุนครบาลที่ ๔. จ.ศ.๑๒๒๕.

^{๙๖} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๐๕. จดหมายเหตุนครบาลที่ ๔. จ.ศ.๑๒๒๗.

^{๙๗} กจช. ม ร.๕ รล - มท/๑๑ เลขทะเบียน ๑๕๗ - ๑๖๐.

^{๙๘} กจช. ม ร.๕ รล - ตราน้อย/๒๗ เลขทะเบียน ๓๗๔.

^{๙๙} กจช. ม ร.๕ นก/๓๒ เลขทะเบียน ๔๓๗ - ๔๓๘.

^{๑๐๐} กจช. ม ร.๕ รล-ตราน้อย/๒๕ เลขทะเบียน ๓๗๒.

บทที่ 4

เรือ : ภาพสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง

ชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันล้วนมีวิถีชีวิตที่ต้องผูกพันกับสายน้ำ อันเนื่องจากการตั้งบ้านเรือนอยู่สองฟากฝั่งแม่น้ำบางปะกงและลำคลองสายสำคัญ ๆ หลายสายของเมืองฉะเชิงเทรา มีการสร้างบ้านเรือนหันหน้าลงแม่น้ำลำคลอง ชาวบ้านบางกลุ่มใช้แพเป็นที่อยู่อาศัย บางกลุ่มอาศัยอยู่ในเรือจนมีคำเรียกว่า “ชาวเรือ”

เรือเข้ามาผูกพันกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน ทั้งในด้านการคมนาคมที่ต้องใช้เรือเป็นพาหนะในการเดินทางไปมาติดต่อ ใช้บรรทุกสินค้าต่าง ๆ ไปมาค้าขาย ใช้รับจ้าง ใช้หาอาหาร ส่วนประเพณีพื้นบ้านก็มีความสัมพันธ์กับสภาพภูมิศาสตร์ของเมืองลุ่มน้ำ และผูกพันกับเรือเช่นกัน เป็นต้นว่ามีการแข่งเรือในเทศกาลทอดกฐิน ทอดผ้าป่า การแห่หลวงพ่อโสทรทางน้ำ ซึ่งยังคงถือปฏิบัติเป็นวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นมาจนถึงปัจจุบัน

เรือในงานราชการ

บทบาทของเรือที่มีต่องานราชการ หรืองานของหลวงตามที่ชาวบ้านมักเรียกกันนั้น มีหลายอย่าง เช่น ใช้เป็นเรือลำเลียงทหารไปซ้อมรบ หรือในกิจการของทางราชการ ใช้ลำเลียงเสบียงอาหาร และเครื่องศาสตราวุธ สำหรับกองทัพ ใช้ในการลำเลียงขนส่งสินค้า ใช้เป็นเรือไปตรวจราชการ เป็นต้น

หลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ ๑) เสด็จสวรรคตแล้ว ได้มีการอัญเชิญสมเด็จพระราชวงศ์จักรีขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ ๒) ทางกรุงเทพฯ ส่งขุนเสนาภักดี (มหาดไทย) และหมื่นแววมณีราช (สนม) เป็นข้าหลวงพร้อมกับไพร่อีก ๓ คน ลงเรือยาว ๖ วา ลุ่มน้ำพระพิพัฒน์สัตยามาให้เจ้าเมือง กรมการเมืองฉะเชิงเทรา นิมนต์พระสงฆ์ไปนั่งเป็นประธาน ณ พระอุโบสถ วิหาร ที่เคยถือน้ำแต่ก่อน และให้แขวงนายบ้าน นายอำเภอ นายอากร เข้าร่วมพิธีถือน้ำโดยพร้อมเพรียงกัน จากข้อความข้างต้น จะเห็นถึงบทบาทของเรือกับงานราชการที่เกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์ และเกี่ยวพันมาถึงวิถีชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ระดับชนชั้นปกครองที่ต้องเข้าร่วมในพิธีสำคัญนี้ หากผู้ใดไม่เข้าร่วมถือน้ำ โดยไม่มีเหตุผลอันสมควร อาจจะกระทบต่อชีวิตรับราชการได้

นอกจากนี้ เรือในลุ่มน้ำบางปะกงยังเข้าไปมีบทบาทต่อการไปรษณีย์โทรเลขที่เมืองฉะเชิงเทรา ในยุคเริ่มต้นของการเปิดทำการด้วย ซึ่งชาวบ้านบางคนได้เข้ามาทำหน้าที่เป็นเจ้าพนักงานประจำออฟฟิศ และคนเรือส่งหนังสือโดยได้รับเงินเดือนประจำจากผู้ว่าราชการ กรมการ

เมือง ๒ จากหลักฐานพบว่า นายถั่วเป็นผู้ทำหน้าที่ส่งหนังสือของการไปรษณีย์โทรเลขเมือง จะเช็งเตรา โดยใช้เรือกลไฟ ดังข้อความที่ว่า “นายถั่วผู้ส่งเมลล์มาบิกฟีนใช้ในเรือกลไฟต่อหลวงสุนทรภักดี”^๓ เรือกลไฟลำนี้ทำให้การส่งข่าวสารติดต่อกันของชาวบ้าน ในลุ่มน้ำบางปะกงสะดวกและรวดเร็วขึ้น เรือที่ใช้ในงานราชการเหล่านี้ หากเป็นเรือของทางการโดยตรงมักจะเรียกว่า “เรือหลวง”

เรือหลวง หมายถึง เรือที่เป็นของหลวง หรือเป็นสมบัติของทางราชการแผ่นดินที่ใช้ในงานต่าง ๆ ทั้งในยามปกติหรือในยามศึกสงคราม และในงานพิธีต่าง ๆ ของหลวง หรือของพระมหากษัตริย์ รวมทั้งการใช้ในราชการเป็นยานพาหนะของหน่วยงานในกระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ^๔

เมืองจะเช็งเตรา ในช่วงที่พระยาภักดีณรงค์ เป็นผู้ว่าราชการเมืองได้สร้างเรือกลไฟไว้สำหรับใช้ในงานราชการของเมือง ๑ ลำ มีขนาดยาว ๔๗ ฟุต กว้าง ๑๐ ฟุต ๓ นิ้ว ลึก ๕ ฟุต ๓ นิ้ว ใช้เครื่องอินซินไสต์โลคอนเต็นชิง หม้อน้ำกว้าง ๕ ฟุต ๓ นิ้ว ยาว ๖ ฟุต ๓ นิ้ว เดินได้ชั่วโมงละ ๘ ไมล์ ใช้เงินในการสร้าง จำนวน ๑๒,๘๓๐ บาท ซึ่งเงินจำนวนนี้ได้จากการผูกปีฉิม ปี พ.ศ. ๒๔๔๓^๕ หลังจากนั้น จึงต้องมีการตั้งงบประมาณและตำแหน่งข้าราชการประจำเรือ ดังนั้น วิถีชีวิตของชาวบ้านบางคนก็เข้ามารับราชการในหน้าที่ประจำทำการเรือกลไฟ ๒ คน นายท้ายช่างไฟ ๒ คน คนงานอีก ๔ คนทำการโยธาในที่ว่ากรมณฑลทั่วไป ทั้งตัดหญ้า แต่งคันไม้ แจวเรือในราชการ ซึ่งมีหนทางไปกลับไม่เกิน ๑๒ ชั่วโมง^๖

ในอัตรงานราชการอื่น ๆ เรือก็ยังคงเข้ามามีบทบาท จากรายงานประจำปี พ.ศ. ๒๔๔๑ ของพระยาวรเชษฐศักดิ์วรุช ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปราจีน เกี่ยวกับการตั้งกองสรรพากรนอก ซึ่งมีการบรรจุเจ้าพนักงาน คือ ข้าหลวงสรรพากรนอก ๑ คน เสมียนล่าม ๑ คน เสมียนตรี ๔ คน ช่างกล ๑ คน นายท้าย ๑ คน คนเรือ ๒ คน นักการ ๑ คน รวมทั้งหมด ๑๑ คน ประจำอยู่ที่เมืองจะเช็งเตรา^๗ แสดงให้เห็นว่างานสรรพากรของเมืองจะเช็งเตราจำเป็นต้องใช้เรือในงาน

ราชการนี้อย่างแน่นอน จนถึงได้มีการบรรจุพนักงานในตำแหน่งคนเรือ นายท้าย และช่างกลประจำเรือ

ปัจจุบันนี้ ยังมีบางหน่วยงานของรัฐในลุ่มน้ำบางปะกงยังคงมีการใช้เรืออยู่ ที่ผู้วิจัยได้พบคือ เรือดับเพลิงของเทศบาลเมืองจะเช็งเตรา เรือของเทศบาลบางคล้า และเรือกรมเจ้าท่า

เรือของเทศบาลเมือง

ฉะเชิงเทรา

เรือของกรมเจ้าท่า

ชาวเรือในกลุ่มน้ำบางปะกง

เรือที่ชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงใช้เป็นที่อยู่อาศัยถาวร จะไปกระดานเต็มท้องเรือคล้ายกระดานพื้นเรือน ทำหลังคาเป็นทรงกาบกล้วยคลุมไปตามยาวลำเรือเรียกว่า “ประทุน” สำหรับกันแดดกันฝนและใช้ชีวิตกินอยู่หลับนอนอยู่ในเรือนนั้นตลอด คนที่อาศัยเรือเป็นที่อยู่แทนเรือนนี้เรียกว่า “ชาวเรือ” ถ้าเป็นชาวจีนก็เรียกว่า จีนชาวเรือ^๔ ดังหลักฐานที่กล่าวถึงเงินหูที่อาศัยอยู่ในเรือว่า “อำแดงคำเข้าไปเก็บเสื้อหมอนเงินหูบุตรในประทุนเรือ”^๕ ชาวเรือเหล่านี้มักจอดเรืออยู่กันเป็นหมู่หลายลำตามย่านชุมชนแถบหัวคลอง

ชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงที่เป็นชาวเรือ บางคนไม่ได้จอดเรือประจำอยู่ที่ใดที่หนึ่งเป็นเวลานาน ๆ ชาวเรือพวกนี้มักถูกเรียกว่า “พวกเรือจร”^๖ สำหรับพวกเรือจร เมื่อใกล้มีค่าลงมักจะอาศัยจอดเรืออยู่ตามท่าหน้าบ้านผู้ใหญ่บ้าน กำนัน หรือนายอำเภอจีน ในแถบหมู่บ้านที่ตนผ่านไป อาจจะเป็นความอึดใจหรือรู้สึกที่มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ดังกรณีของเงินจั่วชาวเรือที่ว่า “เพลากลางคืนเงินจั่วกับเงินลูกจ้างคนหนึ่ง จอดเรือนอนหลับอยู่หน้าบ้านขุนนิกรจีนรัก นายอำเภอจีน”^๗ ในอดีตกลุ่มน้ำบางปะกงมีชาวเรือที่เดินทางไปมาค้าขายอยู่เสมอ เช่น เงิน ไปจ่ายแซ่โอ้ว “อยู่เรือเที่ยวค้าขายอยู่ในแขวงเมืองฉะเชิงเทรา”^๘ และเมื่อได้เงินจากการค้าขายแล้ว บางคนอาจโชคร้ายถูกปล้นฆ่าชิงทรัพย์ได้ ดังหลักฐานที่ว่า

... นายหนูชวนนายเต็มจำเลยมาเป็นลูกจ้างแจวเรือ ให้เงินเดือน เดือนละ ๑๐ บาท จำเลยได้เคยแจวเรือไปบรรทุกข้าวกับนายหนู ๓ เที่ยว ในเที่ยวที่ ๓ จำเลยกับนายหนูอำแดงเพิ่มไปเรือซื้อเข้าที่คลอง ๑๗ ไปจอดเรืออยู่ที่บ้านนายเฮ้มกำนันที่ตำบลฉิมพาลี นายหนูแลอำแดงเพิ่มป่วยจับไข้ จึงได้จอดพักเรืออยู่ที่บ้านนายเฮ้มนั้นหลายคืน ... นายชันผู้ใหญ่บ้าน นายเฮ้มพยาน โจทย์ก็ยัง ได้เห็นจำเลยนั่งอยู่ที่เรือนายหนู

ในเวลา ๒ ขามเศษ ค่ำวันนั้นอำแดงเพิ่มร้องโวยวายไปที่บ้านนายเฮ้ม ซึ่งอยู่ห่างจากที่เรือนายหนูจอด ๑๕ วา อำแดงเพิ่มมีบาดเจ็บไปร้องขอให้นายเฮ้มช่วยว่านายเดิมฟันแลเอาเงินไป ... ผู้ใหญ่บ้านดีเกราะเรียกลูกบ้านพากันไปคุ้ที่เรือนายหนู เห็นนายหนูถูกบาดเจ็บนอนอยู่พูดไม่ได้ แต่จำเลขนั้นได้หายไประหว่างเรือ ค่ำวันนั้นพยานป่วยเปนไข้กำลังนอนหลับอยู่ในประทุนเรือ จำเลขนอนอยู่นอกประทุนทางหัวเรือ ...^{๑๓}

ลุ่มน้ำบางปะกงในวันนี้ ยังมีจีนชาวเรือ พุก แซ่เตี่ยว จอดเรืออยู่ที่ทำน้ำหน้าคานเรือนายฟู บ้านใหม่ อำเภอมือเงา เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า ตั้งแต่จำความได้ก็อาศัยเรือเป็นบ้าน ชาวเรือต้องว่ายน้ำแก่งอยู่กับเรือมาจนชิน โตมากับเรือ การทำครัวแล้วแต่สะดวกบางทีก็ยกเตาไปหุงข้าวหัวเรือบ้าง ท้ายเรือบ้าง เรือกระแซงของนายพุกลำนี้ เดิมโครงหลังคาประทุนเรือทำด้วยไม้ไผ่ แต่ปัจจุบันใช้เหล็กแป้นแทน เดิมใช้จากมุงหลังคาประทุน ปัจจุบันเปลี่ยนมาใช้สังกะสี เดิมนายพุกทำมาหากินโดยการนำเรือกระแซงลำนี้ไปบรรทุกเกลือมาจากสมุทรสาคร สมุทรสงคราม เดินทางจากลำน้ำบางปะกงเข้าคลองท่าไข่ คลองเจ้า ขึ้นบางพลีใหญ่ ผ่านพระโขนง ป้อมพระจุลฯ เข้าแม่น้ำท่าจีน ขาไปไม่ได้ไปเรือเปล่า หากแต่บรรทุกมะพร้าวจากสวนเมืองฉะเชิงเทรา ขายตามรายทางเรื่อยไป และวิถีทำกินของชาวเรือผู้นี้ อีกอย่างหนึ่งคือ นำเรือไปบรรทุกขี้เป็ดจากบางวัว มาขายชาวบ้านที่ทำสวนอยู่สองฟากฝั่งแม่น้ำบางปะกง

ทุกวันนี้ นายพุกยังยึดอาชีพบรรทุกขี้เป็ดมาขายชาวสวนอยู่ เพราะยังเหลือขาประจำเก่า ๆ อยู่บ้าง แต่นายพุกไม่ได้ใช้เรือล่องไปบรรทุกขี้เป็ด กลับไปหาเช่ารถบรรทุกมา เพราะรวดเร็วกว่า และชาวสวนที่จะซื้อขี้เป็ดเหลืออยู่น้อยคนเต็มที เนื่องมาจาก ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนทดน้ำบางปะกง ที่ทำให้ชาวสวนส่วนหนึ่งถูกเวนคืนที่ดิน บ้างก็เลิกอาชีพทำสวนหันมาทำบ่อเลี้ยงกุ้งเลี้ยงปลาแทน บ้างก็ขายที่ดินไปทำอาชีพอย่างอื่น หากเรือลำนี้ของนายพุกต้องขึ้นซ่อม เจ้าของคานเรือก็มีห้องแถวให้พัก

เรือกระแซงของ พุก แซ่เตี่ยว จอดอยู่ที่ทำน้ำ
หน้าคานเรือนายฟู บ้านใหม่ อำเภอมือเงา

อีก ถึงโดยจะไม่ส่งไม้ที่เลื้อยได้ลงไปขายถึงกรุงเทพฯ ก็ต้องจำหน่าย
ให้หมดในที่นั้น เพราะเรือมารับสินค้าจอดอยู่แล้ว ...^๕

สินค้าที่บรรทุกลงเรือนอกจากไม้แล้ว ยังมีสินค้าอื่น ๆ อีก ทั้งได้ ชัน น้ำมันยาง ฯลฯ ดัง
หลักฐานที่กล่าวถึงการเก็บภาษีเรือที่ไปมาค้าขายในกลุ่มน้ำบางปะกงว่า

... ราษฎรมีชื่อแขวงเมืองฉะเชิงเทรา ที่มีเรือบรรทุกสินค้าประจำ
ขายน้ำตาล ผ้าขาว ผ้าลาย ปลาอย่าง ปลาแห้ง ได้ ชัน น้ำมันยาง
ตั้งแต่ ๑ - ๓ เดือนลงมาจัดว่าเป็นเรือเร่ เรือจร ไม่ยอมเสียภาษี
ฝ่ายเจ้าภาษีว่าเป็นเรือประจำจะเรียกภาษี...^{๖๐}

การค้าในกลุ่มน้ำบางปะกงถือเป็นแหล่งเศรษฐกิจสำคัญแห่งหนึ่งของรัฐ เนื่องจากชาวบ้าน
ส่วนใหญ่ตั้งบ้านเรือน ทำเรือกวสวไร่่นาอยู่สองฝั่งแม่น้ำบางปะกงและลำคลองสาขา จึงมีการใช้
เรือขนส่งผลผลิตไปมาค้าขายอยู่ตลอดเวลา การค้าขายของชาวบ้านในกลุ่มน้ำแห่งนี้ แบ่งออกได้เป็น
สองพวก คือ พวกขายของส่ง กับพวกขายของเร่

พวกขายของส่ง นำพืชผัก ผลไม้ตามฤดูในสวนของตนเอง หรือจากที่อื่น เช่น มะม่วง
สับปะรด หอม พลู ฯลฯ ชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกง โดยเฉพาะที่เมืองฉะเชิงเทราทำสวนมาก
กันมาก เพราะในอดีตการกินหมากถือเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง และหมากที่นำมาขาย หากบอกว่า
เป็นหมากจาก “แปดริ้ว” จะขายดีและมีราคา เนื่องจากหมากจากแหล่งอื่น ๆ หน้าฝาด เวลากินจะ
กระซิบจับเจ็บปาก ดังนั้น หมากคิบหน้าหวานจากเมืองฉะเชิงเทรา จึงเป็นที่นิยมโดยทั่วไป^{๖๑} และ
ของที่กินคู่กับหมาก คือ พลู ชาวบ้านจะปลูกควบคู่กันไป เมื่อเก็บพลุนำมาเรียงใส่เชิงเสร็จแล้ว
ชาวบ้านจะรีบขนแข่งพลูลงเรือไปส่ง บางทีก็มีพวกพ่อค้า แม่ค้ามารับพลูถึงสวนก็มี การบรรทุก
ผลผลิตแต่ละชนิดนี้จะใช้เรือบรรทุก นำไปส่งในแหล่งที่รับซื้อประจำทั้งหมดทีเดียว ไม่ใช่ไปนั่ง
ขาย ส่งเสร็จแล้วซื้อสินค้าอื่นกลับมา ไม่มีการขายปลีก วันหนึ่งทำครั้งเดียว พวกขายส่งนั้นมีไม่
มากนัก

← ชาวบ้านขนแข่งหมากใส่เรือ
ไปส่งขาย

ชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง ใช้เรือขนส่งผลผลิต
ของตนออกจากสวน ไปส่งขาย

อีกพวกหนึ่งที่เป็นพวกขายเร่ นำสินค้าลงเรือขายตามบ้านเรือไปทั้งวัน หรือจนกว่าสินค้าจะหมด
ถ้า พวกขายเร่มีมากและขายสินค้าต่าง ๆ มากมาย ยกตัวอย่างเช่น

เรือขายข้าวสาร เป็นเรือค่อนข้างใหญ่ไม่มีประทุน มีแต่ข้าวสารกองพูนกลางลำเรือ คนเร่
ขายข้าวสารเป็นชาวจีนเสียส่วนมาก ในอดีตคนไทยขายข้าวสารไม่ค่อยมี ใช้เรือแจวขาย เรือพายก็มี

เรือขายหมู ใช้เรือเล็ก ๆ ตรงกลางเรือมีเขียง มีมิดหันหมู มีตราชั่งเงิน เลื่อนขายกันเป็นชั้น
เล็ก ๆ บาง ๆ ก็ได้ ชื่อมากเป็นชั้นใหญ่ก้อนใหญ่ก็ชั่ง คนเลี้ยงและคนขายล้วนแต่เป็นชาวจีน
ทั้งสิ้น ทั้งนี้เป็นเพราะคนไทยสมัยนั้นไม่นิยมเลี้ยงหมู และฆ่าหมู

เรือขายผัก ใช้เรือลำป็น ขนาดกลางบรรทุกผักที่ใช้ทำกับข้าวแทบทุกอย่าง มีผักต่างๆ
รวมทั้งสายบัว ตะไคร้ ขิง ข่า หน่อไม้ กะหล่ำปลี ฟัก แฟง แตงกวา บวบ ถั่วฝักยาว ถั่วพลู
ถั่วงอก มะนาว พริกต่างๆ หัวหอม หัวกระเทียม เกลือ กะปิ น้ำปลา เต้าหู้ขาว วุ้นเส้น ฯลฯ
เครื่องสำหรับปรุงอาหาร ทำอาหารมีจีปาตะ แต่รวมกันทั้งหมดเรียกว่า “ขายผัก” หรือ “เรือขายผัก”
ผู้ขายไปป็นมาจากตลาด หรือเก็บเอาในสวนของตนเองที่ปลูกทิ้งไว้แบบ “สวนครัว”

เรือขายกล้วยเตี้ยว โดยมากขายแต่เวลากลางวันเท่านั้น เกิดมีกล้วยเตี้ยวเรือขึ้นดูเหมือนเริ่มที่
รังสิตก่อน

เรือขายปลาหนึ่ง มักขายเฉพาะปลาทุอย่างเตี้ยว ปลาทุเป็นปลาน้ำเค็มเอามาหนึ่ง ใส่เครื่อง
सानเล็ก ๆ ขนาดจาน เรียกว่า “เข่ง” เข่งละสองสามตัวขายดี เพราะชาวบ้านชอบกินน้ำพริกปลาทุ
มีผักจิ้มแกล้ม ปลาทุจึงเป็นอาหารยอดนิยม ที่ต้องมีติดสำหรับกับข้าวอยู่เสมอขาดไม่ได้ และปลาทุ
เป็นปลาที่มีราคาถูกลง แถมยังอร่อยอีกด้วย ปลาทุนี้ได้มาจากการทำโป๊ะที่ปากแม่น้ำบางปะกง พวก
ทำโป๊ะเป็นไทยและคนจีนที่ออกจะเป็นไทยก็มี ส่วนคนขายปลาทุหนึ่งในคลองเห็นแต่ชาวจีนขาย

แทบทั้งนั้น เช่น กุ้งขาวจีน เป็นบิคาของ นายสำเร็จ พิรุณสาร (เจ้าแก้งก) พายเรือสำปั้นขนาดกลาง ขายปลาทุแถบคลองบางกะไห อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อประมาณ ๔๐ ปีที่ผ่านมาแล้ว

เรือขายปลา ตามปกติขายเฉพาะปลาอย่างเดียวและเป็นปลาน้ำจืด ที่ชาวบ้านใช้ทำอาหาร กันมาก เช่น ปลาคูก ปลาช่อน และอื่น ๆ ปลาที่นำมาขายเป็นปลาสด ชาวบ้านใช้เรือพายขนาดกลาง ๆ ที่ท้องเรือจ้งน้ำไว้ให้ปลาอยู่ ใครจะซื้อปลาอะไรคนขายก็จับขึ้นมา ปลาสดอย่างนี้ ได้มาจากการทอดแหบ้าง สวิงบ้าง และเครื่องจับอื่นๆ เช่น ลอบ ขอ หรือรับมาจากตลาด ชาวบ้านที่หาปลาขายส่วนมากเป็นคนไทย^{๒๒}

ปลาอาหารหลักของชาวบ้าน

ชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา จะใช้เรือผีหลอกเป็นเรือต่อหรือซุดก็ได้ มีลักษณะท้องเรือค่อนข้างแบน และกราบเรือเมื่อลอยอยู่ในน้ำจะสูงจากระดับน้ำไม่มากนัก กราบเรือด้านหนึ่งติดแผ่นกระดานทาสีขาว และวางให้เอียงลาดลงน้ำ อีกด้านหนึ่งของกราบเรื่อนั้นจึงตาข่าย เป็นแนวยาวตลอดลำเรือ และให้ขอบบนสูงจากกราบเรือประมาณ ๑ เมตร ใช้เป็นเรือประมงน้ำจืด ตามแม่น้ำบางปะกงและคลองสาขา

วิธีใช้เรือชนิดนี้หาปลาคือ พายเรือออกหาปลาในเวลากลางคืน เมื่อปลาเห็นแผ่นกระดานสีขาวท่ามกลางความมืดปลาจะตกใจกระโดดข้าม แต่ก็ไม่พ้นเพราะถูกตาข่ายกั้นไว้ ปลาจะตกลงไปในท้องเรือ นับเป็นวิธีหาปลาง่าย ๆ วิธีหนึ่ง และที่เรียกว่าเรือผีหลอกนั้น เพราะส่วนหนึ่งของเรือทาสีขาวโพลน แล่นในเวลากลางคืนและสามารถหลอกปลาให้ตกใจกระโดดลงไปในเรือได้^{๒๓} ชาวบ้านยังใช้เรือชนิดอื่น ๆ หาปลาอีก เช่น เรือพายม้า เรือมาดพาย เรือสำปั้นขนาดกลางมักใช้เป็นเรือทอดแหหาปลาเป็นส่วนใหญ่ เรือหางยาวบรรทุกชาวบ้านโดยสารครั้งละหลายคน เพื่อไปล้อมอวนตามลำคลอง เรือฉลอม เรือดั่งเก ออกหาปลาในทะเล

เรือหางยาวที่ชาวบ้านใช้มาลื้อมวนหาปลาตามคลอง

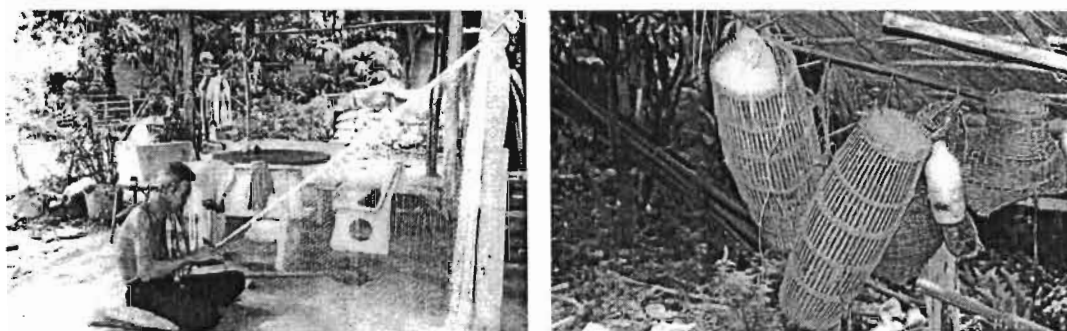
นอกจากปลาที่ได้จากการทำประมงน้ำจืดแล้ว ยังมีสัตว์น้ำอื่น ๆ ที่ได้จากการทำประมงน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็มอีก เช่น ปลาทุ กุ้ง เห็นได้จากการเรียกเก็บภาษีของเจ้าภาษีที่ว่า “จีนจีนเป็นที่ขุนปัญญาธิการ เจ้าภาษี ออกมาตั้งด่านเรียกภาษี กุ้งในน้ำเค็มทำเป็นกุ้งตากแห้ง ทำเป็นกุ้งต้มเค็ม ภาษี ๑๒ เก็บ ๑ แต่ปลาทุน้ำ ปลาทุแห้ง ลูกค้าในประเทศ นอกประเทศ ซื่อขายแก่กัน เรียกภาษีปลาทุ ๑๐,๐๐๐ ตัว เป็นเงิน ๑ บาท”^{๒๔} เคย หอยแครง หอยตะพง หอยหลอด หอยแมลงภู่ เป็นต้น

เรือตงเกหาปลาในทะเล จอดอยู่ที่หน้าคานเรือ

หลังวัดกลางบางปะกง

ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการจับปลาแถบลุ่มน้ำบางปะกง มีหลายชนิด เช่น แห สุ่ม ข่ายดักปลา ฉมวก ลอบพาย ลอบขึ้น ลอบนอน คักคุ่ม คักไซ คักถัน เผือก อวนลาก เบ็ดตกปลา เบ็ดราว แหเลน แหง สวิงคักกึ่ง ฉนักแหง สวิงปลา เซงเลง ขกขอเล็ก คักจั้น โพงพาง คักชูด ชะนาง เป็นต้น^{๒๕} เครื่องมือจับปลาเหล่านี้ โดยมากชาวบ้านใช้ภูมิปัญญาทำขึ้นเอง เช่น นำไม้ไผ่ที่มีขึ้นในท้องถิ่นมาจักสานทำเป็น ไซ ลอบ สุ่ม เป็นต้น

เครื่องมือหาปลาน้ำจืด ที่ชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง
ใช้ภูมิปัญญาทำขึ้นใช้เอง

ในอดีตชาวบ้านในลุ่มน้ำแห่งนี้ หาปลาเพื่อนำมาทำอาหารต้องเสียอากรค่าน้ำ ดังหลักฐานที่ว่า “เงินเอี่ยม เป็นที่หมิ่นประสทธิ์อากร รับทำอากรค่าน้ำเมืองฉะเชิงเทราเรียกอากรค่าน้ำแต่ราษฎรผู้ทำปาณาติบาตด้วยเครื่องมือ ... ค่าน้ำเก็บแหบาท ไซรสองสลึง ลอบ ๖ สลึง สวิงสลึง สุ่มสลึง เบ็ดราวสองสลึง เบ็ดเดี่ยวเพื่อง ฉมวกเพื่อง ขอสลึง”^{๒๖} แต่ถ้าชาวบ้านได้รับพระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามมีเครื่องมือไว้สำหรับจับปลา เพื่อหากินมือหนึ่งคราวหนึ่งพอกินในครอบครัวไม่ได้ซื้อขาย ห้ามไม่ให้ขายอากรเรียกเก็บเงินอากรค่าน้ำ^{๒๗}

วิถีทำกินในอดีตของชาวบ้านที่ต้องพึ่งพาเรือในการหาปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ มาเป็นอาหาร เห็นได้จากวิถีชีวิตของ นายรอด ตั้งบ้านอยู่ที่ตำบลเสม็ดเหนือ อำเภอบางคล้า แขวงเมืองฉะเชิงเทรากับอำแดงหมากรรยาชวนกันลงเรือไปดูเบ็ดที่ลงไว้ริมชวด ไปถึงที่ลงเบ็ดนายรอดก็ลงจากเรือจูงเรือ

เดินไป ครั้นตรวจดูเบ็ดเหลืออีกสัก ๔ คัน^{๒๘} และ “อำแดงเชื้อ อำแดงเพ็ญบุตรนายอ้อด กำลังซ้อน กุ้งอยู่ในคลองบางตลาด”^{๒๙} แม้กระทั่งฝรั่งชาวตะวันตกที่เข้ามาอยู่ในลุ่มน้ำบางปะกง ต่างก็มีวิถีชีวิตหากินไม่ต่างจากชาวบ้านทั่ว ๆ ไป ดังหลักฐานที่ว่า

... มงสิเออแปร์เปต์ ไปเรือตามคลองแปดริ้วในคลองชุดใหม่แล้ว
แวะที่บ้านของเราที่หนึ่ง เป็นที่ทำนาและมีหนองเลี้ยงปลาด้วย
มงสิเออแปร์เปต์คิดว่าจะให้คนซ่อมแซมเครื่องจับปลาต่าง ๆ ...^{๓๐}

ในเรื่องเกี่ยวกับอาหารการกินของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง ปลาถือเป็นอาหารหลักคู่กับข้าวมาแต่ครั้งอดีต ดังมีคำพูดที่ติดปากว่า “กินข้าวกินปลามาแล้วหรือยัง” หรือ “มากินข้าวกินปลากันเสียที” ทุกวันนี้ ผู้วิจัยยังได้ยินคุณแม่ของตนเองเรียกลูกหลานมากินข้าว ด้วยคำพูดประโยคนี้อยู่เสมอ

นอกจากจะหาปลา สัตว์น้ำชนิดอื่นแล้ว เรือยังเป็นพาหนะพายไปเก็บพืชน้ำที่นำมากินได้ เช่น ผักบุ้ง สายบัว ผักตบ ผักกระเฉด ฯลฯ

วิถีชีวิตชาวบ้านกับเรือที่ใช้รับจ้าง

เรือที่ใช้รับจ้าง รับคนโดยสารข้ามแม่น้ำหรือลำคลองจากฟากหนึ่งไปส่งอีกฟากหนึ่ง เรือชนิดนี้มักเรียกกันว่า “เรือจ้าง” อนึ่งเรือจ้างนี้ ยังอาจว่าจ้างให้ไปส่งยังที่ไกล ๆ นอกเสียจากรับส่งข้ามฟากด้วย ขณะผู้วิจัยเคยเช่าเรือจ้างขึ้นล่องตามลำน้ำบางปะกง เพื่อเก็บข้อมูลในภาคสนาม และเรือบางชนิดเจ้าของเรือยังให้เช่าหรือรับจ้างขนส่งสิ่งของ สินค้าจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง ทั้งเรือพาย เรือแจว เรือแม่เหล็ก เรือแท็กซี่ เรือกลไฟ เรือหางยาว และยังเป็นอาชีพหนึ่งที่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง

เรือเป็นพาหนะที่ทำเงินรายได้ให้ชาวบ้านในลุ่มน้ำมาตั้งแต่อดีต เห็นได้จากหลักฐานที่ว่า “โปรดเกล้าฯ ให้หลวงมั่งคดกิจบรรหาร คุมเรือ ๒ ลำ จูข้าวลำละ ๖๐ เกวียน ออกมารับข้าวที่ราษฎร ทูลเกล้าฯ ถวาย ...เรือที่บรรทุกต้องเช่าเรือลูกค้า”^{๓๑} และ “พระยามหาอำมาตย์ ให้พระพิชัยชาญยุทธ ช่วยจัดซื้อข้าวให้เช่าเรือบรรทุกข้าวไปส่ง ณ กรุงเทพฯ โดยเร็วเรือข้าวเข้าไปถึงแล้ว จะคิดเงินราคาข้าวกับค่าเช่าเรือออกมาให้”^{๓๒}

เรือรับจ้างที่คณะผู้วิจัยเช่าเหมาลำต้องแม่น้ำบางปะกง

ในอดีตของกลุ่มน้ำบางปะกง เรือที่นำมาใช้รับจ้างอีกชนิดหนึ่งคือ เรือแม่เหล็กหรือเรือกลไฟ ที่รับส่งคนโดยสารและบรรทุกสินค้าจากท่าเมืองปราจีนบุรีไปยังกรุงเทพฯ ซึ่งในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๓๗ - พ.ศ. ๒๔๓๘ มีจำนวนถึง ๖ ลำ ซึ่งเป็นการผิดจากความคาดหมาย ของข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปราจีนบุรีที่รายงานไปยังเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยว่า “จะมีได้ถึงดั่งนั้น” เพราะค่าโสหุ้ยเรือกลไฟลำหนึ่งเดินเรือเที่ยวหนึ่ง ค่าใช้จ่ายไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ บาท แต่ละเที่ยวยังมีคนโดยสารและบรรทุกสินค้ามีกำไรได้ ในการเดินเรือแม่เหล็กไปมาตั้งแต่กรุงเทพฯ ถึงเมืองปราจีนบุรีมีไปมาเสมอทุกวันมิได้ขาด ร้านค้าในตลาดเมืองฉะเชิงเทรา และเมืองปราจีนบุรีบริบูรณ์ด้วยสินค้าส่งไปมา มีลูกค้าชาวจีนและชาวไทย ตั้งร้านแพและเรือประจำซื้อขายเจริญมากขึ้นกว่าปีก่อน^{๓๓}

เรือกลไฟที่นำมาใช้รับจ้างในกลุ่มน้ำบางปะกงนี้ เป็นของขุนวิจารณ์จินพานิช (ชุ่ม) ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลบ้านใหม่ แขวงเมืองฉะเชิงเทราได้ลงทุนซื้อเรือกลไฟลำหนึ่ง ราคา ๗,๒๐๐ บาท เพื่อใช้เป็นเรือแม่เหล็กรับส่งคนโดยสาร ระหว่างเมืองฉะเชิงเทรากับเมืองพนมสารคาม ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๘ ต่อมาอีก ๒ ปี (พ.ศ. ๒๔๔๐) ขุนวิจารณ์จินพานิชได้ลงทุนซื้อเรือกลไฟเพิ่มอีก ๒ ลำ ราคาลำละ ๕,๐๐๐ บาท รวมเป็นขุนวิจารณ์จินพานิชมีเรือกลไฟ ๓ ลำ

ต่อมา ในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ รายได้ที่เกิดจากการใช้เรือกลไฟมารับจ้างในกลุ่มน้ำบางปะกงนี้เป็นแรงจูงใจให้เกิดการประมูลขอเดินเรือขึ้นอีก ดังเช่น นายเอี่ยมถวายเป็นฎีกาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตผูกขาด และประมูลเรือกลไฟรับจ้างรับส่งผู้โดยสารและรับจ้างพ่วงเรืออื่น ๆ ไปมา

ระหว่างคลองมหานาคกรุงเทพฯ ไปยังบ้านใหม่แขวงเมืองฉะเชิงเทรา โดยขอพระราชทานถวาย เป็นส่วนพระราชทรัพย์ปีละ ๒๐ ชั่ง แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ทรงเห็นว่า ไม่สมควรที่จะให้นายเอี่ยมรับผูกขาดภาษีเรือเมล์กลไฟ^{๓๔}

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ ไกล่จะเปิดเส้นทางรถไฟระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองฉะเชิงเทรา มีคน เห็นว่าการเดินเรือรับส่งคนโดยสารในลำน้ำบางปะกงมีรายได้มาก จึงคิดกันจะหาเรือกลไฟมาเดิน รับส่งคนจากสถานีรถไฟฉะเชิงเทรา ไปเมืองปราจีนบุรีตามแม่น้ำปราจีนบุรีบ้าง จนกระทั่งถึงเดือน มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๐ รถไฟได้เปิดเดินถึงเมืองฉะเชิงเทราแล้ว บริษัทสตีลแพกเกตได้ส่งเรือกลไฟ ๓ ลำ ไปรับส่งคนโดยสารที่ลำน้ำปราจีนบุรีตามเส้นทางระหว่างเมืองฉะเชิงเทรากับเมืองปราจีนบุรี เรือกลไฟทั้ง ๓ ลำนี้ ได้แย่งรับส่งคนโดยสารกับเรือกลไฟของขุนวิจารณ์จันทนิช แต่แย่งกันเพียง ครั้งทาง คือ ระหว่างเมืองฉะเชิงเทรากับปากน้ำเจ้าโล้ทางเข้าไปเมืองพนมสารคาม เมื่อถึงปากน้ำนี้ แล้วเรือขุนวิจารณ์จันทนิช เข้าคลองท่าลาดไปยังเมืองพนมสารคาม ส่วนเรือกลไฟของบริษัทสตีล แพกเกตเดินต่อไปในลำน้ำบางปะกงแยกเข้าแม่น้ำปราจีนบุรีจนถึงเมืองปราจีนบุรี

ครั้นถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๐ บริษัทเรือมอเตอร์ได้ส่งเรือมอเตอร์อีก ๓ ลำ ไปเดิน รับส่งคนโดยสารระหว่างเมืองฉะเชิงเทรากับเมืองพนมสารคาม จึงเกิดการแย่งรับส่งคนโดยสาร กับขุนวิจารณ์จันทนิชโดยตรง เรือกลไฟของขุนวิจารณ์จันทนิชเป็นเรือเก่าสู้เรือของบริษัทสตีล แพกเกต และเรือของบริษัทเรือมอเตอร์ไม่ได้ จึงต้องหยุดการเดินเรือเมล์นั้นไว้

ผลกระทบ ที่เกิดขึ้นต่อชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง คือ บริษัทสตีลแพกเกตเห็นว่าไม่มีเรือ ของใครจะแข่งขันแล้วจึงออกประกาศขึ้นราคาค่าโดยสาร คนที่โดยสารเรือไปมาในลำน้ำปราจีนบุรี และลำน้ำบางปะกงโดยมากพากันไม่พอใจ มีเสียงร่ำว่าเดือดร้อน

ขุนวิจารณ์จันทนิชจึงได้ปรึกษาหารือกับพระพนมสารนรินทร์และนายเพิ่ม คิดจัดการ เดินเรือแข่งขันกับบริษัทสตีลแพกเกต และบริษัทเรือมอเตอร์ต่อไป ซึ่งต้องหาเรือกลไฟที่ตีมาเพิ่ม ให้มากลำขึ้นจึงจะพอแข่งขันได้ ขุนวิจารณ์จันทนิชไปทำสัญญาเช่าเรือของบริษัทเสาวาดอิสไคน์ ลำหนึ่ง สำหรับใช้เดินรับส่งคนโดยสารในลำน้ำเมืองฉะเชิงเทรา กับเมืองปราจีนบุรี จนถึง เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ จึงได้เริ่มจัดการเดินเรือเมล์ในลำน้ำปราจีนบุรี และบริษัทเรือเมล์ไทยของ ขุนวิจารณ์จันทนิช ยังได้ทำหนังสือซื้อเรือกลไฟของนายแอ อำแดงจืดอีกลำหนึ่ง พร้อมทั้งจัดเช่า ตึกแถวพระคลังข้างที่ในถนนทหารบก ทหารเรือหลังวังบูรพาภิรมย์ เรียกว่า “ที่พักผู้บ้านไกล” ในกรุงเทพฯ มีห้องที่นอนหมอนมุ้งพร้อม ผู้ที่มาพักห้องชั้นบนเวลากลางคืน เรียกราคาห้องคืนละ ๑ บาท กลางวันห้องหนึ่งวันละ ๓๒ อัฐ ถ้าพักนอนห้องชั้นบนเก็บคนหนึ่ง ๓๒ อัฐ กลางวันคน หนึ่งวันละ ๑๖ อัฐ ถ้าชั้นล่างพักกลางคืนคนหนึ่งคืนละ ๔ อัฐ กลางวันคนหนึ่งวันละ ๒ อัฐ ส่วนอาหารนั้นถ้าผู้ใดต้องการ คนของบริษัทจะไปจัดซื้อที่อื่นมาให้

การงานของบริษัทเวลานี้ ได้ทำเพียงมีเรือกลไฟเดิน ๖ ลำ คือเดินระหว่างบางปะกงกับ ฉะเชิงเทรา ๑ ลำ ระหว่างเมืองพนมสารคามกับฉะเชิงเทรา ๒ ลำ ระหว่างเตาสุราปากน้ำเจ้าโล้กับ ฉะเชิงเทรา ๑ ลำ ระหว่างเมืองปราจีนบุรีกับฉะเชิงเทรา ๒ ลำ (เรือทั้ง ๒ ลำนี้เป็นเรือเข้ามาจาก หลวงอภัย ๑ ลำ อยู่เฮาเวดฯ ๑ ลำ เป็นของบริษัทเอง ๔ ลำ) ค่าโดยสารจากฉะเชิงเทราถึงปราจีนบุรี คนละ ๒ บาท เรือกลไฟโดยสารของบริษัทเมล์ไทย เท่าที่ค้นพบในเอกสารแต่ละลำมีชื่อเรียก เช่น เรืออุดม เรือนิยม เรือจำ เรือเอเชีย เป็นต้น^{๓๕}

นอกจากนี้ ยังมีเรือกลไฟในกลุ่มน้ำบางปะกงของเอกชนรายอื่นอีก เช่น หลวงอาณัติจิน ประชา ตำบลบ้านใหม่ ชุนพินิจ ๑ ลำ สิ้นแสไปป์ ๒ ลำ นายเพิ่ม ๒ ลำ และชาวบ้านที่เข้ามามีส่วน ร่วมในการเป็นนายท้ายเรือในรุ่นแรก ๆ มักเป็นชาวจีน ดังเอกสารที่กล่าวถึง “จีนเล็ง คนจีนไว้ ผมเปี้ย เดิมทำการอยู่ในเรือบริษัทมอเตอร์เป็นนายท้าย ภายหลังตัดเปี้ยแล้วได้มาทำการในบริษัท เรือเมล์ไทย”^{๓๖}

เรือจ้างและเรือรับจ้างโดยสารทุกลำจำเป็นที่จะต้องเทียบท่า เพื่อให้ผู้โดยสารขึ้นลงเรือได้ สะดวก ดังนั้น จึงต้องมีสะพานทำนํ้าสำหรับขึ้นลง และเมื่อสะพานชำรุดก็ต้องเร่งซ่อมแซม มี หลักฐานที่กล่าวถึงการซ่อมสะพานทำนํ้าเมืองฉะเชิงเทรา ดังนี้

... สะพานที่นํ้าเมืองฉะเชิงเทรา สำหรับเรือเมล์กลไฟจอด ซึ่งเป็น ของรัฐบาลชำรุด จีนสินช่างไม้บริจาคทรัพย์เป็นเงิน ๑๐๐ บาท ซ่อมแซมสะพานโดยกว้าง ๓ ศอก ยาว ๕ วา ๒ ศอก ใช้เสาไม้ตั้งรัง ใช้รอดไม้แดง กระดานปูด้วยไม้ตะเคียน ไม้อินทนิล แล้วเสร็จ ได้ เปิดให้มหาชนเดินไปมา แลให้เรือเมล์จอด...”^{๓๗}

เรือเมล์กลไฟของแต่ละบริษัทจะมีสีต่างกัน ชาวบ้านจึงเรียกตามสีว่า “เมล์แดง” “เมล์เขียว” และ “เมล์ขาว” วิบูลย์ เข็มเฉลิม บอกว่า ทำจอดเรือของเมล์แดงอยู่แถวโรงหนังเก่า ทำเรือมีชายขึ้น ออกมาคนเดินได้ ทำจอดเรือเมล์เขียว อยู่แถวซอยใกล้กับร้านขายเครื่องใช้ไฟฟ้าข้างคลินิกแพทย์ ธรรมดา ส่วนทำจอดเรือเมล์ขาว อยู่บริเวณปากคลองท่าไข่ มีโรงลิเกใกล้สะพานวรรณยิ่ง^{๓๘} เรือ เมล์ของแต่ละบริษัท จะมีอยู่ซ่อมประจำ เมล์เขียวขึ้นซ่อมที่คานนายฟู เมล์ขาวมีอยู่ซ่อมที่คลองบาง ขนาก ส่วนเมล์แดงมีอยู่ของบริษัทอยู่เหนือปากคลองท่าไข่^{๓๙}

ทำจอดเรือเมล์แดง อยู่ใกล้
โรงหนังเก่าและศาลเจ้า

ท่าจอดเรือเมล์เขี้ยว ตลาด
 ชวน้ำ ซอยใกล้คลีนิคนาย
 แพทย์อรรถพร

สายธารศรัทธาของชาวบ้านกับการบิณฑบาตทางเรือ

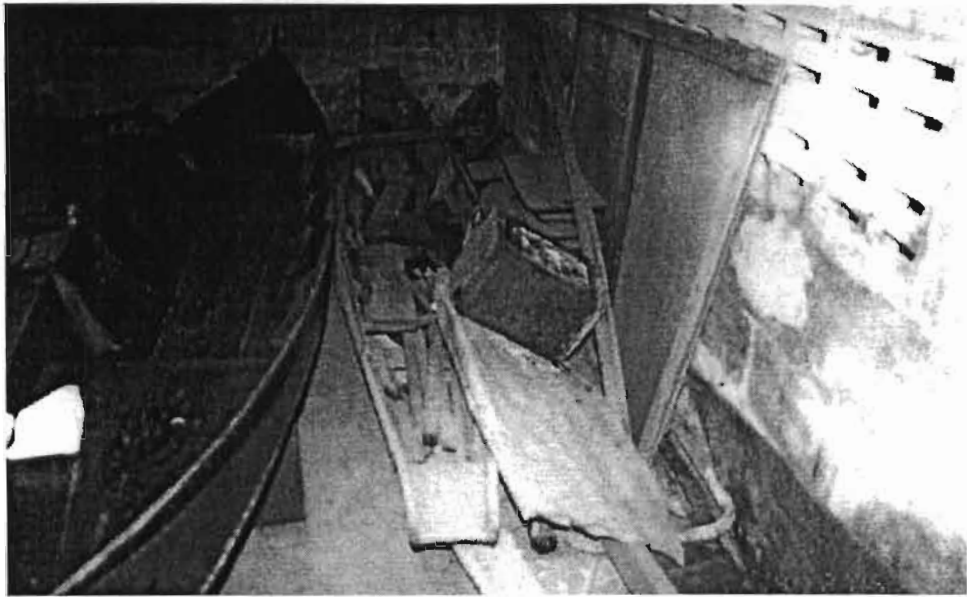
ชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงส่วนมากเลือกตั้งบ้านเรือนอยู่ตามริมแม่น้ำลำคลอง ดังนั้นชุมชน หมู่บ้านจึงตั้งอยู่ริมน้ำ ด้วยเหตุนี้ วัดส่วนใหญ่ ก็มักตั้งอยู่ตามริมน้ำบางปะกง และลำคลองสาขาโดยทั่วไป

เรือจึงมีบทบาทสำคัญต่อกิจของสงฆ์ในการออกมารับบิณฑบาต โดยใช้เส้นทางน้ำ และชาวบ้านที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำลำคลอง ก็ถือเป็นกิจวัตรของตนเช่นกัน ที่จะต้องใส่บาตรกับพระในตอนเช้าของแต่ละวัน ยกเว้นวันพระที่ชาวบ้านจะไปทำบุญที่วัด ดังนั้นในเวลาเช้าวรา ๖ นาฬิกา จะเห็นพระสงฆ์ตามวัดต่าง ๆ พายเรือบิณฑบาต

เรือบิณฑบาตเป็นเรือแจม หรือเรือสำปั้นเพรีวขนาดเล็ก หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “เรือเพรีว” เรือแบบนี้บางทีจอดอยู่เฉย ๆ ก็ล่ม เวลาพระจะออกบิณฑบาตจึงต้องมีลูกศิษย์คอยจับเรือเพื่อกันล่ม เนื่องจากเรือมีขนาดเล็กมาก เวลาพระสงฆ์ลงไปนั่งขัดสมาธิหัวเข้า ๒ ข้างจดแคะเรือพอดี และเวลานั่งต้องถ่วงคูลให้ดี เพื่อป้องกันเรือล่ม^{๑๐}

ปัจจุบันนี้ พระที่จำพรรษาอยู่ตามวัดวาอารามริมแม่น้ำบางปะกง เลิกพายเรือเพรีวกันเสียแล้ว เหตุที่เลิกเป็นเพราะความเจริญทางด้านวิทยาศาสตร์หลังไหลเข้ามาอย่างรวดเร็ว ชาวบ้านจึงหันไปใช้เรือเครื่องซึ่งรวดเร็วมากกว่าเรือพาย แต่เรือเครื่องมีคลื่นแรง ลำพังเรือเพรีวเองก็พายยาก

อยู่แล้ว เมื่อต้องมาผจญกับคลื่นเข้าอีก ก็เป็นเหตุให้พระเลิกพายเรือเฟรียว เมื่อพระเลิกพายก็
เป็นอันว่าเรือเฟรียวสูญหายไปจากลำน้ำบางปะกง

เรือที่พระใช้พายบิณฑบาต ลำขาวมื่อในภาพเป็นเรือเฟรียว ส่วนด้านซ้ายเป็นเรือบด

เรือบดเป็นเรือที่พระใช้พายบิณฑบาต ซึ่งเข้ามาแทนที่เรือเฟรียว เหตุที่เข้ามาแทนที่อาจจะ
เป็นเพราะมีรูปทรงคล้ายกัน หากแต่ขนาดโตกว่าเล็กน้อย เรือบดสำหรับพระใช้บิณฑบาตนี้ลง
น้ำมันใหม่เอี่ยมอยู่เสมอทุกลำ พายก็ใหม่เอี่ยม วัดหนึ่งมีเรืออย่างนี้มากเวลาออกบิณฑบาตพระลง
นั่งบนกระตง (คือไม้ที่พาดขวางกลางลำเรือ) มีบาตรตั้งข้างหน้าออกพายไปรับบาตรตามบ้านริม
คลองเรื่อยไป บาตรนั้นสำหรับใส่ข้าวส่วนของอื่นๆวางที่พื้นกระดานเรือ เวลาจะเข้ารับบิณฑบาต
ท่านพายเรือเข้ามาเทียบบันไดทำน้ำ ชาวบ้านใส่ข้าวในบาตรแล้วถวายเป็นคาวหรือของหวานหรือ
ผลไม้ท่านเอาฝาบาตรรับข้างเอามือรับข้างแล้วไปวางที่พื้นกระดานเรือข้างหน้าท่านข้างหลังท่าน
ข้างแล้วก็พายเรือไปรับบ้านอื่นต่อไป ขณะใส่บาตรอยู่รูปหนึ่งพระอีกรูปหนึ่ง หรือสองรูปรอเรือ
คอยอยู่ก็มีพอรูปนี้พายเรือออกไปแล้วอีกรูปพายเรือเข้ามารับบาตรเสร็จแล้ว รูปอื่นก็เข้ามารับทยอย
กันไปเรื่อย ๆ จนกว่าข้าวและของที่เตรียมมาใส่บาตรจะหมด ถ้ามีข้าวเหลือติดกันขึ้นก็โปรยลงน้ำ
ให้ปลากิน

ระยะทางที่พายเรือออกบิณฑบาต ทั้งไปและกลับจะไม่เกิน ๔ กิโลเมตร แล้วกลับถึงวัดราว
๗ นาฬิกาเศษ ศิษย์วัดเป็นผู้แบกและเก็บเรือในตอนเช้าทุกวัน วิธีเก็บเรือ บางวัดยกพาดคว่ำบนไม้
แต่บางวัดคว่ำแล้วก็ใช้จิวรเก่า ๆ ห่อไว้ เหตุที่ห่อเพราะเกรงว่าแมวหรือสุนัขจะไปถ่าขมูลรด
นอกจากเด็กจะมีหน้าที่ยกเรือขึ้นลงแล้ว ยังมีหน้าที่ยกบาตรด้วยชามอาหารไปวางไว้ที่หัวเรือด้วย

เรือลำปิ่นเพรียว เรือบค เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน เพื่อประโยชน์สำหรับพระที่ใช้ในการบิณฑบาต เหตุนี้เองจึงต้องสร้างให้สอดคล้องกับหน้าที่ นั่นคือ หัวเรือจะเจาะรูกลม ๆ ขนาดพอที่จะวางบาตรลงไปได้พอดี ส่วนกระงที่ข้างล่างก็ไม่มี เนื่องจากพระนิยมใช้มีารองนั่งแทน เนื่องจากมีน้ำหนักที่ได้อะดวกกว่ากระง^{๔๑} พระสงฆ์ที่สูงอายุและพรรษา เล่าให้ผู้วิจัยฟังถึงปัญหาของการพายเรือบิณฑบาตว่า เรือมักจะล่มบ่อย ๆ สาเหตุที่เรือล่มเป็นเพราะชนเรืออื่นๆ บ้าง ปะเรือหางยาวบ้าง พายไปขัดตอบ้าง เหตุการณ์เช่นนี้ไม่ใช่เกิดขึ้นบ่อยครั้ง เนื่องจากพระท่านชำนาญการพายเรือมาตั้งแต่เด็กแล้วทั้งนั้นและท่านพายอยู่เสมอทุกเช้าจึงล่มยาก

การแข่งขันเรือในเทศกาลทอดกฐิน

หลังงานบุญออกพรรษาราวเดือนตุลาคมถึงธันวาคมน้ำเปี่ยมฝั่ง ชาวบ้านริมน้ำเสร็จภารกิจว่างเว้นจากการเก็บเกี่ยว เพาะปลูกปักดำนา ถึงช่วงเวลาของงานบุญกฐินชาวบ้านหนุ่มสาวผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านจะร่วมแรงร่วมใจกันตกแต่งเรือมาด เรือกระแซง ด้วยธงทิว สวยงามดั่งองค์กฐินมีเรือหนู เรือพายม้า เรือยาวที่ขนาดรองลงมาพายนำหน้าและปิดท้ายขบวน ขบวนเรือกฐินเป็นพาหนะนำพาความศรัทธาของชาวบ้าน จะแห่องค์กฐินไปตามลำน้ำไปทอดตามวัดวาอารามต่างๆที่อยู่ริมน้ำ ระหว่างทางมีพิณพาทย์ดนตรีไทยบรรเลงกันเสียงอึกทึกสนุกสนานไปทั่วท้องน้ำ

วัดส่วนใหญ่ในพื้นที่เมืองฉะเชิงเทรา จะตั้งอยู่ตามฝั่งแม่น้ำ วันมีงานทอดกฐินวัดเหล่านี้จะจัดให้มีการแข่งเรือยาว และเรือพายขนาดเล็กชนิดอื่น ๆ ด้วยในบางวัด ซึ่งชาวบ้านจะนำเรือของตนเข้าร่วมแข่งขัน ส่วนเรือยาวจะเป็นสมบัติของวัด ที่ชาวบ้านร่วมแรงร่วมใจกันสร้างมอบให้วัดไว้และจะนำออกมาใช้เฉพาะเทศกาลกฐินเท่านั้น^{๔๒}

สำหรับชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงแล้ว เรือยาวเป็นศูนย์รวมความเชื่อ ความศรัทธา และความสามัคคีของคนในชุมชน เริ่มจากการหาต้นซุงไม้ตะเคียนที่ถูกต้องตามตำรามาขุดเรือยาว คนโบราณเชื่อกันว่าไม้ตะเคียนทุกต้นมีนางไม้ คือ นางตะเคียนสิงอยู่ทุกต้น โดยเฉพาะตะเคียนทองนางไม้หรือนางตะเคียนทองเป็นวิญญาณที่แกร่งกล้า (เฮี้ยนมาก) ชาวบ้านจึงถือว่า นางไม้หรือนางตะเคียนนี้เป็นแม่ย่านางเรือที่จะนำโชคชัยและความสำเร็จ ความสมบูรณ์พูนสุขมาสู่ผู้ที่ใช้เรือลำนี้

ชาวบ้านมักเลือกต้นตะเคียนที่ขึ้นอยู่ริมห้วย มีเงาทอดยาวลงไปใต้น้ำ หรือมีรากแช่ลงในน้ำ คนลาวเรียกว่า “แยงเงา” ส่วนคนไทยเรียกว่า “เลงเงา” เชื่อกันว่าไม้ลักษณะนี้มีแม่ย่านางที่มีอิทธิฤทธิ์แข็งแกร่ง การเสาะหาต้นตะเคียนในอดีตไม่ยากลำบากเหมือนปัจจุบัน เพราะป่าไม้ในเมืองฉะเชิงเทราที่มีพื้นที่กว้างขวางมาก แต่บางครั้งการเสาะแสวงหาต้นตะเคียนอาจใช้เวลาเป็นปี กว่าจะได้ต้นตะเคียนทองตรงตามลักษณะที่ต้องการ คือ ต้นต้องตรง ไม่มีปุ่ม ไม้ไม่กลวง แต่การคัดเลือกลักษณะภายนอก ไม่สามารถดูได้ว่า ไม้กลวงหรือไม่ นอกจากสังเกตลักษณะของใบ เช่น ใบต้องเขียวเป็นมัน ขอบใบไม้ไหม้เกรียมหรือใบมีสีเหลือง ผิวเปลือกต้นอิมเป็นมัน ไม่แตกกระแหงเป็นสะเก็ด โคน

ต้นไม้มีเห็ดราขึ้น ไม่มีแมลงบินเข้าออกบริเวณลำต้น หรือมีปลวกขึ้นตามลำต้น จึงจะมีลักษณะสมบูรณ์เต็มที่^{๔๓}

เมื่อเสาะแสวงหาจนพบต้นตะเคียนที่สมบูรณ์และถูกต้องตรงตามลักษณะแล้ว ก่อนจะโค่นจะต้องทำพิธีกรรมกราบไหว้เจ้าป่าเจ้าเขาและเจ้าตะเคียน โดยการสร้างศาลเพียงตาขึ้นคู่กันสองศาลเพื่อเป็นการสักการะเจ้าถิ่น เพราะอำนาจของป่าเขามีความเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ลึกลับ ต้องขอขมาเมื่อมาตัดต้นไม้ในป่าที่มีเจ้าป่าเจ้าเขาเป็นเจ้าของ และขอเชิญเจ้าแม่ตะเคียนหรือแม่ย่านางไปอยู่ด้วย ศาลเพียงตาสถาปัตยกรรมนั้นจะเช่นไหว้เจ้าป่าเจ้าเขา เครื่องเช่นไหว้ได้แก่ หัวหมูต้ม ไก่ต้ม ไข่ต้ม ขนมหอมต้ม แดงต้มขาว เหล้าขาว หมาก พลู บุหรี่ ข้าวปากหม้อและบายศรีปากชาม การเช่นไหว้เจ้าป่าเจ้าเขานั้นทำได้ทั้งวัน ตั้งแต่เช้าจรดเย็น ยกเว้นวันพระห้ามเช่นไหว้ เพราะมีความเชื่อว่าเจ้าป่าแต่ละป่าจะไม่อยู่ทุกวันพระ จะต้องเข้าเฝ้าพระสยามเทวาธิราชที่เจ้าป่าแต่ละป่าถือว่าเป็นเจ้านาย

ส่วนศาลเพียงตาสถาปัตยกรรมสองนั้น จะเช่นไหว้แม่ย่านาง เครื่องเช่นไหว้คล้ายเครื่องเช่นไหว้เจ้าป่าเจ้าเขา ยกเว้น เหล้า บุหรี่ และเพิ่มเครื่องแต่งตัวสำหรับผู้หญิง ได้แก่ หวี แป้ง ผ้ายแพร เครื่องเสื่อผ้าสำหรับผู้หญิง น้ำอบแบบไทยสมัยโบราณ การเช่นไหว้แม่ย่านางนั้น ต้องเช่นไหว้ในตอนเช้าไม่เกินเที่ยงวัน เมื่อทำการบวงสรวงเช่นไหว้เจ้าป่าเจ้าเขาและแม่ย่านางเรียบร้อยแล้ว ผู้ที่ทำการโค่นต้นตะเคียนจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้และความชำนาญ ในการโค่นต้นไม้เป็นอย่างมาก ในอดีตไม่มีเครื่องทุ่นแรงและเครื่องจักรกลในการโค่นล้ม ต้องดูลักษณะพื้นที่ที่สามารถโค่นล้มลงได้ง่าย ไม่เกิดอันตรายแก่ตนเอง และสามารถใช้ช่างลากจูงได้ง่าย ปัจจุบันสามารถใช้เลื่อยยนต์ตัดได้รวดเร็ว และใช้รถซัดลาก บรรทุกต้นตะเคียน สามารถขนย้ายได้สะดวก

ต้นตะเคียนที่นำมาขุดเรือ ต้องเป็นไม้ที่ไม่ได้ตัดตามระเบียบของทางราชการ เพราะมีความเชื่อว่าไม้ต้นไหนที่ตัดแล้ว แม่ย่านางจะไม่อยู่ ดังนั้น การที่จะเอาต้นตะเคียนมาขุดเรือจะต้องทำการติดต่อก่อนการภายในตั้งแต่ ดำรง ทหาร เจ้าหน้าที่ป่าไม้ เจ้าหน้าที่ระดับจังหวัด ต้องชี้แจงวัตถุประสงค์ให้ชัดเจนว่านำไม้มาขุดเรือ ส่วนใหญ่แล้วการนำไม้ตะเคียนมาขุดเรือยาวเป็นสมบัติของวัด ก็จะได้รับอนุญาตจากทางราชการ

ก่อนจะขุดเรือก็ต้องทำพิธีอัญเชิญแม่ย่านางจากต้นซุงขึ้นศาลเพียงตา จากนั้นก็ลงมือขุดเรือตามรูปทรงที่นิยมในแต่ละท้องถิ่น แต่ส่วนใหญ่จะให้หัวเรือกว้างท้ายเรือคล้ายปลาช่อน เพราะหัวเรือกว้างจะเบิกน้ำได้ดีทำให้เรือแล่นเร็ว ใช้เวลาขุดประมาณ ๒ - ๓ เดือน เมื่อขุดเสร็จก็ทำพิธีอัญเชิญแม่ย่านางขึ้นประทับบนเรืออีกครั้งหนึ่ง มีการตั้งชื่อเรือเพื่อเป็นมงคลนาม เรือยาวเมื่อขุดเสร็จแล้ว จะเก็บในสถานที่เก็บหรือโรงเก็บเรือของวัด

พอถึงวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ของทุกปี อันเป็นวันออกพรรษา พวกฝีพายจะพากันไปที่โรงเก็บเรือในวัด ยกเรือจากคานลงน้ำ เมื่อจะนำเรือลงน้ำก็ทำพิธีบวงสรวงอัญเชิญแม่ย่านางประทับที่หัวเรือ ถ้าเป็นเรือที่ยังไม่เคยลงน้ำเลยก็ต้องทำพิธีเบิกเนตรเรือก่อนปล่อยเรือ โดยให้ผู้หญิงเป็นคน

ปล่อย และให้หัวเรือแต่น้ำก่อน เพื่อเอาโชคเอาชัย ที่หัวเรือหรือโชนเรือมีรูปเทียนและฝ่าหลอกสี่
ผูกมัดไว้ แล้วเช็ดขัดถูทำความสะอาด คุณความเรียบร้อยของเรือ ตกแต่งแก้ไขให้พร้อมที่จะนำลงแข่ง
ได้ แล้วยกขึ้นเก็บไว้บนคานตามเดิม รอให้ถึงวันนัดแข่งเรือยาวประจำปี ณ สนามหน้าวัดโค้วคหนึ่ง

เมื่อถึงวันทอดกฐิน ฝิพายจะมาพร้อมกันยกเรือลงจากคานแล้วทำพิธีก่อนออกเรือ
เรียกว่า “พิธีไหว้แม่ย่านาง” โดยมีการสังเวยด้วยเครื่องเซ่น คือ หัวหมู บายศรีปากชาม ข้าว มะพร้าว
อ่อน ไข่ ขนมห่มแดง ขนมห่มขาว รูป เทียน ดอกไม้สามสี หมากรุก เมื่อตั้งเครื่องสังเวยเสร็จแล้ว ผู้
เป็นหัวหน้าหรือเจ้าพิธีจะตั้งนะโม ๓ จบ แล้วกล่าวชุมนุมเทวดาด้วยบท “สัคเค กาม จ รูป ...” เสร็จ
แล้วก็จะออกชื่อเชิญเทวดาที่เคยสถิตอยู่ที่ต้นตะเคียนที่นำมาใช้ทำเรือ เชิญแม่ย่านางเรือลำนั้นมา
สิงสู่ ขอพรให้สวัสดิมีชัย^{๔๔}

ต่อจากนั้นฝิพายก็จะพากันลงเรือ เริ่มต้นออกเรือโห่เอาชัย สำหรับฝิพายจะใส่เสื้อผ้าสีสัน
สวยงามเหมือนกันทั้งลำ และก่อนที่จะลงน้ำในเรือต้องทำความสะอาดเรือและแม่ย่านางก่อนทุกครั้ง
บางแห่งมีการแห่ล่อมแม่ย่านางก่อนนำเรือลงน้ำด้วย ฝิพายเหล่านี้แต่ก่อนเป็นหนุ่มในหมู่บ้าน
รวมตัวกันฝึกซ้อมไว้แข่งกับเรือจากวัดอื่น และท้องถิ่นอื่นๆ

คณะผู้วิจัยเคยได้ชมการแข่งขันเรือยาวในลำน้ำบางปะกง ซึ่งเป็นประเพณีพื้นบ้านในงาน
เทศกาลกฐินที่สนุกสนานมาก และการแข่งขันที่ตื่นเต้นเร้าใจที่สุด คงเป็นเรือยาวใหญ่ เสียงกอง
เชียร์จากริมตลิ่งอีกทีก็ อ้ออิงไปทั่วคุ้งน้ำ และยังได้ฟังเพลงแม่ย่านางที่เจ้าหน้าที่ประชาสัมพันธ์
ของงานเปิด ทางเครื่องขยายเสียง นับเป็นเพลงที่มีทำนองเร้าใจ คึกคัก สามารถชักชวนชาวบ้านให้มี
ความรู้สึกร่วมกับงาน และเนื้อหาของเพลงยังแสดงถึงความสามัคคีของชาวบ้านในการสร้างเรือยาว
ความสามัคคีของฝิพาย ท่วงจังหวะพายจ้างที่ต้องการความพร้อมเพรียงเน้นความเร็ว ความเชื่อในแม่
ย่านางเรือ จึงต้องมีพิธีกรรมบวงสรวงอัญเชิญแม่ย่านางสถิตที่หัวเรือ โชนเรือ และความ
สวยงามของวัฒนธรรมบนสายน้ำ ก่อเกิดเป็นประเพณีการแข่งขันเรือยาวในเทศกาลทอดกฐิน

เพลงแม่ย่านาง

คำร้อง – ทำนอง สักคีสิทธิ์ เชื้อกลาง และคณะ

ขับร้อง วงกระท้อน

วัดท่านสร้างโคมคนช่วย เป็นลำเฮือขวง ร่วมบวงสรวงเชิญแม่ย่านาง ลงลำนาวา

โฮ...โฮ...โฮ โฮ...โฮ...โฮ...โฮ

ฝนเม็ดน้อยย่อยหยดลงมา

กลางพรรษากลางมหานที

พี่น้องไทยหน้าใสเปรมปรีดิ์

นำทำคิมิบุญแข่งเรือ

แพ่ปกลายฝิพายใจเหี่ยว

เหลียวทางไหนแรงใจนั้นไม่มี

ขอเถอะแม่ย่านางช่วยที	สู้ปีนี่เพื่อวัดของเรา
เอ้าเชียร์กันหน่อย เอ้าเชียร์กันหน่อย	เอ้าเชียร์กันหน่อย เอ้าเชียร์กันหน่อย
ฝึพายหุ่นตีปีนี่ต้องเชียร์	
เอ้าเชียร์กันหน่อย เอ้าเชียร์กันหน่อย	เอ้าเชียร์กันหน่อย เอ้าเชียร์กันหน่อย
ฝึพายหุ่นตี ปีนี้ต้องเชียร์	
^{๕๕} บึดจ้ำบึด...จ้ำบึดจ้ำบึด	^{๕๕} บึดจ้ำบึด...จ้ำบึดจ้ำบึด
^{๕๕} บึดจ้ำบึด...จ้ำบึดจ้ำบึด	^{๕๕} บึดจ้ำบึด...จ้ำบึดจ้ำบึด
วัดท่านสร้างโยมคนช่วย เป็นลำเฮือชวง	ร่วมบวงสรวงเชิญแม่ย่านาง ลงลำนาวา
โฮ...โฮ...โฮ โฮ...โฮ...โฮ...โฮ	
โอ ปีนี้เป็นงานอินเตอร์	เอานาเบอร์หนึ่งนั้นมาโชว์
จีนฝ่าหรั่งฮ่องกงอินโด	สิงคโปร์แจแปนแอนดัลลาว
พายจ้ำพาย พายจนน้ำแตก	หัวเรือแหวกไปโกลสุดแรง
เร่งเรือไทยไม่ให้ใครแข่ง	โถมสุดแรงเพื่อแม่ย่านาง
เอ้าเชียร์กันหน่อย เอ้าเชียร์กันหน่อย	เอ้าเชียร์กันหน่อย เอ้าเชียร์กันหน่อย
ฝึพายหุ่นตีปีนี่ต้องเชียร์	
เอ้าเชียร์กันหน่อย เอ้าเชียร์กันหน่อย	เอ้าเชียร์กันหน่อย เอ้าเชียร์กันหน่อย
ฝึพายหุ่นตี ปีนี้ต้องเชียร์	
^{๕๕} บึดจ้ำบึด...จ้ำบึดจ้ำบึด	^{๕๕} บึดจ้ำบึด...จ้ำบึดจ้ำบึด
^{๕๕} บึดจ้ำบึด...จ้ำบึดจ้ำบึด	^{๕๕} บึดจ้ำบึด...จ้ำบึดจ้ำบึด

วิธีการแข่งเรือ จะมีการจัดเอาต้นกล้วยท่อนหนึ่ง มาผูกเชือกทอดสมอไว้กลางน้ำ บนท่อนกล้วยนั้นปักธงสีแดงไว้เป็นสัญญาณที่แพ้ชนะกัน กรรมการจะปล่อยเรือมาแต่โกล เรือลำใดมีฝึพายเก่ง มาถึงที่ปักธงแดงก่อนและคว่ำธงแดงได้ก่อนเรือลำอื่นก็จะเป็นฝ่ายชนะ

เมื่อเสร็จสิ้นการแข่งขันแข่งเรือยาว และนำเรือขึ้นคานแล้ว หัวหน้าฝึพายหรือเจ้าพิธีก็จะตั้งนะโม ๓ จบ แล้วกล่าวขอขมาแม่ย่านางเรือฝึพายลูกเรือทุกคนประนมมือกล่าวตาม^{๕๕}

นอกจากแข่งเรือยาวในลำน้ำบางปะกงแล้ว บางวัดตามริมคลองอาจจัดแข่งเรือพาย เรือแจว ชนิดอื่น ๆ ด้วย บางครั้งอาจมีการพนันขันต่อเกิดขึ้น ในอดีตลุ่มน้ำแห่งนี้เคยมีการตั้งนายอากรเรียกเก็บเงินจากการแข่งเรือ ดังหลักฐานที่กล่าวถึง “จีนหยกทำอากรบ่อนชนนุก ไก่ ปลา แลพนันต่าง ๆ ถ้ามีผู้ใดตั้งบ่อนชนนุก ไก่ ปลา กัดปลาเขม ชนโค กระบือ แข่งเรือ พุ่งลื้อเรือ แข่งเรือพาย เรือแจว ในน้ำ ให้บอกกับนายอากรจะได้เรียกอากรค่าน้ำหัวเบ็ยคนละสลึง”^{๕๖}

การแห่หลวงพ่อโศธรในลำน้ำบางปะกงประเพณีคู่มือเมือง

การอัญเชิญองค์หลวงพ่อโศธรจำลองลงเรือแห่ทางน้ำ เดิมทีเคยไม่มีการแห่ทางน้ำ ล่องเรือไปถึงตำบลท่าพลับ (โรงสีล่าง) และที่อำเภอบ้านโพธิ์ แต่เนื่องจากนายทรัพย์ผู้เป็นโต้โผละครอาชีพ ชาวบ้านเรียก “โต้โผทรัพย์” ได้นำคณะละครไปแสดงในที่ต่าง ๆ

เมื่อประมาณ ๕๐ ปีก่อน ได้นำละครไปแสดงที่โรงบ่อนท้ายตลาดโรงสีล่าง ตำบลท่าพลับ อำเภอบ้านโพธิ์ ขณะที่ลูกสาวของโต้โผทรัพย์กำลังแสดงละครอยู่ ได้มีสมัครพรรคพวกของผู้มีอิทธิพลในพื้นที่ขณะนั้นอุ้มลูกสาวโต้โผทรัพย์ไปทิ้งเครื่องละคร โต้โผทรัพย์ไม่มีทางเลือกและไม่ทราบว่าจะพึ่งผู้ใดให้ช่วยเหลือได้ นอกจากหันหน้าเข้าพึ่งบารมีหลวงพ่อโศธร โดยบนบานว่าถ้าได้ลูกสาวกลับคืนมา จะแห่หลวงพ่อมาสมโภชที่โรงสีล่างแห่งนี้ ด้วยบุญญาภิบาลของหลวงพ่อโศธรเกิดขึ้นทันตาเห็น โต้โผทรัพย์ได้ลูกสาวกลับคืนมาภายในเวลา ๓ วัน นับตั้งแต่นั้นมาจึงได้มีการแห่หลวงพ่อโศธรทางเรือ มาตามลำน้ำบางปะกงถึงโรงสีล่าง แล้วแห่ต่อไปถึงอำเภอบ้านโพธิ์เป็นประเพณีสืบมาจนบัดนี้^{๕๗}

ความศักดิ์สิทธิ์ของหลวงพ่อโศธร แม้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสก็ได้ทรงกล่าวไว้ในคราวเสด็จออกมาตรวจคณะสงฆ์ในมณฑลปราจีนบุรี พ.ศ. ๒๔๕๕ ว่า “พระประธานในพระอุโบสถวัดนี้ เป็นพระศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวจังหวัดนี้นับถือมาก มีคนมานมัสการไม่ขาด และมีการไหว้ประจำปี กำหนดในวันเพ็ญ เดือน ๑๒ ถึงวันนี้มีเรือมาเป็นอันมาก นอกจากไหว้พระ มีการออกร้านและแข่งเรือ”^{๕๘}

การแห่หลวงพ่อโศธรเป็นประเพณีคู่มือเมืองฉะเชิงเทรา มาช้านาน โดยกำหนดงานกลางเดือน ๑๒ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่บ้านเสร็จจากงานไธนาแล้ว น้ำทำบริบูรณ์ เริ่มตั้งแต่วันขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๒ วันนี้เป็นวันทำพิธีเจริญพระพุทธมนต์เปิดงาน และปลุกเสกพระเครื่องรางของขลัง ส่วนพิธีเปิดงานจะมีในวันรุ่งขึ้น คือ วันขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๒ จนถึงวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ โดยในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ จะจัดให้มีการแห่หลวงพ่อโศธรทางบก สำหรับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ จึงการแห่หลวงพ่อโศธรทางน้ำ และวันแรม ๑ ค่ำ เวียนเทียนสมโภชทางน้ำเป็นวันสุดท้ายของงาน

มหรสพที่มีในงานแห่หลวงพ่อโศธรนี้ เห็นได้ถึงการผสมผสานทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ในกลุ่มน้ำบางปะกง เช่น ลีเกซึ่งถือเป็นวัฒนธรรมของไทย จิวซึ่งเป็นวัฒนธรรมของจีน นอกจากนี้ยังจัดให้มีการแข่งเรือทุกชนิดด้วย ดังนั้น การแข่งเรือซึ่งถือเป็นวัฒนธรรมบนสายน้ำในกลุ่มน้ำบางปะกง จึงไม่ได้มีเฉพาะเทศกาลทอดกฐินเท่านั้น หากแต่ยังจัดให้มีขึ้นในงานประเพณีแห่หลวงพ่อโศธรพระคู่มือเมืองฉะเชิงเทราด้วย

จากที่กล่าวถึงข้างต้นนั้น เรือได้เข้ามามีบทบาทและความสำคัญต่อวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกง อย่างหลากหลาย ด้วยเหตุนี้ ในอดีตแม้แต่การตั้งเจ้าภายินนายอากรยังต้องเน้นกำชับในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรือ เช่น การตั้งขุนพัทสมบัติ เป็นนายอากรบ่อนเบี้ยที่ว่า

“ห้ามไม่ให้ผู้ว่าราชการเมือง กรมการ แขวงนายบ้านนายอำเภอเก็บเรือ ยืมเรือแจว จังกูด กันเชียง
ถ่อ พาย เชือกเสาเพลลาใบ เครื่องสำหรับเรือ ไปให้ป่วยการทำอากรแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้”^{๔๕}

แม้กระทั่งการวางแผนก่อสร้างสถานที่ราชการ ยังต้องดูว่าอยู่ติดลำน้ำหรือไม่ มีท่าจอดเรือ
สะดวกหรือไม่ เช่น การสร้างที่พักข้าราชการประจำเมืองจะเชิงเทรา ซึ่งปรากฏในหลักฐาน ดังนี้

...เมืองฉะเชิงเทราซึ่งเป็นเมืองตั้งที่ว่าการมณฑล ... กองบัญชาการ
มณฑลตั้งทำการที่ศาลาน้ำเมือง ส่วนกองอื่น ๆ ไปทำการอยู่ที่ ๆ ว่า
การเมืองเก่า ... แลได้ตัดถนนแต่ตำบลท่าไข่ต่อลงไปท้ายเมือง ทำ
สะพานน้ำน้ำเมือง ๓ ท่า ๆ เหนือมีศาลาที่พักด้วย... โดยพระประสงค์
จะยกที่ว่าการไว้ด้านน้ำริมน้ำ ส่วนที่พักข้าราชการชั้นรอง ๆ จะยก
ไว้ด้านหลัง แลจะขุดคูโอบด้านหลังทลุดอกคลองท่าไข่แต่เกล้าฯ
เห็นว่าเป็นการลำบากด้วยไม่มีท่าสำหรับจอดเรือ ... ได้ตรวจดูพื้นที่
ด้านใต้เมืองลงไปจดวัดโสธรมีไชยภูมิดี เลือกใหม่เป็นที่ตั้งที่
ว่าการแลที่พักข้าราชการเป็นแถวลงมา...^{๔๖}

และจากการทำสำมะโนครัวพลเมือง สัตว์พาหนะ และยานพาหนะในมณฑลปราจีน เมื่อปี พ.ศ.
๒๔๔๑ พบว่า มีเรื่อน้อยใหญ่ ประมาณ ๑๖,๑๖๓ ลำ^{๔๗} เฉพาะที่เมืองฉะเชิงเทรา ขอดบัญชีมีเรือ
ถึง ๗,๔๓๘ ลำ^{๔๘}

จากยอดของจำนวนเรือแสดงให้เห็นได้ว่า เรือเป็นพาหนะสำคัญบนสายน้ำ วิถี
ชีวิตประจำวันของชาวบ้านต้องพึ่งพาอาศัยเรือเพื่อการดำรงอยู่ ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของที่อยู่อาศัย
การหาอาหาร การขนส่งสินค้าที่จำเป็นต้องใช้อุปโภคบริโภค ฯลฯ ดังนั้น เรือจึงเป็นภาพสะท้อน
วิถีชีวิตของชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงได้เป็นอย่างดี

การอ้างอิง

^๑ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒. จ.ศ. ๑๑๗๑.

^๒ กจข. ม ร. ๕ รล - ตราหน้า/๑๕ เลขทะเบียน ๒๑๒, ๒๑๓

^๓ กจข. ม ร. ๕ รล - ตราหน้า/๑๕ เลขทะเบียน ๒๑๗, ๒๑๘

- ^๔ สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๑๒. ๒๕๔๒. หน้า ๕๖๔๔.
- ^๕ กจช. ม ร. ๕ ๕/๕๔/๑ เรื่องราชการมณฑลปราจีน.
- ^๖ กจช. ม ร. ๕ ม/๕๔/๑ เลขทะเบียน ๔๕๑
- ^๗ แหล่งเดิม.
- ^๘ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๕. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๐๖.
- ^๙ กจช. ม ร. ๕ รล - ตราน้อย/๑๔ เลขทะเบียน ๓๘๕ - ๓๘๗
- ^{๑๐} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๔. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๐๖.
- ^{๑๑} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๘. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๐.
- ^{๑๒} กจช. ม ร. ๕ นก/๑๓ เลขทะเบียน ๔๑๘
- ^{๑๓} กจช. ม ร. ๕ รล - คพ/๑๔ เลขทะเบียน ๔๖๕
- ^{๑๔} กจช. ม ร. ๕ รล - คพ/๒๐ เลขทะเบียน ๔๗๔
- ^{๑๕} กจช. ม ร. ๕ รล - คพ/๑๖ เลขทะเบียน ๔๗๐
- ^{๑๖} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๑. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๑๐.
- ^{๑๗} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๐๖.
- ^{๑๘} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๔๖. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๐๕.
- ^{๑๙} กจช. ม ร. ๕ ม/๕๔/๑ เลขทะเบียน ๔๕๑
- ^{๒๐} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๗. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๓๐.
- ^{๒๑} สุจิตต์ วงษ์เทศ. แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์. ๓๕๓๕. หน้า ๑๐๕ - ๑๐๖.
- ^{๒๒} กาญจนาคพันธุ์. (นามแฝง) เด็กคลองบางหลวง เล่ม ๒. ๒๕๔๒. หน้า ๕๔ - ๕๖.
- ^{๒๓} สำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์. เรือ. ๒๕๔๗. หน้า ๖๓.
- ^{๒๔} กจช. ม ร. ๕ รล - สด/๘ เลขทะเบียน ๒๓๒
- ^{๒๕} กจช. ม ร. ๕ รล - สด/๑๑ เลขทะเบียน ๒๖๔
- ^{๒๖} กจช. ม ร. ๕ มท(ล)/๒๖ เลขทะเบียน ๑๖๘ และ กจช. ม ร. ๕ ม/๕๔/๑
- ^{๒๗} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๔๗. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๕.
- ^{๒๘} กจช. ม ร. ๕ รล - คพ/๑๘ เลขทะเบียน ๔๗๒
- ^{๒๙} กจช. ม ร. ๕ รล - คพ/๑๒ เลขทะเบียน ๔๖๘
- ^{๓๐} กจช. ม ร. ๕ นก/๓๑ เลขทะเบียน ๔๓๖

- ^{๓๑} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๓. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๐.
- ^{๓๒} หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๔๖. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๐๕.
- ^{๓๓} กจช. ม ร. ๕ ม/๕๔/๑ เลขทะเบียน ๔๕๑
- ^{๓๔} กจช. ม ร. ๕ รล - ฎีกา/๑๗ เลขทะเบียน ๔๐๘
- ^{๓๕} กจช. ม ร. ๕ ก/๖๘ เลขทะเบียน ๔๕๒
- ^{๓๖} แหล่งเดิม.
- ^{๓๗} กจช. ม ร. ๕ ม/๔๕ เลขทะเบียน ๗๑๓
- ^{๓๘} วิบูลย์ เข็มเฉลิม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่วนเกษตร บ้านห้วยหิน อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๔๘.
- ^{๓๙} รังสรรค์ ปิโยปกรณ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่คาน เรือนายฟู บ้านใหม่ ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘
- ^{๔๐} กาญจนาคพันธุ์. (นามแฝง) เด็กคลองบางหลวง เล่ม ๒. ๒๕๔๒. หน้า ๑๑๖ - ๑๑๗.
- ^{๔๑} นารี สาริกะภูติ. "เรือพาย - เรือพระ," ใน สัมผัสวัฒนธรรมพื้นบ้านจังหวัดฉะเชิงเทรา. ๒๕๔๒. หน้า ๔๑ - ๔๓.
- ^{๔๒} สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๑๒. ๒๕๔๒. หน้า ๕๖๔๒.
- ^{๔๓} วินัย รอดจ่าย. เรือยาวมรดกทางวัฒนธรรมบนสายน้ำ. ๒๕๓๘. หน้า ๑๘ - ๑๙.
- ^{๔๔} สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๑๒. ๒๕๔๒. หน้า ๕๖๔๒.
- ^{๔๕} แหล่งเดิม.
- ^{๔๖} กจช. ม ร. ๕ รล - สด/๑๕ เลขทะเบียน ๒๖๐
- ^{๔๗} ปุ่มเมืองฉะเชิงเทรา. ๒๕๓๘. หน้า ๓๘.
- ^{๔๘} วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดฉะเชิงเทรา. ๒๕๔๒. หน้า ๑๑๘.
- ^{๔๙} มรดกไทยจังหวัดฉะเชิงเทรา. ๒๕๔๑. หน้า ๑๔ - ๑๕.
- ^{๕๐} กจช. ม ร. ๕ รล - สด/๑๑ เลขทะเบียน ๒๖๔
- ^{๕๑} กจช. ม ร. ๕ ๕/๕๔/๑ เรื่องราชการมณฑลปราจีนบุรี
- ^{๕๒} แหล่งเดิม.
- ^{๕๓} กจช. ม ร. ๕ ๕/๕๔/๑ เลขทะเบียน ๔๑๕

บทที่ 5

วันนี้ยังมีเรือในลุ่มน้ำบางปะกง

วิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา ในวันนี้ยังคงพึ่งพา “เรือ” อันเป็นพาหนะที่สำคัญเหมือนเมื่อครั้งอดีต ทั้งการหาอาหารจากสาหร่าย การขนส่งสินค้า ใช้เป็นที่อยู่อาศัยของชาวเรือ หากแต่จำนวนเรือลดน้อยลง ชาวบ้านที่จะใช้เรือลดลงบ้าง อันเนื่องมาจากปัจจัยหลายอย่างที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง แต่ในทางกลับกัน ก็ยังมีปัจจัยอีกหลายอย่างที่ทำให้ “เรือ” ยังคงเป็นพาหนะสำคัญในวิถีชีวิตของชาวบ้านจนถึงวันนี้

ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของเมืองลุ่มน้ำ

สภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ทำให้ ฉะเชิงเทราเป็นเมืองแหล่งน้ำโดยแท้ แม่น้ำที่เป็นเส้นเลือดหล่อเลี้ยงคนทั้งเมืองคือแม่น้ำบางปะกง ซึ่งไหลผ่ากลางเมืองผ่านอำเภอบางน้ำเปรี้ยว อำเภอบางคล้า กิ่งอำเภอกองเขื่อน อำเภอเมือง อำเภอบ้านโพธิ์และไหลลงทะเลที่อำเภอบางปะกง ทำให้ฉะเชิงเทรา ถูกเรียกว่า “เมืองอกแตก” และสภาพดังกล่าวทำให้ฉะเชิงเทรากลายเป็น “เมืองสามน้ำ”

น้ำในแม่น้ำบางปะกงมีลักษณะเด่นที่แตกต่างกันออกไป คือถ้าอยู่ในช่วงฤดูแล้ง ในบางปีน้ำเค็มจะขึ้นไปถึงอำเภอบางคล้า แต่ส่วนใหญ่แล้วแถบอำเภอบางปะกงเป็นน้ำเค็ม ช่วงอำเภอบ้านโพธิ์ถึงอำเภอเมืองจะเป็นน้ำกร่อย เลยขึ้นไปเหนือน้ำเป็นน้ำจืด แต่ถ้าอยู่ในช่วงฤดูฝนสาหร่ายเกือบตลอดสายก็จะเป็นน้ำจืด ยกเว้นแถบใกล้ ๆ ปากแม่น้ำบางปะกงส่วนที่ติดทะเลก็จะเป็นน้ำเค็ม เหนือน้ำขึ้นไปก็จะเป็นน้ำกร่อยตามลำดับ

การที่ต้นกำเนิดแม่น้ำบางปะกง มีต้นน้ำมาจากทิวเขาต้นกำแพง ในเขตจังหวัดปราจีนบุรีและจังหวัดสระแก้ว กับเขาอินทนิ ในเขตจังหวัดนครนายก รวมทั้งท่าลาดซึ่งเป็นลำคลองสาขาที่มีต้นน้ำมาจากเขาอ่างฤๅไน ในเขตจังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อสาหร่ายไหลผ่านผืนดินบนเทือกเขาลงมาได้นำตะกอนดินที่มีความอุดมสมบูรณ์มาทิ้งไว้จำนวนมาก ประกอบกับน้ำทะเลขึ้นถึงได้นำแร่ธาตุในทะเลที่อุดมสมบูรณ์มาเพิ่มให้อีก ทำให้แผ่นดินในลุ่มน้ำบางปะกงมีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าที่อื่น ๆ สังเกตได้ว่าทั้งข้าว และผลไม้มีนานาชนิดที่ปลูกในเขตเมืองฉะเชิงเทรา จะมีคุณภาพดีและมีชื่อ ผลไม้ที่มีชื่อ เช่น มะม่วง (บางคล้า) หมาก (แปดริ้ว) มะพร้าวน้ำหอม (บางคล้า) และข้าวหอมมะลิ (บางคล้า, ราชสาส์น) จนกระทั่งกลายมาเป็นคำขวัญเดิมของเมืองนี้ที่ว่า “เมืองธรรมชาติ ชิดเมืองหลวง มะม่วงหวาน ข้าวสารขาว มะพร้าวน้ำหอม”

ปัจจัยดังกล่าว จึงเป็นแรงจูงใจให้ผู้คนอพยพเข้ามาตั้งหลักปักฐานทำมาหากิน ก่อเกิดเป็นชุมชน หมู่บ้าน และเมืองริมน้ำมาช้านาน วิถีชีวิตที่ยังคงผูกพันกับสายน้ำ ว่ายอยู่หากินกับลำน้ำวันนี้ “เรือ” จึงยังเป็นพาหนะที่สำคัญของชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกง

วิถีชีวิตที่ยังคงพึ่งพิงสายน้ำและลำเรือ

นอกจากทรัพยากรดินของเมืองฉะเชิงเทราจะดีแล้ว ทรัพยากรน้ำก็ยังดีด้วย สามารถนำมาใช้กับชีวิตประจำวันได้ทั้ง ใช้อาบ ใช้ในครัวเรือน รดน้ำต้นไม้โดยไม่มีปัญหา เนื่องจากน้ำมีคุณภาพดี จึงทำให้เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ เช่น กุ้ง ปลา เพียงพอต่อการเป็นอาหารของชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกง และยังมีหลากหลายชนิด เพราะสภาพของน้ำที่มีทั้งน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็มนั่นเอง

ด้วยความที่บ้านเรือน ชุมชนตั้งอยู่ติดแม่น้ำบางปะกง และลำคลองสาขา ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านผูกพันอยู่กับแม่น้ำสายนี้ซึ่งเป็นแหล่งอาหาร แหล่งน้ำสำหรับการเกษตร การเดินทาง ไร่คัมภีร์ และสันตนาการต่าง ๆ

ลุงชวนพายเรือมาด ออกเก็บกู่เบ็ดราวที่ลงดักปลาไว้ในคลอง

เรือมาด ซึ่งเป็นเรือพื้นบ้านลำเล็ก บนเรือลำนั้นมีลุงชวนชายวัยกลางคนพายเรือออกไปเก็บกู่เบ็ดราวที่ชิงสายดักปลาไว้ริมคลอง วันนี้ลุงชวนยังคงดำเนินชีวิตด้วยการอาศัยสายน้ำและลำเรือเพื่อเลี้ยงตัวเองและครอบครัว การหาปลาของชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกง มีบางกลุ่มที่ยึดเป็นอาชีพมาเนิ่นนาน จนรู้ว่าฤดูกาลไหน ปลาชนิดใดจะขึ้นมา วัฒนธรรมของคนหาปลา ส่วนมากจะใช้เครื่องมือที่ตัวเองถนัด เพราะความเสี่ยงในการไม่ได้ปลามีน้อยกว่า บางคนหาปลาทั้งปีใช้เพียง

เรืออย่างเดียวกันก็มีปลาขายอยู่เสมอ เช่น *ปรีชา สุขดาวร* ตั้งบ้านอยู่ริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง ตำบลลาดขวาง อำเภอบ้านโพธิ์ ใช้ “เรือผีหลอก” เพียงลำเดียวออกหาปลาในเวลากลางคืน

การออกเรือไปหาปลาในลำน้ำเชื่อว่าใครๆ ก็ทำได้ ต้องมีความรู้ เช่น รู้ว่าปลาจะอยู่ตรงไหน ในช่วงฤดูกาลใด หรือน้ำลักษณะใด มีปลาอะไรบ้าง เป็นต้น ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ พี่ปรีชา บอกว่า ช่วงเดือนตุลาคมถึงเดือนธันวาคม น้ำในแม่น้ำบางปะกงจะเป็นน้ำจืด มีปลาตะเพียน ปลาสร้อยมาก ระหว่างเดือนมกราคมถึงเดือนพฤษภาคม เป็นน้ำเค็มและช่วงที่น้ำเค็มขึ้นใหม่ ๆ จะหาปลาระบอบได้มาก ส่วนช่วงเดือนมิถุนายนถึงเดือนกันยายน เป็นน้ำกร่อยจะหาปลาระบอบได้

วิธีการใช้เรือผีหลอกหาปลา ต้องพายเรือเลาะข้างตลิ่ง ออกเรือช่วงที่น้ำกำลังเริ่มลง เวลาประมาณ ๒ ทุ่ม กลับบ้านประมาณตีหนึ่งตีสอง เพราะในช่วงเวลานี้น้ำขึ้นแล้ว ปลาจะว่ายเข้าป่าจากริมตลิ่ง หากวันไหนมีคลื่นลมแรง ก็ไม่ออกเรือหาปลา เพราะเรือจะล่ม

พี่ปรีชากับอาชีพหาปลาโดยใช้เรือผีหลอก

ทุกวันนี้พี่ปรีชายังคงยึดอาชีพหาปลา โดยใช้เรือผีหลอกอยู่ ปลาที่หาได้ส่วนหนึ่งนำมาทำอาหารกินภายในครอบครัว ที่เหลือจึงขาย ช่วงที่น้ำในแม่น้ำบางปะกงเป็นน้ำจืด หาปลาขายได้วันละประมาณ ๕๐๐-๑,๐๐๐ บาท คำบอกเล่าของพี่ปรีชาทำให้ผู้วิจัยพบว่า ชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงผู้นี้มีภูมิปัญญาหาอยู่หากินกับ “อาชีพหาปลา”

การใช้เรือผีหลอกหาปลาไม่ได้มีพี่ปรีชาเพียงผู้เดียว ยังมีของชาวบ้านคนอื่น ๆ อีก ซึ่งแถบลาดขวางมีประมาณ ๘ ลำ ยังมีแถบท่าสะอ้าน อำเภอบางปะกง สนามจันทร์ อำเภอบ้านโพธิ์ แปรริ้ว และเลยแปรริ้วขึ้นไป

นอกจาก ใช้เรือออกหาปลาแล้ว ชาวบ้านยังใช้เรือพายและเรือเครื่องออกไปช้อนเคยในลำน้ำบางปะกง ชาวบ้านบอกว่าเคยที่นี้ดำแล้วแดงดีตามธรรมชาติโดยไม่ต้องใส่สี *ชลด อภิชาติเมธี* พายเรือช้อนเคยเพื่อนำมาทำกะปิกินเองในครัวเรือน และแจกญาติพี่น้องที่อยู่ในเมือง เคยจะมีเฉพาะช่วงน้ำเค็ม (น้ำทะเลขึ้น) วิธีการหาเคย ชาวบ้านจะพายเรือเลาะข้างป่าจากริมตลิ่ง ใช้สวิงรอน้ำอยู่ข้าง ๆ ลำเรือ พอช้อนไปสักระยะหนึ่งก็จะยกขึ้นเทเคยใส่กะละมังหรือภาชนะอื่นที่เตรียมไว้ใส่เคย นอกจากเคยแล้วก็หากุ้งได้อีกด้วย ๒

ชาวบ้านกำลังพายเรือช้อนเคยริมป่าจาก

วิถีหากินเช่นนี้ของชาวบ้านในลุ่มน้ำ เป็นไปตามฤดูกาล หน้าไหนมีอะไรก็หากินทำกินกันไป หมคหน้าเคยชาวบ้านที่อยู่แถบปากแม่น้ำบางปะกงก็ออกทะเลหาปลากัน หรือแม้ในแต่ละวันก็หาจับปูจับปลาได้ต่าง ๆ กันไปแล้วแต่เครื่องมือแต่ละอย่างที่นำมาใช้ แต่ทั้งนี้ก็ต้องอาศัยเรือเป็นพาหนะสำคัญในการออกไป “หาอยู่ หากิน” จนถึงวันนั้นนั่นเอง

ชาวบ้านใช้เรือเครื่องซอญเคยในลำน้ำบางปะกง

เรือหายไปในบางพื้นที่ของกลุ่มน้ำบางปะกง

ในวันนี้วิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านที่อยู่ริมน้ำ ไม่คลิ๊กตกเหมือนเมื่อครั้งอดีต ก็เพราะชาวบ้านหันมาใช้เส้นทางสัญจรทางบกมากขึ้น รถกลายเป็นพาหนะสำคัญขึ้นมาแทนที่ “เรือ” การคมนาคมทางน้ำที่เคยมีความสำคัญของชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงจึงลดน้อยลง

คณะผู้วิจัยออกภาคสนาม โดยว่าจ้างเรือเครื่องเล่นไปตามลำน้ำบางปะกง เพื่อหาข้อมูล แต่สิ่งที่ได้เพิ่มขึ้นมา นอกเหนือจากข้อมูลที่ต้องการแล้วคือ ได้บรรยากาศแบบสบาย ๆ ที่สัมผัสได้ถึงไอเย็นที่ลอยขึ้นจากแม่น้ำ ผสมผสานกับสายลมที่พัดพาเอาอากาศแสนจะบริสุทธิ์มาให้สูดเข้าปอด รู้สึกเย็นวาบเข้าไปสู่หัวใจเลยทีเดียว ระหว่างนั่งเรือคนขับเรือกับเด็กลูกเรือได้ช่วยกันเล่าถึงเรื่องราวของชาวบ้านแถบสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง ว่าวิถีชีวิตของชุมชนและชาวบ้านเปลี่ยนไปจากแต่ก่อนมาก เพราะถนนตัดผ่านเข้าชุมชน ทำให้ชาวบ้านที่มีเรือส่วนใหญ่ขายเรือทิ้งและหันมาซื้อรถแทน อีกทั้งเรื่องของระบบนิเวศก็เปลี่ยนไปด้วย สมัยก่อนที่นี้จะอุดมสมบูรณ์มาก ชาวบ้านสามารถจับสัตว์น้ำในแม่น้ำกินเองได้โดยไม่ต้องไปซื้อมาจากตลาด แต่ระยะหลังมานี้รับผลกระทบจากการปล่อยน้ำเสียลงแม่น้ำของฟาร์มเลี้ยงหมู แถบสาวชะโงก จุกแฉอ บางคล้า ทำให้สัตว์น้ำแถวนี้อพยพหายไปมาก แต่ถึงอย่างไรน้ำในแม่น้ำบางปะกง บริเวณอื่นก็ยังจัดว่าเป็นน้ำที่สะอาดอยู่ดี

เมื่อทางการสร้างเขื่อนทดน้ำบางปะกง ขึ้นที่บ้านไผ่เสวก ตำบลบางแก้ว อำเภอเมือง มีระยะทางห่างจากปากแม่น้ำบางปะกง ประมาณ ๑๑ กิโลเมตร ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนา กลุ่มน้ำบางปะกง การก่อสร้างก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเส้นทางไหลของน้ำ โดยมีการทิ้งหินและถมดินปิดกั้นลำน้ำเดิม แล้วไปขุดคลองช่องลัด เพื่อทำเส้นทางไหลของน้ำขึ้นใหม่ พร้อมทั้งสร้างตัวเขื่อนขึ้นในบริเวณที่ขุดใหม่^๓ เมื่อการก่อสร้างเสร็จสิ้นลง พร้อม ๆ กับการปิดประตู

ระบายน้ำของเขื่อน ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ น้ำในแม่น้ำบางปะกงที่เคยไหลขึ้นลงตามธรรมชาติ ก็ถูกเก็บกักไว้เหนือเขื่อน ทำให้ปลาและสัตว์น้ำชนิดอื่น ๆ หายไปเยอะ จับไม่ได้มากเหมือนแต่ก่อน อิทธิพลจากการรุกรานของการพัฒนาแม่น้ำที่ไม่คำนึงถึงชุมชนท้องถิ่นนั้น คงไม่มีใครปฏิเสธได้ว่า ไม่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงแก่ชุมชน อีกไม่นานปลาที่เคยมีอยู่มากมายก็ลดน้อยลง และอาจจะหมดไปในที่สุด เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์แห่งสายน้ำกำลังค่อย ๆ จากไป ปลาน้อยใหญ่ไม่มีโอกาสผสมพันธุ์ เพื่อขยายเผ่าพันธุ์ของปลาอีกต่อไป แล้วชาวบ้านในลุ่มน้ำแห่งนี้จะหาอยู่หากินอย่างไรในอนาคต

ปัจจุบัน หลายพื้นที่ในลุ่มน้ำบางปะกงแถบแม่น้ำลำคลองเริ่มเงียบเหงา และถูกปล่อยปะละเลยให้ตื้นเขิน สกปรก การสร้างบ้านเรือนของชาวบ้านก็พร้อมใจกันหันหน้าเข้าหาดถนน ปล่อยทิ้งร้างลำน้ำไว้กับภาพอดีต เรือ แพ ผุพังขาดการเอาใจใส่ ชาวบ้านหลายคนขายเรือทิ้งไปในราคาถูก แสนถูกซึ่ง **กิตชัย โหมยติวิจิตรเวช** ผู้ซึ่งมีอาชีพซื้อขายเรือเก่าเล่าว่า ไปซื้อเรือมาจากแหล่งที่ชาวบ้านเลิกใช้เรือแล้ว การกำหนดราคาโดยมากที่กิตชัยกำหนดเอง ความที่เป็นนักธุรกิจทำให้มองออกว่า ชาวบ้านไม่อยากเก็บเรือไว้ เนื่องจากไม่ได้ใช้ก็ไม่รู้ว่าจะเสียดเงินซ่อมแซมไปทำไม เมื่อนานวันเข้าก็เริ่มผุร่อนลง เปลืองพื้นที่ในการเก็บเรือ ชาวบ้านเห็นว่าถึงจะขายได้เงินน้อยก็ยังดีกว่าเก็บเอาไว้จนหมดสภาพ เช่น แถวเทพราช อำเภอบ้านโพธิ์ คลอง ๑๖ อำเภอบางน้ำเปรี้ยว ตำบลปรี้ง อำเภอเมือง เป็นต้น“

เรือส่วนหนึ่งที่ กิตชัย โหมยติวิจิตรเวช
กว้านซื้อมาจากชาวบ้านที่เลิกใช้เรือแล้ว

จู้ย นวสุขสำราญ คือหนึ่งในชาวบ้านแห่งลุ่มน้ำบางปะกงที่ทิ้งเรืออี่เป๊ะ แต่ยังไม่ทิ้งอาชีพการทำมาหากินของตนเอง ลุงจู้ยเคยขายก๋วยเตี๋ยวทางเรือ ลูกค้าของลุงจู้ยคือชาวบ้านแถบคลองนา คลองบางกะไห คลองบางเรื่อน คลองหนองขอน คลองบางพระ คลองแพรกชุกรุม หลอดดากลำ ขายดีมากโดยเฉพาะในช่วงที่ชาวบ้านกำลังเกี่ยวข้าว หอบข้าว ขายดีกระทันหันมีค้ำจวนต้องจุดตะเกียงขายเลยทีเดียวน มีกำไรมาก ลุงจู้ยบอกเล่าถึงบรรยากาศเก่า ๆ ด้วยท่าทางที่มีความสุข ชาวบ้านจะคอยเรียกเรืออยู่ที่โคนต้นไม้มริมคลอง อาศัยร่มเงาต้นไม้ นั่งกินก๋วยเตี๋ยวกัน บางทีก็เป็นชาวบ้านที่ออกหาปลา ทอดแห ดักตาข่าย ฯลฯ เรียกชื่อ ลุงจู้ยก็ลำซามในคลองนั่นเอง เพราะน้ำสะอาด

สาเหตุที่ลุงจู้ยเลิกขายก๋วยเตี๋ยวทางเรือ เพราะลำคลองตื้นเขิน เต็มไปด้วยวัชพืชน้ำ เรือไปมาลำบากมาก เรือเครื่องใช้ไม่ได้ต้องนั่งหัวเรือคอยแหวกหญ้า น้ำในคลองแห้งมากในฤดูแล้ง ชาวบ้านจากที่เคยหันหน้าลงคลองกลับหันหลังให้คลอง ด้วยอาชีพเลี้ยงกุ้ง ปลูกข้าว ปลูกตะไคร้ ทำให้ชาวบ้านต้องไปทำมาหากินอยู่หลังบ้าน เวลาเรือก๋วยเตี๋ยวมานร้องเรียกกันไม่ได้ยิน เพราะอยู่ห่างจากคลอง เมื่อถนนเข้าถึงบ้านชาวบ้านเลิกใช้เรือ สะพานที่เคยทอดลงคลองหน้าบ้านถูกรื้อออกหมดปัญหาเหล่านี้ ทำให้ลุงจู้ยขายก๋วยเตี๋ยวทางเรือไม่ได้ เริ่มขาดทุนทุกวัน จึงต้องหันมาใช้รถยนต์ในการขายก๋วยเตี๋ยวแทนเรือ^๔

ก๋วยเตี๋ยวลุงจู้ยในวันนี้ไม่น่าจะเรียกว่า “ก๋วยเตี๋ยวงเรือ”

สำนักแห่งการอนุรักษ์

ลุ่มน้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา เคยมีตลาดท้องถิ่นบริเวณปากคลองบางไผ่มาบรรจบกับแม่น้ำบางปะกง อยู่ฝั่งตรงข้ามกับวัดแหลมใต้ ซึ่งริมฝั่งน้ำเรียงรายไปด้วยเรือนแพหลายหลัง ตลาด

ท้องน้ำแห่งนี้จะมีบรรดาชาวสวน ทั้งในย่านบ้านหมู บางคล้า สนามจันทร์ บางปะกง และย่านหัวเมืองใกล้เคียง รวมทั้งเรือที่มาจากเกาะสมุยบรรทุกสินค้าใส่เรือมาเร่ขาย เช่น พืชผัก ผลไม้ หมาก พลู ปลา เนื้อ หมู มะพร้าว ฯลฯ

จากการสัมภาษณ์ รังสรรค์ ปิโยปกรณ์ และ บุญส่ง เอื้อบเจริญ บอกว่าตลาดท้องน้ำ มีเรือมาค้าขายกันหนาแน่นทุกวัน เทียบเรือเกาะติดกันเป็นแพยาวนับเกือบร้อยลำ ขึ้นออกมาเกือบครึ่งแม่น้ำ เรือชนิดต่าง ๆ ทั้งเรือสำเภาบรรทุกผักจากสวน เรือจากเกาะขนุนบรรทุกฟักทอง แดงโมชัน น้ำมันยาง ของป่า ฯลฯ เรือลอมบรรทุกหอยแมลงภู่ เรือจากเกาะสมุยบรรทุกมะพร้าวมาขาย แล้วซื้อสินค้าจากตลาดท้องน้ำซึ่งเป็นที่ต้องการของชาวบ้านทางโน้นกลับไปขาย

เรือนแพบริเวณปากคลองบางไผ่
อดีตของ “ตลาดท้องน้ำ” เมืองฉะเชิงเทรา

ตลาดท้องน้ำตามที่ชาวบ้านเรียก ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า “ตลาดน้ำ” บัดนี้ภาพแห่งความคึกคัก ความรุ่งเรืองของการค้าขายบนสายน้ำบางปะกงได้ล่มสลายไปตามกาลเวลา คงเหลืออยู่เพียงเรือนแพบางหลังที่ยังค้าขายอยู่ โดยเฉพาะที่โคกเค่นและชายดีทุกวัน คนแน่นร้านทุกวัน คือเรือนแพขายอาหารตามสั่งและขนมปังเย็นอันขึ้นชื่อที่ฝั่งวัดแหลมไต้ นั่นเอง

แพขายของฝั่งวัดแหลมใต้ ที่มีขนมปังเย็นอันลือชื่อ

เสน่ห์แห่งลุ่มน้ำบางปะกงในวันวาน กำลังถูกปลูกให้ฟื้นคืนชีพอีกครั้ง ด้วยฝีมือของชาวบ้านและองค์กรในท้องถิ่น ด้วยตระหนักถึงชีวิตความเป็นอยู่อย่างมีเอกลักษณ์ของชุมชนชาวบ้านตลาดบ้านใหม่ ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง และชาวบ้านตลาดคลองสวน ตำบลเทพราช อำเภอบ้านโพธิ์ จึงมีความคิดที่จะอนุรักษ์วิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนไว้ของคนท้องถิ่นที่ต่างบ้านต่างเมือง ชาวบ้านกลุ่มนี้เริ่มพลิกตำนานตลาดริมแม่น้ำบางปะกง และตลาดริมน้ำคลองประเวศบุรีรมย์ ตัดกับคลองนาคราช ที่เคยหลับใหลมาช้านานให้กลับมีชีวิตชีวาดังเดิม

ตลาดคลองสวน ตั้งอยู่ในเขตรอบต่อของตำบลเทพราช อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา กับตำบลคลองสวน อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ โดยมีคลองนาคราชเป็นแนวแบ่งกลางตลาด ตลาดแห่งนี้ เคยเป็นศูนย์รวมของการแลกเปลี่ยนสินค้าของชาวบ้านที่อยู่ตามคลองต่าง ๆ เช่น คลองนาคราช คลองกระแซงเตย คลองเกาะไร่ คลองแขวงกลั่น คลองจรเข้ร้อย คลองพระยาสมุทร คลองขุนพิทักษ์ คลองบางเตย คลองบางกะไห คลองบางเรื่อน ฯลฯ คลองเหล่านี้เชื่อมต่อกับคลองประเวศบุรีรมย์^๑

ตลาดคลองสวนริมคลองประเวศบุรีรมย์

ในอดีตตลาดคลองสวนจึงเป็นชุมชนการค้าขนาดใหญ่ บรรยากาศเต็มไปด้วยความคึกคัก สินค้าต่าง ๆ ขายดีไปหมด เพราะวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวคลองสวนจะอยู่ร่วมกันหลายชาติพันธุ์ ทั้ง ชาวจีน ชาวไทย และพี่น้องมุสลิม เป็นการผสมผสานวัฒนธรรมความเป็นอยู่กันได้อย่างลงตัว มี ศาลเจ้า โรงเจ วิถีเก ร้านกาแฟ ฯลฯ อยู่ในชุมชนเดียวกัน

การเดินทางเข้ากรุงเทพฯ ของชาวบ้านตลาดคลองสวนในอดีต ใช้เรือแม่ล่าวของนายเลิศ เพียงลำเดียวเท่านั้น ที่แล่นจากประตูน้ำท่าถั่ว (จะเขิงเทรา) ผ่านตลาดคลองสวนก่อนจะแล่นเข้าสู่ประตูน้ำปทุมวัน กรุงเทพฯ ๘

ในวันนี้ ชาวบ้านชุมชนตลาดคลองสวนร่วมมือกับองค์กรในท้องถิ่นคือ เทศบาลตำบลเทพราช ร่วมกันพลิกฟื้นตลาดให้กลับมามีบรรยากาศที่คึกคัก และมีชีวิตชีวาขึ้นอีกครั้ง ด้วยนโยบายที่จะอนุรักษ์ให้คลองสวนเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แห่งใหม่ ในรูปของตลาดโบราณที่หาดูได้ยากในปัจจุบัน คณะผู้วิจัยเข้ามาเก็บข้อมูลที่ตลาดแห่งนี้พบว่า เป็นตลาดเก่ามีอายุมากกว่า ๑๐๐ ปีขึ้นไป เป็นห้องแถวเรือนไม้ติดกัน เกือบทุกร้านมีชื่อเป็นตัวหนังสือจีน มีภาพโฆษณาสินค้าในอดีต มีร้านขายกาแฟโบราณที่เป็นต้นตำรับของแป๊ะหลี ร้านตัดผมสมัยคุณปู่ ส่วนอาหารคาวหวานที่ขึ้นชื่อ เช่น เป็ดพะโล้รสชาติเข้มข้น ห่อหมกปลาช่อน ขนมชั้นสูตรโบราณ ข้าวเหนียวมะม่วง ขนมไข่เต่าที่หาได้ยากในปัจจุบัน

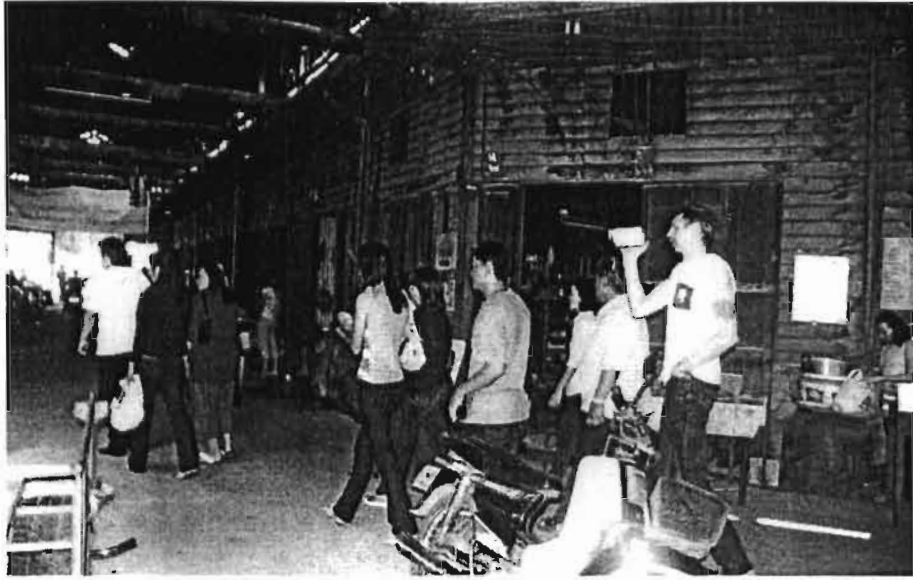

ป้ายบอกเล่าประวัติความเป็นมาของตลาดเก่า “คลองสวน ๑๐๐ ปี”

จัดทำโดยเทศบาลตำบลเทพราช

วันเวลาและฤดูกาลที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้คลองประเวศบุรีรมย์สายน้ำเส้นนี้เปลี่ยนไป เช่นกัน ทุก ๆ ปีในช่วงฤดูแล้ง น้ำในคลองมีปริมาณลดน้อยลงและเต็มไปด้วยวัชพืชจำพวก ผักตบชวา พงอ้อ จนไม่สามารถใช้เป็นเส้นทางสัญจรได้เป็นเวลาเกือบ ๓ เดือน ดังนั้น ก่อนที่จะถึง ฤดูน้ำหลาก การขุดลอกคลองและกำจัดวัชพืชน้ำโดยหน่วยงานของรัฐและองค์กรบริหารส่วน ท้องถิ่นจึงเกิดขึ้น ทำให้สายน้ำกลับพลิกฟื้น ชาวบ้านในลุ่มน้ำแถบนี้จึงหันกลับมาใช้เรือเป็น พาหนะสัญจรไปมาได้อีกครั้งหนึ่ง ๕

ตลาดบ้านใหม่ ตั้งอยู่ที่ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง จะเป็นศูนย์กลางการพบปะ ซื่อขายและ แลกเปลี่ยนสินค้ากัน อีกทั้งยังมุ่งหวังที่จะให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของจังหวัด ฉะเชิงเทรา เปิดให้บริการเฉพาะวันเสาร์ และอาทิตย์ ตั้งแต่เช้าเป็นต้นไป สถานที่ตั้งของตลาดบ้าน ใหม่ แห่งนี้อยู่ในเขตเทศบาลเมืองฉะเชิงเทรา ตลาดบ้านใหม่นอกจากจะเกิดขึ้นเพื่อต้องการที่จะ อนุรักษ์วิถีชีวิตชุมชนชาวจีนในอดีตแล้ว ยังมุ่งหวังจะสร้างจิตสำนึกที่ดีให้แก่ชาวจีนชุมชนบ้านใหม่ซึ่ง เป็นคนรุ่นใหม่ ให้เห็นความสำคัญของแม่น้ำลำคลองที่เป็นเส้นเลือดหล่อเลี้ยงผู้คนชาว บ้านเมืองฉะเชิงเทรามาแต่ครั้งอดีต

นักท่องเที่ยวที่ขึ้นมาจากรือนำเที่ยว
กำลังเดินชมตลาดบ้านใหม่

สินค้าที่นำออกมาจำหน่ายในตลาด จะเน้นของกินพื้นบ้านทั้งคาวหวาน เช่น ขนมไทย โบราณ ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง หม้อแกง ซ่อม่วง เมี่ยงคำโบราณ กระจ่างโบราณ ข้าวต้มมัด ใส้ใส้ เปียกปูน ข้าวเกรียบอ่อน สังขยาฟักทอง ขนมชั้น ขนมกล้วย และขนมเป็ยะสูตรของชาวจีนที่ขึ้นชื่อ รวมทั้งกาแฟโบราณที่เปิดดำเนินการมากกว่า ๕๐ปี ที่ยังคงรักษาเอกลักษณ์การชงกาแฟในรูปแบบพื้นบ้านโบราณไว้อย่างไม่เปลี่ยนแปลง จากการสัมภาษณ์ บุศรา พิพัฒน์โกศลศักดิ์ ลูกสาวชาวจีนแท้ที่พ่อแม่พากันอพยพมาจากเมืองจีน และมาตั้งหลักปักฐานที่ชุมชนตลาดบ้านใหม่ ทำให้ผู้วิจัยเข้าใจเรื่องกาแฟโบราณมากกว่าแต่ก่อน เธอบอกว่ากาแฟโบราณที่เข้าใจกันนั้นคือกาแฟสมัยก่อนที่ซึ่งต้องใช้ถุงผ้าสาหลีกรองอยู่ และสิ่งแตกต่างจากกาแฟสำเร็จรูปในปัจจุบัน คือความหอมที่สัมผัสได้ทันทีที่จิบลงคอ

ส่วนอาหารคาวก็จะมีก๋วยเตี๋ยว ขนมจีนแกงไก่ ส้มตำ กระจ่างปลา อาหารตามสั่งต่างๆ รวมถึงซาลาเปาผู้พัน (สูตรของนายทหาร) นอกจากนี้ยังมีผลไม้ เช่น มะพร้าว น้ำหอม มะม่วง กล้วย ส้มโอ ฝรั่งเวียดนาม ชมพู ส้มและผลไม้ตามฤดูกาล มาถึงสินค้าจำพวกของที่ระลึกบ้าง สินค้าเด่นๆ ที่เป็นเอกลักษณ์พื้นบ้านของฉะเชิงเทรา ก็เห็นจะเป็นเรือไม้จำลอง ตู้ไม้โบราณ ผลิตภัณฑ์แกะสลักจากไม้ เป็นต้น

แม่ค้าขายขนมไทยโบราณในตลาดบ้านใหม่

การจัดตั้งตลาดบ้านใหม่ขึ้นมานั้นเป็นความร่วมมือจากหลายฝ่าย ทั้งเทศบาลเมืองฉะเชิงเทรา บริษัท บางปะกง ชาร์เตอร์ เซอร์วิส จำกัด แต่ที่สำคัญที่สุดคือ ชาวบ้านในชุมชนตลาดบ้านใหม่นั้นเอง การที่ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการด้วยนี้ ทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการพัฒนาไปอย่างมีทิศทางและมั่นคง ชาวบ้านได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น และตัดสินใจจัดระบบระเบียบ สร้างกฎเกณฑ์ให้แก่ชุมชนแล้ว กิจกรรมเล็ก ๆ นี้อาจจะช่วยเสริมบทบาทของท้องถิ่นให้มีความสำคัญมากขึ้นตามกฎหมายรัฐธรรมนูญที่ว่าด้วยการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นอย่างแท้จริง

ร้านขายเครื่องแกะสลักจากไม้และตู้โบราณ

สี่ต้นแห่งลำน้ำบางปะกงเริ่มจุดประกายขึ้นอีกครั้งแล้วในวันนี้ และเชื่อว่าในอนาคตอันใกล้นี้ ตลาดบ้านใหม่ที่เกิดจากความร่วมมือของเทศบาลเมืองฉะเชิงเทรา บริษัท บางปะกง ชาร์เตอร์ เซอร์วิส จำกัด และชาวบ้านในชุมชนตลาดบ้านใหม่ น่าจะเป็นแหล่งจับจ่ายที่สามารถสร้างรายได้ให้ชุมชนไปพร้อมๆ กับคงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านชุมชนริมน้ำให้ยั่งยืนสืบไป

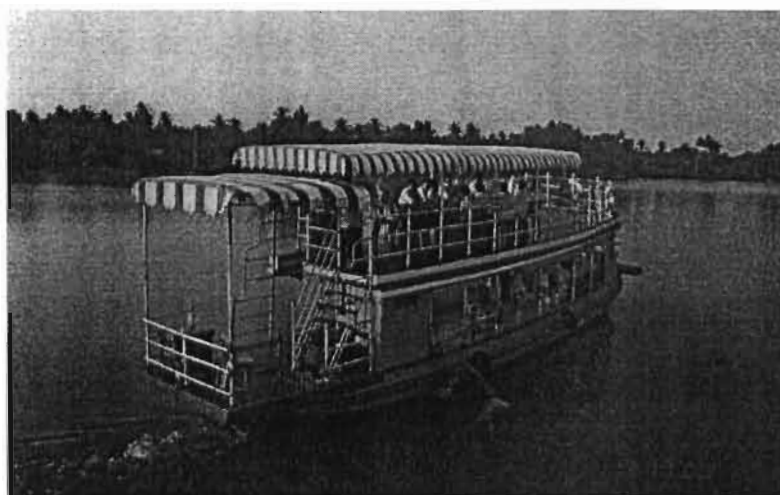
การจัดตั้งเรือเที่ยวเชิงอนุรักษ์

บริษัท บางปะกง ชาร์เตอร์ เซอร์วิส จำกัด ได้จัดนำเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยการซื้อเรือกระแชงขนาดใหญ่แล้วนำมาปรับปรุงดัดแปลงให้เป็นเรือนำเที่ยวในแม่น้ำบางปะกง ซึ่งเรือจะเริ่มล่องออกจากท่าหน้าหน้าวัดโสธรวรารามวรวิหาร ชมวิถีชีวิตชาวบ้านสองฟากฝั่งแม่น้ำบางปะกง แล้วไปขึ้นเที่ยวชมตลาดบ้านใหม่ และวัดจีนประชาศโมสร นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่คือผู้ที่ตั้งใจมากราบนมัสการหลวงพ่อโสธร ซึ่งเป็นพระคู่บ้านคู่เมือง แล้วเลยไปล่องเรือชมแม่น้ำ ชาวบ้านในชุมชนตลาดบ้านใหม่เล่าว่า ในช่วงที่เริ่มเปิดตลาดขึ้นใหม่นั้นมีนักท่องเที่ยวมาน้อย แต่ขณะนี้นักท่องเที่ยวต่างจังหวัดและชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงเองก็ให้ความสนใจใช้บริการเรือนำเที่ยวมากขึ้นเป็นลำดับ

**เรือกระแชงที่ บริษัท บางปะกง ชาร์เตอร์ เซอร์วิส จำกัด
นำมาดัดแปลงเป็นเรือนำเที่ยว ล่องแม่น้ำบางปะกง**

นอกจากนี้ ยังมีเอกชนรายอื่นๆ ที่นำเรือมาใช้ประโยชน์ต่อธุรกิจของตน จากการสัมภาษณ์ **ดต. ฉลองชัย ศิริธร** เจ้าของสวนอาหารแม่น้ำ ตั้งอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง อำเภอบางคล้า เล่าว่า ช่วงวิกฤติทางเศรษฐกิจ ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ธุรกิจร้านอาหารซบเซาลงเรื่อย ๆ จึงหาทางดึงลูกค้าด้วยการซื้อเรือกระแชงซึ่งเดิมใช้บรรทุกข้าวมาดัดแปลง เป็นเรือนำเที่ยวชมรอบ ๆ เกาะลัด บ้านนักการเมือง ค้างควาแม่ไก่อวัดโพธิ์ ทางร้านมีเรือนำเที่ยวทั้งหมด ๓ ลำ หากลำใดถึงเวลาขึ้นซ่อมจะถอดหลังคาเรือออก มิฉะนั้นจะลอดผ่านเขื่อนบางปะกงไม่ได้ แล้วล่องเรือจากบางคล้าไปขึ้นคานเรือที่ปากแม่น้ำบางปะกง (หลังวัดกลางบางปะกง) ใช้เวลาล่องเรือไปประมาณ ๖ ชั่วโมง^{๑๑}

เรือนำเที่ยวของสวนอาหารแม่น้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา

การคงอยู่ของประเพณีคู่มือเมือง

ประเพณีแห่หลวงพ่อโสธรของจังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นงานใหญ่ที่ชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงร่วมใจกันสืบทอดมาอย่างยาวนาน และวัดโสธรวรารามวรวิหารเป็นวัดเดียวในจังหวัดที่ยังจัดงานทุกเดือน ๑๒ เป็นงานประเพณีแห่ที่ได้อัญเชิญพระพุทธรูปหลวงพ่อโสธรจำลองลงเรือแห่ไปตามลำน้ำบางปะกง ขบวนแห่จะคึกคักมาก มีเรือชนิดต่าง ๆ เข้าร่วมหลายลำ มีการตกแต่งเรืออย่างสวยงาม บางลำมีมหรสพ ปี่พาทย์บรรเลงเป็นที่สนุกสนาน **วิบูลย์ เข็มเฉลิม** เล่าว่า เคยไปดูขบวนเรือแห่หลวงพ่อโสธร เรือแต่ละลำจะตกแต่งสวยงามมาก มีการประดับธง มีฉัตร มีกลองยาว แตรวง^{๑๒} ชาวบ้านที่ตั้งบ้านเรือนอยู่สองฟากฝั่งแม่น้ำบางปะกง จะออกมารอชมการองค์หลวงพ่อโสธรกันอย่างเนืองแน่น ชาวบ้านบางคนก็พายเรือมาเข้าร่วมขบวนแห่พระ เพื่อเป็นสิริมงคลด้วย

ตำนานแห่หลวงพ่อโสธร นอกจากเรื่องที่ได้ไผ่ทrophyบนบานขอबारมีจากหลวงพ่อช่วยที่ลูกสาวถูกผู้มีอิทธิพลพาพวกมาฆูดไป และได้ลูกสาวกลับคืนมา จึงได้จัดแห่หลวงพ่อโสธรทางน้ำไปจนถึงโรงสีล่าง อำเภอบ้านโพธิ์นั้น ยังมีอีกตำนานหนึ่งกล่าวคือ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้เกิดการระบาดของไข้ทรพิษ (ฝีดาษ) คณะละครของไต้โผทrophyก็ป่วยด้วยโรคนี้ จนต้องหยุดแสดงละครอาชีพ ไต้โผทrophyจึงได้บนบานหลวงพ่อโสธร หากรักษาหายจะจัดการฉลองสมโภชหลวงพ่อโสธรทางเรือให้เป็นที่สนุกสนาน เชื่อกันว่าด้วยอภินิหารของหลวงพ่อคณะละคร รวมทั้งชาวบ้านที่ป่วยด้วยโรคนี้ ได้หาย ขาดอย่างน่ามหัศจรรย์ ไต้โผทrophyจึงจัดการแห่สมโภชทั้งกลางวันและกลางคืน จนเป็นประเพณีสืบมาถึงทุกวันนี้^{๑๓}

หลวงพ่อโสธรพระคู่มือเมือง

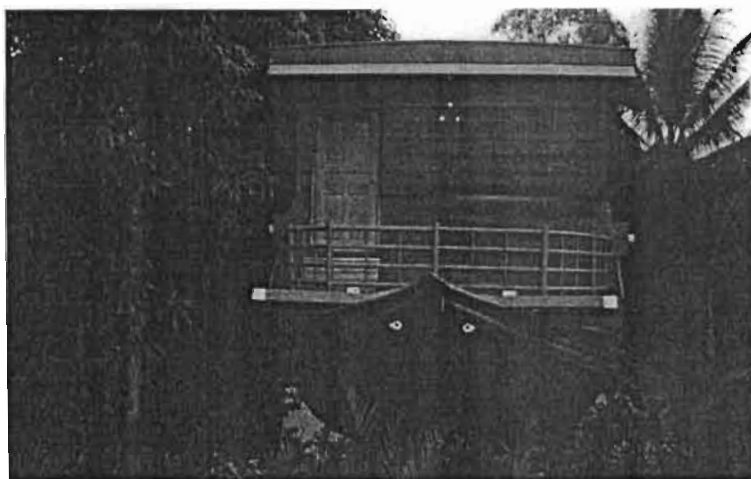
ฉะเชิงเทรา

การสร้างบ้านด้วยเรือ

“เกาะลัด” คือเกาะที่ตั้งอยู่กลางแม่น้ำบางปะกง กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นเกาะกลางน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดของกลุ่มน้ำแห่งนี้ มีเนื้อที่ประมาณ ๒,๐๐๐ ไร่ เป็นหนึ่งในสถานที่ยอดนิยมของบรรดานักการเมือง ที่พากันมาซื้อหาจับจองที่ดินบนเกาะลัด เพื่อสร้างบ้านพักตากอากาศ และยังอยู่ใกล้กับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่มีการตักน้ำจากแม่น้ำแห่งนี้ไปร่วมงานพิธีต่าง ๆ สืบเนื่องจากเป็นสถานที่แห่งชัยชนะในประวัติศาสตร์ของพระเจ้าตากสินมหาราช ในการกอบกู้เอกราชเอาชนะพม่าได้เป็นเบื้องต้น หลังฝ่าวงล้อมข้าศึกก่อนที่จะไปตั้งมั่นที่เมืองจันทบุรี^{๑๔}

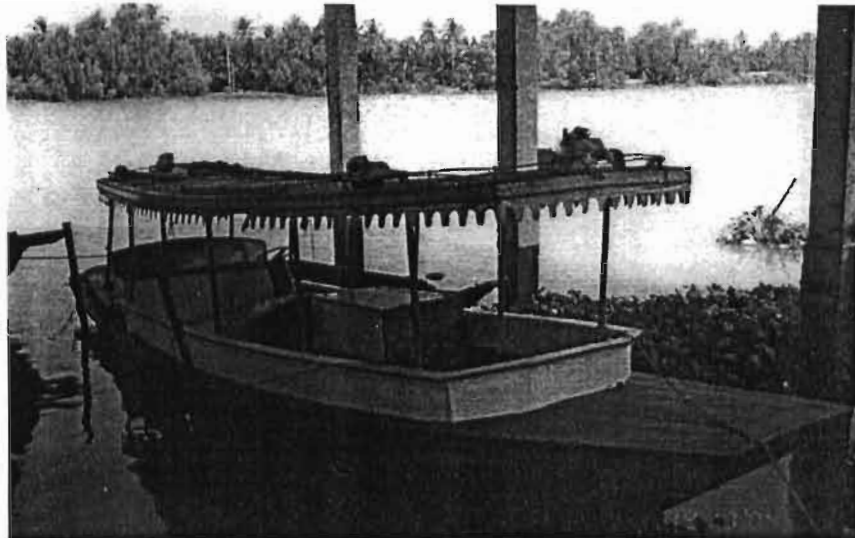
ลักษณะของเกาะจะตั้งอยู่อย่างโดดเด่น ล้อมรอบด้วยแม่น้ำบางปะกง ตัดขาดจากโลกภายนอกโดยสิ้นเชิง การเดินทางสู่พื้นที่แห่งนี้ต้องอาศัยเรือเท่านั้น ดังนั้น ที่หน้าบ้านแต่ละหลัง ชาวบ้านจะทำสะพานไม้ยื่นออกไป มีบันไดทอดลงน้ำ ทางด้านขวาหรือด้านซ้ายของสะพาน มีหลักปักเรียงกันไปเป็นแถว ๔ - ๕ หลัก สำหรับเป็นที่จอดเรือ และบางบ้านก็ทำโรงมีหลังคาไว้จอดเรือ

อาชีพของชาวบ้านบนเกาะลัดปลุกมะพร้าวน้ำหอม ทำสวนหมาก สวนมะม่วง และประมงน้ำจืด มีทำนาบ้างแต่ไม่มาก รอบๆ เกาะลัดชุกชุมด้วยปลา กุ้งแม่น้ำ มีป่าจากรอบเกาะถือเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มน้ำบางปะกง อีกทั้งเป็นแหล่งขยายพันธุ์ของปลาและกุ้ง บนเกาะมีสิ่งอำนวยความสะดวกด้านสาธารณูปโภคพร้อมสรรพ ไฟฟ้า น้ำประปา **ทุกบ้านจะมีเรือเทียบไว้หน้าบ้านเป็นเอกลักษณ์ทุกหลัง** แม้แต่สมาชิกใหม่บรรดานักการเมืองแต่ละคนที่มา ล้วนเตรียมตัวเป็นชาวเกาะ โดยนำเรือยนต์ประเภทเรือเร็วเข้ามาใช้ บางคนก็ใช้เรือแท็กซี่ นักการเมืองบางคนสร้างบ้านพักตากอากาศ โดยนำ “เรือกระแซง” ขนาดใหญ่มาตกแต่งทำเป็นบ้านพักรับรองบริเวณศาลาท่าน้ำหน้าบ้าน

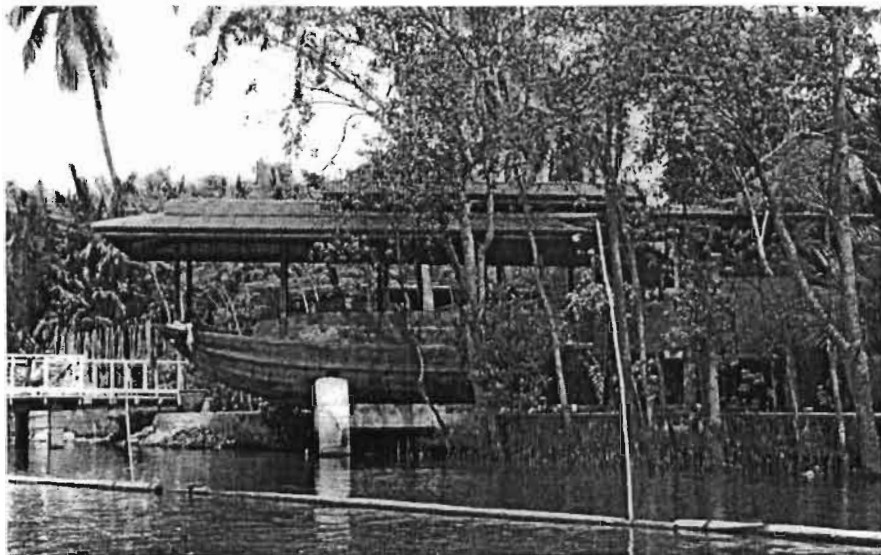
**เรือกระแซงที่นำมาดัดแปลงเป็นบ้านพักตากอากาศ
อยู่ที่ทำนน้ำหน้าบ้านนักการเมืองผู้หนึ่งบนเกาะลัด**

การเดินทางสู่เกาะลัด จะมีเรือหางยาวรับจ้างคอยบริการแก่นักท่องเที่ยว ที่ต้องการเดินทางมาชมสภาพเกาะ วิถีชีวิตของชาวบ้าน ค้างคาวแม่ไก่ และพันธุ์นกกินปลา ทำเรือบริการนักท่องเที่ยวจะจอดเรืออยู่บริเวณตลาดบางคล้า ริมน้ำบางปะกง ราคาค่าบริการคิดต่อเที่ยว ๆ ละ ๒๐๐ บาท ใช้เวลาเดินทางชมรอบเกาะประมาณชั่วโมงเศษ นอกจากนี้ ยังมีเรือสำราญของเอกชนคอยรับจ้างรับส่งนักท่องเที่ยว คิดค่าบริการต่อคน ๆ ละ ๖๐ บาทต่อเที่ยว มีอาหาร-เครื่องดื่มไว้บริการตลอดเส้นทาง แลมคาราโอเกะบนเรืออีกต่างหาก^{๑๔}

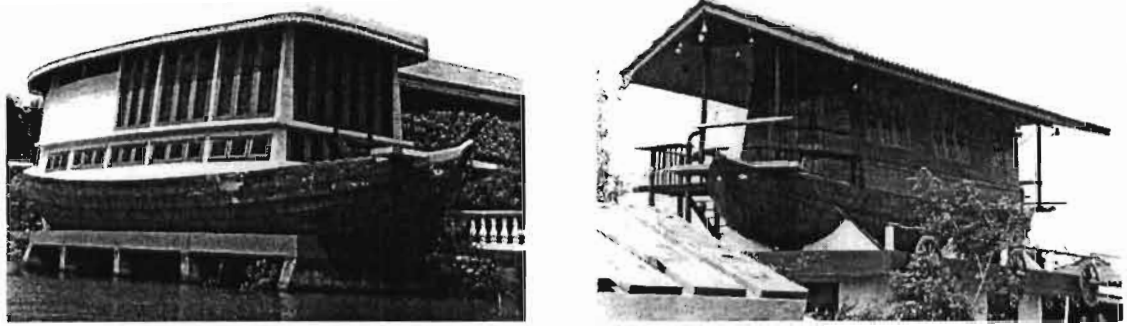

**เรือแท็กซี่ของนักการเมืองผู้หนึ่ง
ที่จอดคอยรับเจ้าของเรือข้ามฟากไปยังเกาะลัด**

ชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงอีกหลายรายที่นำเรือมาสร้างเป็นบ้าน เช่น ชาวบ้านแถบวัด
ดอนสีนนท์ อำเภอบ้านโพธิ์ ชาวบ้านริมฝั่งแม่น้ำ อำเภอมือง และบ้านที่ทำจากเรือของ **อภัย อัศวานันท์**^๖ อยู่ริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง ตำบลบ้านใหม่ อำเภอมือง เป็นต้น

**บ้านที่นำเรือกระแชงมาดัดแปลง ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง
ของ อภัย อัศวานันท์**

บ้านที่นำเรือมาดัดแปลงของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง

การอนุรักษ์เรือในเชิงศิลปกรรม

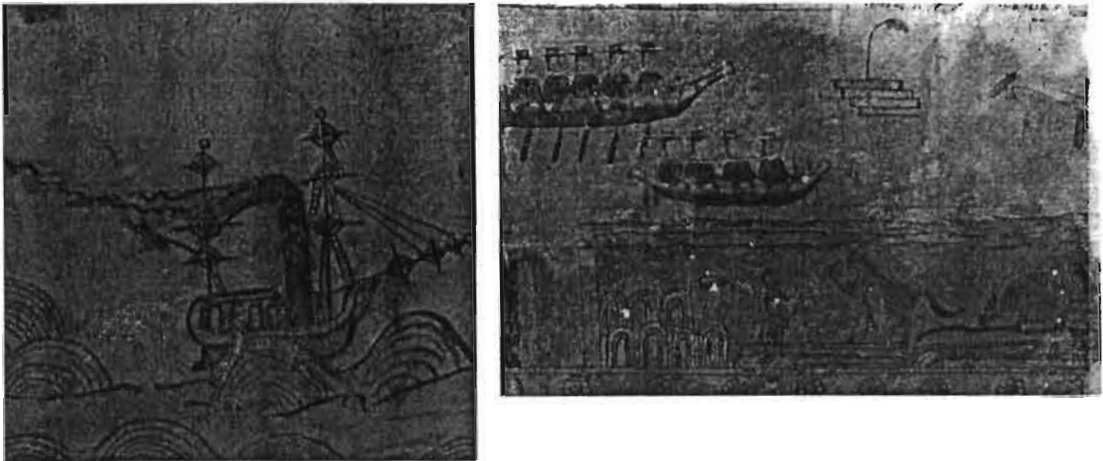
การสูญหายไปของเรือบางชนิด เพราะมีเรือชนิดอื่นหรือยานพาหนะอื่น เช่น รถ เข้ามาทดแทน เห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่ ๓) ทรงปรารถนาเกี่ยวกับการที่เรือสำเภาจะหมดไป เพราะเรือกำปั่นบรรทุกได้ดีกว่าวิ่งได้เร็วกว่า จึงทำให้พระองค์สร้างรูปเรือสำเภาไว้ให้คนรุ่นหลังดูที่วัดยานนาวา กรุงเทพฯ แม้กระทั่ง เรือกำปั่นเองในระยะเวลาต่อมาก็ถูกเรือกลไฟที่ใช้เครื่องจักรไอน้ำเข้ามาแทนที่ในที่สุด^{๑๖}

ชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกงก็เช่นเดียวกัน คิดอนุรักษ์เรือไว้ให้ลูกหลานรุ่นหลังได้รู้จัก ในรูปแบบของงานศิลปกรรม เช่น งานปูนปั้นที่วัดสัมปทวน (นอก) ตำบลบางแก้ว อำเภอเมือง ซึ่งมีเรือหลากชนิดทั้งเรือหมู เรือกระแซง เรือสำปั้น ฯลฯ และงานจิตรกรรมฝาผนังที่วัดเมืองกาย อำเภอพนมสารคาม มีทั้งเรือที่ใช้ในแม่น้ำลำคลอง และเรือทะเล เช่น เรือที่พระใช้พายบิณฑบาต เรือแข่ง เรือกำปั่นใบ เรือกลไฟ เป็นต้น

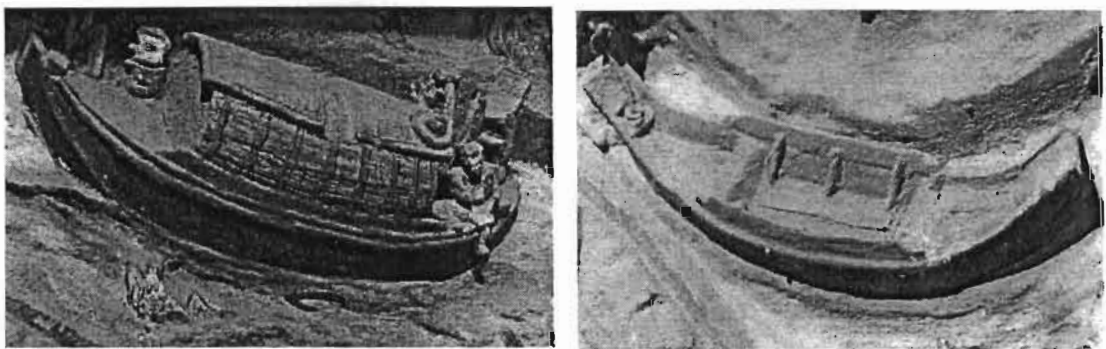

พระพายเรือบิณฑบาต

ภาพจากจิตรกรรมฝาผนังวัดเมืองกาย อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา

ภาพเรือชนิดต่าง ๆ ในงานจิตรกรรมฝาผนัง วัดเมืองกาย อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา
รูปแบบหนึ่งของการอนุรักษ์

เรือกระแซงและเรือสำปั้น ปรากฏอยู่ในงานปูนปั้น
ที่เชิงชายหลังคาโบสถ์วัดสัมปทวน (นอก)

รัฐสนับสนุนการคงอยู่ของเรือ

เรือจะคงอยู่ได้ในลุ่มน้ำบางปะกง สิ่งแรกที่รัฐควรให้การสนับสนุนคือ การบูรณะ
ปรับปรุงหรือพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางน้ำ หากมองย้อนอดีต จะพบว่า ช่วงปี พ.ศ. ๒๓๕๔ –
พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นสมัยที่ประเทศไทยรุ่งเรือง และเฟื่องฟูทางเศรษฐกิจที่สุด ด้วยได้อิทธิพลของ
ชาวต่างประเทศ พระมหากษัตริย์ทุกรัชกาลทรงเห็นความสำคัญ ในการพัฒนาประเทศให้
ทันสมัยทัดเทียมกับอารยธรรมตะวันตกทั้งด้านการเมือง การปกครอง สังคม วัฒนธรรมและการค้า

อาทิ ในด้านการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง ได้นำระบบขนส่งทางบกมาใช้ควบคู่กับระบบขนส่งทางน้ำ ด้วยการสร้างทางรถไฟสายกรุงเทพฯ – ฉะเชิงเทรา พร้อม ๆ กับการเข้ามาของเรือกลไฟรับส่งคนโดยสารและขนส่งสินค้าในลุ่มน้ำบางปะกง

การขุดคลองเพื่อให้ชาวบ้าน ได้อาศัยเรือในการสัญจรไปมาได้สะดวก เช่น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์เป็นแม่กองจ้างแรงงานชาวจีนขุดคลองบางขนากไปบรรจบกับคลองพระโขนง ยาว ๑,๓๓๗ เส้นกว่า ทำให้ชาวบ้านที่ใช้เส้นทางน้ำสายนี้ ชื่นชมในพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการขุดคลองเป็นเส้นทางคมนาคม และชาวบ้านหนึ่งในจำนวนดังกล่าวคือ *เสมียนมี*ถึงกับเขียนเพลงยาวถวายพระเกียรติว่า

... ฝ่ายประจิมพาราทวารศ	ไปประเทศทางเรือเหลืออ้อถอน
ล้วนตมตั้นขึ้นเพื่อติดเรือจร	ต้องจ้างออนนุดลากยังยากเย็น
หวังประโยชน์โปรดราษฎรที่ขัดข้อง	ให้ขุดคลองลัดล้ามทางสามเสน
ออกปากน้ำโยทกาเสนาเกณฑ์	พวกจีนเงินขุดขนไปจนลู่
พอแล้วคลองนองล้นอรณพ	ลือตลบทั่วเมืองกระเดื่องปรู
ทั้งมนุษย์เทวก็สาธุ	ออกระบุพระนามตามกันมา
พวกชาวเรือเหนือใต้ดีใจสิ้น	ไปทั่วถิ่นทุกทิศคิดสรรษา
เคยคิดทางบางพลีก็ปริดา	มาเดินท่าคลองประทานสำราญใจ
ทั้งวันคืนขึ้นล่องไม่ต้องลาก	ก็ออกปากสาธุการสะท้านไหว
ถวายกรพรผลมงกลไชย	เสียงครุ่นไปคำเข้าทุกคราวเรือฯ... ^{๑๑}

และคลองนครเนื่องเขต ตามหลักฐานว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระชลธารวินิจฉัย จ้างชาวจีนขุดคลองนี้ขึ้น เพื่อให้เป็นทางเดินเรือได้^{๑๒} อีกทั้งการลอกคลอง ดังหลักฐานที่กล่าวถึงการลอกคลองประเวศบุรีรมย์ ที่ว่า

... คลองประเวศบุรีรมย์ ... หยั่งนำดูเมื่อเวลาน้ำขึ้นเต็มทีคลองกว้าง
๔ วา ๑ สอก ๑ คืบ น้ำลึก ๒ สอก ๘ นิ้ว ถ้าวัดแต่หลังถนนถึงพื้นกลาง
คลอง น้ำลึก ๓ สอก ๑ คืบ ... ราษฎรในคลองประเวศบุรีรมย์ คิดจัดการ
ที่จะเอากระบือลงลุยย่ำไล่โคลนในคลอง ให้ลึกเรือไปมาได้โดยสะดวก
... ตั้งแต่เดือน ๕ จนถึงเดือน ๘ ในลำคลองเป็นโคลนจนแตกกระแหงเรือ
ไปมาไม่ได้ ... ใช้กระบือ ๕๐๐ ตัวเศษ ... จะจัดการไล่เป็นตอน ๆ ละ
๑๐๐ ตัว จะไล่ที่ต้นคลองพวกหนึ่ง ปลายคลองพวกหนึ่ง จะเดินกระบือ

พร้อมกัน การที่จะไล่กระบือนี้ต้องไล่เมื่อน้ำยังขังอยู่ในทุ่ง ด้วยเวลานี้น้ำกำลังไหลลงคลองเขียว เมื่อกระบือลอยข้ามคินเป็นโคลนแล้ว กระบือเดินไปน้ำก็ไหลเขียวพัดเอาโคลนไปกับน้ำ ... พวกราษฎรที่ไล่กระบือมาช่วยลุยล่าคลองในครั้งนี้ ได้รับพระราชทานการเลี้ยง แลของแจกจลาจลต่างคนมีความชื่นชมต่อพระบารมีเป็นอันมาก มีความสนุกเหมือนกับที่ลงแขกนวดข้าวตามธรรมเนียมของราษฎร ราษฎรที่มาทั้งสิ้นนั้นพร้อมเพรียงน้ำใจกัน... ด้วยทำไร่นาอาศัยไปมาในคลอง...ระยะทาง ๔ ตำบลที่ได้ไล่กระบือลงล่าคลองในคราวนี้เป็นทาง ๑,๑๗๐ เส้น... เมื่อกระบือเดินไปโคลนก็ไหลละลายไปตามน้ำ และน้ำในคลองก็ไหลเทลงตามหลังกระบือไปทุกกระยะหยั่งสอบดู คลองลึกลงไปได้อีกสิบเศษ...คลองประเวศบุรีรมย์หรือคลองใด ๆ ถ้าได้ไล่กระบืออย่าเสียปีละ ๒ ครั้ง หรือ ๓ ครั้งให้เสมอไป คลองก็คงจะลึกลงจะไม่ตื้นเขินเสียได้ เรือไปมาและราษฎรที่ใช้น้ำในคลองไปทำไร่นา ก็คงจะได้ประโยชน์ทั่วกันไป ...^{๒๐}

การลอกคลองในครั้งนี้ เห็นได้ถึงสามัคคี วัฒนธรรมการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของชาวบ้านในท้องถิ่น ความร่วมมือระหว่างรัฐกับชาวบ้าน

ในอดีตไม่ว่ารัฐจะพัฒนาบ้านเมืองไปในด้านใดก็ตาม มักคำนึงถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านอยู่เสมอ เช่น การไปรษณีย์โทรเลข ที่มีการปักเสาและขึงสายโทรเลขข้ามคลอง ข้ามแม่น้ำ บางปะกง จะคำนึงถึงการเดินเรือของชาวบ้าน ดังหลักฐานที่ว่า “การสายโทรเลขที่โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้น ก็เป็นที่อุดหนุนในการค้าขาย เพื่อจะให้มี ความเจริญแก่บ้านเมืองสืบไป ซึ่งจะห้ามเรือลูกค้าไม่ให้ไปมาตามประสงค์ ที่จะเป็นประโยชน์ในการค้าขายให้เป็นที่ลำบากขาดประโยชน์ของลูกค้า นั้นก็ไม่ควร”^{๒๑} และการที่ชาวบ้านซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งน้ำ จะปลูกสร้างสิ่งใดล่วงล้ำเกินหลักเขตลงไปแม่น้ำลำคลอง ส่งผลให้แม่น้ำลำคลองแคบลงและตื้นเขินขึ้น เป็นอุปสรรคต่อการเดินเรือทางการจะเข้าไปห้ามปรามพร้อมทั้งสั่งให้เรือถอน หรือแม้กระทั่งการที่จะตั้งปิดคลองใดก็ตาม รัฐจะคำนึงถึงประโยชน์ของชาวบ้านเป็นหลัก ดังหลักฐานที่ว่า “คลองนครเนื่องเขตเป็นคลองใหญ่ พระยาวิเศษฤๅไชยเห็นว่า เรือเดินไปมาเสมอนั้น ถ้าได้ปิดคลองเล็กแล้วน้ำขึ้นทั่วถึงกันไม่ควรจะปิด ให้เป็นที่ลำบากแก่ผู้เดินเรือไปมา ก็ให้คงไว้ให้ราษฎรได้ไปมาโดยสะดวก ถ้าน้ำไม่ขึ้นนารายษฎรทั่วถึงกันได้ ก็ให้ปิดคลองนครเนื่องเขตไว้ จนกว่าต้นข้าวในนาของราษฎรจะได้ผลบริบูรณ์ทั่วกัน แล้วจึงให้เปิดคลองให้ราษฎรได้ไปมาโดยสะดวก”^{๒๒}

หากวันนี้ รัฐจะพัฒนาหรือนำความเจริญทางวิทยาศาสตร์ หรือเทคโนโลยีใด ๆ เข้ามาในลุ่มน้ำบางปะกง โดยคำนึงถึงธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับวิถีชีวิตของ

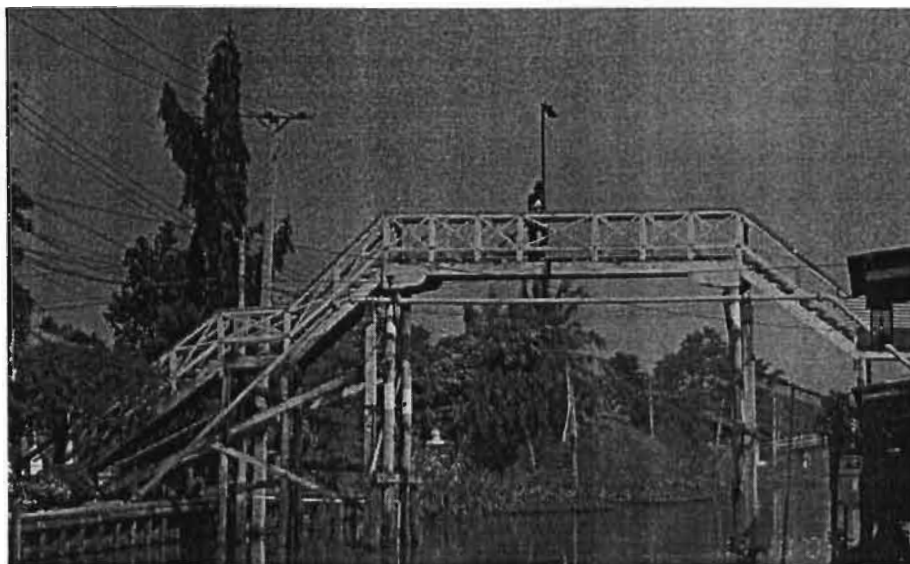
ชาวบ้านในลุ่มน้ำแห่งนี้แล้ว โครงการสร้างเขื่อนทดน้ำบางปะกงก็ยังไม่เกิดขึ้น จนเกิดผลกระทบ ดังที่กล่าวถึงแล้วข้างต้น

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระองค์ทรงมองเห็นความสำคัญของการบูรณะปรับปรุงเส้นทางคมนาคมทางน้ำในลุ่มน้ำบางปะกง เห็นได้จากการเสด็จประพาสคลองแสนแสบ และเสด็จไปยังประตูน้ำท่าไข่ จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๗^{๒๓}

คลองแสนแสบ เป็นคลองเก่าแก่ที่มีการขุดขึ้น ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) เชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำบางปะกง คลองสายนี้เป็นที่กำเนิดของชุมชนหลายเชื้อชาติ หลายศาสนา เป็นที่กำเนิดของวัดวาอาราม มัสยิด และบ้านเรือนจำนวนมากปัจจุบัน คลองแสนแสบถูกลดความสำคัญลงไปเมื่อเทียบกับในอดีต เนื่องจากวิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคมเปลี่ยนไป การเดินทางติดต่อระหว่างกันหันมาใช้รถยนต์แทนเรือเพื่อความรวดเร็ว คล่องตัว รวมทั้งแหล่งชุมชนที่อยู่อาศัยริมคลอง ปัจจุบันหนาแน่นมากขึ้น คลองแสนแสบจึงถูกละเลยความสำคัญของการเป็นสายน้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิตของชาวบ้านริมสองฝั่งเสียเกือบสิ้นเชิง

การบูรณะปรับปรุงหรือพัฒนาคลองแสนแสบ ต่อเนื่องไปยังคลองบางขนาก คลองท่าไข่ คงมิใช่หวังผลทางด้านฟื้นฟูทรัพยากร ธรรมชาติ หรือสิ่งแวดล้อมให้สะอาดเพียงอย่างเดียว แต่จะเป็นการช่วยอนุรักษ์ลำคลองสายประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นที่มาของวัฒนธรรมสองฝั่งคลองของชาวไทยให้ยั่งยืนต่อไป

หากอดีตเป็นบทเรียน หากแม้ประวัติศาสตร์ไม่อาจหวนคืน รัฐก็ควรจะนำมาเป็นตัวอย่างในการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางน้ำ เห็นได้ชัดกับการสร้างสะพานข้ามคลอง เพื่อเชื่อมถนนสองฝั่งเข้าด้วยกัน จะด้วยประหยัคงบประมาณในการก่อสร้าง หรือด้วยเหตุผลใดก็ตาม แต่เท่าที่คณะผู้วิจัยได้ไปพบเห็นมา การสร้างสะพานจะเสมอกับระดับถนน ไม่โค้งยกสูงขึ้นเช่นสะพานในอดีต เมื่อมองลงไปยังคลองที่อยู่ด้านล่าง ขณะน้ำเต็มฝั่งคลองแล้วเกิดความสงสัยว่าเรือลำใหญ่ ๆ เช่น เรือกระแซงบรรทุกข้าวจะล่องลอดผ่านได้สะพานไปได้อย่างไร หลายแห่งที่ผู้วิจัยเดินทางไปสัมภาษณ์ ข้อมูลที่ได้รับจากคำบอกเล่า ชาวบ้านบอกว่าอุปสรรคจากสะพานเช่นนี้ เป็นผลให้ชาวบ้านบางส่วนหันไปใช้รถบรรทุกข้าวไปยังโรงสีแทนเรือ แต่ในบางพื้นที่ของกลุ่มน้ำบางปะกงที่ถนนยังสร้างเข้าไปไม่ถึง ก็ยังคงใช้เรือออกไปตวงข้าวตามท้องนาและบ้านของชาวบ้านอยู่เหมือนเดิม หากจะต้องมาเสียเวลาขนข้าวเปลือกขึ้นรถอีกทอดหนึ่ง เพราะเรือไม่สามารถลอดผ่านได้สะพานข้ามคลองได้นั่นเอง

*การสร้างสะพานข้ามคลองประเวศบุรีรมย์ หน้าตลาดคลองสวน
เพื่อให้เรือลอดผ่านได้*

ขณะนี้ในช่วงที่รัฐบาลกำลังรณรงค์ให้ชาวบ้านช่วยกันประหยัดน้ำมัน และมีการรณรงค์ให้ลดมลพิษในสิ่งแวดล้อม หากรัฐหันมาให้การสนับสนุนการใช้เรือแทนรถได้ ก็จะเป็นผลดีทั้งการประหยัดน้ำมัน การลดต้นทุนการขนส่ง ทั้งยังช่วยลดมลพิษในสิ่งแวดล้อมได้อีกทางหนึ่ง นอกเหนือจากนั้นคือ *เรื่อยังคงมีอยู่ในลุ่มน้ำบางปะกง*

การอ้างอิง

^๑ปรีชา สุขถาวร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ینگตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ ๕๗ หมู่ ๔ ตำบลลาดขวาง อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๔๘

^๒ชลอ อภิชาติเมธี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ینگตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ ๒๘ หมู่ ๖ ตำบลบางตีนเป็ด อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘

^๓หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดฉะเชิงเทรา. ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อมจังหวัดฉะเชิงเทรา. ๒๕๔๕. หน้า ๕๗.

^๔กิตชัย โขมิตวิจิตรเวช เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ นิรันดร์ เรือนอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ ๖๒/๓๓ - ๓๔ หมู่ ๑๔ ตำบลคูขุยหมี อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๔๘

^๕จู้ นวสุขสำราญ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ینگตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ ๑๐๕/๑ หมู่ ๕ ตำบลบางกะไห อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๓ มกราคม ๒๕๔๘

^๖บุญส่ง เอียบเจริญ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ینگตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ ๒๕ หมู่ ๑ ตำบลบางไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘ และ รังสรรค์ พิโยปกรณ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ینگตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่คานเรือ นายฟู (บ้านใหม่) อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘

^๗สมศักดิ์ ยิ้มแจ่ม. “ย้อนอดีตวัฒนธรรมสองฝั่งคลองประเวศบุรีรมย์ ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชุมชนของคนเทพราช,” ใน แม่น้ำ คู คลองจังหวัดฉะเชิงเทรา. ๒๕๔๖. หน้า ๘๐.

^๘“ตลาดคลองสวน ๑๐๐ ปี อดีตที่สัมผัสได้,” ขวัญเรือน. ๓๗(๘๐๔) : ๑๘๔ - ๑๘๕ ; พฤษภาคม ๒๕๔๘.

^๙สมศักดิ์ ยิ้มแจ่ม. เล่มเดิม. หน้า ๘๐.

^{๑๐}บุศรา พิพัฒน์โกศลศักดิ์. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ینگตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ ๔๐ ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๔๘.

^{๑๑}ด. ฉลองชัย ศิริธร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ นิรันดร์ เรือนอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่ร้านสวนอาหารแม่น้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๑๓ เมษายน ๒๕๔๗.

^{๑๒}วิบูลย์ เข้มเฉลิม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ینگตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านห้วยหิน (วนเกษตร) อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๔๘.

^{๑๓}ปทุมเมืองฉะเชิงเทรา. ๒๕๓๕. หน้า ๓๘.

^{๑๔}มานิตย์ สนับบุญ. “เกาะลัด เมืองแปดริ้ว สถานที่หลบมุมนักการเมือง,” มติชน. ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๗. หน้า ๓๔.

^{๑๔}คต. ฉลองชัย ศิริธร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ นิรันดร์ เรือนอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่ร้านสวนอาหารแม่น้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๑๓ เมษายน ๒๕๔๗.

^{๑๕}อภัย อัสวานันท์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ ๕๖/๑ ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘.

^{๑๖}ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. “สวยและสำเภาในรัชกาลที่ ๒,” ศิลปวัฒนธรรม. ๑(๔) : ๒๓ – ๓๓ ; ๒๕๒๓.

^{๑๗}สุจิตต์ วงษ์เทศ. แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์. ๒๕๓๕. หน้า ๗๘.

^{๑๘}กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๑๒ เลขทะเบียน ๑๗๖

^{๑๙}กจช. ม ร.๕ นก/๔๒ เลขทะเบียน ๔๒๖ และ กจช. ม ร.๕ นก/๔๓ เลขทะเบียน ๔๒๗

^{๒๐}กจช. ม ร.๕ รล – สต/๑ – ๒ เลขทะเบียน ๑๘๘ – ๑๙๐

^{๒๑}กจช. ม ร.๕ รล – สต/๑๕ เลขทะเบียน ๒๖๐

^{๒๒}“พสกนิกร สองฝั่งแสนแสนชื่นชมพระบารมี สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา,” มติชน. ๑๘ กันยายน ๒๕๓๗. หน้า ๒๑.

บทที่ ๖

สรุป

ลุ่มน้ำบางปะกงครอบคลุมพื้นที่ของจังหวัดปราจีนบุรี นครนายก สระแก้ว ฉะเชิงเทรา ชลบุรี สมุทรปราการ ต้นน้ำเกิดจากทิวเขาสันกำแพงในเขตอำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี เกิดลำห้วยหลายสายไหลมารวมกันเป็นแควหनुมาน และทิวเขาสันกำแพงในเขตอำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว เกิดต้นน้ำแควพระปรัง แควทั้งสองไหลมารวมกันในเขตอำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี ต้นน้ำอีกสายหนึ่งเกิดจากเขาอินทนิ ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครนายก

แม่น้ำสายนี้ มีชื่อเรียกหลายชื่อ กล่าวคือ ช่วงที่ไหลผ่านจังหวัดปราจีนบุรี เรียกว่า “แม่น้ำปราจีนบุรี” ไหลผ่านจังหวัดนครนายก เรียก “แม่น้ำนครนายก” ไหลผ่านอำเภองครักษ์ จังหวัดนครนายก เรียก “แม่น้ำโยทะกา” ไหลผ่านอำเภอบางคล้า กิ่งอำเภอกลองเขื่อน อำเภอเมือง และอำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เรียกว่า “แม่น้ำแปดริ้ว” แล้วไหลออกสู่ทะเลที่อำเภอบางปะกง จึงเป็นที่มาของการเรียกชื่อแม่น้ำสายนี้ว่า “แม่น้ำบางปะกง” และยังทำให้ฉะเชิงเทราถูกเรียกว่า “เมืองนอกแตก” อีกทั้งสภาพภูมิศาสตร์ดังกล่าว ทำให้ฉะเชิงเทรากลายเป็น “เมืองสามน้ำ”

หากอยู่ในช่วงฤดูแล้งน้ำเค็มจากทะเลไหลขึ้นไปถึงอำเภอบางคล้า แต่ตามปกติแถบปากแม่น้ำเป็นน้ำเค็ม เหนือขึ้นไปเป็นน้ำกร่อย และน้ำจืดตามลำดับ การที่สายน้ำไหลผ่านพื้นดินบนเทือกเขาลงมา ได้นำตะกอนดินที่มีความอุดมสมบูรณ์มาทับถมไว้ ประกอบกับน้ำทะเลขึ้นถึงได้นำแร่ธาตุในทะเลที่อุดมสมบูรณ์มาเพิ่มให้อีก ทำให้แผ่นดินในลุ่มน้ำบางปะกงมีความอุดมสมบูรณ์มาก สังเกตได้ว่าทั้งข้าวและผลไม้มีนาชนิดที่ปลูกในเขตฉะเชิงเทรา มีคุณภาพดีและมีชื่อเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป ปัจจัยดังกล่าว จึงเป็นแรงดึงดูดให้ผู้คนอพยพเข้ามาตั้งหลักปักฐานทำมาหากิน ก่อเกิดเป็นชุมชน หมู่บ้าน และเมืองลุ่มน้ำมาช้านาน

ด้วยสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ที่อยู่ติดทะเล มีพื้นที่บางส่วนอยู่ติดกรุงเทพฯ บางส่วนต่อเนื่องไปถึงหัวเมืองชายทะเล บางส่วนต่อเนื่องไปถึงเขมร ส่งผลให้ลุ่มน้ำแห่งนี้มีความสำคัญในแง่ของการเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ เส้นทางผ่านของการเดินทัพ ลำเลียงกำลังพล เสบียงอาหาร อาวุธ ยุทโธปกรณ์ เป็นที่ตั้งของเมืองหน้าด่าน เป็นที่ตั้งของมณฑลปราจีนบุรี เป็นดินแดนต่อเนื่องกับอาณาจักรของฝรั่งเศสในยุคล่าอาณานิคม เป็นเส้นทางการค้า เป็นลุ่มน้ำเศรษฐกิจแหล่งรายได้สำคัญของรัฐ อีกทั้งยังเป็นหนึ่งในแหล่งน้ำสำคัญตามโบราณราชประเพณีด้วย

การที่ฉะเชิงเทราเป็นเมืองลุ่มน้ำ ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้าน ต้องผูกพันกับสายน้ำมานับนาน เห็นได้จากลักษณะการตั้งชื่อหมู่บ้าน จะใช้คำเรียกว่า “บ้าน” “บาง” เป็นส่วนใหญ่ หมู่บ้านเหล่านี้ล้วนตั้งอยู่ริมแม่น้ำบางปะกงและลำคลองสาขา ส่งผลให้ชาวบ้านแทบทุกหลังคาเรือนต้องมีเรือไว้เป็นพาหนะที่ใช้สัญจรไปมาในลำน้ำ

ดังนั้น สภาพตามสายตาของผู้ที่ได้พบเห็นเมืองฉะเชิงเทรา มีแม่น้ำ คู คลองมากกว่า ๕๐๐ สาย ที่เชื่อมโยงถึงกัน มีเรือที่ชาวบ้านใช้สัญจรไปมาทั้งเรือพาย เรือแจว และเรือยนต์เล่นขวัคไขว้ไปมา ไม่ต่างจากเมืองเวนิสของประเทศอิตาลี เมืองนี้จึงน่าจะเหมาะกับการเรียกว่า “ฉะเชิงเทราเวนิสของภาคตะวันออก”

เรือแต่ละลำที่ชาวบ้านนำมาใช้เป็นพาหนะสัญจรในกลุ่มน้ำบางปะกง ไม่ว่าจะเป็นประเภทของเรือต่อหรือเรือขุด อาจเป็นชนิดของเรือพาย เรือแจว เรือยนต์ หรือหากแบ่งเรือตามสภาพภูมิศาสตร์ที่ใช้สัญจรไปมาว่าเป็นเรือแม่น้ำหรือเรือทะเลก็ตาม ล้วนถูกสร้างขึ้นมาจากภูมิปัญญาของช่างพื้นบ้านที่ชำนาญการต่อเรือ ประกอบกับเป็นเมืองที่มีป่าไม้มาก และไม้ในป่าที่มีก็สามารถนำมาใช้สร้างเรือได้ อาทิ ไม้สัก ไม้เคี่ยม ไม้ตะเคียน เป็นต้น อีกทั้งยังเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ชุมชน หมู่บ้านริมคลองและยังอยู่ติดทะเลอีกด้วย ปัจจัยเหล่านี้จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญ และเหมาะสมต่อการตั้งอยู่ต่อเรือ และคานเรือสำหรับซ่อมแซมเรือ

เรือชนิดต่าง ๆ ที่ถูกสร้างขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเรือหมู เรือพายม้า เรือกระแซง เรือบด เรือมาด เรือแม่เหล็ก เรือสำปั้น ฯลฯ สามารถสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาของช่างเรือ ทั้งในเรื่องของการคัดเลือกไม้มาเป็นวัสดุสำคัญในการสร้างเรือ ว่าไม้แต่ละชนิดมีคุณสมบัติพิเศษอย่างไร การออกแบบรูปเรือ ช่างจะควัดดูประสงค์ในการที่จะนำเรือไปใช้งาน ถ้าใช้บรรทุกของที่มีน้ำหนักและปริมาณมาก ก็จะใช้ไม้แผ่นใหญ่และหนา หากนำไปเป็นเรือยนต์ลำเล็กสำหรับแข่ง ก็จะใช้ไม้อัด เพื่อให้เรือมีน้ำหนักเบาที่สุดและแล่นได้รวดเร็ว ช่างแต่ละคนต่างมีเทคนิคและวิธีการในการสร้างเรือ เรือแต่ละลำที่ถูกสร้างขึ้น จะมีเอกลักษณ์ ลักษณะการใช้งาน และชื่อเรียกแตกต่างกันไป เช่น เรือหมู กลางลำเรือปล่อง หัวท้ายเรือเรียวเล็กกลมไม่สมตัว เป็นเรือขนาดเล็กใช้โดยสารไปมาในระยะทางใกล้ ๆ หรือใช้หาปลาตามทุ่งนา หรือพายไปทำบุญที่วัด เรือพายม้ามีไม้สักทำหูกระต่ายรับกราบเรือ มีความสง่างามองอาจ ผึ่งผาย ท้องเรือกลม หัวท้ายเรียวอน ใช้บรรทุกสินค้า เป็นต้น

เรือเป็นพาหนะสำคัญในวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกง ทั้งใช้ในการเดินทางไปมาติดต่อ ใช้บรรทุกสินค้า ไปมาค้าขาย ใช้รับจ้าง ใช้หาอาหาร และใช้เป็นที่อยู่อาศัยแทนบ้านของชาวบ้านบางกลุ่มจึงถูกเรียกว่า “ชาวเรือ”

เมื่อชาวบ้านกับเรือต้องโลดแล่นไปมาพร้อมกันบนสายน้ำมาอย่างยาวนาน ย่อมก่อให้เกิดเรื่องราวที่หลากหลายกลายเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของกลุ่มน้ำบางปะกงที่มีเรือเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยไม่มากก็น้อย เช่น การเกิดกบฏอั้งยี่ยึดเมืองฉะเชิงเทราที่ชาวจีนใช้เรือบรรทุกอ้อย มาบรรทุกกำลังคน และอาวุธเข้าทำการยึดเมือง การเสด็จประพาสเมืองฉะเชิงเทราโดยเรือมาตามลำน้ำบางปะกงของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) การเดินทางมาตรวจราชการของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จากกรุงเทพฯ เช่น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยโดยใช้เรือเป็นพาหนะ หรือ

แม้กระทั่งการเดินทางเข้ามาในกลุ่มน้ำบางปะกงของชาวต่างชาติ ทั้งชาวตะวันตก ที่เดินทางเข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์ และชาวจีนที่พากันอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินตามความถนัด โดยเฉพาะการค้าที่ทำให้จะเชิงเทรากลายเป็นเมืองเศรษฐกิจสำคัญมาแต่ครั้งอดีต ไม่ว่าจะเป็นการตั้งโรงหีบทำน้ำตาลทราย การตั้งโรงสี การเป็นพ่อค้ารายใหญ่และรายย่อย ซึ่งล้วนแต่ใช้เรือเป็นพาหนะในการเดินทางเข้ามาค้าขายและบรรทุกสินค้าทั้งสิ้น

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าเรือสามารถสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกงที่ยังคงผูกพันกับเรือและสายน้ำ แม้ว่าทุกวันนี้ชาวบ้านที่ใช้เรื่อน้อยคนลง จำนวนเรือในกลุ่มน้ำแห่งนี้ลดลง ด้วยเหตุผลที่ว่าถนนตัดเข้าถึงบ้านจึงหันมาใช้รถแทน เพราะสะดวกและรวดเร็วกว่า ถ้าคลองดินเงินเต็มไปด้วยวัชพืชน้ำ จำพวกผักคตบขวา พงอ้อ ในหน้าแล้งน้ำแห้งคลอง การสร้างสะพานข้ามคลองดีขึ้น ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการเดินเรือ การสร้างเขื่อนทดน้ำบางปะกง ทำให้ระบบนิเวศของสายน้ำเปลี่ยนไป เกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน ทั้งการหาอยู่หากิน การสัญจรไปมา เมื่อประตูน้ำถูกปิดลง สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนมีผลต่อการใช้เรือของชาวบ้านที่ลดน้อยลง

แต่ชาวบ้านบางส่วนยังคงใช้เรืออยู่ในวิถีชีวิต ทั้งการหาอยู่หากิน พายเรือช้อนเคยมาทำกะปิ พายเรือออกไปทอดแหหาปลา หรือแม้กระทั่งใช้เรือผีหลอกเพียงลำเดียวออกหาปลาทำอาหารกินภายในครอบครัวและที่เหลื่อจึงชาย การที่ถนนยังไม่เข้าถึงในบางหมู่บ้าน หรือถนนเข้าถึงแต่ยังไม่ถึงทุกบ้าน เป็นต้น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้เรือคงอยู่ในกลุ่มน้ำบางปะกง เคียงคู่กับวิถีชีวิตของชาวบ้านในกลุ่มน้ำแห่งนี้ ทรายเท่าที่บ้านยังตั้งอยู่ริมน้ำ ยังอาศัยเส้นทางน้ำในการคมนาคม อาศัยสายน้ำในการหล่อเลี้ยงชีวิต

ในวันนี้ ชาวบ้านในกลุ่มน้ำบางปะกง จึงเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์เรือ ด้วยการนำเรือมาดัดแปลงทำเป็นบ้าน การพยายามอนุรักษ์ธรรมชาติของสายน้ำและวิถีชีวิตชุมชน ด้วยการฟื้นฟูตลาดเก่าคลองสวน ที่ตำบลเทพราช อำเภอบ้านโพธิ์ ซึ่งตั้งอยู่ริมคลองประเวศบุรีรมย์ และตลาดบ้านใหม่ อำเภอเมือง ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง อีกทั้ง ยังมีการล่องเรือรอบ ๆ เกาะลัดที่อำเภอบางคล้า และที่อำเภอเมือง ชมวิถีชีวิตชาวบ้านสองฟากฝั่งแม่น้ำบางปะกง โดยออกเรือจากท่าน้ำวัดโสธรวาระามวรวิหาร ไปขึ้นบกที่ตลาดชุมชนบ้านใหม่ เป็นการนำเที่ยวเชิงอนุรักษ์ แต่จะยังขึ้นหรือไม่ คงต้องขึ้นอยู่กับ การสนับสนุนทั้งจากหน่วยงานของรัฐ องค์กรท้องถิ่น และที่สำคัญที่สุดคือชาวบ้านในชุมชนนั่นเอง

หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๓๘. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๓.

----- . เลขที่ ๑๔๐. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๓.

----- . เลขที่ ๔๗. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๕.

----- . เลขที่ ๓๐. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๖.

----- . เลขที่ ๑๒. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๗.

----- . เลขที่ ๔๖. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๗.

----- . เลขที่ ๖๕. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๗.

----- . เลขที่ ๔๐. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๑๙.

----- . เลขที่ ๓๓. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๐.

----- . เลขที่ ๑๒๑. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๐.

----- . เลขที่ ๑๖๘. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๐.

----- . เลขที่ ๑๘๒. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๔.

----- . เลขที่ ๑๙๔. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๔.

----- . เลขที่ ๓๗. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๕.

----- . เลขที่ ๑๖๗. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๕.

----- . เลขที่ ๒๐๓. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๗.

----- . เลขที่ ๓๐๕. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๗.

----- . เลขที่ ๑๕๐. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๒๙.

----- . เลขที่ ๑๒๗. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๓๐.

----- . เลขที่ ๒๒๔. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๓๐.

----- . เลขที่ ๒๔๘. จดหมายเหตुरूชกาลที่ ๔. จ.ศ. ๑๒๓๐.

ศิลปากร, กรม. กจช. ม ร.๕ ๕/๕๔/๑. เรื่องราชการมณฑลปราจีนบุรี.

----- . กจช. ม ร.๕ รล-มท/๑ เลขทะเบียน ๑๔๕.

----- . กจช. ม ร.๕ รล-มท/๑๑ เลขทะเบียน ๑๕๗-๑๖๐.

----- . กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๒ เลขทะเบียน ๑๕๐.

----- . กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๕ เลขทะเบียน ๑๕๒.

----- . กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๒๗ เลขทะเบียน ๑๖๖

----- . กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๒๖ เลขทะเบียน ๑๖๘.

----- . กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๗ เลขทะเบียน ๑๗๐.

----- . กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๑๒ เลขทะเบียน ๑๗๖.

----- . กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๒๙ เลขทะเบียน ๑๗๙.

- ศิลปากร,กรม. กจช. ม ร.๕ มท.(ล)/๓๑ เลขทะเบียน ๑๘๒.
 ----- . กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๔๒ เลขทะเบียน ๒๓๔,๒๓๕.
 ----- . กจช. มท(ล)/๒๓ เลขทะเบียน ๒๔๓.
 ----- . กจช. ม ร.๕ มท(ล)/๑๕ เลขทะเบียน ๒๔๗.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-สต/๑ - ๒ เลขทะเบียน ๑๘๘ - ๑๙๐.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-สต/๗ เลขทะเบียน ๒๓๑.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-สต/๘ เลขทะเบียน ๒๓๒.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-สต/๑๖ เลขทะเบียน ๒๕๘.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-สต/๑๕ เลขทะเบียน ๒๖๐.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-สต/๑๑ เลขทะเบียน ๒๖๔.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๒ เลขทะเบียน ๑๙๔ - ๑๙๖.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๘ เลขทะเบียน ๒๐๒ , ๒๐๓.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๑๑ เลขทะเบียน ๒๐๖.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๑๕ เลขทะเบียน ๒๑๒ , ๒๑๓.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๑๘ เลขทะเบียน ๒๑๕ - ๒๑๖.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๑๙ เลขทะเบียน ๒๑๗,๒๑๘.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๒๐ เลขทะเบียน ๒๑๙- ๒๒๐.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๕๐ เลขทะเบียน ๒๑๙,๒๒๐.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๒๔ เลขทะเบียน ๒๒๔,๒๒๕.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๒๕ เลขทะเบียน ๓๒๗.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๒๒ เลขทะเบียน ๓๖๗ - ๓๖๙.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๒๖ เลขทะเบียน ๓๗๐.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๒๕ เลขทะเบียน ๓๗๒.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๒๗ เลขทะเบียน ๓๗๔.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๑๔ เลขทะเบียน ๓๘๕ - ๓๘๗.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-ทราน้อย/๒๑ เลขทะเบียน ๓๘๘ - ๓๙๐.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-ฎีกา/๑๗ เลขทะเบียน ๔๐๙.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-ฎีกา/๓๒ เลขทะเบียน ๔๑๗.
 ----- . กจช. ม ร.๕ นก/๑๓ เลขทะเบียน ๔๑๘.
 ----- . กจช. ม ร.๕ นก/๔๒ เลขทะเบียน ๔๒๖.
 ----- . กจช. ม ร.๕ นก/๔๓ เลขทะเบียน ๔๒๗.

- ศิลปากร, กรม. กจช. ม ร.๕ นก/๒๘ เลขทะเบียน ๔๓๓.
 ----- . กจช. ม ร.๕ นก/๒๙ เลขทะเบียน ๔๓๔.
 ----- . กจช. ม ร.๕ นก/๓๐ เลขทะเบียน ๔๓๕.
 ----- . กจช. ม ร.๕ นก/๓๑ เลขทะเบียน ๔๓๖.
 ----- . กจช. ม ร.๕ นก/๓๒ เลขทะเบียน ๔๓๗,๔๓๘.
 ----- . กจช. ม ร.๕ นก/๓๖ เลขทะเบียน ๔๔๑.
 ----- . กจช. ม ร.๕ นก/๓๘ เลขทะเบียน ๔๔๓-๔๔๕.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-พศ/๒๐ เลขทะเบียน ๔๕๘.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-พศ/๒๔ เลขทะเบียน ๔๕๙.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-คพ/๑๒ เลขทะเบียน ๔๖๘.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-คพ/๑๔ เลขทะเบียน ๔๖๙.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-คพ/๑๖ เลขทะเบียน ๔๗๐.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-คพ/๑๘ เลขทะเบียน ๔๗๒.
 ----- . กจช. ม ร.๕ รล-คพ/๒๐ เลขทะเบียน ๔๗๔.
 ----- . กจช. ม ร.๕ ๕/๕๔/๑ เลขทะเบียน ๔๑๙.
 ----- . กจช. ม ร.๕ นท./๑๙ เลขทะเบียน ๔๒๒.
 ----- . กจช. ม/๕๔/๑ เลขทะเบียน ๔๙๑.
 ----- . กจช. ม ร.๕ ค/๖๙ เลขทะเบียน ๔๙๒.
 ----- . กจช. ม ร.๕ ค/๕๙ เลขทะเบียน ๔๙๓.
 ----- . กจช. ม ร.๕ ม/๓๖/๑ เลขทะเบียน ๗๑๐.
 ----- . กจช. ม ร.๕ ม/๒๙/๑ เลขทะเบียน ๗๑๑.
 ----- . กจช. ม ร.๕ ม/๔๕ เลขทะเบียน ๗๑๓.
 ----- . กจช. ม ร.๖ ม/๑๔ เลขทะเบียน ๔๗๙.
 ----- . กจช. ม ร.๖ รล/๗๔ เลขทะเบียน ๔๘๓.

๒. เอกสารชั้นรอง (Secondary Sources)

- กาญจนาคพันธุ์. (นามแฝง) เด็กคลองบางหลวง เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : สารคดี, ๒๕๔๐.
 ----- . เด็กคลองบางหลวง เล่ม ๒. กรุงเทพฯ : สารคดี, ๒๕๔๒.
 ครอว์ฟอร์ด,จอห์น. เอกสารของครอว์ฟอร์ด. แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพฯ : กรม
 ศิลปากร, ๒๕๑๕.

จินตนา กระบวนแสง. **เรือวิถีชีวิตริมน้ำภาคกลาง** กรุงเทพฯ : สยามบุ๊คส์ แอนด์ พับลิเคชัน ; ๒๕๔๐.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **เรื่องเสด็จประพาสสมณธาตุปราจีน** เมื่อ ร.ศ.

๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑). พิมพ์ในการพระเมรุ พลเอกสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
ชัยนาทนเรนทร. กรมศิลปากร, ๒๔๕๕.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. "สวยและสำเนาในรัชกาลที่ ๒ ," **ศิลปวัฒนธรรม**. ๑(๔) : ๒๓ - ๓๓
; ๒๕๒๓.

ณัฐภูมิ เรียบเรียง. **เรือ**. กรุงเทพฯ : บริษัท เอส.ที.พี. เวสต์ มีเดีย จำกัด, ๒๕๔๑.

คำเนียร เลขะกุล, ว่าที่ พล.ต. "ฉช.เมืองเก่าหรือไม่ว่าง?" **อนุสาร อ.ส.ท.** ๑๑(๓) : ๖ - ๑๑ และ
๖๕ - ๗๖; ตุลาคม ๒๕๑๓.

"ตลาดคลองสวน ๑๐๐ ปี อดีตที่สัมผัสได้," **ขวัญเรือน ๓๗(๘๐๔)** : ๑๘๔ - ๑๘๕ ; พ.ศ. ๔๘.
นารี สาริกะภูติ. "เรือพาย-เรือพระ," ใน **สัมผัสวัฒนธรรมพื้นบ้านจังหวัดฉะเชิงเทรา**. หน้า ๔๑ -
๔๓. ฉะเชิงเทรา : บริษัท เอ็มเอ็นคอมพิวเตอร์ออฟเซท จำกัด, ๒๕๕๒.

पालเลกัวซ์, มงเซญอร์. **เล่าเรื่องกรุงสยาม**. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า,
๒๕๒๐.

ปทุมเมืองฉะเชิงเทรา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๓๕.

พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา,
๒๕๑๖.

"พสนิกรสองฝั่งแสนแซบชื่นชมพระบารมีสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา," **มติชน**. ๑๘ กันยายน
๒๕๓๗. หน้า ๒๑.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : อักษร
เจริญทัศน์, ๒๕๓๕.

ไพโรจน์ บุญผูก. "ลำน้ำเพชรบุรี...สายบทที่ ร.๕ ทรงโปรดใช้เป็นน้ำเสวย," **เดลินิวส์**. ๒๓
ตุลาคม ๒๕๔๒. หน้า ๕.

มหาดไทย, กระทรวง. **ประวัติหน้าพระพุทธรูปมณฑลศักดิ์สิทธิ์ ที่ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายในพระราช
พิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ส่วนท้องถิ่น, ๒๕๓๐.

มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์, สำนักศิลปวัฒนธรรม. **เรือ**. กรุงเทพฯ : สิปปประชา, ๒๕๔๗.

มานิตย์ สันบุญ. "เกาะลัด เมืองแปดริ้ว สถานที่หลบมุนนักรการเมือง," **มติชน** ๒๕ มิถุนายน
๒๕๔๗ หน้า ๓๔.

- แม่น้ำ ภู คลอง จังหวัดฉะเชิงเทรา. ฉะเชิงเทรา. : หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดฉะเชิงเทรา สถาบันราชภัฏราชชนครินทร์.; ๒๕๔๖.
- มรดกไทยจังหวัดฉะเชิงเทรา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. ฉะเชิงเทรา : เกษมรติการพิมพ์, ๒๕๔๑.
- ราชวดี งามสง่า. เรือไทยสมัยโบราณ. กรุงเทพฯ : บริษัท ดันอ้อ จำกัด, ๒๕๓๕.
- เรือ : วัฒนธรรมขบวนน้ำลุ่มเจ้าพรยา. กรุงเทพฯ : แปลน โมทิฟ, ๒๕๔๕.
- วรรณิ์ แผลูกอินทร์. ความสำคัญของการผลิตเพื่อการค้าของเมืองฉะเชิงเทราในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนสนธิสัญญาบาวริง. ปรินญาณิพนธ์ ศศ. ม. กรุงเทพฯ ; มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๘. ถ่ายเอกสาร.
- วินัย รอดจ่าย. เรือยาวมรดกทางวัฒนธรรมบนสายน้ำ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : บริษัท ดันอ้อ แกรมี จำกัด, ๒๕๓๕.
- ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อมจังหวัดฉะเชิงเทรา. ฉะเชิงเทรา : หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดฉะเชิงเทราสถาบันราชภัฏราชชนครินทร์., ๒๕๔๕.
- ศึกษาริการจังหวัดฉะเชิงเทรา, สำนักงาน. มรดกไทยจังหวัดฉะเชิงเทรา พิมพ์ครั้งที่ ๓. ฉะเชิงเทรา : เกษมรติการพิมพ์, ๒๕๔๑
- สกินเนอร์, จี วิลเลียม. สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์และคณะ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๕.
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๑๒. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.
- สาวิตรี ทัพพะสุด “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีนและตะวันตกในกรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๓๕๘ - ๒๔๕๓,” อักษรศาสตร์. ๑๗(๑) : ๗๘ - ๑๐๐; มกราคม ๒๕๒๘.
- สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. สมาคมลับอั้งยี่ในประเทศไทย (พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๔๕๓.) วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔. อัดสำเนา.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๕.
- หว่างเสี่ยวเขียน. “สาเหตุที่ชาวจีนอพยพไปอยู่เมืองไทยและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ,” ศิลปวัฒนธรรม. ๘(๓) : ๑๑๒ - ๑๒๐; มกราคม ๒๕๓๐.
- อิงตะวัน แผลูกอินทร์. ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทราในช่วง ๑๕๐ ปีรัตนโกสินทร์ : กรณีศึกษารูปปูนปั้นวัดสัมปทวน. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๔๒.

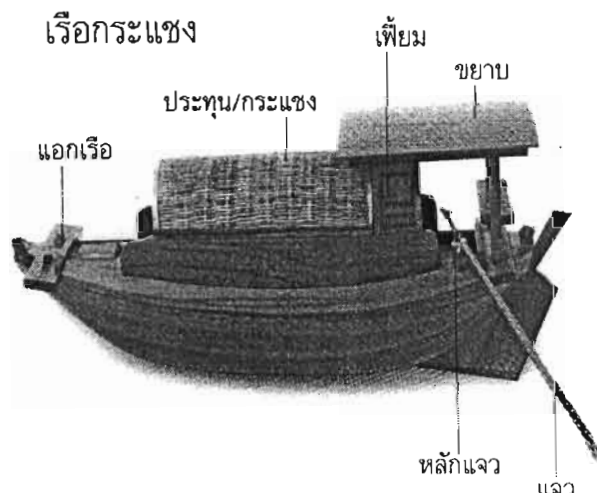
ภาคผนวก

อภิธานศัพท์ (จากหนังสือ เรือ : วัฒนธรรมชาวน้ำลุ่มเจ้าพระยา และอาจารย์ไพฑูริย์ ขาวมาลา)

กง, กงเรือ ไม้รูปโค้งใช้เป็นโครงเรือ หรือไม้ท่อนหน้าทำเป็นรูปโค้งติดตามขวางตลอดลำเรือ ส่วนล่างของกงตรงกลางส่วนโค้ง ชี้ติดกับกระดูกงู

กงค้ำ, กงข้าง ไม้โครงสร้างเรือทำเป็นรูปโค้ง วางตามขวางของลำ ทำเฉพาะด้านข้าง เว้นส่วนที่เป็นท้องเรือ กงค้ำใช้วางสลับกับกงเป็นช่วงๆ ไปตามความยาวของเรือ

กงวาน กงเรือเฉพาะตัวที่เจาะทะลุให้น้ำที่ขังอยู่ระหว่างกงไหลตลอดถึงกัน เพื่อความสะดวกในการวิดน้ำ

กรรเชียง, กระเชียง เครื่องพุน้ำให้เรือเดิน รูปคล้ายแจวมีหลักสำหรับพาด

กระแซง เครื่องบังแดดกันฝน โดยนำใบเตยหรือใบจากมาเย็บทำเป็นผืน มีไม้ไผ่สานลายตัด ใช้ชันผสมน้ำมันยาง ผสมปูนเล็กน้อย พอนทับ ต่อมาใช้สังกะสี

กระดูกงู โครงหลักที่วางตลอดหัวถึงท้ายเรือ เป็นแกนของเรือ เมื่อวางกระดูกงูแล้วก็ต้องตั้ง "กง" บนกระดูกงู

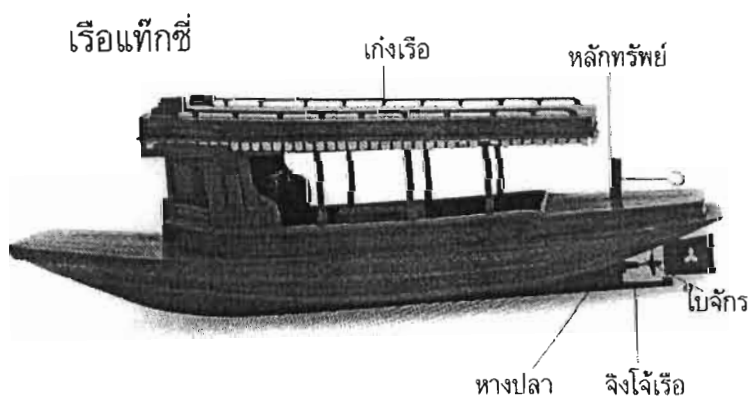
กระทงป่า ไม้ท่อนใช้ชันขวางตามลำเรือขุด เพื่อช่วยให้กราบเรือถ่างกว้างออกไปตามที่ต้องการ

กระทงเหิน, พูกระต่าย ไม้ขวางเรืออันสุดท้ายของหัวเรือหรือท้ายเรือ

กราบ ไม้เสริมแคมเรือให้สูงขึ้น ส่วนของเรือตอนที่มีไม้เสริม หรือไม้กระดานที่ติดตรงแคมเรือไปตามแนวนอนสำหรับเดิน

กัญญา เครื่องบังแดดรูปหลังคา ใช้สำหรับแคร่หามหรือเรือยาวเพื่อเป็นเกียรติยศ เรียกแคร่หามหรือเรือยาวที่มีกัญญาว่า แคร่กัญญา เรือกัญญา

เก้ง ห่องมีหลังคาคลุม ใช้ตั้งบนพาหนะหรือขบวน เรือที่มีห่องชนิดนี้อยู่ด้วย ก็เรียกห่องนั้นว่าเก้งเรือ

ขยาบ เครื่องกันแดดและฝนที่เลื่อนเข้าออกจากประทุนเรือได้

จันทาน การนำเรือขึ้นมาบนบก ต้องวางไว้บนคานไม้ที่วางพาดขนานกันบนเสา เพื่อรองรับหัวเรือและท้ายเรือ

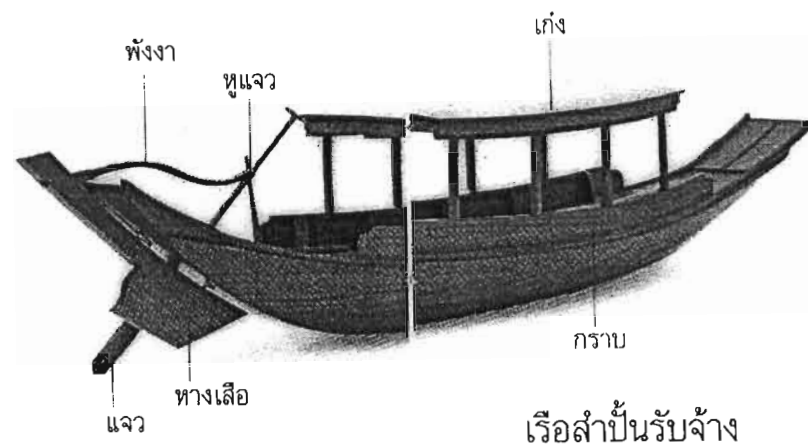
โขนเรือ ไม้สลักรูปลอยตัว ติดอยู่ที่หัวเรือ เป็นส่วนประกอบเพิ่มเติมที่ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อความงามในศิลปะ เพื่อแสดงยศศักดิ์ของผู้ที่เป็นเจ้าของ

แคม ส่วนริมทั้ง ๒ ข้างของเรือ

จิงโจ้เรือ ไม้รูปสามเหลี่ยมชายธงเรือ ติดอยู่ใต้ท้องเรือคอนท้าย ป้องกันใบจักรเรือไม่ให้สวะเข้าไปปะปน กันกระทบและกันไม่ให้เพลากว้าง

แจว มีลักษณะเช่นเดียวกับพาย แต่มีขนาดใหญ่และยาวกว่า ใช้สำหรับเรือที่มีขนาดใหญ่กว่าเรือที่ใช้พาย โดยปกติจะพาดไว้ที่แคมเรือ โดยผูกติดกับหลักแจว

ชักแนวเรือ การตรวจเช็กหมันเรือว่ายังแน่นดีหรือไม่ โดยใช้อุปกรณ์ที่เป็นเหล็กแบนๆ กว้าง ๑ นิ้ว ยาว ๑๐ นิ้ว ปลายข้างหนึ่งงอรั้ง ชูคอเอาชนเก่าตามแนวเรือออก ถ้าหมันพองตัวออกมาก็ชักหมันเก่าทิ้ง ดอกลมันใหม่เข้าไปแทน

เต้าหับ ไม้ที่ติดกับข้างเรือด้านในด้วยลูกประตัก เป็นไม้แข็งแรง เจาะรูสี่เหลี่ยมเล็กกว่ารูไม้เสริมแครง ซึ่งอยู่ข้างบนสำหรับยึดหลักแจวให้แน่น

ถ่อ ไม้สำหรับยันแล้วดันให้เรือเดิน

ทวน ท่อนไม้ของโครงสร้างเรือที่ติดอยู่กับกระดูกงู ในแนวตั้งทั้งด้านหัวและท้าย เรียกทวนหัวและทวนท้ายตามลำดับ

น้ำมันยาง น้ำมันที่ใช้สำหรับทาเรือและยาเรือ

เบ็กรื่อ ถ่างรื่อที่ทำเป็นรูปร่างแล้วให้ผายออกมี ๓ วิธี ด้วยกันคือ “เบ็กรื่อไฟ” “เบ็กรื่อน้ำ” และ “เบ็กรื่อขวาน”

เบ็กรื่อขวาน การตกแต่งรื่อด้วยการใช้ขวานฟัน หรือฉากให้ได้ขนาดความกว้างและความลึกเท่าที่ต้องการ

เบ็กรื่อน้ำ การใส่น้ำลงไปในลำรื่อที่ขุดแล้ว ทิ้งไว้หลายๆ วัน น้ำจะดันแถมรื่อให้กว้างออกไป

เบ็กรื่อไฟ การนำรื่อที่ขุดไว้คว่ำลงแล้วสูบลมไฟ ลนให้ร้อนทั้งลำรื่อ จากนั้นใช้ไม้ปากกาถ่างปากรื่อ ค้ำไว้จนรื่อเย็นลงแล้วจึงนำไม้ค้ำออก ทำซ้ำหลายๆ ครั้งจนได้ขนาดความกว้างเท่าที่ต้องการ

ประทุน หลังคาเรื่อ รถหรือเกวียน ที่โค้งคลุมตามรูปเรื่อ รถหรือเกวียน

ปากกา รูปร่างเหมือนกับกรรไกร เป็นไม้สำหรับถ่างปากเรื่อให้กว้างขึ้น

พาย เครื่องมือสำหรับพูนน้ำให้เรื่อเดิน ถ้ามีลวดเป็นคิ้วตลอดกลางใบพาย เรียกพายคิ้ว ถ้าไม่มีคิ้ว ใบป้อมเพื่อให้จับได้ถนัด เรียกว่า พายทุย

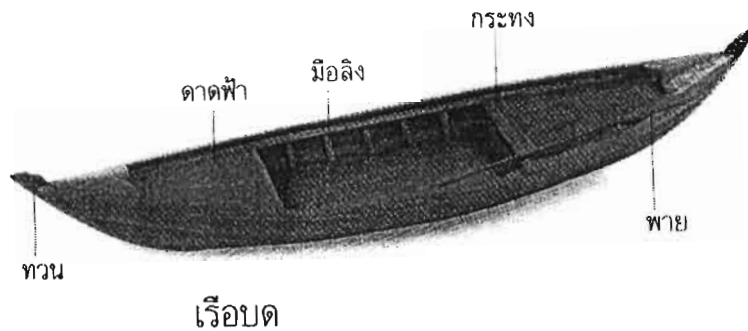
พลีไม้ พิธีบวงสรวงเจ้าป่าเจ้าเขาหรือรุกขเทวดาก่อนที่จะตัดไม้มาทำเรื่อ

มือลิง ไม้สำหรับติดข้างเรื่ออยู่ในระหว่างกงหรือต่อจากกง

แม่ย่านาง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่รักษาเรื่อ โดยปกติเชื่อว่าทวนหัวเรื่อเป็นที่สถิตของแม่ย่านาง ชาวเรื่อจึงห้ามเหยียบหัวเรื่อ

ระโยง สายยึดเสากระโดงเรื่อให้ทรงตัวอยู่ได้

ลูกประสัก ไม้หนุดสำหรับตรึงกงเรื่อต่างตะปู ทำจากแก่นไม้เสมสาร เนื้อแข็ง สีค่อนข้างดำ มักทำเป็นแท่งสี่เหลี่ยม หน้ากว้าง ๑ นิ้ว เวลาจะใช้ต้องฉากให้กลม ทางโคนจะโตกว่าทางปลายเล็กน้อย

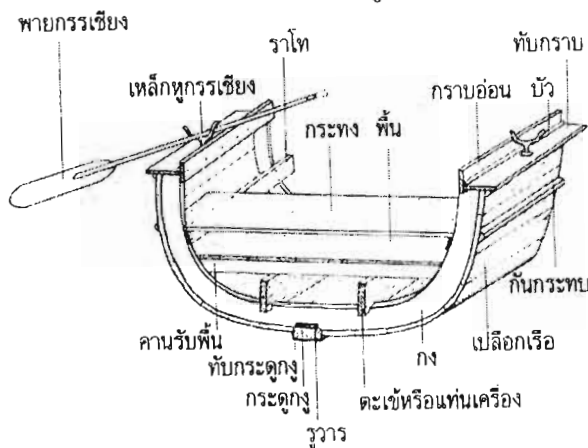

หมัน เปลือกไม้ชนิดหนึ่งที่ทาบให้เป็นเส้นเล็กๆ ชูน้ำมันยาง อุดตามแนวเรือ แล้วทาทับด้วยชันยา

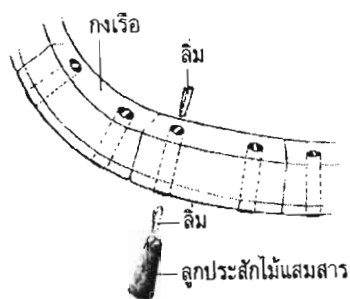
หลักแจว ไม้ที่ปักไว้ข้างแฉกเรือเพื่อผูกแจวติดไว้

หางเสือ จะกุด เครื่องถือท้ายเรือ สำหรับบังคับทิศทางของเรือ

รูปตัดกลางลำเรือ

ภาพกงเรือ

ลูกประสักไม้แสมสาร

ตาราง : แสดงข้อมูลแหล่งน้ำธรรมชาติ จังหวัดฉะเชิงเทรา

อำเภอ	ตำบล	ชื่อแม่น้ำ / ห้วย / คลอง
เมือง	เทศบาลเมืองฉะเชิงเทรา	<ul style="list-style-type: none"> - แม่น้ำบางปะกง - คลองโสธร - คลองท่าไร่ - คลองบ้านใหม่
	คลองจุกฉะ	<ul style="list-style-type: none"> - แม่น้ำบางปะกง - คลองจุกฉะบน - คลองจุกฉะล่าง - คลองบางกุ้ง - คลองบางกล้วย - คลองท่าช้าง - คลองตัด
	คลองนครเนื่องเขต	<ul style="list-style-type: none"> - คลองนครเนื่องเขต - คลองขวาง - คลองบึงเทพยา - คลองอศุขราชพัฒนา - คลองหลอดตาเหลือ - คลองหลอดตาบัว - คลองบึงสมเด็จ - คลองหลอดยายเมฆ - คลองหลอดตาช้าง - คลองแพรกนางนวล - คลองหลอดตาเสียง
	เทศบาลตำบลนครเนื่องเขต	<ul style="list-style-type: none"> - คลองนครเนื่องเขต - คลองขวาง

	<p>คลองนา</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองทรายมูล - คลองศาลเจ้าพ่อจันทร์ - คลองผดุงผล - คลองบำรุงผล - คลองใหม่
	<p>คลองเปรง</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองเปรง - คลองประเวศบุรีรมย์ - คลองจรเข้น้อย - คลองกัญชา - คลองบึงสมอเซ - คลองเสรีประชา
	<p>คลองหลวงแพ่ง</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองหนึ่ง - คลองสอง - คลอง 20 - คลองพระองค์ไชยานุชิต
	<p>ท่าไข่</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองรถไฟ - คลองแพรกอุดม - คลองท่าไข่ - คลองเอวตะเข้ - คลองบางลำภู - คลองลำแพรกยาว
	<p>บางเตย</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองหลอดตาซุ่ม - คลองหลอดยายพวง - คลองหลอดตาแฉ่ม - คลองแพรกบางน้อย - คลองขุดลัดต้นตาล - คลองแพรกบ้านขวิด - คลองหลอดตาข่าย

	<p>บางแก้ว</p> <p>บางขวัญ</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองแพรกกากระฐู - คลองหลานคร - คลองแพรกนกเอี้ยง - คลองลัดแพรกกระสุ - คลองแพรกบางเคย - คลองแพรกบางลำพู - คลองสมอเซ - คลองแขวงกลั่น - คลองหลอดคตาชูล - คลองแพรกอ้ายพริ้อ - คลองหลอดคแพรด - คลองแพรกชุมลุม - คลองไร่เก่า - คลองบางพระ - คลองหลอดคาค่าย - คลองหลอดคตาหิน - คลองส่งน้ำเจริญสุข - คลองดาบสง่า - คลองบางแก้ว - คลองสัมปทวน - คลองบางสมอ - แม่น้ำบางปะกง - คลองไผ่เสวก - คลองชลประทาน - คลองบางกะเสน - คลองวังอ้ายเนื้อ - คลองคู่อีกบ - คลองชวคชะโด - คลองบ้านใหม่-โพรงอากาศ - คลองบางขวัญ
--	-------------------------------	---

		<ul style="list-style-type: none"> - คลองแพรกกระทูมศาลา - คลองลอด - คลองชวดบัว - คลองนา
	บางดินเปิด	<ul style="list-style-type: none"> - คลองสองพี่น้อง - คลองหลวง - คลองบางดินเปิด - คลองคอนทอง - แม่น้ำบางปะกง
	บางกะไห	<ul style="list-style-type: none"> - คลองบางพระ - คลองบางกะหลาม - คลองบางกะไห - คลองหัวจาก - คลองหนองขน - คลองหัวไทร - คลองนครหลวง - คลองบางเรือน
	บางไผ่	<ul style="list-style-type: none"> - คลองบางไผ่ - คลองบางกระทิง - คลองสัตตพงษ์ - คลองสวนผัก
	บางพระ	<ul style="list-style-type: none"> - แม่น้ำบางปะกง - คลองบางพระ - คลองถ้ดยายหตั้ง - คลองบางกะหลาม - คลองบางเสา - คลองนาท่าแพน

	บ้านใหม่	<ul style="list-style-type: none"> - แม่น้ำบางปะกง - คลองสัมปทวน - คลองวัดเจดีย์ - คลองบางทอง
	วังตะเคียน	<ul style="list-style-type: none"> - คลองลาว - คลองวังตะเคียน - คลองบึงสมเสร็จ - คลองตัน - คลองนา - คลองรถไฟ
	โสธร	<ul style="list-style-type: none"> - คลองบางพระ - คลองใหม่ศรีเจริญ - คลองบางกุ้ง - คลองหลอดท่ากก 7
	หนามแดง	<ul style="list-style-type: none"> - คลองขวาง - คลองหนามแดง - คลองแพรกปลานัก - คลองแพรก้ายพร้าว - คลองแพรกบางหมู
บางคล้า	เทศบาลตำบลบางคล้า	<ul style="list-style-type: none"> - แม่น้ำบางปะกง - คลองท่าลาด - คลองมะกอก - คลองวัดแจ้ง - คลองท่าทองกลาง
	ท่าทองกลาง	<ul style="list-style-type: none"> - คลองวัดแจ้ง - คลองสองพี่น้อง - แม่น้ำบางปะกง

	<p>บางกระเจ็ด</p> <p>บางสวน</p> <p>ปากน้ำ</p> <p>เทศบาลตำบลปากน้ำ</p> <p>สาวชะโงก</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองโสภา - คลองท่าทองกลาง - คลองหนองปรือ - คลองบางกระดาน - คลองสองสลึง - คลองบางชีล้อม - คลองบางต้นไทร - คลองบางกระเจ็ด - คลองสามแยก - คลองบางคล้า - แม่น้ำบางปะกง - คลองสองพี่น้อง - คลองบางหมู - คลองท่าลาด - คลองบางเกร็ด - คลองใหม่ - แม่น้ำบางปะกง - คลองท่าลาด - คลองวัด - คลองลัดบางหว้า - แม่น้ำบางปะกง - คลองบ้านข่า - คลองสะเดา - คลองจุกเขอบน - คลองสวนใหญ่ - คลองเก่า
--	---	--

	<p>เสม็ดใต้</p> <p>เสม็ดเหนือ</p> <p>หัวไทร</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองลาดปลาเค้า - คลองส่งน้ำชลประทาน - คลองวังเย็น – บางไผ่ - คลองวังซุง – ลำผักชี - คลองวังซุง – บางไผ่ - คลองส่งน้ำ – ชลประทาน - คลองเสม็ดเหนือ (วังซุง) - คลองบางคล้า - คลองท่าทองหลวง - คลองบางคล้า - คลองบ้านกล้วย - คลองกุ่มอัญ - คลองข้างโรงสี - คลองสลิดใหญ่ - คลองวังนางนวล - คลองราชภัฏ - คลองตาลอย - คลองลำตาปูน - คลองบางไฟไหม้ - คลองหนองรี
บางน้ำเปรี้ยว	<p>บางน้ำเปรี้ยว</p> <p>เทศบาลตำบลบางน้ำเปรี้ยว</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองแสนแสบ - คลองขวาง - คลองพระองค์เจ้าไชยานุชิต - คลองแสนแสบ - คลองขวาง - บึงกุ่มมะกอก - ลำซวดควั่น

	<p>คอนเกะกา</p> <p>คอนนิมพลี</p> <p>เทศบาลตำบลคอนนิมพลี</p> <p>บางชนาก</p> <p>เทศบาลตำบลบางชนาก</p> <p>บึงน้ำรั้ง</p> <p>โพรงอากาศ</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองยี่สิบ - คลองยี่สิบเอ็ด - คลองหกวา - คลองแดน - คลองสิบหก - คลองสิบเจ็ด - คลองสิบแปด - คลองสิบเก้า - คลองยี่สิบ - คลองยี่สิบเอ็ด - คลองหกวาสายล่าง - คลอง 16 - แม่น้ำบางปะกง - คลองแสนแสบ - คลองชีฟ้าขาว - คลองไข่ปลา - คลองบึงคำ - คลองบางอ้อ - แม่น้ำบางปะกง - คลองสิบสี่ - คลองสิบห้า - คลองแพรกตามยาว - คลองพษ์กระดิน - คลองแพรกบัวตาจ๋า - คลองลาดขวาง - คลองปลัดมพิบฟ้า
--	--	--

	<p>โยธะกา</p> <p>ศาลาแดง</p> <p>เทศบาลตำบลศาลาแดง</p> <p>หมอนทอง</p> <p>สิงโตทอง</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองชวดตาตี - แม่น้ำบางปะกง - แม่น้ำนครนายก - คลอง 19 - คลอง 20 - คลอง 21 - คลองหกวา - คลองแสนแสบ - คลองนครเนื่องเขต - คลองแสนแสบ - คลองตีบเจ็ด - คลองไผ่ดำ - คลองพระองค์เจ้าไชยานุชิต - คลอง 18 - คลอง 19 - คลองส่งน้ำ (คึกฤทธิ์) - คลอง 13 - คลองส่งน้ำเงินผืน - คลอง 20
บ้านโพธิ์	บ้านโพธิ์	<ul style="list-style-type: none"> - แม่น้ำบางปะกง - คลองนาต่าง - คลองชวดแค - คลองหลอดคยอ - คลองตำหรุ - คลองตาโต

	<p>เทศบาลตำบลบ้านโพธิ์</p> <p>เกาะไร่</p> <p>คลองขุด</p> <p>คลองบ้านโพธิ์</p> <p>คลองประเวศ</p> <p>คอนทราย</p>	<ul style="list-style-type: none"> - แม่น้ำบางปะกง - คลองสนามจันทร์ - คลองนาล่าง - คลองจรเข้ขี้เฒ่า - คลองแขวงกลั่น - คลองบางเรื่อน - คลองอ้อมเกาะไร่ 20 - ชวดลาดอีSSION - ชวดวังอู่ - คลองซอย 5 ขวา - คลองตาโอ - คลองบางไผ่ - คลองชวดสนามเดือน - แม่น้ำบางปะกง - คลองบ้านโพธิ์ - คลองบางซ່อน - คลองลาดน้ำเค็ม - คลองนายโต - คลองตาเจีย - คลองประเวศบุรีรัมย์ - คลองขุนพิทักษ์ - คลองลาดขวาง - คลองลัดบายหรั่ง - คลองทางหลวง - คลองตาหอม - คลองหนองเวียน - คลองคอนสะแก
--	--	---

	<p>ท่าพลับ</p> <p>เทพราช</p> <p>เทศบาลตำบลเทพราช</p> <p>บางกรูด</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองไผ่แถว - คลองตาลอด - คลองหนองบัว - คลองส่วย - คลองขุนพิทักษ์ - คลองบางกะไห - คลองแขวงกลั่น - คลองพระยาสมุทร - คลองวัว - คลองขวาง - คลองประเวศบุรีรมย์ - คลองพระยานาคราช - คลองแขวงกลั่น - คลองจรเข้ไฉน - คลองพระยาสมุทร - คลองตาเกตุ - คลองขุนพิทักษ์ - แม่น้ำบางปะกง - คลองยายลอย - คลองยายเผื่อน - คลองครุสำนวน - คลองยายบุญ - คลองยายชม - คลองกุ๊ก - คลองศาลเจ้า - คลองบางชายสอ - คลองวัดต้นสน - คลองผู้ใหญ่ชู
--	---	--

		<ul style="list-style-type: none"> - คลองบ้านขายจ้ำรัส - คลองบางเพ็ญ - คลองท่าถั่ว
	บางซ้อ	<ul style="list-style-type: none"> - คลองลาดน้ำเค็ม - แม่น้ำบางปะกง - คลองขายคำ - คลองชวดสนามแดง
	ลาดขวาง	<ul style="list-style-type: none"> - แม่น้ำบางปะกง - คลองลาดขวาง - คลองแสนภูคาช
	สนามจันทร์	<ul style="list-style-type: none"> - คลองวัดกระท่อม - คลองตาเชื้อ - คลองตากัง - คลองตาหวาด - คลองตาสว่าง - คลองหนองน้ำกิน - แม่น้ำบางปะกง
	หมู่ 2	<ul style="list-style-type: none"> - คลองหนองน้ำกิน - คลองหัวเนิน - คลองลาว - คลองกนกเหนือ
	หมู่ 3	<ul style="list-style-type: none"> - คลองยายเรื่อน - คลองยายเฟื่อน - คลองตาแซม - คลองผู้ใหญ่ไปล่ - คลองบางกนก - คลองต้นตาล - คลองบางกนกใต้

	<p>หมู่ 6</p> <p>สิบเอ็ดศอก</p> <p>แสนภูคาช</p> <p>หนองตึนบก</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองตาพริ้ม - คลองตาแสง - คลองตาแดง - คลองตาดำ - คลองตาเที่ยง - คลองตามาลัย - คลองชลประทาน ซอย 5 - หลอดยายตัวน (ระยะที่ 2) - หลอดตาขุน - หลอดตาคัก - หลอดบางกะบาน - หลอดสาธารณะ (สปก.) - หลอดคลองตาเทียน - คลองชวดลำเจียก - คลองตาเสรีฐ - คลองยสล่าง - คลอง สปก. - คลองทัน - คลองชวดกค - คลองเนินสะแก - คลองเขต - คลองชวดผักชี - คลองโรงหลวง - คลองตัน - คลองนาถ่าง - คลองหนองกระดุ่ม - คลองชวดแค - คลองบ้านโพธิ์
--	--	--

	<p>หนองบัว</p> <p>แหลมประคู้</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองหลอคยาคำ - คลองหนองตีนกา - คลองหนองวัดปลา - คลองสามขา - คลองหนองอ้อ - คลองหนองบัว - คลองตาปุ่น - คลองทุ่งช้าง - คลองชลประทาน ซอย 5 - คลองซอย 5 - คลองซอย 6 - คลอง (ชวด) วังอู่ - คลองแบ่งเขต (พนัส) - คลองวังเย็น (โรงงาน)
บางปะกง	<p>ท่าสะอ้าน</p> <p>เทศบาลตำบลท่าสะอ้าน</p> <p>บางเกลือ</p>	<ul style="list-style-type: none"> - แม่น้ำบางปะกง - คลองท่าไทร - คลองใหม่ - คลองบ้านหมู่ - คลองวัดท่าสะอ้าน - คลองชกลี - คลองทดใน - คลองลัดใหญ่ - แม่น้ำบางปะกง - คลองสำโรง - คลองชกลี - คลองข้างคันกันน้ำทะเล - คลองสกัด 40 (ตันจิกุล)

	<p>บางปะกง</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองสำโรง - คลองหนองบัว - คลองยายใหม่ - คลองศาลเจ้า - คลองน้ำขาว - <i>แม่น้ำบางปะกง</i> - คลองคด - คลองธุรการ - คลองคั่นพิกุล - คลองอ้อม - คลองหัวจาก - คลองพิกุลด้านนอก - คลองมอญ - คลองตาเอี้ยง - คลองหัวฉนร - คลองหัวโพง - คลองขุดด้านใน - คลองบุญประกอบ - คลองยางตาสอน - คลองศักดิ์ 80 - คลองสอง - คลองสาม - คลองยายใหม่
	<p>เทศบาลตำบลบางปะกง</p>	<ul style="list-style-type: none"> - <i>คลองบ้านเก่า</i> - คลองยายเมี้ย - คลองขกเมฆ - คลองหลอด - คลองท่าข้าม - <i>คลองบางผึ้ง</i>

	<p>บางฝั่ง</p> <p>บางวัด</p> <p>เทศบาลตำบลบางวัด</p> <p>บางสมัคร</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองท่าแค - คลองบ้านทางเกวียน - คลองบางข้าว - คลองหัวสวน - คลองบ้านนอก - คลองสายอ้อม - <i>คลองหลังวัด</i> - คลองบางจาก - คลองลำห้วยลิง - คลองวังซื่อ - คลองสำโรง - คลองกำนันพู - <i>คลองสำโรง</i> - คลองลำห้วย - คลองบางสมัคร - คลองบางวัด - คลองบางขาสั้น - <i>คลองหลังวัด</i> - คลองสำโรงเก่า - ปากคลองบางสมัครเก่า - คลองตันโพธิ์ - คลองชวดบั้ง - คลองตะวันออก - คลองน้ำเค็ม - คลองลำห้วยลิง - คลองวังซื่อ - คลองบูรการ - คลองนิคม 3 - คลองยายเหมื่อน
--	--	--

	<p>สองคลอง</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองบางตาบอน - คลองลาดกระจุย - คลองนิคม 2 - คลองกันไธสง - คลองแก้ว - คลองสกัด 80 - คลองฝึชูด - คลองพระยาวิสูตร - คลองอีแปะ - คลองสุขเกษม - คลองนิคม 1
	<p>หนองจอก</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองหนองจอก - คลองขุนพิทักษ์ - คลองจางวาง - คลองแขวงกลั่น - คลองบางควาย - คลองปลายไม้
	<p>พิมพา</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองฉับัง - คลองพระปลัก - คลองตันโพธิ์ - คลองพระยาสมุทร - คลองวังซื่อ
	<p>ท่าข้าม</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองขวดโก่งกาง - คลองบางนาง - คลองอีโต้ตก
	<p>เทศบาลตำบลท่าข้าม</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองพานทองเค็ม - คลองแยกคลองบางพระ

	<p>หอมศีล</p> <p>เทศบาลตำบลหอมศีล</p> <p>เขาคิน</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองตาสาย - บางแสม - คลองตามู้ย - คลองสัตตพงษ์ - คลองชลประทาน - <i>คลองหอมศีล</i> - คลองสำโรง - คลองสงบ - คลองบางครา - คลองหลงอาณัติ - คลองปีกกา - <i>คลองสำโรง</i> - คลองตาเอี่ยม - คลองปีกกา - <i>คลองปลายนาตาแสง</i> - คลองแสมไชร์ - คลองเจ๊ก - คลองกลาง - คลองสามชั้น - คลองยายสั้น - คลองสูงมาก - คลองตาขัติ - คลองยายออ - คลองหลอดหลวง 5 - คลองบ้านนายสนิท - คลองศาลเจ้าพ่อด้วน - คลองสุชาติ - คลองตาวัง - คลองสวาง
--	---	---

		<ul style="list-style-type: none"> - คลองตาลอย - คลองใหม่ - คลองปลายตาลอย - คลองบ้านนายบัว
พนมสารคาม	<p>พนมสารคาม</p> <p>เทศบาลตำบลพนมสารคาม</p> <p>เกาะขาม</p> <p>เทศบาลตำบลเกาะขาม</p> <p>ท่าถ่าน</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองท่าลาด หมู่ 1 - คลองท่าลาด หมู่ 2 - คลองท่าลาด หมู่ 3 - คลองท่าลาด - คลองบึงตะกง - คลองตาแบก - คลองคึกฤทธิ์ - คลองหนองกด - ห้วยยายชู - ห้วยคลองชำ - คลองชลประทาน - ห้วยตาหยาด - คลองท่าลาด - คลองยายเอ็ด - คลองเมื่อย - ห้วยชำระกำ - ห้วยกะหล่ำปลี - ห้วยหินดาษ - ห้วยคอนขี้เหล็ก - คลองขาดตามอง - คลองท่าลาด - คลองท่าลาด

	<p>บ้านช่อง</p> <p>เมืองเก่า</p> <p>หนองขาว</p> <p>หนองแหน</p> <p>เขานินซ็อน</p> <p>เทศบาลตำบลเขานินซ็อน</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองธารพุด - คลองบ้านช่อง - คลองท่าลาด - คลองส่งน้ำชลประทาน - คลองส่งน้ำหนองใหญ่ - คลองส่งน้ำชวดควัน - คลองส่งน้ำคลองขายเอี่ยม - คลองส่งน้ำต้นนา — จระเข้ตาย - คลองท่าลาด - ห้วยปลาซ่อน - ห้วยป่าอีต้อ - คลองหนองเหียง - ห้วยสำโรง - ห้วยหิน - คลองตะเคียน - ลำมหาชัย - คลองหนองกลางดง - คลองส่งน้ำคคดอน
คลองเขื่อน	ก้อนแก้ว	<ul style="list-style-type: none"> - คลองโปรงแรด - คลองชวดชะโค - คลองบอน - คลองบางเล่า - คลองตาแก้ว - คลองผู้ใหญ่บำเพ็ญ - คลองบางกระเลน

	<p>คลองเขื่อน</p> <p>บางตลาด</p> <p>บางโรง</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองบางกะปิ - คลองบางลำภู - คลองบางห้าง - คลองชวดวังควาย - คลองวังขอน - คลองคั่นมะม่วง - คลองหมู่ 4 - คลองหลวง - คลองตากล่อม - คลองชลประทาน - คลองวัดบางตลาด - บางค้ำคว-บ. ควายเขาหัก - คลองหมู่ 7 - คลองเขาควายหัก - บางค้ำคว- สามร่วม - คลองจรเข้ 3 ตัว - คลองโรงอิฐ-บ้านนายเล็ก - คลองสมอคล้าย - คลองสายเสด็จ - คลองบางอ้อ - คลองบางโรง - คลองชวดโปรงแรด - คลอง กสช. - คลองลาดปลาเค้า - คลองกอไผ่ - คลองแยกตลิ่งชัน - คลองชวดควน
--	--	---

	บางเล่า	<ul style="list-style-type: none"> - แม่น้ำบางปะกง - คลองบางเล่า - คลองสามร่วม - คลองบางกะเลน
ท่าตะเียบ	คลองตะเกรา	<ul style="list-style-type: none"> - คลองห้วยโสม - คลองวังหิน คลองพิศ - คลองห้วยตะปอก - คลองหนองปรือ - คลองตะเกรา - คลองขาหยัง - คลองหนองเรือ - คลองขาหยัง - คลองกระแตต - คลองเขาพริก - คลองโปรงนรก - คลองหนองหมู - คลองทุ่งสำห้วยครอบ - คลองธรรมรัตน์ใน - คลองอ่างหิน
	ท่าตะเียบ	<ul style="list-style-type: none"> - คลองหนองเรือ - คลองเขาแหลม - คลองโจ๊กเจ๊ก - คลองเขาวงศ์ - ห้วยน้ำขุน - คลองตางาบ - ห้วยสะพานเร็ก - ห้วยแดงกร่อย - ห้วยมะกอก - ห้วยกรอกเทียน - ห้วยนาโน

		<ul style="list-style-type: none"> - ห้วยแดงกี้ - คลองหนองอีลิต - คลองสอง - คลองห้วยกบ - คลองทรมาส - คลองตาสูข - คลองอ่างงูเหลี่ยม - ห้วยครอบ - คลองสี่ัค - ห้วยโจ๊กแจ็ก
แปลงยาว	<p>แปลงยาว</p> <p>เทศบาลตำบลแปลงยาว</p> <p>วังเย็น</p> <p>หัวสำโรง</p> <p>เทศบาลตำบลหัวสำโรง</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คลองลาดปลาเค้า - คลองวังค้อน - คลองชวดวังอ่าง - คลองหลังวัดถ่านเงิน - คลองหนองนางแก่น - คลองหัวชุมแสง - คลองท่าลาด - คลองโรงเลื่อย - คลองวังเย็น - คลองสะพานนาค - คลองกระบกเรียง - คลองวังตะถาด - คลองหนองเจริญสุข - คลองชลประทาน — ท่า ลาด - คลองลำชวดโสน - คลองส่งน้ำสายใหญ่ท่าลาด

	หนองไม้แก่น	<ul style="list-style-type: none"> - คลองชอยสามขวา - หัวหนองน้ำขาว - คลองสองฟัด - หัวโสม - คลองตะไถ - คลองกระบกเรียง
ราชสาส์น	บางคา คงน้อย เมืองใหม่	<ul style="list-style-type: none"> - คลองท่าลาด - คลองสะแกงาม - คลองท่าลาด
สนามชัยเขต	คูยายหมี	<ul style="list-style-type: none"> - คลองหนองหอย - แควสี่ัค - คลองระบม - หัวชะลูด - หัวตะหลุมยาง - หัวไผ่ขวาง - หัวไผ่ตาสิน - หัวตายนอก - หัวทศใหญ่ - หัวทศน้อย - หัวยายไร - หัวหัวน้ำร้อง - หัวยางแดง - หัวสองสสิ่ง - หัวคาคิชู้ - หัวโสม - อ่างทอง - คลองส่งน้ำหมู่ 10

	<p>ท่ากระดาน</p> <p>ทุ่งพระยา</p> <p>ลาดกระทิง</p> <p>เทศบาลตำบลสนามชัยเขต</p>	<ul style="list-style-type: none"> - ห้วยสาระผ่า - กลองขุด - ห้วยน้ำใส - ห้วยกบ - กลองระบม - กลองค้ำจ้ง - กลองกระพง - กลองซำนิเอื้อ - วังกู - กลองระบม - กลองทุ่งวัว - กลองหนองใหญ่ - ห้วยสามเดือน - ห้วย กม. 7 - ห้วยน้ำใส - ห้วยแปลงไผ่ - กลองสี่ซัด หมู่ 1 - กลองอ้อม - กลองส่งน้ำบ้านบางมะเฟือง - กลองสี่ซัด หมู่ 4 - ห้วยตายอยาก
--	--	--

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ — นามสกุล	อิงตะวัน แผลกอินทร์ ครูโรงเรียนพนมสารคาม “พนมอดุลวิทยา” สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาระยอง เขต ๒
ที่อยู่	๓๒ หมู่ ๗ ตำบลบางกะโท อำเภอเมือง จังหวัดระยอง ๒๔๐๐๐ โทร ๐๓๘ - ๕๖๕๒๔๐, ๕๕๓๐๔๕ มือถือ ๐๖ ๘๓๐๗๕๕๒
การศึกษา	
๒๕๓๐	ปริญญาตรี ครุศาสตร์บัณฑิต (สังคมศึกษา) วิทยาลัยครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์
๒๕๓๘	ปริญญาโทศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
ประสบการณ์ทำงาน	
๒๕๒๗ - ๒๕๔๘	ครูปฏิบัติการสอนที่โรงเรียนพนมสารคาม “พนมอดุลวิทยา” สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาระยอง เขต ๒
งานวิจัย	
๒๕๔๔ — ๒๕๔๗	โครงการวิจัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่นชุมชนต้นน้ำคลองระบม - สี่ัค โดยได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ชื่อ — นามสกุล	นิรันดร์ เรือนอินทร์
	ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านร่มโพธิ์ทอง สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาฉะเชิงเทรา เขต ๒
ที่อยู่	๓๕ หมู่ ๓ ตำบลคลองตะเกรา อำเภอท่าตะเียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา ๒๔๑๖๐ โทร ๐๓๘ ๕๕๖๐ ๐๒ มือถือ ๐๖ ๑๔๑๐๐ ๑๐
การศึกษา	
๒๕๒๖	ปริญญาตรี วิทยาศาสตร์บัณฑิต ภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร
๒๕๔๗	ประกาศนียบัตรบัณฑิต การบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์
ปัจจุบัน	กำลังศึกษาปริญญาโท การบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์
ประสบการณ์ทำงาน	
๒๕๒๖ — ๒๕๒๘	พนักงานช่างแผนที่ สำนักงานสถิติแห่งชาติ
๒๕๒๘ — ๒๕๓๓	เป็นครูสายผู้สอนโรงเรียนบ้านหนองคอก อำเภอท่าตะเียบ จังหวัดฉะเชิง เทรา
๒๕๓๔ — ๒๕๓๖	ผู้บริหารสถานศึกษาโรงเรียนบ้านเกาะกลาง อำเภอบางปะกง จังหวัด ฉะเชิงเทรา
๒๕๓๖ — ปัจจุบัน	ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านร่มโพธิ์ทอง อำเภอท่าตะเียบ สำนักงานเขต พื้นที่การศึกษาฉะเชิงเทรา เขต ๒
งานพิเศษ	
๒๕๓๕ - ปัจจุบัน	งานพัฒนาชุมชน ในเขตพื้นที่อำเภอท่าตะเียบ อำเภอสนามชัยเขต อำเภอ แปลงยาว โดยได้รับทุนสนับสนุนจากกองทุนเพื่อสังคม (SIF) และ สำนักงานพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.)
งานวิจัย	
๒๕๔๔ — ๒๕๔๗	โครงการวิจัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่นชุมชนต้นน้ำคลองระบม - สียัด โดยได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)